

С. Я. ЄРМОЛЕНКО,
В. Т. СИЧОВА, М. Г. ЖУК

УКРАЇНСЬКА МОВА

Українська мова 8

ISBN 978-966-349-574-3

9 789663 495743 >

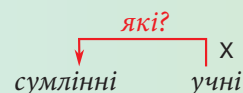
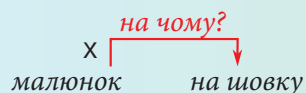
С. Я. ЄРМОЛЕНКО, В. Т. СИЧОВА, М. Г. ЖУК

2016

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

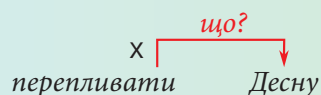
- Називає предмети, їх ознаки та дії: *писали твір, юнацьке завзяття.*
- Складається щонайменше з двох слів (самостійних частин мови): *розглядала музейні експонати, створював цікавий сайт.*
- Має головне і залежне слово. Питання ставиться від головного до залежного слова.

- Зв'язок слів:
 - а) за змістом і граматично:
 - головне і залежне слово мають однакові рід, число, відмінок;
 - головне слово вимагає від залежного певного відмінка;
 - б) тільки за змістом: *мріялося давно, прочитав давно, оселилися давно.*

СХЕМА РОЗБОРУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

1. Головне і залежне слово.
2. Тип словосполучення за належністю головного слова до певної частини мови: іменне (іменникове, прикметникове, числівникове, займенникове), дієслівне, прислівникове.
3. Питання від головного слова до залежного.
4. Вид підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

СХЕМА РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Вид речення за емоційним забарвленням.
3. Вид речення за кількістю граматичних основ.
4. Вид речення за складом граматичної основи: двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, називне).
5. Вид речення за наявністю / відсутністю другорядних членів (поширене, непоширене).
6. Вид речення за наявністю необхідних для розуміння змісту членів речення (повне, неповне).
7. Вид речення за наявністю / відсутністю: однорідних членів; відокремлених членів; уточнювальних членів; звертань; вставних слів, словосполучень, речень; вставних конструкцій (неускладнене чи ускладнене).

Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна (О. Гончар).

Розпов., неокл., просте, двоскл., пошир., повн., ускладн. узгодж. означ., відокремл. чл.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ	розповідні	містять повідомлення про певний факт
	питальні	містять запитання
	спонукальні	містять наказ, вимогу, заклик, побажання
	окличні	вимовляються із підсиленою інтонацією
	неокличні	вимовляються зі звичайною інтонацією
ЗА ЕМОЦІЙНИМ ЗАБАРВЛЕННЯМ		
ЗА КІЛЬКІСТЮ ГРАМАТИЧНИХ ОСНОВ	прості	мають одну граматичну основу
	складні	містять дві або більше граматичних основ
ЗА НАЯВНІСТЮ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ	непоширені	містять тільки головні члени речення
	поширені	містять головні й другорядні члени речення
ЗА ПОВНОТОЮ ВИСЛОВЛЕННЯ ДУМКИ	неповні	пропущено один або кілька членів, які можна встановити з контексту чи мовної ситуації; ланцюжок синтаксичних зв'язків між членами речення розривається
	повні	наявні всі члени, необхідні для розуміння змісту речення; ланцюжок синтаксичних зв'язків між членами речення не розривається
ЗА НАЯВНІСТЮ УСКЛАДНЮВАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ	ускладнені	містять однорідні члени, відокремлені члени, звертання, вставні слова (словосполучення, речення)
	неускладнені	у реченні відсутні однорідні члени, відокремлені члени, звертання, вставні слова

С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, М. Г. Жук

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2016

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075.3)

ББК 81.2Укр-922

Є74

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 10.05.2016 р. № 491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*»:

Каратєєва В. М., учитель Баштанської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1, учитель-методист, заслужений учитель України;

Ацеховська Н. А., методист КУ «Березнегуватський районний методичний кабінет»;

Ницета В. А., доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету, кандидат педагогічних наук, доцент.

Умовні позначення:

— «Пригадаймо!»;

— «Запам'ятаймо!»;

— «Усміхнімось!».

— робота в групі;

— робота в парі;

Є74 **Єрмоленко С. Я.**

Українська мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, М. Г. Жук. — К. : Грамота, 2016. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-349-574-3

Підручник містить навчальний матеріал із синтаксису та пунктуації, а також відомості з комунікативної діяльності. У ньому викладено зміст основних понять із синтаксису простого речення, що передбачено чинною програмою МОН України з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

Щоб засвоїти синтаксичні й пунктуаційні правила, уміти застосовувати їх на практиці, учні виконують різноманітні вправи. Завдання орієнтовані на вироблення навичок логічного мислення, відчуття стилю, практичне засвоєння орфографії, розширюють мовно-культурний простір, українознавчий світогляд сучасних учнів.

Для учнів, учителів, методистів, студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075.3)

ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-349-574-3

© Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.,
Жук М. Г., 2016
© Видавництво «Грамота», 2016

Шановні восьмикласники!

Ви починаєте вивчати новий розділ науки про мову — «Синтаксис». Це слово грецького походження, означає «зв'язок», тобто синтаксис вивчає правила зв'язку слів у словосполученні, реченні та тексті.

Вам відомо, що основні одиниці синтаксису — словосполучення та речення. Якщо словосполученням передаємо зміст складного поняття, називаємо його, то реченням висловлюємо закінчену думку — стверджуємо або заперечуємо щось. Речення поєднує в єдине ціле не лише члени речення, а й установлює зв'язок між змістом висловленого та мовцем. Адже ми спілкуємось і передаємо ставлення до пізнаваного за допомогою речень. Ось чому так важливо знати закони поєднання слів у реченні, будову речення.

Просте речення як засіб вираження закінченої думки виявляється не таким уже й простим. Ви навчитеся розрізняти повні односкладні й неповні дво-складні прості речення, переконаєтесь, як багато можете висловити простим реченням. Воно стверджує щось, заперечує, передає настрій, емоційне ставлення мовця. Це речення означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові та називні. Різновидів речень — багато. Ваша увага у 8 класі буде звернена й на просте речення, ускладнене однорідними членами, вставними словами, відокремленими й уточнювальними членами речення.

Зміст вправ, розміщених на сторінках підручника, наявність рубрик «І пензлем, і словом», «Добірні зерна мови», «Вчимося культури мови», а також художнє оформлення книжки підпорядковані таким темам: «Я і родина», «Я і національна історія та культура», «Я і українська мова та література», «Я і рідна природа», «Я і мистецтво», «Я як особистість», «Я і народ, людство». Виконуючи вправи з рубрики «Повторюємо орфографію», ви зможете на практиці перевірити, як засвоїли написання слів, уживаних у текстах кожного попереднього параграфа, та деяких інших.

Успіхів вам і наснаги в навчанні!

Автори

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання, впливу

1. Чому мову називають *скарбницею духовності народу*?
2. У чому виявляється духовне життя народу?
3. Поясніть значення слів *адресат* і *адресант*.

- 1** 1. Прочитайте текст. Перекажіть його зміст.

Мова — це наша національна ознака, у мові наша культура, ступінь нашої свідомості...

Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане і національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом (*І. Огієнко*).

2. Поясніть значення висловлювань.

Мова — душа кожної національності (*І. Огієнко*).

Що багатша мова, то багатша думка (*М. Рильський*).

- 2** 1. Перепишіть текст.

Наша духовна скарбниця — це сотні тисяч народних пісень, казки, прислів'я та приказки, стародавні й сучасні тексти. У мові як духовній скарбниці зберігається історія, пам'ять про долю народу, його культуру, побут, сприймання навколишньої природи. Мова єднає всі покоління українців. Руйнуються найміцніші фортеці, розсипаються кам'яні гори, зникають ріки й моря. Але думка, утілена в слові, переживає віки.

2. Знайдіть прикметники й дієприкметники, визначте їхню синтаксичну роль.
3. Як ви розумієте вислів: «Мова — духовна скарбниця народу»?

Добірні зерна мови

- 3** Прочитайте текст. Поміркуйте, чи можна назвати неопалимою купиною нашу рідну мову. Обґрунтуйте і запишіть відповідь.

Неопалима купина — про незнищенне, що не згорає, не підвладне часо-ві, приваблює своїм сяйвом.

«Неопалима купина» — це вислів із Біблії. Коли Мойсей пас вівці в пустелі, він побачив терновий кущ, що горів і не згорав. З вогню озвався Бог і закликав Мойсея вивести свій народ із неволі.

А ще за християнською традицією неопалима купина уособлює Богоматір, яка народила Ісуса Христа.

Неопалимою купиною українці називали рослину ясеніць. У спекотний день вона виділяє ефірну олію, яку можна підпалити. Олія згорає, а ясеніць знову цвіте.

Українці склали про неопалиму купину чимало легенд. Є в нашій літературі й книжка «Неопалима купина» Сергія Плачинди та Юрія Колісниченка. Вона розповідає про Роксолану, композиторів Максима Березовського, Артема Веделя... Неопалима купина — поетичне відображення долі України й українського народу, його культури. Незнищенність нашої Батьківщини — ось що символізує рожевоквітна неопалима купина.

- 4** Розгляньте схему. Прокоментуйте, як мова пов'язана з людиною й навколишнім світом.

Характерна ознака людини — **мова**. За допомогою мови люди спілкуються між собою, пізнають світ, впливають на інших людей. Мова об'єднує всіх нас із навколишнім світом, нею щось повідомляють і отримують інформацію. Отже, мова — найважливіший засіб **спілкування**.

Мову називають *енциклопедією життя*. Різні наукові галузі, сфери діяльності людини ми не могли б осягнути, осмислити без мови. Отже, мова — найважливіший засіб **пізнання**.

Наша мова буває ніжна чи сувора, лагідна чи вимоглива, лаконічна чи розлога... Словом ми впливаємо на своїх співрозмовників: спонукаємо їх до активної дії, переконуємо в чомусь, шукаємо співчуття, викликаємо радість і захоплення. Отже, мова — найважливіший засіб **впливу**.

- 5** Намалюйте в зошиті таблицю. Запишіть у колонках ознаки мови, про які ви дізналися з попередньої рубрики «Запам'ятаймо!», за поданим зразком, доповнивши їх власними поняттями про функції мови.

Зразок

Спілкування	Пізнання	Вплив
Повідомлення	Природа	Прохання

- 6** 1. Відтворіть діалоги за поданими ситуаціями та метою спілкування (*на вибір*).

Ситуація 1. До вас прийшли друзі (друг, подруга). Мета вашого спілкування з ними — розважити гостей. Побудуйте діалог з ними на якусь цікаву тему (*чотири-п'ять реплік*).

Ситуація 2. Спілкування на екскурсії. Мета екскурсантів — запам'ятати місця, які відвідали під час екскурсії і про які розповідав екскурсовод. Використовуйте вислови на зразок: *Уявіть собі... (п'ять-шість реплік)*.

Ситуація 3. Спілкування вранці з батьками. Мета спілкування — спонукати до активної дії — збирання до школи (якими висловлюваннями вас будять і проводжають до школи батьки) (*п'ять-шість реплік*).

2. У відтворених ситуаціях спілкування використовуйте доречні вислови на зразок: *відірватися від комп'ютерної гри, аж очі вбирає, зацікавити від захоплення, ноги не носять тощо*.

- 7** 1. Прочитайте текст.

Людина стійкої внутрішньої злагоди, Ганна Остапівна, на Марисю впливає заспокійливо, не раз у часи сумнівів вона підтримувала молоду вчительку своєю увагою й материнською добротою. Іноді Марисі здається, що й сама вона через багато-багато літ стане теж такою.

Коли сіли обідати, за столом Марися запитує несподівано:

- Хто вас виховував, Ганно Остапівно?
- Та хто ж: найперше батьки.
- А якої педагогіки дотримувалися?
- Знала я, дочко, за ними принаймні три чесноти, що в народі досить поширені...
- Які ж?
- Перша, що трудилися обоє весь вік. Друга, що по правді жили. Ні на кого наклепу не звели, ні обмови, вуста свої ніякою брехнею не опоганили... А третя,

що вірно між собою любилися. Ото вони й були для мене взірці, моральні наставники.

— А далі хто вчив?

— Далі саме життя взяло в круті свої жорна (*О. Гончар*).

2. Поміркуйте, за якими правилами педагогіки виховували Ганну Остапівну. Що ви можете сказати про виховання у вашій сім'ї?
3. Випишіть із тексту фразеологізми й поясніть їх значення. Запишіть пояснення.

8

1. Прочитайте уривок із поеми. Випишіть речення, що передають пряму мову співців.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

Не журись, не марне пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

Леся Українка

2. У яких ситуаціях виявляється сила поетового слова, вплив пісенного слова?
3. Пригадайте, які слова ми називаємо *крилатими* (афоризмами). Які слова із записаного уривка звучать як афоризми?

9

1. Прочитайте текст.

Згідно зі ст. 1 Конституції, Україна є правовою державою. Сутність правової держави полягає в демократизмі, народному суверенітеті як єдиному джерелі державної влади й у підпорядкованості держави суспільству. Основним у правовій державі є її підпорядкованість праву, захист громадян від можливого свавілля з боку держави та її органів. Атрибутами правової держави є: розподіл влади, незалежність суду, законність діяльності всіх органів держави, правовий захист людини та громадянина. Для правової держави характерним є те, що вона добровільно обмежує державну владу Конституцією як основним засобом такого обмеження та законами. Тому найважливішим принципом правової держави є принцип верховенства права (ст. 8 Конституції). Верховенство права означає передусім верховенство закону (*За Ю. Тодиком*).

2. Як ви розумієте зміст висловів *верховенство права, верховенство закону*? Дайте обґрунтовану відповідь, навівши приклади з життя.

М. Стороженко.
Ілюстрація
до «Кобзаря».
2003 р.

10

1. Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте уривки з творів.

* * *

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився...

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Т. Шевченко

Іван і незнайомий вступили в темний прохід.
Кінця його не було видно, а справа й зліва проходу стояли прив'язані чудові коні.

— На кого чекають ті коні? — запитав Іван незнайомого.

— Після скажу, — відповів суворо той.

Мовчки пішов за незнайомим далі, аж поки не прийшли до найбільшого підземелля.

— Світла! — сказав суворо незнайомий, і враз з'явилося світло. Було це справжнє світло дня, що від сонця лилося...

Скрізь, де гляне око, стояли столи, а коло них лави. На лавах сиділи різні дебелі люди, ніби вони заснули й когось чекали, хто їх побудить. Так гарно

світило сонце, кликало до життя, манило, гріло... Але вони не чули того заклику. Усі спали. Усі до одного.

— Боже мій, Боже мій! — не витримав і вигукнув Іван. — Але чого ж ті люди сплять?

— Чекають тут на добрі вісті з ваших сіл. І як тільки почують: «Готово! Вставайте!» — усі встануть, усі прокинуться. Візьмуть зброю, посідлають ті коні й виїдуть. І буде то чарівний виїзд! Але тепер мусять спати вони ще сто літ, поки я не зустріну нову людину. Ця земля створена для людей живих, для людей розумних, для людей, які вміють самі над собою панувати, для людей, які неволі не знають (*У. Самчук*).

2. Що спільного ви помітили в казці, яку навів У. Самчук, у зображенні на картині М. Стороженка і в уривку з твору Т. Шевченка? Запишіть відповідь.

11

Розгадайте ребус і поясніть значення зашифрованого словосполучення. Доберіть до нього синоніми. У яких стилях мови вживається це словосполучення?

Повторюємо орфографію

12

Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки. Написання слів і словосполучень можна перевірити, уважно перечитуючи тексти цього параграфа.

Адр(е, и)сант, с(вя, в'я)тощі, жит(е, и)ме, найці(н, нн)іше, не/стане, ро(з, с)пороши(т, ть)ся, ду(жч, щ)им, (з, с)б(и, е)рігається, спр(е, и)йма(н, нн)я, ро(зс, сс)ипаються, утіл(и, е)на, не/опалима купина, не/згорає, щось не/знищ(енн, н)е, т(и, е)рновий, ком(п'ю, пю)тер, накл(е, и)п, не/доля, не/журись, п(и, е)кучому, не/згасний, жи(т, тт)євих, спів/розмовник, пізна(н, нн)я, захопл(е, и)ння, не/могли/б, е(кс, с)курсивод, пр(е, и)наймні, по/правді жити, (шч, щ)иріш, не/марне пройдуть.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Я і родина

§ 2. Лексикологія. Фразеологія

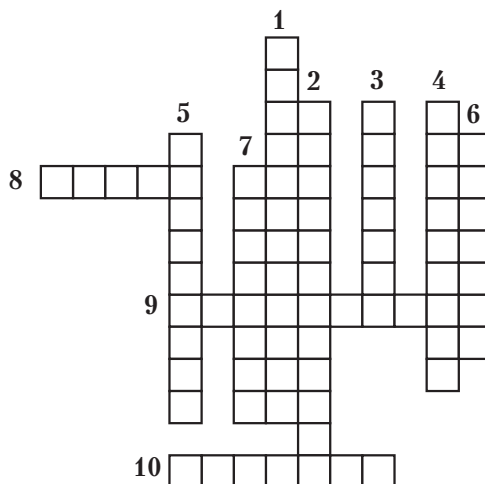
Лексикологія — розділ мовознавчої науки, який містить відомості про словниковий склад мови, або лексику.

Лексика — сукупність слів певної мови.

Лексичне значення — зміст слова (те, що воно означає, називаючи предмети, поняття, явища). Лексичне значення мають самостійні частини мови, тобто повнозначні слова. Довідатися про лексичне значення слова можна з тлумачного словника.

13

Розгадайте в зошиті кросворд, у якому зашифровано основні поняття з лексикології.

По вертикалі. 1. Розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови. 2. Слова, що мають кілька лексичних значень. 3. Сукупність

слів певної мови, її окремих сфер чи діалектів. **4.** Словник, у якому подано лексичні значення слів. **5.** Вторинне значення слова, яке утворилося на основі прямого значення, наприклад: *сімейне гніздо*. **6.** Слово, близьке або тотожне за значенням до іншого, але відмінне від нього за звучанням, наприклад: *красивий, вродливий, гарний; честь, шана*. **7.** Пари слів із протилежним значенням, наприклад: *життя — смерть, дорогий — дешевий, говорити — мовчати*.

По горизонталі. **8.** Основне лексичне значення багатозначного слова, яке найчастіше є первинним, тобто тим, що вперше стало назвою; наприклад, слово *гніздо* означає: у птахів — влаштоване або пристосоване місце для кладки яєць і виведення пташенят: *пташине гніздо*. **9.** Слова, що мають одне лексичне значення. **10.** Слова, які однаково звучать і пишуться, але мають різне значення, наприклад: *ласка* (тварина) — *ласка* (почуття); *ключ* (від замка) — *ключ* (джерело).

14 1. Виконайте тестове завдання.

У прямому значенні вжито обидва прикметники в рядку

- А** гострий ніж, гостре слово
- Б** теплий дощ, теплий погляд
- В** свіжий хліб, свіжа газета
- Г** кам'яні сходи, кам'яна брила

2. З двома словосполученнями (*на вибір*) складіть і запишіть прості ускладнені речення.

15 Прочитайте текст. Доберіть антоніми до виділених слів.

Стаття 7. 1. Дитину треба зареєструвати відразу ж **після** народження, а з моменту народження вона має право на ім'я.

Стаття 8. 1. Держави зобов'язуються **поважати** право дитини на **збереження** індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.

Стаття 9. Держави повинні забезпечити такі умови, щоб дитина не **розлучалася** зі своїми батьками всупереч їхній волі (З «Конвенції про права дитини»).

16 1. Виконайте тестове завдання.

Лексичну помилку допущено в рядку

- А** впадати в око
- Б** відношення до батьків
- В** брати участь
- Г** скласти іспит

2. З відредагованим словосполученням-відповіддю складіть і запишіть просте речення, ускладнене однорідними членами.

17 Намалюйте в зошиті таблицю й заповніть її за зразком, використовуючи слова з довідки та власні приклади.

Зразок

Лексика української мови за походженням

Незапозичена лексика		Запозичена лексика
Успадкована лексика	Власне українські слова	Слова іншомовного походження
тато, серце, олень...	оболонь, гай, веселоці...	граматика, фізика, таксі...

Довідка: земля, олімпіада, білий, ера, пам'ятати, юрист, варити, автомо-
біль, вода, екскурсія, голова, козак, день, отара, дуб, багаття, гарбуз, баритися,
жури, лелека, менеджер, гарний, хитроці, мрія, загальний.

Вчимося культури мови

- 18** 1. Прочитайте текст. Випишіть запозичені слова.

Пароніми — це слова, близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням. **Наприклад:** талан і талант, громадський і громадянський, дружний і дружній, білити й біліти.

Слова *абонемент* і *абонент* становлять паронімічну пару. Чим же відрізняються значення цих слів?

Абонемент — 1. Право користуватися, за плату чи безплатно, чим-небудь (телефоном, місцем у театрі, книжками з бібліотеки тощо) протягом певного часу; документ, що посвідчує це право: *Я придбав абонемент у басейн. Ми отримуємо книжки за міжбібліотечним абонементом.* 2. Відділ у бібліотеці, у якому видають читачам літературу для користування вдома: *У мене є абонемент у районній бібліотеці.*

Абонент — той, хто користується абонементом: *Абоненти телефонної мережі отримали додаткові послуги.*

2. Складіть і запишіть діалог (*сім-вісім реплік*), використовуючи виписані слова.

- 19** 1. Випишіть із словника (орфографічного, тлумачного): а) слова грецького походження; б) слова латинського походження.
2. Складіть перелік запозичених з англійської мови слів, звертаючи увагу на характерні звуки [дж], [-инг/-інг]. Поясніть лексичне значення записаних слів.

- 20** Доберіть до поданих запозичених слів українські відповідники, використовуючи слова з довідки. Утворіть з ними словосполучення.

Зразок. *Превентивний* — *упереджувальний; превентивні дії.*

Вентиляція, юридичний, конкурс, кулінарія, ілюмінація, коаліція, арбітр, фігура, фотографія.

Довідка: постава, суддя, об'єднання, куховарство, змагання, освітлення, правничий, витяжка, світлина.

За сферою вживання лексика української мови поділяється на *загальноновживану й стилістично забарвлену*.

Загальноновживана лексика

Групи лексики	Приклади
Назви явищ та об'єктів природи	<i>вода, повітря, дощ, мороз</i>
Назви рослин і тварин	<i>бук, верба, ячмінь, ведмідь, заєць</i>
Назви осіб	<i>батько, дочка, лікар</i>
Назви побутових предметів	<i>стіл, стілець, ніж, хліб</i>
Назви ознак	<i>синій, далекий, гідний</i>
Назви дій, процесів і станів	<i>ходити, сидіти, дивитися</i>
Назви на позначення кількості	<i>п'ять, багато, десяток</i>
Службові слова	<i>і, а, але, щоб, зате, біля</i>

21

Складіть повідомлення на лінгвістичну тему, користуючись поданою в таблиці інформацією.

22

1. Прочитайте текст. Випишіть загальноновживані слова на позначення родинних зв'язків.

Сім'я (родина) — це група кровних родичів і близьких людей, які пов'язані між собою спільним побутом, відповідальністю та взаємодопомогою. Це мама і тато, брати та сестри, бабусі й дідусі, прабабусі й прадідусі, які проживають разом.

Рід — одне чи кілька поколінь, які походять від одного предка: мій рід по маминій лінії, твій рід по батьковій лінії.

Предки, пращури — найстарші родичі, попередники сучасних поколінь родичів.

Покоління — нащадки одних батьків, люди близького віку. Часовий проміжок між двома поколіннями становить приблизно 30 років.

Близькі люди — це члени сім'ї, об'єднані не кровними зв'язками, а законом через укладання шлюбу (наприклад: чоловік і жінка, чоловік сестри).

2. Поясніть уживання тире в реченнях вправи.

Активна лексика — це запас слів, якими часто послуговуються мовці в сучасному спілкуванні.

Слова, що вийшли з ужитку, а також ті, які щойно з'явилися в мові, належать до **пасивної лексики**. Це історизми, архаїзми, неологізми. **Історизми** відтворюють минулі часи в історії народу, вони не мають заміни у сучасній мові (*кріпак, війт, волость*). **Архаїзми**, як застарілі назви, мають відповідники в сучасній мові (*врата — ворота, чоло — лоб*). З появою нових предметів і понять у мові з'являються **неологізми** (*селфі, вайбер*). Нові слова утворюють також письменники.

23

1. Прочитайте уривок з історичного роману «Святослав». Запишіть, про кого йдеться в ньому й що вам відомо про цю особу з уроків історії. Дайте назву наведеному уривку.

Разом з іншими дворянами на свято Купала пішла й Малуша. Ще дома, у рідному селищі, любила вона різні свята: холодні, але гомінкі вечори Коляди, сонцебризні веселі веснянки, завітчану вогнями ніч Купала, золотозорі медові обжинки. Маленька дівчинка стояла тоді віддалік од усіх, боялася підійти до гурту, але їй було так радісно.

Святá в Києві ще більше вабили Малушу. Тут так багато вогнів, так клично звучали пісні! І все ж вона — проста дворова дівчина, а пізніше ключниця — і на цих святах стояла осторонь, боялася влитись у вольний гомінкий, веселий натовп, де веселились і подоляни, і младі вої, і діти майстрів із передграддя, і навіть отроки бояр і воевод.

У цю ніч, наблизившись до натовпу, Малуша забула про Гору й терем, вона стала в коло, що оберталося круг вогню. Разом з іншими дівчатами, міцно взявшись за руки, тікала, коли юнаки хотіли їх улоскотати. Коли ж усі почали стрибати через вогні, Малуша довго боялася, вагалася, а потім, скільки було сили в ногах, побігла, одірвалася від землі, пропливла над золотожарним багаттям, стала на ноги, але не зупинилася, а побігла далі, щоб зробити коло і, повернувшись, знову стрибнути через вогонь (*За С. Скляренком*).

2. Випишіть слова, що належать до пасивної лексики. Визначте, до яких груп вони стосуються. Запишіть значення цих слів.

24

- Установіть відповідність між назвами груп стилістично забарвленої лексики та поясненнями й прикладами, які їй стосуються.

А професійні слова та терміни	1 перекручені, спотворені слова літературної мови, а також згрубіла лексика: <i>звиняйте, тика, булгахтер, продльонка</i>
Б діалектні слова	2 слова, що вживаються в ділових паперах, угодах, кодексах: <i>наказ, протокол, довідка, посвідчення, заява</i>
В просторіччя	3 слова, які використовують у своїй роботі люди певної професії, наприклад журналісти: <i>колонка, репортаж, редактор</i>
Г офіційно-ділова лексика	4 слова, які вживають жителі певної місцевості: <i>когут, видіти, вуйко, пательня</i>

Добірні зерна мови

25

1. Прочитайте текст. Поміркуйте й запишіть, як називається стійке сполучення слів, яке можна замінити одним словом.

Авгієві стайні — безлад, розгардіяш.

У царя Авгія, за грецьким міфом, було дуже багато худоби, але він її погано дглядав. Протягом тридцяти років не вичищали Авгієвих стаєнь. І ось

Геракл, який славився своєю силою, узявся почистити стайні за один день. У зроблені в стінах стаєнь отвори він спрямував води двох річок, які вимили весь бруд.

2. Пригадайте і запишіть п'ять фразеологізмів, у складі яких є власні імена.

26 Виконайте тестове завдання.

Поширеним є речення

- А Сергій — ні риба ні м'ясо.
- Б Сусіди б'ють на сполох.
- В Правопорушник накивав п'ятами.
- Г Ми з Сергійком побили глека.
- Д Годі вже вам байдики бити.

27 1. Поясніть, що означають наведені фразеологічні звороти.

Вернути ніс (носа), повісити носа, клювати носом, комар носа не підточить, з-під самого носа, зарубати на носі, дерти носа, встромляти носа, втерти носа, водити за ніс.

2. З двома (*на вибір*) фразеологізмами складіть і запишіть речення.

Повторюємо орфографію

28 Запишіть слова, знявши риску й розкривши дужки. Написання слів можна перевірити, уважно перечитуючи тексти цього параграфа.

Повторе(нн, н)я, ро(с, з)діл, пр(и, е)дмети, поня(тт, т)я, повно/значні, ро(с, з)гадайте, кро(сс, с)ворд, багато/значні, верт(е, и)каль, гор(е, и)зонталі, най/частіше, ка(м'я, мя)на, в/су/переч, в(и, е)селощі, л(и, е)лека, мен(и, е)джер, абон(и, е)мент, між/бібліотечний, гре(ць, ц)кий, латин(сь, с)кого, пр(е, и)вентивний, в(е, и)нт(е, и)ляція, к(оа, ао)ліція, о(б'є, бе)кти, к(а, о)лектив, пр(е, и)близно, т(е, и)ре, арха(і, ї)зми, пи(с, сь)ме(н, нн)ики, офіційно/ділова, р(и, е)дактор, бе(с, з)лад, р(а, о)згاردіаш, п(а, о)гано, тр(е, и)вогу, з/під.

§ 3. Основні правила правопису складних слів

Складні слова утворюються з двох (рідше — трьох) частин: *лісостеп, південноукраїнський, чорно-червоний, стодвадцятип'ятиріччя, Укрзалізниця*. Складні слова пишуться разом або через дефіс.

Часто основи складного слова поєднуються сполучними голосними **о, е, є**. Такі слова пишемо разом.

Сполучний голосний **о** вживається після твердого приголосного, на який закінчується основа: *теплохід, чорнозем*.

Сполучний голосний **е** вживається після м'якого приголосного, на який закінчується основа: *землемір, працездатний*.

Сполучний голосний **є** вживається, якщо перша основа закінчується на приголосний [й] або подовжений м'який приголосний: *боєздатність, життєрадісний*. При розборі слова за будовою сполучні голосні позначаються так: *різнобарвна*.

29 Запишіть складні слова, вставивши пропущені сполучні *о, е, є*.

Держав..творення, крапл..вловлювач, кримськ..татарський, хліб..булочний, прац..влаштування, бур..лом, кра..знавство, земл..трус, овоч..сховище, каш..вар, житт..пис, дощ..мір, груш..подібний, конус..подібний, тепл..обмінний, кам'ян..вугільний, картопл..чистка, смітт..збирання, картопл..м'ялка.

Складні слова пишемо разом:

1) складні слова, утворені від словосполучень, у яких є головне й залежне слово	<i>великодушний — велика душа, шестиденка — шість днів</i>
2) слова з першою частиною на зразок: авіа-, авто-, аеро-, аудіо-, біо-, гідро-, гіпер-, кіно-, макро-, мікро-, мега-, супер-, теле-, тепло-, термо-, фото- тощо	<i>аеродром, біосфера, кінотеатр, авіалінія, біоробот, макроекономіка, теплообмін, фотовиставка</i>
3) складні слова, які починаються з дієслова, що звучить як наказ	<i>горицвіт, зірвиголова, перекотиполе</i>

Складні слова пишемо через дефіс:

1) слова, що означають одне поняття; народнопоетичні назви казкових персонажів тощо	<i>євшан-зілля (полин), щастя-доля (талан), хліб-сіль (ознака гостинності), батько-мати (батьки); жар-птиця; Десна-ріка</i>
2) складні слова, утворені повторенням синонімів, антонімів, тих самих слів	<i>тишком-нишком, більш-менш, тихо-тихо</i>
3) слова, що означають професії, спеціальності, указують на один предмет	<i>учитель-фізик, лікар-стоматолог, шафа-купе, диван-ліжко</i>
4) слова з першою частиною віце-, екс-, максі-, міні-, міді-	<i>віце-прем'єр, екс-чемпіон, максі-мода, міні-футбол, міді-спідниця</i>

30 Утворіть і запишіть складні слова з поданою першою частиною.

Агро-, газо-, геліо-, гео-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, квазі-, космо-, лже-, мета-, нео-, рентгено-, соціо-, турбо-, фоно-.

31 Утворіть і запишіть від поданих слів складні слова з першою частиною *віце-, екс-, максі-, міні-, міді-*. Як змінилося значення утворених слів?

Адмірал, губернатор, консул, мер, міс, спікер, чемпіонка, мода, спідниця, трактор, футбол, криза, маркет.

Слова з **пів-, напів-, полу-** пишуться разом: *півкроку, півкілометра, піваркуша, напівморок, напівпустеля, полумисок, полуденок, полустанок*. Якщо частина слова, яка стоїть після **пів-**, починається буквами **я, ю, є, ї**, то після **пів-** треба ставити апостроф: *пів'ящика, пів'юрти, пів'євро, пів'ідальні*.

Із власними назвами **пів-** пишеться через дефіс: *пів-Ялти, пів-Львова, пів-Євпаторії, пів-Вінниці*.

Назви предметів (речовин, почуттів, станів тощо), які не можна порахувати, із **пів-** не вживаються: *молоко, любов, мороз, лінощі*.

Пів може писатися зі словами окремо:

а) коли **пів** від іменника відокремлюється прикметником: *пів чайної ложки*;

б) коли йдеться про час: *пів на дванадцятку, о пів на десяту*.

32 Виконайте тестове завдання.

Разом треба писати всі слова в рядку

А пів/яблука, пів/огірка, пів/Азії

Б напів/автомат, полу/мисок, пів/фінал

В напів/фабрикат, пів/чобітки, пів/Європи

Г пів/сотні, пів/години, пів/Києва

Д пів/коло, напів/м'який, пів/Чернівців

Написання складних прикметників

Разом	Через дефіс
1. Якщо складні прикметники утворені зі словосполучень, у яких одне слово залежить від іншого: <i>деревообробний</i> (обробляти деревину), <i>давньо-український</i> (давня Україна).	1. Якщо складні прикметники утворені від сполучень рівноправних слів, між якими можна поставити сполучник <i>і</i> : <i>санаторно-курортний</i> (санаторний і курортний); <i>суспільно-політичний</i> (суспільний і політичний); <i>м'ясо-молочний</i> (м'ясний і молочний); <i>українсько-французький</i> (український і французький).
2. Якщо складні прикметники походять від складних іменників: <i>біологія — біологічний</i> , <i>землероб — землеробний</i> , <i>півметра — півметровий</i> .	2. Якщо складні прикметники означають відтінки, поєднання кольорів, смаків: <i>чорно-білий</i> , <i>світло-зелений</i> , <i>кисло-солодкий</i> . Винятки: <i>жовтогарячий</i> , <i>червоногарячий</i> .
3. Якщо першою частиною складного прикметника є числівник, який пишеться словом: <i>п'ятирічний</i> , <i>двокамерний</i> , <i>шестизірковий</i> .	3. Якщо перша частина складного прикметника закінчується на -ико , -іко : <i>фізико-математичний</i> , <i>історико-культурний</i> , <i>хіміко-технологічний</i> .
4. Якщо першою частиною складного прикметника є прислівник: <i>давноминулий</i> , <i>малозабезпечений</i> , <i>вічнозелений</i> . Примітка. Якщо прислівник логічно наголошений, пишемо його окремо: <i>суспільно корисний</i> , <i>різко окреслений</i> .	4. Якщо складні прикметники означають проміжні сторони світу: <i>північно-західний</i> , <i>південно-східний</i> . 5. Якщо першою частиною складного прикметника є воєнно- , військово- : <i>воєнно-історичний</i> , <i>військово-морський</i> . Винятки: <i>військовозобов'язаний</i> , <i>військовополонений</i> .
	6. Якщо першою частиною є числівник, який пишеться цифрою: <i>50-річний</i> , <i>6-зірковий</i> .

33 Утворіть і запишіть прикметники, зашифровані в схемах. Поясніть правопис.

	фіолетовий			помаранчевий	
бірюзовий	золотисто-	жовтий	оливковий	ніжно-	гірчичний
пшеничний	або	сірий	каштановий	або	малиновий
лазуровий	брунатно-	зелений	рожевий	яскраво-	салатовий
	багрянний			бурштиновий	

34 Зіставте написання складних прикметників, поданих у правій і лівій колонках. Прокоментуйте висновки.

• південно-західний (між південним і західним) • північно-східний (між північним і східним) • північно-західний (між північним і західним) • південно-східний (між південним і східним)	• південноазійський (Південна Азія) • північноукраїнський (Північна Україна) • західнокарпатська (Західні Карпати) • південнобережний (південний берег)

Вчимося культури мови

Особистий — який перебуває в розпорядженні особи (*особистий автомобіль*). Окрім того, слово *особистий* у значенні «властивий тільки цій особі» уживається в таких словосполученнях: *особистий приклад, особисте життя*.

Особовий — який стосується особи, відкритий на окрему особу (*особова справа, особове посвідчення, особовий рахунок*).

Принагідно варто зауважити, що з тим самим іменником можуть уживатися різні прикметники: *у банку — особовий рахунок, відрядження беруть — за власний рахунок, а зводять із кимось — особисті рахунки*.

35 Випишіть із словника десять складних прикметників, пояснивши їх правопис.

36 1. Запишіть складні слова, утворені за допомогою числівників. Підкресліть основи числівників. Зверніть увагу, що перша частина закінчується або на голосний звук (*дво-, три-, чотири-*), або на приголосний (*двох-, трьох-, чотирьох-*).

Двобальний, двоповерховий, двоколісний, двохатомний, двохелементний, двох'ярусний, тривідсотковий, тримісячний, трифазовий, трьохопорний, трьохактний, чотирициліндровий, чотиристоппний, чотиристоронній, чотиритижневий, чотирьохопорний, чотирьох'ярусний, двохсотий, трьохтисячний, трьохмільярдний, чотирьохмільйонний, п'ятисотий, п'ятитисячний, чотиритисячний (чотирьохтисячний), шістдесятирічний, шестисотий.

2. Сформулюйте й запишіть правило про написання складних прикметників, утворених за допомогою числівників *два, три, чотири*.

Займенники пишемо		
разом	окремо	через дефіс
із частками ні-, аби-, де-, -сь : <i>ніхто, ніякий, щось, хтось, абищо, абискільки, дечий, декотрий</i>	якщо між частками й займенником уживається прийменник: <i>ні до кого, ні з ким, де в кого, будь з ким, аби в якому, будь за ким</i>	із частками будь-, -небудь, казна-, хтозна- : <i>будь-хто, будь-що, який-небудь, чий-небудь, казна-скільки, казна-що, хтозна-який, хтозна-чий</i>

- 37** 1. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть правопис займенників.

До(якого)небудь, де(в)чому, (аби)скільки, аби(до)кого, аби(кого), хто-зна(який), хтозна(що), на(що)небудь, аби(з)ким, де(з)ким, до(декого), (ні)чий, ні(в)чий, ні(до)чийого.

2. Складіть і запишіть речення з п'ятьма займенниками (*на вибір*).

Написання складних прислівників

Разом	Через дефіс
пишуться складні прислівники, утворені	
<p>1) поєднанням прийменника з прислівником: <i>позавчора, наскрізь</i>;</p> <p>2) поєднанням прийменника з іменником: <i>уголос, навесні</i>;</p> <p>3) поєднанням прийменника з прикметником: <i>зрідка, нашвидку</i>;</p> <p>4) поєднанням прийменника з числівником: <i>поодинці, удвоє</i>;</p> <p>5) поєднанням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>попідвіконню, спідлоба</i>;</p> <p>6) поєднанням кількох основ: <i>повсякчас, мимоволі</i>;</p> <p>7) за допомогою часток аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь і будь-якої частини мови: <i>абияк, анітрохи, декуди, чимало, щодня, якнайдовше, кудись</i>.</p>	<p>1) від прикметників і займенників на -ому, -єму, -и за допомогою по-: <i>по-братньому, по-моєму, по-материнськи</i>;</p> <p>2) за допомогою по- від порядкових числівників: <i>по-перше, по-друге, по-п'яте</i>;</p> <p>3) за допомогою часток будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-: <i>будь-де, куди-будь, коли-небудь, казна-як, десь-то</i>;</p> <p>4) з двох прислівників: <i>десь-інде, десь-інколи, сяк-так</i>;</p> <p>5) повторенням тих самих або синонімічних слів: <i>ген-ген, зроду-віку, врешті-решт, пліч-о-пліч, віч-на-віч</i>.</p> <p>Примітка. Перша частина окремо, а дві наступні через дефіс пишуться в прислівниках <i>не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен</i>.</p>

38 1. Перепишіть прислівники. Поясніть їх творення.

Вбік, увечері, вголос, вгорі, влітку, впереміж, впереміш, впоперек, врівень, дотла, донизу, запівніч, зісподу, надвечір, надворі, назустріч, насилу, спочатку.

2. Виберіть складні слова, написання яких треба відрізнати від написання окремо прийменників з іменниками. Складіть і запишіть речення з прислівниками й речення з іменниками та прийменниками.

Написання прислівників, прислівникових сполук і складних прислівників

Разом	Окремо	Через дефіс
безвісти, віднині, вслід, нагору, надміру, назустріч, нарівні, одвіку, опівдні, опліч, подекуди, посередині; зрідка, напевне, нарізно, помалу;	без відома, в ногу, до останку, на зло, на око, на прощання, на radoщах, на слово, на сміх, на совість, на ходу, на щастя, над силу, по сусідству, у стократ;	по-батьківському, по-братньому, по-своєму, по-українському;
заодно, удвоє, утрьох;	день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, раз у раз, час від часу;	по-господарськи, по-латині, по-людськи;
передусім, унічию; завбільшки, навпаки, спідлоба;	таким чином, тим разом, тим часом; в основному, в цілому;	по-перше, по-друге;
ліворуч, повсякчас, чимдуж;	по двоє, по четверо	аби-то, будь-де, казна-де, будь-коли, коли-небудь, хтозна-як;
абикуди, деінде, щосили, якнайдовше, якомога		вряди-годи, десь-інде, сяк-так;
		будь-що-будь, віч-на-віч, далеко-далеко, коли-не-коли, ось-ось, хоч-не-хоч

39 1. Виконайте тестове завдання.

Разом треба писати всі прислівники в рядку

А за/вбільшки, за/одно, коли/не/коли

Б на/впростець, по/перше, від/давна

В без/угавно, за/видна, з/звисока

Г по/всяк/час, по/дружньому, в/цілому

Д що/далі, поза/вчора, по/батьківському

2. Поясніть правопис слів *удвоє*, *по двоє*, *по-друге*. Складіть і запишіть з ними речення.

§ 4. Складні випадки правопису службових частин мови

Складні й складені прийменники пишуться		
разом	через дефіс	окремо
<ul style="list-style-type: none"> складні, утворені поєднанням одного або двох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>навколо</i> (лісу), <i>впродовж</i> (добы), <i>внаслідок</i> (успіху); утворені з двох простих: <i>понад</i> (землею), <i>поза</i> (парканом), <i>заради</i> (друга), <i>навпроти</i> (будинку) 	<ul style="list-style-type: none"> складні, що починаються на з-, із-: <i>з-за</i>, <i>із-за</i>, <i>з-над</i>, <i>з-під</i>, <i>із-під</i>, <i>з-понад</i>, <i>з-посеред</i>, <i>з-поміж</i>, <i>з-поза</i> 	<ul style="list-style-type: none"> складені (прийменникові сполуки): <i>близько від</i> (лісу), <i>відповідно до</i> (наказу), <i>залежно від</i> (погоди), <i>на відміну від</i> (дорослих), <i>згідно з</i> (розпорядженням)

Іноді за законом милозвучності до прийменника, що закінчується на приголосний, приєднуються голосні **і** або **о**: *зі* (сходу), *зі* (сцени), *переді* (мною), *наді* (мною), *зо* (два).

40

1. Перепишіть речення, дотримуючись орфографічних норм.

1. Серед густих заростей рогози, латаття — чималий острів, на/проти нього висока пірамідална скеля. 2. З/по/між біло/корих берізок по/де/куди виглядають темно/зелені крони вільх. 3. Човен ліниво просувається по/між заростей ряски, куширів, водо/периці. 4. У/продовж дво/годинної риболовлі над тихо/плинною Россю лунав веселий жаб'ячий концерт. 5. Здається, ось/ось з/за отих старих верб на вигін вийде уквітчана червоно/гарячими маками сором'язлива Мелашка. 6. На дні неглибокої балки ледь/ледь жебонів у перелитому піску веселий струмок, там уже із/під снігу ясеніють квіти мати/й/мачухи (*За С. Хаврусем*).

2. Розгляньте фото. Складіть за ним висловлювання, використовуючи складні й складені прийменники.

41

Запишіть слова, знявши ризик. Підкресліть «зайве» слово в кожному рядку.

А по/над, по/за, з/понад

Г за/ради, на/впроти, з/посеред

Б з/посеред, з/поміж, в/продовж

Д по/серед, по/перед, у/разі

В залежно/від, згідно/з, з/за

Написання сполучників

Разом пишуться	Окремо пишуться
<ul style="list-style-type: none"> складні сполучники: <i>адже, аніж, отже, отож, також, втім, зате, проте, причім, причому, начеб, мовби, немовби, немовбито, начебто, тобто, себто, щоб, якби, якщо, абощо, тощо.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> складені сполучники: <i>дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи на те що, тимчасом як, у міру того як, через те що, тому що;</i> сполучники, що мають при собі частки б, би, ж, же: <i>коли б, або ж, усе ж, хоч би, а як же.</i>

Примітка. Сполучники з підсилювальними частками *-бо, -но, -то* пишуться через дефіс: *отож-бо, тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-то.*

Треба розрізняти складні сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо, притому, причому* (які пишуться разом) й однозвучні слова (займенники з прийменниками та частками, прислівники з частками), що пишуться окремо: *за те, про те, що б, як би, як що, при тому, при чому.*

Наприклад: *Кожен із нас докладає багато зусиль, **щоб** (сполучник) досягнути своєї мети. — **Що б** (займенник із часткою) нас не зупиняло, ми прагнемо досягти своєї мети.*

Щоб відрізнити сполучник від однозвучних слів, треба замінити його синонімічним сполучником: *Він писав грамотно, **проте (але)** повільно.*

42 Запишіть прислів'я, знявши ризик.

1. На те й лихо, що/б з ним боротись. 2. Про/те зозуля кує, що гнізда не має. 3. Треба працювати, що/б шматок хліба мати. 4. Що/б не робити, аби нічого не робити. 5. Що/б улітку не вродило, те зимою не завадить. 6. Як/би не тис мороз, а весна буде. 7. Як/би було десять рук, усім би робота знайшлася. 8. Як/би не було зими, за кожух не дбали б ми. 9. Що/б не трапилось, усе мине. 10. Як/би такий до роботи, як на витребеньки.

43 Складіть і запишіть речення із сполучниками: *отож-бо, отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то, якби-то.*

Частки з різними частинами мови можуть писатися разом, окремо й через дефіс.

Написання часток

Разом пишуться	Окремо пишуться
<p>1. Словотворчі частки аби-, де-, -сь, що-, чи- (чим-): <i>абищо, абиак, дехто, яюсь, хтось, щодня, щомиті, чимало, чимдуж, але дарма що, поки що, хіба що, тільки що.</i></p>	<p>1. Частки, що надають реченню різних змістових, модальних та емоційно-експресивних відтінків: <i>ось, це, саме, лиш, хоч, невже, тільки, що за, ще, же, якраз.</i></p>

Разом пишуться	Окремо пишуться
<p>2. Словотворчі частки -би (-б), -же (-ж), -то, що входять до складу сполучників, деяких часток: <i>щоб, якби, ніби, атож, авжеж, нібито, немовбито</i>.</p> <p>3. Формотворча частка -ся (-сь) у зворотних дієсловах: <i>змагатися і змагатись, виправлятися і виправлятись</i>.</p> <p>4. Формотворчі частки що-, як-, най- у складі прикметників і прислівників найвищого ступеня порівняння: <i>щонайбільше, якнайкраще, найсильніший</i>.</p>	<p>2. Частки -бо, -но, -то, -таки, якщо вони не стоять безпосередньо після слова, якого стосуються: <i>таки вимкнули, зупиніться ж бо, гляди ж бо, впізнала ж таки</i>.</p> <p>3. Частки аби-, де-, будь-, -небудь-, казна-, хтозна- із займенниками, якщо між частками й займенниками вживається прийменник: <i>аби в кого, де з ким, будь від кого, казна про що, хтозна до чого</i>.</p>
Через дефіс пишуться:	
<p>1. Словотворчі частки будь-, -будь-, -небудь, казна-, хтозна- у складі займенників і прислівників: <i>будь-де, будь-що-будь, хто-небудь, казна-як, хтозна-який</i>.</p> <p>2. Підсилювальні частки -бо, -но, -то, -от, -таки, які надають слову розмовного забарвлення: <i>сядь-бо, іди-но, стільки-то, якось-от, зрозумів-таки</i>.</p>	

44

1. Запишіть слова, знявши ризик. Перевірте правопис слів за словником. Сформулюйте й запишіть правило.

Аби/що, аби/як, ані/скільки, ані/чогісінько, ані/як, де/далі, де/коли, де/що, чи/маленький, що/години, що/духу, що/най/кращий, що/правда, що/сили, як/омога, не/мов/би/то, авже/ж, котра/сь, коли/сь.

2. Виберіть п'ять слів із записаних і складіть з ними речення.

45

Виконайте тестове завдання.

Через дефіс треба писати всі частки в рядку

- А що/дня, де/коли, будь/як
- Б аби/кого, будь/де, казна/як
- В зумів/таки, чого/небудь, хтозна/як
- Г годі/бо, скажи/но, скільки/сь
- Д все/таки, якось/от, де/далі

Написання **не** з різними частинами мови

Разом	Окремо
<p>1. Якщо без не слово не вживається: <i>немовля, незабаром, нехтувати, негайний, незабутній</i>.</p> <p>2. З іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо не надає слову нового (часто протилежного) значення: <i>безпека — небезпека (загроза), веселий — невеселий (сумний), далеко — недалеко (близько)</i>.</p> <p>3. У складі префікса недо-, який означає неповну ознаку чи дію: <i>недобачати, недолік, недочутий</i>.</p> <p>4. З дієприкметниками, які виконують функцію означення й не мають при собі залежних слів: <i>Незірвана квітка і незабруднене озеро милують око</i>.</p> <p>5. Якщо при прикметниках і дієприкметниках є слова <i>дуже, вельми, надто, надзвичайно</i>, що підсилюють якість: <i>дуже необережний вчинок, надто невдалий похід</i>.</p> <p>6. У складі займенників <i>неабихто, неабиякий</i>; часток <i>невже, нехай</i>; сполучників <i>незважаючи на, немов, немовби, неначе, неначебто</i>.</p>	<p>1. При протиставленні з усіма частинами мови: <i>завдання не легке, а важке; проблеми не нові, а старі</i>.</p> <p>2. Переважно з дієсловами та дієприслівниками: <i>не поспішати, не знають, не відпочивши, не помічаючи</i>.</p> <p>3. Із займенниками, числівниками, прислівниками: <i>не мій, не він, не перший, не зовсім, не сьогодні</i>.</p> <p>4. З дієприкметниками, якщо вони мають при собі залежні слова: <i>Не зруйнована часом фортеця ніби помолоділа</i>.</p> <p>5. З дієприкметниками й прикметниками, які виконують у реченні роль присудка: <i>Сад <u>не вируба-ний</u>. Ця ялина <u>не висока</u> (не є висока)</i>.</p>

Написання **ні** з різними частинами мови

Разом	Окремо
<p>1. Якщо без ні слово не вживається: <i>нісенітниця, нікчемний, ніяковіти, ніяково, нічирк, нікудишній</i>.</p> <p>2. Із заперечними займенниками: <i>ніякий, нічий, ніщо, ніхто</i>.</p> <p>3. З прислівниками: <i>ніяк, ніколи, ніде, нітрохи</i>.</p>	<p>1. У стійких словосполучках — заперечних зворотах: <i>ні сюди ні туди, ні риба ні м'ясо, ні се ні те</i>.</p> <p>2. У складі займенника, якщо між ні та займенником уживається прийменник: <i>ні від кого, ні з ким, ні для чого</i>.</p>

П. Брейгель Старший. Зимовий пейзаж з ковзанярами. 1565 р.

46

1. Розгляньте уважно репродукцію поданої картини.
2. Прочитайте діалоги батьків із дітьми різного віку, які ознайомлюються й коментують картину П. Брейгеля Старшого «Зимовий пейзаж з ковзанярами», розглядаючи її в музеї (в Інтернеті чи в художньому альбомі). Випишіть речення, у яких є частки *не*, *ні*. Поясніть орфограму «Правопис часток *не*, *ні* з різними частинами мови».

Тарас, якому виповнилося 6 років: Мені здається, що мороз сильний, хоча світить сонце.

Мама: Це через кольори, Тарасику. Уся картина наповнена золотавим світлом. Коли дивитися на неї з неблизької відстані, це перше, що впадає в око. Твір приваблює, ніяк не відпускає від себе. Навіть якщо глянути на нього мимохідь, залишається незабутнє враження.

Оленка (9 років): Таке враження, що крига може тріснути...

Мама: Так, Оленко, небезпека є. Адже невідомо, яка крига завтовшки й чи не трісне вона під вагою ковзанярів. На нижньому краю картини вже видно тріщину. Навіть якщо люди дуже обережні, може статися непередбачуване. Не все залежить від них. Здається, що художник, спостерігаючи за зимовими розвагами, теж над цим замислювався.

Андрій, найстарший син (14 років): А яка мораль цієї картини? І чи є вона?

Тато: Тут явно закладені роздуми про людину — яка вона дрібна порівняно з природою. Брейгель нікого не висміює й не засуджує. Він лише спостерігає за світом, сприймаючи його таким, як є. Світ балансує між небезпекою й безтурботністю — саме так, як на цьому пейзажі, де зимовий холод поєднано з м'яким сонячним світлом (*За Ф. Барб-Галль*).

47

Уявіть, що ви разом розглядаєте картину П. Брейгеля Старшого «Зимовий пейзаж з ковзанярами» (с. 25). Складіть і запишіть діалог, основою якого є подані нижче репліки та ваші коментарі.

За потреби використайте додаткові джерела (Інтернет, енциклопедії тощо).

У текстах використайте частки *не* та *ні*.

- Ця картина нагадує Різдво!
- Що роблять усі ці люди?
- Люди схожі на мурашок.
- А що то за птахи — такі великі, чорні?
- Кожен чимось зайнятий.
- Ніхто з ковзанярів не впав.
- Видно сільську церкву.
- Здається, що ми спостерігаємо за сценою з висоти пагорба.
- Художник використав обмаль кольорів.
- Круки мають моторошний вигляд.
- Чому Брейгеля називають «Старшим»? Він був старим?

Зразок

Учень 1:

Ця картина нагадує Різдво!

Учень 2:

Та ні, тут ніби не йдеться про саме свято Різдва... Але зима на картині така, якою ми любимо її уявляти в різдвяний час — усе вкрите снігом. Будинки з боків і вдалині створюють враження, що ми в прихистку села: холод приємний, коли знаєш, що є де погрітись.

48

Виконайте тестове завдання.

Частку *не* треба писати разом з наступним словом у рядку

- А не/прочитані зранку журнали
- Б не/розв'язана задача
- В план не/виконаний
- Г ще не/розквітлі квіти
- Д поле не/зоране

49

1. Виконайте тестове завдання.

Орфографічну норму не порушено в реченні

- А Не охайна, безграмотна мова нагадує прірву.
- Б Щоб уникнути не порозумінь з аудиторією, промовцеві не треба вживати «затертих» висловів.
- В У житті, як і в мові, доречне в одній ситуації може виявитися недоречним в іншій.

2. Запишіть речення, подані в першому завданні, дотримуючись орфографічних норм.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

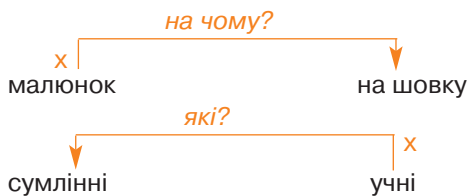
Словосполучення й речення

Я і національна історія та культура

§ 5. Словосполучення. Будова й види словосполучень за способами вираження головного слова

- Словосполучення використовується для називання предметів, їхніх ознак, дій.
Наприклад: читали літопис, дівоча краса.
- Словосполучення складається щонайменше з двох слів (самостійних частин мови).
Наприклад: малював яскравими фарбами, розглядала фото.
- У словосполученні є **голове слово** й **залежне слово**. Від головного до залежного ставиться питання. **Наприклад:**

- Слова в словосполученні зв'язані за змістом і граматично або тільки за змістом.

Наприклад

У залежного й головного слова однакові рід, число, відмінок

*велика перерва,
великої перерви,
на великій перерві,*

Головне слово від залежного вимагає певного відмінка	зацікавитися грою, зацікавився грою, зацікавлена грою
Головне й залежне слово зв'язані тільки за змістом	згадувалося давно, записав давно, прилетіли давно

Не належать до словосполучень:

- а) підмет і присудок: *іде дощ; музей відчинений;*
- б) поєднання двох слів, одне з яких належить до самостійної частини мови, а друге — до службової: *за літописом, у списку, навколо села;*
- в) слова, з'єднані сурядними сполучниками: *опера і балет;*
- г) фразеологічні звороти: *запали в душу;*
- г') складені форми майбутнього часу дієслова, ступенів порівняння прикметника чи прислівника: *буду малювати, більш яскравий, найменш категорично.*

50

1. Прочитайте текст. Порівняйте, чи однакова інформація подана в правій і лівій частинах таблиці. Що різнить ці записи?

<p>Вишивка — один із найбільш поширених і улюблених в Україні видів творчості. Це світ краси і фантазії, осмислення природи, розповідь про думки й почуття людини, світ образів, що сягають своїм корінням далекого минулого.</p> <p>Вишивка як народна творчість відтворює глибокі почуття, так само, як і українська пісня. Пригадаймо поезію Дмитра Павличка: «...червоне — то любов, а чорне — то журба». Ці образи нав'язані саме узорами української вишивки (<i>За Т. Кара-Васильєвою</i>).</p>	<p>Орнаменти вишивки, мрії про майбутнє, жартівлива співаночка, узори бринять, сподівання й страждання, своє споконвічне прагнення до прекрасного, найглибше відбилося, ритм ліній, гармонія кольорових сполучень, українське шитво, натхненні образи, в узорах, майстрині відбивали, барви й узори, народна творчість, світ краси, розповіді про почуття, червоне і чорне, в Україні, милує око.</p>
--	---

2. Випишіть із правої частини таблиці сполуки слів, які не належать до словосполучень. Поясніть свій вибір.

51

1. Прочитайте текст. Випишіть десять словосполучень. Визначте головне й залежне слово у вписаних словосполученнях.

В орнаментах вишивок ніколи не буває жодної зайвої лінії, кожна рисочка має своє певне значення. Народний орнамент подібний до співучої мелодії, призначеної не лише для очей, а й для розуму й почуттів. Недаремно ж у давнину вишивка в одязі мала охоронне, оберегове значення.

Нині вишивка живе повнокровним життям; прикрашає сучасний одяг, надає йому своєрідності та неповторності. До невичерпних джерел традицій народного

вбрання постійно звертаються й черпають у них наснагу сучасні українські модельєри (За Т. Кара-Васильєвою).

2. Розгляньте фотографії на с. 27, 28. Чи модно, на вашу думку, одягнені дівчата? Чому молодь охоче поєднує сучасний костюм із традиційною вишиванкою? Яку вишиванку хотіли б мати ви? Запишіть на цю тему власне висловлювання (*п'ять–сім речень*).

Словосполучення — це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним, а інше — залежним.

Головне слово в словосполученні може виражатися будь-якою самостійною частиною мови. За належністю головного слова до певної частини мови словосполучення поділяються на:

— іменникові: *рідна земля, різноманітні мережки, весільний рушник, нитки для вишивання*;

— прикметникові: *дуже високий, кращий за всіх, невелика на зріст, надзвичайно цікавий*;

— числівникові: *п'ять сантиметрів, п'ятеро цуценят, троє з присутніх, тридцять кілограмів*;

— займенникові: *хтось із знайомих, дехто з друзів, ніхто з пасажирів*;

— дієслівні: *говорити правду, встиг на поїзд, зібравши всі сили, вишитий на рушникові*;

— прислівникові: *дуже тихо, низько над землею, досить спокійно, занадто швидко*.

Іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові словосполучення належать до **іменних словосполучень**.

52

1. Прочитайте текст. Випишіть по п'ять іменних і дієслівних словосполучень.

Як зберегти й передати нащадкам усі ті кращі надбання національної культури, виплекані протягом століть українським народом? Що треба зробити, аби й завтра лунала народна пісня, не висхало життєдайне джерело народної мудрості та творчості? Які зусилля докласти, щоб молодь не цуралася національного спадку?

Звертатися до традицій не означає нехтувати сьогоденням. Тільки осмисливши минуле, пізнавши витoki своєї культури, можна й чіткіше зрозуміти сьогодення, і уявити майбутнє. «Той, хто не знає минулого, — любив повторювати Максим Рильський, — не вартий майбутнього» (За М. Марунчаком).

2. Дайте відповіді (усно) на запитання, поставлені автором тексту.

53

1. Перепишіть словосполучення. Визначте типи словосполучень за способом вираження головного слова.

Доводити до відома, прошу подати, батьківські збори, розглянуте вчасно, згідно з наступним пунктом, покласти відповідальність, дуже старанно.

2. У тексті якого мовного стилю можуть бути використані подані словосполучення?

55 Перепишіть речення, розкривши дужки й утворивши потрібні словосполучення.

1. На Чернечій горі в Каневі височіє (пам'ятник, Т. Шевченко). 2. Батьки заповідали дітям: «Не (зрадити, наші ідеали)». 3. У влучних, дотепних приказках і прислів'ях народ кепкує, сміється з (вади людського характеру, непорядні вчинки). 4. Не лише рідні, а й друзі (радіти, успіхи) юного музиканта. 5. (Пробачити, я) за ранній телефонний дзвінок. 6. Щодня треба дбати про свій зовнішній вигляд, учитися (гарні манери, мовна культура).

56 У яких словосполученнях допущено помилки в уживанні форм відмінка? Обґрунтуйте відповідь.

а) дякувати вам;	г) сміятися над сусідами;
б) дякувати за допомогу;	д) сміятися із сусідів;
в) дякувати вас;	е) сміятися за спиною;
г) дякувати від колективу;	є) сміятися від радості.

57 1. Прочитайте текст. Поясніть правопис власних назв.

Гомеричний сміх — нестримний, гучний регіт.

Назва походить від імені легендарного грецького поета Гомэра, якого вважають автором епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

Поет дуже образно передав, як сміялися, розважаючись, боги, наділені незвичайними силами. Вони володіли могутніми голосами, а їхній сміх був подібний до грому, який чути дуже далеко. В українському перекладі «Іліади» можна прочитати вислів: «Сміхом лунким почали всеблаженні боги реготати», а в «Одіссеї» теж така сама «картинка» сміху богів: «Безсмертні від реготу знов аж лягали».

У сучасній мові слово *гомеричний* є синонімом до слів *нестримний*, *голосний*, *багатий*, *пишний* тощо. Епітет «гомеричний» трапляється і в інших висловах, позначаючи щось величезне, таке, що перевищує звичайні розміри.

- Назвіть ситуації, у яких вам доводилося спостерігати гомеричний сміх. Доберіть синоніми до цього фразеологізму. Складіть з ними речення.
- Поміркуйте, що спільного й відмінного в змісті словосполучень «гомеричний сміх» і «сміх Гомера».

58 1. Перепишіть текст.

Зображення дуба й калини — мотиви, що **найчастіше трапляються** на чоловічих сорочках і поєднують символи сили й краси, але сили надзвичайної, **краси невмирущої**.

Калина — дерево нашого українського роду. Назву свою має від давньої назви Сонця (Коло) і символізує народження Всесвіту.

Дуб уособлює чоловічу енергію, розвиток, життя. Отже, одягаючи костюм, в орнаменті якого є ці рослини, хлопець або чоловік **мав на собі** чудодійний оберіг життєдайної сили свого роду (За Т. Островською).

2. Розберіть виділені словосполучення за зразком.

яку?

Зразок. Чоловічу енергію (іменников., зв'язок — узгодження).

Вчимося культури мови

Пам'ятка — предмет матеріальної чи духовної культури, що зберігся з давнини. Пам'ятка — це і стародавній літопис, і видатний літературний твір, і старовинний ткацький виріб, і визначна давня споруда: *історична пам'ятка, писемна пам'ятка, вивчати пам'ятки, пам'ятка старовини, Українське товариство пам'яток історії та культури*.

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь когось або чогось: *бронзовий пам'ятник, величний пам'ятник, пам'ятник з мармуру, пам'ятник Невідомому солдатові*.

Повторюємо орфографію

- 59** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

На(т, д)хне(н, нн)их образів, почу(т, тт)ів, у давн(и, е)ну, не/повторності, до не/в(и, е)черпних, трад(и, і)цій, де/хто з друзів, ні/хто з па(сс, с)ажирів, випл(е, и)кані, зв(е, и)ртатися, доводити до/відома, ет(и, е)кетом, захопл(е, и)ний історією, незмі(н, нн)є слово, не/зрадьте, ю(н, нн)ий, (дз, з)вінок, з(вя, в'я)зані, (о, а)рнам(е, и)нт, жи(т, тт)єдайної, об(е, и)ріг, старови(н, нн)ий, не/дивно було/б почути, р(е, и)готали, пр(и, е)гадали, здр(е, и)галися, па(мя, м'я)тник (Н, н)евідомому солдатові.

§ 6. Речення. Речення прості й складні (повторення), двоскладні та односкладні. Види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням

- 60** 1. Прочитайте текст. Знайдіть різні види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Видатна українська художниця Т. Яблонська розповідала про створення своєї картини «Юність». Її **увагу привернуло** маленьке озерце посеред безкрайньої зеленої левади. Щось було в цьому незбагненне й таємниче.

Художниця поставила свій етюдник і почала писати. Біля неї зупинився юнак і **здивовано запитав**: «Що це ви пишете? Адже тут нічого цікавого немає!» І раптом художниця уявила юнака над цим озерцем. Вона попросила: «Повер-

ніться спиною до мене». Юнак стояв стрункий і такий несподіваний серед **блакитно-зеленого простору**.

Яблонська **малювала молодість**, перед якою довгий і відкритий шлях. Вибір. Який він буде? «Можливо, шедевр вийде», — сказав тоді той юнак і **пішов** далі **своїм шляхом** (За І. Шаровим і А. Толстоуховим).

2. Випишіть виділені словосполучення. Визначте вид підрядного зв'язку в цих словосполученнях.

61 Складіть (усно) міні-твір «В осінньому лісі». Використовуйте словосполучення: *милуватися картиною, осінній ліс, між верхів'ями дерев, дуже рано, вчасно приїхати, багряно-жовте листя, дорога навпростець, дзвеніти співом*.

Речення — це основна одиниця спілкування. Граматична будова речення та його завершена інтонація служать для висловлення самостійної думки.

62 Прочитайте текст. Доведіть, що він складається з речень.

«Святою землею» споконвіку звать наші гончарі глину. У їхніх вправних руках вона перетворюється на посудини найрізноманітнішої форми, декоративні вироби, будівельні матеріали. Завдяки творчості народних митців маємо такі перлини народної кераміки, що їх можна порівняти хіба що зі скарбами народної пісні. Як не захоплюватися високим смаком, тактом, творчим хистом майстрів, які за допомогою простих форм — смужок, зірок, кружечків — створювали довершені витвори мистецтва! (З альбому «Українське народне мистецтво»).

63 1. За поданим початком та ілюстраціями складіть твір (п'ять–сім речень) «Ця незвичайна іграшка минулих століть».

У стародавньому козацькому місті Опішні на Полтавщині гончарі виробляли чудовий тонкостінний посуд, декоративних птахів і звірів, іграшки-свищики. Саме свищики — це основний подарунок, який батьки приносили дітям з ярмарку. Ці іграшки виготовляли, укладаючи в них усю ніжність і любов жіночих сердець...

2. Запишіть складений твір. У всіх реченнях твору підкресліть граматичні основи.

Види речень				
за метою висловлювання	за емоційним забарвленням	за кількістю граматичних основ	за складом граматичної основи	за наявністю другорядних членів
розповідні, питальні, спонукальні	окличні, неокличні	прості, складні	односкладні, двоскладні	поширені, непоширені

64

1. Яке з поданих речень відповідає характеристиці: розповідне, неокличне, просте, двоскладне, непоширене?
 - а) Шукай краси, добра шукай! (*І. Франко*).
 - б) Жайворонок висить на невидимій нитці, співаючи весну (*Ю. Яновський*).
 - в) Життя — не дим і не омана (*В. Сосюра*).
 - г) Кожному гарантується право знати свої права й обов'язки (*З Конституції України*).
2. Запишіть вибране речення. Підкресліть у ньому граматичну основу.

Залежно від мети висловлювання всі речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідне речення містить у собі повідомлення про якийсь факт, подію. Вимовляється з розповідною інтонацією: тон підвищується на найважливішому в повідомленні й знижується в кінці речення: *І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс* (Л. Костенко).

Серед розповідних речень розрізняють **стверджувальні**: *А пісня — це душа* (І. Драч) і **заперечні**: *Не хочу я ні вічності, ні слави* (Л. Костенко). Заперечення передається за допомогою часток *не, ні, займенників ніхто, ніщо, ніякий, ніскільки, прислівників ніколи, ніде, нікуди*.

Питальне речення містить у собі запитання, яке потребує відповіді від співрозмовника або спонукає його до роздумів: *Як розбудити розум, що заснув?* (Леся Українка); *Я питаю їх — чи був я хорошим учителем?* (О. Довженко). Для вираження запитання використовують такі мовні засоби:

- а) питальну інтонацію;
- б) частки, сполучники, питальні займенники, прислівники (*хіба, невже, чи, скільки, хто, що, який, чий, де, коли, як, чому*);
- в) порядок слів (здебільшого питальне слово стоїть на початку речення).

Різновидом питальних речень є **риторичні речення**. Вони не потребують відповіді на поставлене запитання, бо елемент ствердження міститься в самому запитанні: *Хто серця чистого добро злобою чорною поборе?* (М. Рильський). Питальні речення часто використовують у діалогах, текстах-роздумах.

Спонукальне речення містить у собі наказ, вимогу, заклик, побажання, порад, прохання тощо: *Поете, будь собі суддею* (М. Рильський).

Засобами для вираження спонукування є:

- дієслова наказового способу: Лупайте сю скалу (І. Франко);
- неозначена форма дієслова: Стояти струнко!;
- дієслова умовного способу, що набули значення спонукування: Я просив би вас не нервувати;

- спонукальні вигуки *гей! гайда! годі! цить! стоп!* і частки *хай, нехай, бодай, ну, -бо, -но, -то*.

До спонукальних належать речення зі значенням привітання, прощання, подяки: *Доброго ранку! На добраніч!*

- 65** 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятком, установленим законом.

Держава сприяє розвитку науки, установленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, уживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (*З Конституції України*).

2. Яких речень за метою висловлювання немає в тексті? Складіть і запишіть по одному такому реченню. Це можуть бути ваші коментарі до тексту вправи.

- 66** 1. Прочитайте текст.

Мовні обов'язки громадян

Мова — запорука існування народу. Захищаючи рідну мову, ти захищаєш свій народ, його гідність, його право на існування, право на майбутнє. Не ухиляйся від цієї боротьби!

Захист рідної мови — найприродніший і найпростіший, найлегший і водночас найнеобхідніший спосіб національного самоствердження й діяльності в ім'я народу. Маєш нагоду бути борцем за свій народ — будь ним!

Володіння рідною мовою — не заслуга, а обов'язок патріота.

Розмовляй рідною мовою — своєю та свого народу: скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє. Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали.

Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона — мати.

Сім'я — первинна клітина нації. Щоб вона не омертвіла й не відпала від національного організму, її має жити культ рідної мови. Тому розмовляй у сім'ї мовою своєї нації. Не вмійш — учись. Прищеплюй дітям ставлення до мови як до святині, найдорожчого скарбу.

Допомагай кожному, хто хоче вивчити українську мову. Ніколи не зупиняйся у вивченні рідної мови. «Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя» (*Вольтер*).

У твоїй хаті завжди мають бути українські книжки, журнали, газети. Не забудь і про дитячі видання. Хай звучить у твоїй хаті українське слово з теле- і радіоприймачів.

Пам'ятай: найкращі вчителі мови для дітей — це мати й батько.

У наш час доволі поширені міжнаціональні шлюби. Цілком природно, що в таких сім'ях виникає проблема вибору мови. В ідеалі тут повинні звучати обидві мови, однак не в якомусь змішаному вигляді, а кожна — у своєму літературному варіанті.

Батьки в таких сім'ях мають використовувати обидві мови не просто для спілкування, а як засіб залучення своїх дітей до багатств духовної культури обох народів.

Вивчай інші мови. Це дасть змогу не тільки оволодіти ключами до скарбниці духовності інших народів, а й об'єктивно оцінити свою мову, її сильні та слабкі сторони. «Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою» (*Й. В. Гете*).

Знання чужих мов пробуджує бажання працювати для утвердження й розвитку рідної мови, сприяти тому, щоб вона посідала гідне місце серед інших мов світу.

Нашому поколінню випало складне й відповідальне завдання — відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Не перекладаймо цього тягаря на плечі своїх нащадків, бо може бути запізно. Діймо! В ім'я нашого народу, в ім'я найвищих ідеалів людства — свободи й справедливості (*За І. Огієнком*).

2. Випишіть спонукальні речення. Визначте в них засоби для вираження спонукування.
3. Який мовний обов'язок ви вважаєте для себе найголовнішим?

67

Сформулюйте і запишіть три-чотири запитання, які ви хотіли б поставити вашому улюбленому письменникові (співачу, акторові, телеведучому, спортсменові, танцюристу, тренеру тощо).

Розповідні, питальні та спонукальні речення можуть передавати різні емоції мовця. Одні з них вимовляються з підсиленою інтонацією, інші — зі звичайною. За емоційним забарвленням речення поділяються на *окличні* й *неокличні*.

Окличні речення виражають захоплення, радість, погрозу, обурення тощо. Вони вимовляються з підсиленою, напруженою інтонацією: *Які тут, на крутому схилі гори, зелені дерева!* (Є. Гуцало).

У кінці окличних речень стоїть знак оклику або знак питання і знак оклику, знак оклику і дві крапки.

Окличними часто бувають спонукальні речення.
Речення, що вимовляються зі звичайною інтонацією, є **неокличними**: *Люди повинні більше дивитися на зорі* (М. Стельмах).
У кінці неокличних речень ставиться крапка, знак питання, три крапки.

- 68** Перепишіть текст усмішки. З яких речень за емоційним забарвленням він складається?

У — Молодець! — похвалив учитель учня, який чудово відповідав на уроці. — Давай щоденник. Поставлю тобі одинадцять балів.
— Я забув щоденник удома, — зніяковів учень.
— Візьми мій! — запропонував сусід по парті.

- 69** 1. Прочитайте текст.

Як баба Палажка і баба Параска — так кажуть про язикатих, чванливих, пихатих людей.

Звідки ж походить цей фразеологічний вислів?

Баба Палажка і баба Параска — героїні творів українського письменника Івана Нечуя-Левицького (зокрема: «Кайдашева сім'я», «Не можна бабі Парасці вдержатись на селі», «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти», «Біда бабі Палажці Солов'їсі», «Біда бабі Парасці Гришисі» та інших). Вони постійно дратують одна одну, сваряться й навіть б'ються, витрачаючи чимало енергії на нікчемні справи.

Пригадайте лишень, як смішно баба Параска й баба Палажка лаються! Вони згадують і печінки, і клепки в голові. Справді, ці жінки — дуже колоритні персонажі! Варто лише назвати їхні імена, і відразу зрозуміло — ідеться про язикатих, сварливих людей.

2. Випишіть із наведеного тексту розповідне, питальне та спонукальне речення. Яка мета висловлювання у виписаних вами реченнях?

- 70** 1. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації.

На узліссі дрімливі берези притримують досвітню спідничку неба, щоб не заросилась вона. А за березами блакитнавиться пасіка й кошлатиться перестояна хатка, де сивий сон, мов дід, де сивий дід, мов сон.

Вигойдуючи в руці горнятка, Ярина ще здалека побачила старого пасічника й радісно гукає йому:

— Гей, хто в лісі, озовися!

— І кого ти вищукуєш у лісі?

— Свою долю і вас! — каже дівчина, відразу відчувши запах меду, мандрівки й тютюну.

— Тоді ще раніше треба вставати, — хмикає старий бджоляр і дістає з-за халяви люльку.

— Добрий ранок, дідусю!

— Таки добрий, — говорить у люльку дід Володимир, — і сонечко сходить, і роса роситься, і земля хлібом і грибом пахне. Он бачиш, який красень поглядає на тебе.

Орися аж скрикнула від задоволення. Підбігає до старої сосни, біля якої, мов бриль, красується тугий шапкастий боровик. До нього шматочком осіннього сонця присусідився пожовклий березовий листок (За М. Стельмахом).

2. Випишіть із тексту спонукальне окличне речення. Поясніть, якими засобами виражається спонукування.
3. Чому письменник називає дівчину то Яриною, то Орисею?

71 Складіть спонукальні речення з дієсловами-присудками *ходити, дбати, берегти* у формі 1-ї особи множини теперішнього часу наказового способу.

72 1. Перепишіть вірш. Поясніть уживання розділових знаків у кінці речень.

Сійся-родися!

О. Івахненко.
Царівна врожаю.
Фрагмент. 1997 р.

Сійся-родися, жито, пшениця!
Перемішалися зерна, слова.
Сіється інеем, снігом яскриться
дзвінь вітрова.

Бризкає долу, дзвонить у скроні,
в серце рососою — зерно!
І не відомо сину чи доні,
чим так чарує воно.

Гей, не проспите, зніжені діти,
рідне зерно!
Грозами куте, словом зігрите, —
вічне воно!

Жито, пшениця. Доле зерниста...
Перемішалися зерна, слова.
Сійся-родися, сійся-родися,
пісне жива!

П. Перебийніс

2. Чи можна вважати сполуку слів *сійся-родися* складним словом? Пригадайте правопис складних слів через дефіс.

Вчимося культури мови

Трапляються помилки в тексті, рідкісні рослини в Карпатах, дешеві товари на базарі. Хтось натрапляє на чудову стежку в лісі. Комуś трапилася дуже цікава книжка.

Сталася подія, сталася пригода: *Із хлопцем сталася така пригода. У місті сталася визначна подія.*

Скоїлося лихо, скоїлася біда: *Під час грози скоїлася біда в полі.*

Повторюємо орфографію

73 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

(З, с)поконвіку, п(е, и)рлини, к(е, и)раміки, тонко/сті(н, нн)ий посуд, д(е, и)коративних, на (П, п)олтавщині, ні/скільки, зд(е, и)більшого, спонука(н, нн)я, встановле(н, нн)им законом, на не/видимій нитці, ці(н, нн)ість, пр(е, и)вілеїв, д(е, и)формацій, буде за/пізно, в/ім'я нашого народу, справ(е, и)дливості, у/кінці не/окличних речень, зачіски тут ні/при/чому, с(е, и)крет.

1. За допомогою яких засобів поєднуються частини складного речення?
2. Скільки граматичних основ входить до складу складного речення?
3. Як розрізняються прості та складні речення?

У кожній з частин складного речення виділяють граматичну основу. Простими реченнями частини складного можна назвати тільки умовно, бо вони хоч і мають подібну до простих речень будову, проте інтонаційно і за змістом не завершені, не самостійні.

74 Прочитайте текст. Випишіть складні речення. Поясніть свій вибір.

З пагорба в полі вітають подорожніх розпростертими, як для обіймів, крилами вітряки. Пахне, пишаючись важким колосом, достигле жито. Сільська вулиця з білими хатами під солом'яними стріхами та з жовтими призьбами, під вікнами цвітуть високі ружі, чорнобривці, м'ята. Над майданом піднеслась співучими верхами козацька церква, купають верби зелені кучері в ставку, манить прохолодою темний ліс, де дуби-богатири тримають колоди-вулики. Тихо шерхотить гончарний круг, до нього легко торкаються руки майстра, і на очах народжується диво-гличик.

Це лише окремі враження від Музею народної архітектури та побуту України, розташованого на мальовничій околиці Голосіївського лісу біля села Пирогове в передмісті Києва (*За Л. Орел і С. Смолінським*).

- 75** Прочитайте текст. Перебудуйте складні речення, де можливо, на прості. Запишіть новий текст. Як вплинули зміни на стиль і зміст?

У минулому вітряки були невід'ємним елементом краєвидів України, а біля деяких сіл на зручному відкритому всім вітрам місці стояло їх по кіль-

ка десятків. Біля вітряків збиралася молодь під час свят, про мірошників складали легенди, казки, повір'я. І самі ці дивні споруди часто були втіленням чогось фантастичного, сильного. Михайло Стельмах, наприклад, побачив їх так: «Сизі від негоди, ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі, основою, хрестовиною тримаються чорної землі, а крилами жадають неба» (За Л. Орел і С. Смолінським).

Стиль і синтаксис

Різні відтінки думки передає текст, побудований тільки з простих чи тільки зі складних речень. Нанизання простих речень створює динамічну оповідь:

Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином. / На росах і дощах настояний бузок (Л. Костенко).

Складні речення передають залежність, поширення, уточнення висловлених думок:

Візьму собі землі окраєць, / піду блукати по світах, — / хай тільки вітер завиває / в моїх розхристаних слідах... (І. Малкович).

Чергуванням простих і складних речень досягається прискорення чи уповільнення ритму висловлювання:

І все на світі треба пережити. / І кожен фініш — це, по суті, старт. / І наперед не треба ворожити, / І за минулим плакати не варт (Л. Костенко).

- 76** 1. Прочитайте текст, звертаючи увагу на виділені слова (сполучники та сполучні слова в складних реченнях).

Слово «комплімент» українська мова запозичила з французької. А звичай говорити людині хороше про неї виник і прижився в українців давно: він допомагає спілкуватися, жити й працювати. **Якщо** людину похвалити, підтримати, вона почуватиметься впевненіше, намагатиметься відповідати уявленню, **яке** про неї склалося. Особливо це потрібно людині, **що** не завжди буває впевненою в собі. Недаремно ж народ стверджує: «**Якщо** казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона захрюкає». Ось тому так важливо з дитинства культивувати почуття власної гідності за допомогою похвали, компліменту (За С. Богдан).

2. Складіть і запишіть продовження до тексту (*п'ять-шість речень*), використавши виділені слова.

77

Яке з поданих речень є складним? Запишіть його. Підкресліть у ньому граматичні основи.

- а) В ім'я майбутнього ми не можемо, не маємо права забувати минулого.
 б) Гостинність — елемент буття українців, їхнього світосприймання, а отже, елемент ментальності.
 в) Гостинність — одна з унікальних рис українців, про яку в давнину із захопленням писали навіть чужинці.

Сполучники сурядності

Група сполучників сурядності	Приклади
Єднальні	<i>і (й), та (у значенні і), і... і, ні... ні, як... так і, ще й, не тільки... а й (не лише... а й), також, причому, притому</i>
Протиставні	<i>а, але, та (у значенні але), однак, зате, проте</i>
Розділові	<i>або, чи, або... або, чи... чи, то... то, хоч... хоч, чи то... чи то, не то... не то</i>

Сполучники підрядності

Група сполучників підрядності	Приклади
Причинові	<i>бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки, завдяки тому що</i>
Часові	<i>ледве, тільки, щойно, як, як тільки, після того як, коли</i>
Умовні	<i>якщо, якби, як, аби, коли б, як тільки</i>
Меті	<i>щоб, для того щоб, аби, з тим щоб</i>
Допустові	<i>хоч, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай</i>
Порівняльні	<i>як, мов, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, мовбито, що</i>
Міри і ступеня	<i>аж, що аж, що й</i>
Наслідковий	<i>так що</i>
З'ясувальні	<i>що, щоб, як, ніби</i>

Сполучники сурядності й підрядності використовуються для зв'язку частин складного речення.

78

1. Прочитайте текст. Випишіть складні речення зі сполучниками підрядності (укажіть групу сполучника).

Це страшно, коли те, що жило в народі впродовж століть, відходить у небуття. Страшно, що люди сприймають це як належне. Мовляв, для чого

нашим сучасникам синяво-чорний задимлений посуд чи паперові витинанки. Але якщо забрати в людей рідну історію, народне мистецтво, то це означає забрати з-під ніг ґрунт. І людина полетить у безодню бездуховності, буде шукати прихисту й опори в безмежжі чужих культур.

Щоб цього не сталося, треба зберегти для нащадків рідне слово, народну пісню, звичаї, традиційні ремесла (*Я. Коваль*).

2. Продовжте текст власними міркуваннями з цього приводу (*десять–двадцять речень*), використовуючи складні речення зі сполучниками підрядності (*усно*).

79

Перепишіть уривок з вірша. Визначте тип усіх простих речень (зокрема й тих, що входять у складне) за складом граматичної основи.

— Люди, будьте взаємно ввічливі! —
 І якби на те моя воля,
 написала б я скрізь курсивами:
 — Так багато на світі горя,
 Люди, будьте взаємно красивими!

Л. Костенко

За складом граматичної основи прості речення поділяються на двоскладні й односкладні.

У **двоскладному реченні** граматична основа складається з двох головних членів (підмета і присудка), а в односкладному — з одного члена, який подібний до підмета або до присудка.

Двоскладне речення

підмет + присудок
Падає сніг.

Односкладне речення

присудок
Сніжить.

Односкладне речення

підмет
Сніг.

80

Прочитайте текст. Випишіть односкладні речення з головним членом у формі присудка.

«Подарунок — доказ твоєї культури. Подарунок — символ пам'яті серця, і в цьому його цінність», — казав В. Сухомлинський. Дарунок повинен принести людині радість, а не свідчити про ваше матеріальне становище. Вибираючи дарунок, урахуйте смаки й уподобання того, кому він призначений. Доречними завжди будуть квіти, книжки, художні вироби, а також усе, що зроблено власноруч. Дарунок вручають в упаковці. Наклеєний цінник заздалегідь знімають. Чи можна ввічливо відмовитися від дарунка? Можна, якщо він порушує правила хорошого тону (*За С. Богдан*).

81

Випишіть зі змісту цього підручника (с. 269–271) односкладні речення з головним членом у формі підмета.

1. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання, поставлені в тексті.

Майже всі сфери нашого життя регулюються правилами. Вам, напевно, відомо, що при зустрічі люди, як правило, вітаються одне з одним. Вітання — це дотримання певного правила. У різних народів ці правила не однакові. Так, у європейців заведено тиснути один одному руки. Це правило поширюється на представників сильної статі. Простягнута ж відкрита права рука мала підтвердити, що в ній немає зброї: каміння, сокири тощо. Якщо й друга сторона мала такі наміри, то наступало мимовільне рукостискання — привітання.

Схрещування рук на грудях, знімання капелюха, кивок головою — усе це робилося, щоб показати, що ти приймаєш певні правила, які є в суспільстві, визнаєш себе частиною цього суспільства.

Коли ми користуємося громадським транспортом, то виконуємо також певні правила, які дозволяють нам бути пасажирами. Які ж вони? Ми вийшли на вулицю й стали пішоходами. Тут вступають у дію свої правила. Які? Ми вирішили піти до кінотеатру й подивитися фільм. Тут також є свої правила. Чи знаєте ви їх? (За С. Богдан).

2. Складіть і запишіть план до тексту, використовуючи односкладні речення з головним членом у формі підмета.

Вчимося культури мови

Вітання — 1. Слова, жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення. 2. Усне або письмове поздоровлення чи побажання всіляких гараздів, успіхів у різних сферах життя.

Офіційним вітаням притаманна така лексика: *зростання, зміцнення, подолання, розвиток, наполеглива, успішна, старанна, плідна, примножувати, удосконалювати.*

Для особистих вітань характерна така лексика: *раді привітати, хочу поздоровити, від усього серця, щиро, щиросердно, успіх, щастя, мир, добро, злагода, добробут, любов, міцне здоров'я, чудовий настрій.*

Шановні майстри сцени!

Прийміть щире вітання з нагоди Дня театру, дня Гармонії і Краси. Театр за будь-яких часів є оберегом духовності нашого народу. Він хвилює, чарує, змушує радіти чи сумувати, плакати чи сміятися. Він вселяє віру у свої сили, після однієї зустрічі запрошує до іншої.

Дякуємо вам за щасливі миті зустрічі з мистецтвом.

Бажаємо вам щасливої творчої долі, душевної наснаги, цікавих ролей, вибагливого і вдячного глядача.

Ваші шанувальники — колектив ЗОШ № 654

м. Чернівці

83

Складіть текст-вітання учасникам шкільних предметних олімпіад (футбольній команді школи, танцювальному колективу тощо). Використайте речення, у яких головний член виражений дієсловом у формі 1-ї особи множини теперішнього часу.

Повторюємо орфографію

84

Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Ро(з, с)простертими, дуби/богатирі, тр(и, е)мають, ле(г, х)ко, арх(і, и)т(е, и)ктури, ро(з, с)ташованого, у/перед/місті, не/від'ємним ел(е, и)ментом, по/кілька десятків, не/легкий літо/пис хлібо/робської долі, компл(і, е)мент, гости(н, нн)ість, у/давн(и, е)ну, при/зустрічі люди вітаю(т, ть)ся, сизі від не/годи, пр(е, и)дставник, до/тр(и, і)ма(н, нн)я, ро(з, с)повсюджується, кого/небудь, пр(е, и)тама(н, нн)а, щиро/сердно, вс(е, и)ляє віру.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ»

Словосполучення — це синтаксична одиниця, що становить поєднання двох або більше повнозначних слів (самостійних частин мови), одне з яких — головне, а інше — залежне.

Речення — це основна одиниця спілкування. Граматична будова речення та його завершена інтонація служать для висловлення самостійної думки.

В и д и р е ч е н ь	за метою висловлювання	розповідні	містять повідомлення про певний факт	стверджувальні, заперечні
		питальні	містять запитання	власне питальні, риторичні
		спонукальні	містять наказ, вимогу, заклик, побажання	
	за емоційним забарвленням	окличні	вимовляються з підсиленою інтонацією	у кінці речення ставиться знак оклику
		неокличні	вимовляються зі звичайною інтонацією	у кінці речення не ставиться знак оклику
	за кількістю граматичних основ	прості	просте речення має одну граматичну основу	мають завершену інтонацію
		складні	складне речення містить у собі дві або більше граматичних основ	частини складного речення поєднуються інтонацією або сполучниками
	за складом граматичної основи	двоскладні	граматична основа речення складається з двох головних членів — підмета й присудка	
односкладні		граматична основа речення складається з одного члена у формі підмета або присудка		

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

85 Виконайте тестові завдання.

1. Усі словосполучення є дієслівними (за способом вираження головного слова) у рядку
 - А підійшли ближче, зірвана мною, уважно стежачи
 - Б поділити надвоє, зафіксовані дані, привезений вантаж
 - В починає сутеніти, причинені двері, кажуть про людину
 - Г багряне листя, пожовклі дерева, читаючи вголос

2. Не всі сполуки слів є словосполученнями в рядку
 - А вражений словами друга, говорила схвильовано, дуже приємно
 - Б накивав п'ятами, буду вчитися, обіцяв зробити
 - В друга зміна, порадив колегам, ідучи до школи
 - Г ця стаття, улюблений автор, захищати батьківщину

3. Речення *Ідемо далі, де небо аж летить в лісі і струшує з них листя* —
 - А спонукальне, неокличне
 - Б спонукальне, окличне
 - В розповідне, окличне
 - Г розповідне, неокличне

4. У кінці питального окличного речення має стояти
 - А знак питання
 - Б знак оклику й знак питання
 - В знак оклику
 - Г знак питання й знак оклику

5. Складне речення наведено в рядку
 - А Безперечно, ми хочемо бачити себе бездоганними, приємними, товариськими, мати повагу й довіру людей.
 - Б А повітря, настояне на ароматах горобини й мокрого листя, приємно дурманить голову.
 - В Ти любиш тут кожен соняшник, кожному їхню усмішку, тобі воно дороге, рідне, наймиліше.
 - Г Надзвичайно багато про Україну промовляють такі слова-поняття: *козак, чумак, хлібороб, кобзар*.

6. Питальне речення не є риторичним у рядку
 - А Подивися нарешті ж ти мові в обличчя: чи не мову в боях боронили діди?
 - Б Мово рідна, де твої світанки?
 - В Мово наша рідна, барвінкова, як тебе, мов матір, не любить?
 - Г Кому ти, чоловіче добрий, уклонився?

7. За складом граматичної основи речення поділяються на
 А поширені й непоширені
 Б прості та складні
 В ускладнені й неускладнені
 Г двоскладні й односкладні
8. Спонукальне неокличне просте речення наведено в рядку
 А Тебе ніколи, слово рідне, не забував я...
 Б Придивіться: у рідному краї наша мова українська страждає.
 В Шануймо ж ми мову, цю квітку чудову!
 Г Ти можеш навчитись чужого звичаю і мову чужу, наче пісню, за-
 вчить.
9. Двоскладне речення подано в рядку
 А Черешні, вишні, сливи, абрикосові дерева, кущі агрусу, смородини,
 порічок, густі малинові зарості.
 Б Змінився ліс.
 В Шануй рідну мову скрізь і в усьому...
 Г Чую лагідне, родинне: «мамо», «ясочко», «татусь».
10. Односкладне речення подано в рядку
 А Дівчинка читає «Кобзаря» по складах, рядочок за рядочком.
 Б Рідна мова українська, ти душа мого народу.
 В За кожним словом — пам'ять і любов...
 Г Шануємо й бережемо мову за слушність і дотепність мудрих слів...

86

1. Прочитайте акровірш. Охарактеризуйте друге речення.

Мудра, щедра, багата, розкішна,
 Осяйна, пломінка, дивовижна,
 Веселкова, барвиста і ніжна...
 Але будь, рідна мово, й престижна!

В. Федоренко

2. Поміркуйте, як досягти рівня престижності української мови в суспільстві: що залежить від держави, а що — особисто від нас. Запишіть свої міркування, використавши:
- розповідне, неокличне, складне речення;
 - розповідне, неокличне, просте, двоскладне речення;
 - питальне, неокличне, просте, двоскладне речення;
 - спонукальне, окличне, складне речення;
 - спонукальне, окличне, просте, односкладне речення.

Я і українська мова та література

§ 7. Головні члени двоскладного речення. Підмет і присудок. Узгодження головних членів речення

1. Яке речення називається *простим*?
2. За якою ознакою речення поділяються на *прості* та *складні*?
3. Чим двоскладне речення відрізняється від односкладного?
4. Що становить граматичну основу двоскладного й односкладного речення?

87

Опишіть ситуацію: «Підготовка до написання твору з української літератури». Яку тему з української літератури ви зараз вивчаєте? Зробіть виписки до можливого твору з цієї теми.

88

Прочитайте текст. Випишіть прості двоскладні речення.

Характерною ознакою аристократизму духу є свідомість своєї гідності й шанування людської гідності взагалі. У часи високого піднесення національної свідомості українців аристократизм духу завжди був джерелом мужності й героїзму. Так було, коли воювали з кочівниками. Так було і в XVI–XVII ст. під час боротьби з панською Польщею.

Але аристократизм логічно веде до індивідуалізму. Для українця найцінніше — воля, незалежність у житті особистому, родинному й господарському.

Українець, оженившись, відділяється від батьків, щоб жити окремою родиною. Він типовий власник і не любить працювати на когось. Для нього власна вбога хата краща за чужий пишний палац.

Індивідуалізм не заважає колективній праці. Про це свідчить толб́ка — спільна хліборобська робота, чумацькі валки, артіль, кооперативи всіх типів, поширені в Україні. Але така співпраця мусить бути добровільною.

А проте індивідуалізм українця за несприятливих умов політичного й суспільного життя перетворюється на егоїзм (*За І. Іващенко*).

Підмет — головний член двоскладного речення, що називає предмет, про який говориться в реченні. Як предмет мислять і конкретний предмет: *Тополя тихо шелестить*; і властивість, що набула ознак предмета: *Нове — добре забуте старе* (Народна творчість); і дія, яку сприймають: *Читати Олеся Гончара — це означає передовсім думати про головні досягнення й суперечності двадцятого століття* (Д. Павличко). Підмет відповідає на питання *хто? що?*

Присудок — головний член двоскладного речення, який означає те, що відбувається з підметом. Він називає дію, стан, ознаку й синтаксично зв'язаний із підметом, **наприклад**: *Опада останнє листя і яснить алею* (М. Рильський); *Вечір був лагідний, свіжий* (Є. Гуцало); *Бо творчість — це найвище ремесло* (Л. Дмитерко). Присудок відповідає на такі питання: *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він? чи що він? у якому стані перебуває?*

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ (підмет + присудок = граматична основа речення)	
підмет	присудок
<ul style="list-style-type: none"> простий: <u>Сніг покрив</u> землю. складений: Ой <u>три шляхи широкії</u> <u>докупи зійшлися</u> (Т. Шевченко). 	<ul style="list-style-type: none"> простий: <u>Буду я навчатись</u> мови золотої у <u>трави-веснянки, у гори крутої</u> (А. Малишко). складений іменний: <u>Вони обидва були мисливці</u>. складений дієслівний: <u>Черешня знову хоче зацвісти</u>.

- 89** 1. Перепишіть текст. Підкресліть головні члени речення в простих реченнях.

До яких джерел треба звертатися, щоб перевірити правильність написання того чи іншого слова?

Мова — це система. Вона має свої закони. Наприклад, закони писемної мови зібрані в «Українському правописі» (редакція 1993 року). Щороку збірник правописних законів перевидається, щось уточнюється, але основа залишається незмінною. У цьому документі відтворено основні правила граматики, орфографії, графіки. Усе, що суперечить цим правилам, є порушенням норми. Ілюстрації до наведених в основному мовному законі правил ви знайдете в словниках: орфографічному, орфоепічному тощо. Однак, обираючи словник, обов'язково зверніть увагу, чи затверджено його на засіданні вченої ради Інституту мовознавства або Інституту української мови НАН України. Лише в цьому разі ви будете застраховані від помилок у тих словах, які пропонує словниковий реєстр (О. Ожигова).

2. Ознайомтеся з «Українським правописом», зокрема з розділом «Найголовніші правила пунктуації» (§§ 115–117). Яка інформація виявилася для вас новою?

- 90** 1. Прочитайте текст.

Нитка Аріадни — надійний спосіб, за допомогою якого можна вийти зі складної, заплутаної ситуації, знайти правильний напрямок руху.

Фразеологізм пов'язаний із грецьким міфом про афінського героя Тесея. Він допоміг афінянам позбутися кровожерного Мінотавра, якому приносили в жертву юнаків і дівчат. Мінотавр жив на острові Крит у Лабіринті. Зайти в Лабіринт можна було, а вийти не вдавалося нікому.

Тесеєм вирішив убити Мінотавра. Допомогла йому царська дочка Аріадна. Таємно від батька вона дала героєві гострий меч і клубок ниток. Коли приречених юнаків і дівчат (серед них був і Тесеєм) відвели в Лабіринт, герой прив'язав біля входу кінець нитки й помандрував заплутаними ходами, поступово

розплутуючи клубок. Саме цей клубок ниток допоміг Тесеєві після того, як він убив Мінотавра, вийти з лабіриту.

Коли вживають фразеологізм *нитка Аріадни*, не обов'язково уявляють лабіринт і клубок ниток. Ось, скажімо, знання, які ви здобуваєте в школі. Хіба це не та сама нитка Аріадни, яка допомагатиме вам у житті?!

2. Знайдіть у тексті складні речення. Визначте кількість частин у кожному з них.
3. Поміркуйте, чи потрапляли ви коли-небудь у ситуацію, яку образно можна назвати *лабіринтом*. Як ви знайшли вихід із складної ситуації? Що було для вас *ниткою Аріадни*?

Між підметом і присудком діє особливий тип синтаксичного зв'язку — уподібнення граматичних форм присудка до граматичних форм підмета. Присудок із підметом, як правило, узгоджується в таких граматичних формах:

- рід (*Сонце світило. Ліс прокинувся. Пташка заспівала*);
- число (*Іспит починається. Іспити починаються*).

Особливості узгодження присудка з простим підметом

1. Якщо підмет виражений іменником чоловічого роду, що означає професію, посаду чи звання (*професор, доцент, учитель*) і в реченні стосується особи жіночої статі, то присудок може стояти як у чоловічому, так і в жіночому роді: *Директор підписав наказ. Директор підписала наказ*. В офіційно-діловому стилі переважають форми чоловічого роду.
2. Якщо підмет виражений власною назвою (без загальної), то присудок узгоджується з підметом у формі роду й числа: *Київ — гостинний і зелений* (але: *Місто Київ — гостинне й зелене*); *Замбія — велична й прекрасна*.
3. Якщо підмет виражений аббревіатурою, то присудок орієнтується на граматичний рід основного слова в скорочуваному сполученні слів: *ООН запропонувала певні зміни* (бо *Організація* — головне слово в словосполученні *Організація Об'єднаних Націй*).

91

Прочитайте речення. Випишіть граматичні основи. Проаналізуйте особливості узгодження підмета й присудка в реченнях.

1. Коні заспокоїлися, розбіглися по загороді. 2. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей... 3. Але він сподівається на Степанову добрість. 4. Дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. 5. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала (*За тв. В. Дрозда*).

Особливості узгодження присудка із складеним підметом

1. Якщо підмет виражений сполученням на зразок: *частина, більшість, меншість, ряд, багато, мало, кілька* + іменник у родовому відмінку множини, то присудок має форму однини: *Багато учнів зацікавилось цим питанням*.
2. Якщо підмет виражений сполученням кількісного числівника (*два, чотири*) та іменника в називному відмінку або в родовому відмінку множини, то присудок може мати форму як однини, так і множини: *П'ять років від тої зустрічі минули. П'ять років від тої зустрічі минуло*.

3. Якщо складений підмет виражений сполученням збірного числівника з іменником, то присудок при ньому може мати форму як однини, так і множини: Троє братів зібралися разом. Троє братів зібралосся разом.
4. Зі складеним підметом (іменник у називному відмінку + прийменник з (із) + іменник в орудному відмінку) присудок уживається в множині: Мати з дочкою вишивають рушник.
5. Підмети на зразок *хтось із них, кожний із присутніх* вимагають від присудка форми однини: Кожний з учасників розраховував на приз.
6. Якщо підмет має у своєму складі кількісний числівник, який закінчується на одиницю (121, 1991 тощо), присудок при такому підметі потрібно ставити у формі однини: Триста п'ятдесят одна особа проголосувала за резолюцію.

92

1. Складіть і запишіть прості двоскладні речення так, щоб наведені словосполучення виконували роль підмета, а присудки були виражені дієсловами.

Багато друзів, чимало приємних хвилин, кілька незабутніх вражень, два роки, три бажання, чотири причини, Дмитро з Наталкою, мати із сином, кожен з нас, жоден зі спортсменів.

2. Прокоментуйте зв'язок підмета з присудком у записаних реченнях.

Особливості узгодження однорідних підметів і присудків

1. При однорідних підметах присудок може мати форму як однини, так і множини. Присудок, що стоїть після однорідних підметів, має форму множини: Книги, ручка, зошит, олівець лежали на столі. Присудок, що стоїть перед однорідними підметами, має форму однини: На столі лежав олівець, книги, ручка, зошит.
2. Якщо в реченні при складеному підметі є кілька однорідних присудків, то, як правило, вони мають форму множини: Двоє братів відвідали спортивну секцію, відпочили після тренувань і пішли в бібліотеку.

93

- Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. На сцені перед концертом (настроювати інструмент) скрипаль, віолончеліст, контрабасист. 2. Яблуна, груша, черешня, слива (квітувати) в садку. 3. Із землі (витикатися) часник, кріп, цибуля, петрушка. 4. Вулиця, подвір'я, будинок (нагадувати) йому дитинство. 5. Десятеро дітей (виховуватися) у сімейному дитячому будинку.

Вчимося культури мови

Як правильно вітатися: *добрий день* чи *доброго дня*? Перевагу надають таким формам: *доброго ранку, добрий день (добридень), добрий вечір*. Форма *доброго дня* властива розмовному стилю.

94 Запишіть речення, вибираючи з дужок потрібну форму присудка.

1. Сімсот дев'яносто делегатів (узяли, узяло) участь у з'їзді. 2. Триста двадцять один велосипедист (дістався, дісталися) фінішу. 3. Більшість абітурієнтів (буде, будуть) (забезпечена, забезпечені) гуртожитком. 4. Дехто з присутніх на зборах (не зареєструвався, не зареєструвалися). 5. Президент шкільного самоврядування Сидорова (оголосив, оголосила) подяки учням дев'ятих класів за допомогу в проведенні Свята «Букваря». 6. Щорічно в програмі Дня сонця (бере, беруть) участь чотирнадцять країн.

95 Прочитайте текст усмішки, вставляючи замість крапок слова з довідки. Запишіть відновлений текст. Підкресліть головні члени речення.

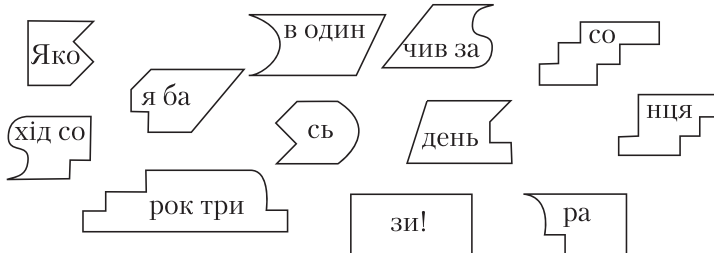
У Брат із сестрою ... батька з днем народження. Першим це ... син-школяр. Батько його ... :

– Кращим подарунком для мене ... , синку, твоя гарна поведінка в школі, успішність, допомога в господарстві.

– Ти ..., тату, я вже ... тобі листівку і свої улюблені цукерки.

Довідка: зробити, вітають, намагається, буде, випередив, купив, запізнився.

96 1. Складіть із пазлів речення й запишіть його. Визначте граматичну основу. За яким правилом узгоджені підмет і присудок у цьому реченні?

2. Як ви думаєте, чи можливо те, що ви прочитали? Герою якого твору відомого французького письменника належать ці слова? Запишіть назву твору, повне ім'я та прізвище автора, а також ім'я героя.

Повторюємо орфографію

97 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Дво/складне речення, складе(н, нн)ий іме(н, нн)ий присудок, предмет(а, у), передо/всім, на/приклад, с(и, е)стема, (У, у)країнський правопис, і(л, лл)юстрації, орфо/графічний, сто/лі(т, тт)я, орфо/епічний, (І, і)нститут мово/знавства, словниковий ре(е, є)стр, на(т, д)хне(н, нн)я, офіційно/діловий, д(е, и)ректор, форте/піано, бі(льш, лш)ість, ме(ньш, нш)ість, п'я(тьд, тд)есят, велос(е, и)педист, конф(е, и)ренція, пр(е, и)з(е, и)дент, само/врядува(н, нн)я, фу(т, д)бол.

§ 8. Способи вираження підмета. Простий і складений підмет

За будовою підмет буває **простий і складений**.

Простий підмет виражається одним словом або словосполученням, що є назвою одного поняття.

Простий підмет може мати різні граматичні форми.

Граматична форма	Приклади
1. Іменник у Н. в.	<i>Високий <u>ліс</u> мовчав навколо</i> (В. Мисик).
2. Займенник у Н. в.	<i>Слово, пісне, думо Кобзарева, <u>ви</u> — окраса й суть мого життя...</i> (Г. Чупринка). <i><u>Це</u> — з українських лук вам голос журавлиний!</i> (М. Рильський).
3. Будь-яка самостійна або службова частина мови, що виконує в реченні синтаксичну функцію підмета.	<i><u>Жадібний</u> платить двічі</i> (Народна творчість). <i>Коли б <u>усі одурені</u> прозріли, коли б <u>усі убиті</u> ожили</i> (В. Симоненко). <i><u>Один</u> в любов, а <u>другий</u> в містику, а <u>третій</u> в небо, де орли</i> (П. Тичина). <i>Твоє «<u>завтра</u>» хвилює мене.</i> <i>Життя <u>прожити</u> — не поле перейти.</i> <i>«<u>Ку-ку-ку-ку</u>» тобі віщує долю</i> (Народна творчість). <i>«<u>Не</u>» — заперечна частка.</i>
4. Словосполучення, сполуки слів, речення, що є назвою одного поняття.	<i>«<u>І вражаю злою кров'ю волю окропите</u>» — з дитинства знайомі слова!</i> (О. Гончар). <i><u>Біла Церква</u> — сучасне місто.</i> <i>«<u>Лихий попутав</u>» — оповідання Панаса Мирного.</i> <i><u>Іван Франко</u> — пророк у своїй Вітчизні.</i>

98

- Прочитайте текст. Випишіть по два простих двоскладних речення з підметом у формі іменника та займенника.

Шевченкові словесні образи

Яке невичерпне багатство почуттів в оцій квітці рідної мови — *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.*

Тиха липнева година. Сонце щойно сховалося за обрієм. Ми йдемо з дітьми в поле, сідаємо на стерні й слухаємо тишу скошених трав. Вона якась тривожна, насторожена й печальна. Усе, що співало, раділо, купалося в сонячному промінні, — усе готується на нічний спочинок. Далекі пагорби вкриваються легкою вечірньою млою. Дивіться, діти, як вечірня мла ніби переливається через краї ярів і долин. Стелиться нивами, пнеться на пагорби. Гори чорніють — ніколи не зітреться з дитячої пам'яті почуттів цей чарівний образ. Поле якось ніби принишкло, загортаючись у сутінки. Від річки потягло прохоло-

дою, затихли пташки, тільки ще наш степовий співунець-цвіркун пробує смичком струну своєї скрипки, а з ярів пливають усе нові й нові хвилі вечірньої мли... Поле німіє (В. Сухомлинський).

2. Які художні засоби використав В. Сухомлинський, розповідаючи про поетичний світ Т. Шевченка?

99

Виразно прочитайте вірш. Випишіть із кожної частини складних речень підмет і присудок. Яку роль відіграють підмети в цій поезії? А присудки? Усно перебудуйте речення так, щоб у них не було присудків. Як змінився текст вірша? Обґрунтуйте відповідь.

Садок вишневий коло хати

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко

100

Прочитайте текст. Випишіть прості двоскладні речення, у яких підмет виражений прикметником. Підмет відповідно підкресліть.

Людина — це істота, жива система, що є нерозривною єдністю біологічного й соціального, тілесного та духовного, родового й індивідуального.

Біологічне в людині — це залежність її від природних процесів Землі, Космосу, Усесвіту. Людина живе, відчуваючи у своїх біоритмах пульсацію Космосу. Будь-які зміни в ньому впливають на стан людської психіки й організму в цілому.

Соціальне в людині — це її залежність від певного суспільства й причетність до його життя. Суспільство й оточення може змінювати людину.

Тілесне показує будову тіла, особливості розумової діяльності, тип нервової системи тощо.

Духовне в людині — її здатність творити свій внутрішній світ, відмінний від навколишньої дійсності.

Родове відрізняє людину від інших живих істот. Індивідуальне — це колір волосся, шкірний візерунок на пальцях, тембр голосу, спосіб поведінки тощо (За М. Горлачем).

І пензлем, і словом

101

1. Прочитайте текст.

Художника Василя Тропініна не випадково привабила постать українського національного героя Устима Кармелюка (за гіпотезою, саме він зображений

В. Тропінін. Українець середніх років. 1818 р.

на картині). **Допитливі знають, що це ім'я назавжди пов'язане з Поділлям.** Ось як про це сказав Іван Драч: *Сплять вітри на блакитних постах, / спить Поділля — земля Кармелюків.*

«Славним лицарем» називав Кармелюка **Тарас Григорович Шевченко.** Постаць керівника повстанського руху 1813–1835 рр. овіяна легендами.

Це був ватажок, який боровся за справедливість, допомагав бідним. Його ув'язнювали, висилали в Сибір, але чотири рази Кармелюк тікав і продовжував боротьбу. **«За Сибіром сонце сходить» — пісня, автором якої народ вважає Кармелюка.**

Створити образ непокірного Кармелюка було внутрішньою потребою В. Тропініна: сам художник був за походженням кріпаком, тому добре знав життя бідняків. Певний час він жив у подільському селі Кукавці, куди заслав його господар разом з іншою челяддю. Тут В. Тропінін прожив не один рік, написав цілу низку картин, спроектував і розписав сільську церкву.

Портрет Кармелюка відображає уявлення В. Тропініна про вольову й рішучу людину. За переказами, Устим був не дуже високий, але плечистий, кремезний, надзвичайно сильний. Художник зобразив його рішуче обличчя, гострий погляд, коротко підстрижене волосся.

Увагу привертають посріблені інеем вуса, засмагле, обвітрене обличчя героя. Підкреслено національний одяг Кармелюка. Це вишита сорочка й кунтуш.

До образу Устима Кармелюка зверталися такі письменники: М. Старицький, Марко Вовчок, Степан Васильченко, В. Кучер (*За матеріалами сайту Kocherga.ucoz.ua/publ/22_zhovtnja-v-istoriji/1-1-0-332*).

2. У виділених реченнях визначте граматичні основи, вид і форму вираження підмета.

3. Об'єднайтеся у групи й проведіть обговорення картини художника, історію її написання тощо, а також доповніть свої розповіді інформацією про Устима Кармелюка.

Складений підмет виражається **словосполученням**.

Складений підмет	Приклади
1. Сполучення іменника або особового займенника у формі Н. в. з іменником (або іншою частиною мови в значенні іменника) у формі Ор. в. з прийменником з (<i>із</i>)	<i>Федір з Олексієм — рідні брати. Ми з тобою йдемо стежкою в саду</i> (М. Рильський).
2. Сполучення іменника, що має кількісне значення, з іменником у формі Р. в. мн.	<i>Тисячі зірок дивилися з неба.</i>

Продовження табл.

Складений підмет	Приклади
3. Сполучення власне кількісного числівника з іменником у формі Н. в. мн. або Р. в. мн. чи одн.	<i>П'ять братів довго шукали один одного. Дві книжки лежать на столі.</i>
4. Сполучення числівника або займенника з іменником (іншою частиною мови в значенні іменника) у формі Р. в. з прийменником з (із).	<i>Перший із них уже тренувався в спортзалі. Котрась із дівчат заспівала улюблену пісню.</i>
5. Сполучення іменника, що означає угруповання людей або тварин (згряя, юрба, ватага тощо), з іменником у формі Р. в. мн.	<i>Обабіч по схилах гір розсипалися отари кіз та овець (О. Гончар).</i>
6. Сполучення іменника із значенням міри (кілограм, літр, метр) з іменником у формі Р. в. одн.	<i>Кожний літр молока й центнер хліба — нелегка людська праця.</i>
7. Сполучення дієслова в інфінітиві (бути, залишатися, здаватися) з іменником у формі Ор. в. одн. чи мн.	<i>Бути визволителем — це благородно (О. Гончар).</i>
8. Фразеологізм.	<i>Вибиватися в люди — справа зовсім не проста (М. Сингаївський).</i>

- **102** 1. Об'єднавшись у групи (чотири–шість учнів), складіть і запишіть фантастичні оповідання за поданими тематичними реченнями.

1. У 2999 році внаслідок загадкових космічних катаклізмів змінилась орбіта Сонця.

2. Штаб спасіння Сонячної системи шукає можливості порятунку.

3. Бути землянином — це відповідально.

2. Зачитайте твори. Обговоріть їх. Визначте найбільш вдалі. Зверніть увагу на використання складених підметів.

- **103** Перепишіть уривки з віршів. Підкресліть граматичні основи у двоскладних реченнях. Визначте вид підмета (простий чи складений).

1. Є така благодать —
Чути мамину мову,
Коли в ній мерехтять
Зорі в синь вечорову.

В. Бабич

2. Промовляти — одвічне жадання,
Наче бачити чисту блакить...
Кожен голос — то наше дихання.
Кожним звуком нам серце болить.

М. Сингаївський

3. Я — українець, я не малорос,
Пишаюсь родом тисячокорінним...
Тарас за мене мучився й боровсь,
Щоб я зробився зерням України.

В. Кочевський

Вчимося культури мови

В українській мові з'явилися нові запозичення: *інвестиція*, *інвестор*, *аудитор*, *брокер*, *менеджер*, *маркетинг*. Змінюється економічне життя нашої країни, а з ним і мова.

Однак, уживаючи іншомовні слова, треба знати, що вони означають, і вживати їх доречно: *інвестиція* — вкладення; *інвестор* — особа, яка вкладає гроші в певний проект; *аудитор* — людина, яка проводить перевірку; *брокер* — посередник; *менеджер* — фахівець з управління, організатор; *маркетинг* — торгівля, продаж, організація збуту товарів.

104

1. Об'єднавшись у групи (*чотири–шість учнів*), дайте визначення процесам, назви яких наведені нижче. Запишіть визначення, порівняйте результати роботи в групах.

Навчатися, самореалізовуватися, співпереживати, творити, удосконалюватися, займатися миротворенням.

2. Роль яких членів речення виконують наведені дієслова в записаних визначеннях?

105

1. Установіть відповідність між лівою і правою колонками. Складіть і запишіть із ними речення.

1 *не*

2 «Рече та стогне Дніпр широкий»

3 Кривий Ріг

4 «Хіба ревуть воли, як ясла повні»

5 *але*

А промислове місто

Б роман Панаса Мирного та Івана Білика

В протиставний сполучник

Г заперечна частка

Д рядок із балади Т. Шевченка

Е обласний центр Волинської області

2. У записаних реченнях установіть вид підмета та форму його вираження.

106

Прочитайте усмішку. Знайдіть у ній складені підмети. Складіть із ними власні жартівливі визначення.

Мама з татом і дідусь із бабусею знають, що енергія — це те, чого вдосталь у кожної дитини, поки її не попросили щось зробити.

Повторюємо орфографію

107

Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Л(е, и)тять лебі(д, т)ки, дума (К, к)обзарева, діє/пр(е, и)кметник, ку/ку/ку/ку, кро(вю, в'ю), не/вичерпне бага(ц, тс)тво, пташ(е, и)чка, ле(г, х)ка, плуг(о, а)гарі, не/розривною єдніс(т, тт)ю, тіле(с, ст)не, біо/р(і, и)тми, пуль-

сац(і, и)я (К, к)осмос(а, у), будь/які, відмі(н, нн)ий, воло(с, сс)я, тембр голос(а, у), біо/логія, процес(с, сс), місто Кривий (Р, р)іг, оба/біч, інвест(і, и)ц(і, и)я, ауд(і, и)тор, бро(к, кк)ер, мен(е, и)джер, маркет(і, и)нг.

§ 9. Простий і складений присудок. Способи вираження простого присудка

Відомо, що за будовою присудок буває *простий* і *складений*.

Простий присудок виражений одним словом (дієсловом у формі певного способу й часу) або сполученням слів: *бере, бери, брав би, буду брати (братиму), пече раків (червоніє), мовить-промовляє (говорить), шмиг (шмигнув)*.

Складеним називають присудок, що складається з двох частин — *основної* і *допоміжної*. Складений присудок буває *дієслівний* та *іменний*.

Роль простого присудка виконує	Приклади
Дієслово теперішнього, майбутнього, минулого часу дійсного способу	<i>Ми <u>сидимо</u>, з цікавістю слухаючи татові казки (М. Коцюбинський).</i> <i>І <u>забудеться</u> срамотня давня година, і <u>оживе</u> добра слава, слава України (Т. Шевченко).</i> <i>Ні, я жива! Я <u>буду</u> вічно <u>жити</u>! (Леся Українка).</i> <i>Парубок <u>стояв</u>, як зачарований (Панас Мирний).</i>
Дієслово наказового способу	<i><u>Починаймо</u>, любі діти, мови рідної урок (М. Адаменко).</i> <i><u>Хай</u> лагідне сонце <u>зігріває</u> весняну землю.</i>
Дієслово умовного способу	<i>Говорите: вам не потрібна мова, — <u>Була б</u> у магазині ковбаса... (З. Бебешко).</i>
Фразеологізм	<i>Діти <u>набиралися розуму</u>, читаючи цікаві журнали.</i>
Звуконаслідувальні слова	<i>Зозуля здалеку «<u>ку-ку</u>»!</i>
Повторювані дієслова в тій самій і в різних формах	<i>А півень по двору <u>ходить-походжає</u> (Народна творчість).</i> <i>Ой <u>ходив-ходив</u> місяць по небі, ой <u>шукав-шукав</u> ясної зорі (Народна творчість).</i>
Дієслова-синоніми	<i><u>Говорили-балакали</u>, сіли та й заплакали (Народна творчість).</i>
Дієслова з частками	<i>А він <u>узав та й стрибнув</u>. Вона ж <u>собі пішла</u>.</i>

108 1. Прочитайте текст. До якого стилю та типу він належить?

Над містом уже стояло чисте небо й сонце розкидало свої теплі проміння. Післядошове повітря пахло тим ледве вловимим і надзвичайно приємним запахом, що завжди асоціюється з народженням нового, досі не відомого

Ю. Шевченко. Місто після дощу. 2006 р.

життя. Усюди шелестів симпатичний міський гомін, і всюди, під ногами веселих балакучих пішоходів, тротуари блискали бризками дощової води. І не тільки асфальт, а й звичайний сірий камінь почав блискати й переливатися в срібних ромбиках віддзеркаленого сонця. На темно-сірій грозівій полосі підвелася, як завжди прекрасна, райдуга й, закоронувавши гóрод [місто], урочисто повисла в прозорому ефірі. Уже бігли автобуси, дзвеніли трамваї, і між ними метушилися візники (За Миколою Хвильовим).

2. Випишіть із двоскладних речень граматичні основи з простим присудком.

109 1. Перепишіть уривки з поеми.

1. Геть **одбившись** від гурту,
Іде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині...
2. **Спалахнув від гніву** лицар, —
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки **на упертість**
Та **на гордоці багатий**.

3. **Був собі** одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він **робив походи** довгі —
Від порога та до печі.

Леся Українка

2. Яку синтаксичну роль виконують виділені слова? Дайте їм характеристику як членам речення.

Вчимося культури мови

110 1. Прочитайте текст.

У якому випадку слово *президент* потрібно писати з великої букви, а в якому — з малої?

Якщо йдеться про найвищу державну посаду, то слово *Президент* треба писати з великої букви (*звернення Президента України*). У всіх інших випадках це слово пишуть з малої букви (*на загальних зборах був присутній президент корпорації*).

2. Складіть і запишіть речення зі словом *президент*, щоб воно писалося з великої і малої букви. Охарактеризуйте в записаних реченнях головні члени речення.

111 Перепишіть речення. Визначте синтаксичну роль вигуків і звуконаслідувальних слів.

1. Підходжу до свого щоденника, що вишкіряє до мене білі сторінки, і — бац! бац! — ним об стіл. Гайда в шухляду!.. 2. Сотні років цілі армії білих зубів

безперестанку роблять хрусь-хрусь... і вкривають лущинням землю. Хрум-хрум... хрусь... хрусь... 3. І знов те «ай», таке високе, лоскітливо-жіноче й срібно-дзвінке. 4. Дівчата... ха-ха! 5. А-а-а... — неслося десь здалеку, як од розірваної греблі (З тв. *Остана Вишні*).

Повторюємо орфографію

112 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Складе(н, нн)ий присудок, мовить/промовляє, жит(е, и)меш, ас(в, ф)альт, ч(и, і)сте, ро(з, с)кидало, промі(нн, н)я, після/дощове повітря, ледве/вловимим, над/звичайно, пр(е, и)ємним, (о, а)соціюється, народже(н, нн)ям, досі не/відомого життя, ш(и, е)л(е, и)стів, симп(о, а)тичний, мі(ск, ськ)ий, в(и, е)селих, б(а, о)лакучих, піш(е, о)ходів, тр(а, о)туари, бли(ск, ськ)али, бри(с, з)ками.

§ 10. Складений дієслівний присудок

Складений дієслівний присудок складається з **допоміжного слова**, що показує можливість, бажаність, початок розгортання дії, і **неозначеної форми дієслова**, що означає основну дію: *М'який, лапастий сніг не переставав падати* (І. Микитенко).

Роль **допоміжної частини** складеного присудка виконують:

- дієслова в особовій формі (*хочеш, починаю, може, стаємо, намагаєтесь, продовжують, закінчили, збиратимусь, бажала, перестав, братимусь, почала, припинило, намагалися, збирайтеся, хотіли б, можуть, беріться; збираються їхати, почала малювати, беріться допомагати*);
- прикметники (*ладна, згодні, раді, готові, повинна; раді будуть поспілкуватися, повинна була б устигнути*).

Роль **основної частини** складеного присудка виконує будь-яке дієслово в неозначеній формі.

113 Прочитайте текст. Випишіть речення зі складеними дієслівними присудками. Підкресліть присудки.

Без системи телебачення неможливо уявити сучасне життя. Уважається, що термін «телебачення» вперше почав застосовувати інженер Костянтин Перський у 1900 році на міжнародному електротехнічному конгресі в Парижі.

В енциклопедіях можна знайти десятки імен, причетних до реалізації процесів телебачення. Серед них — ім'я Бориса Грабовського, сина відомого українського поета Павла Арсеновича Грабовського. Борис Грабовський не захотів піти стежкою батька, хоча навчався читати за його книжками. Майбутній учений захоплювався технікою, конструюванням, законами фізики.

Саме Борисові Грабовському належить винахід катодного комутатора, що став основою передавальної телевізійної трубки.

Учені на основі вивчення архівних і патентних матеріалів стверджують, що талановитий фізик-експериментатор, українець Борис Павлович Грабовський, першим у світі виготовив електронну телевізійну установку (За В. Шендеровським).

114 Перепишіть текст. Зверніть увагу на підкреслені граматичні основи в кожному реченні. Визначте вид підмета й присудка.

Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови — ніколи. І якщо людська душа здригається перед убивством однієї людини, то що ж повинна б почувати вона, зазіхаючи на життя багатвікової історичної особистості народу — цього найбільшого з усіх створінь Божих на землі? Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден з природознавців, воно знайомить її з характером людей, які її оточують, із суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, у народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би дати дитині жоден філософ (За К. Ушинським).

Вчимося культури мови

Слово *кутюр* 'є прийшло до нас із французької і в перекладі означає «модельєр модного одягу». **Кутюр'є** — це майстер високого класу, який є законодавцем моди. Кажемо: *колекція одягу, створена відомим кутюр'є; сукня від українського модельєра. Кравець* — це виконавець, який утілює задуми кутюр'є. Він шиє те, що придумав модельєр, кутюр'є.

Визначаючи граматичну основу речення, пам'ятаймо, що дієслово у формі інфінітива може виконувати роль частини складеного дієслівного присудка, додатка, обставини, означення. **Наприклад:** Я починаю це розуміти (обидва дієслова стосуються однієї особи, допоміжне дієслово *починаю* вказує на початок основної дії). Інфінітив у цьому реченні є частиною складеного дієслівного присудка.

Сергій дозволив мені скористатися його калькулятором (присудок *дозволив* означає дію, яку виконує одна особа, а *скористатися* стосується іншої особи, не підмета). Можна поставити питання: *дозволив що?* Дієслово у формі інфінітива в цьому реченні виконує роль додатка.

Ми пішли саджати дерева (дієслова називають дві окремі дії). Можна поставити питання: *пішли з якою метою?* У цьому реченні дієслово у формі інфінітива виконує роль обставини.

Є надія зустрітися ще (можна поставити питання: *яка надія?*). У цьому реченні інфінітив виконує роль означення.

115 Перепишіть речення. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

1. Зосталася тільки надія одна: надія **вернутись** ще раз на Україну (*Леся Українка*). 2. Поет мусить постійно **враховувати** рівень читача (*В. Стус*). 3. Люди повинні більше **дивитися** на зорі, на Стожари, на Чумацький шлях (*М. Стельмах*).

116 1. Складіть і запишіть міні-твір «Мій улюблений літературний герой», використавши подані словосполучення.

Хочу розповісти, може вразити, намагаюся зрозуміти вчинки, із здивуванням помітив, доцільно прочитати, можу додати, спробую застосувати.

2. Яку синтаксичну роль відіграли наведені словосполучення в створеному тексті?

117 Прочитайте уривки з віршів. Випишіть із текстів словосполучення, що виконують у реченні роль складеного дієслівного присудка.

Не говори печальними очима
те, що не можуть вимовить слова.
Так виникає ніжність самочинна.
Так виникає тиша грозова.

Л. Костенко

Хто смів сказати, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дροжі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твоєї краси?

І. Франко

118 Запишіть речення зі складеним дієслівним присудком. Обґрунтуйте відповідь.

1. Батьки пішли копати город. 2. Дід почав копати криницю. 3. Ти будеш копати? 4. Уміння копати криниці передалося мені від прадіда.

119 Прочитайте текст усмішки. Знайдіть речення з дієслівним складеним присудком. Перебудуйте це речення так, щоб присудок у ньому був простий.

У На уроці біології:
— Андрійку! Як називаються істоти, що можуть жити і у воді, і на суходолі?

— Матроси.

Повторюємо орфографію

120 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Діє/слівний складе(н, нн)ий присудок, жит(е, и)меш, пр(е, и)красна ра(йд, д)уга, авто/буси, фразе/о/логічний (з, с)ворот, тра(н, м)ва(і, ї), м(е, и)тушилися, (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях, міні/твір, с(е, и)нтаксична роль, душа/бо, (В, в)ітчизна, слово/сполуче(н, нн)я, згод(е, и)н, об(г, г)рунтуйте, кр(е, и)ниця, на/сухо/долі.

§ 11. Складений іменний присудок. Тире між підметом і присудком

Складений іменний присудок — це присудок, що складається з допоміжного дієслова-зв'язки та іменної частини: Була весна весела, щедра, мила (Леся Українка).

Дієслово-зв'язка передає граматичне значення часу, особи, способу й числа. Іменна частина називає ознаку предмета.

Роль дієслова-зв'язки виконують дієслова *бути* (*буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть, був, була, було, були, є*); *становити* (*становлять, становиш, становили б*); *стати* (*стаємо, станьте*); *виявитися* (*виявилось, виявляється*); *називатися* (*називалися, називається*); *вважатися* (*вважається, вважалася б, вважалося*).

Роль іменної частини виконують іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова (неозначена форма і дієприкметник).

Іменник у ролі іменної частини складеного присудка має форму:

- Н. в. і вказує на постійну ознаку предмета: *Мій брат був баяніст*. Такі речення становлять окремий тип.
- Ор. в. або Зн. в. з прийменником за і вказує на непостійну або нехарактерну ознаку предмета: *Старший брат став йому батьком*. *Ясько за пастушка був саме того літа* (М. Рильський).

До іменної частини можуть входити порівняльні сполучники *мов, немов, ніби, наче*, фразеологізми, заперечна частка *не*: *Земля — мов казка* (В. Симоненко); *Господар на фермі — сам собі голова*; *Руйнувати — не будувати*.

121

1. Прочитайте уривки з поезій. Зверніть увагу на підкреслені члени речення. До якого типу належать підкреслені присудки? Обґрунтуйте відповідь. Чи завжди використовується дієслово-зв'язка?

1. Він гордий був. Гордієм він і звався.
Він лицар був, дарма що постоли.
2. Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
3. Я дуже тяжко вами відболіла.
Це все було як марення, як сон.
4. Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
5. Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.
І, може, це і є моя найвища сутність.
6. Оця реальна мить вже завтра буде спомином,
а післязавтра — казкою казок.

Л. Костенко

2. Яке висловлювання вам найбільше сподобалося? Як ви розумієте зміст вислову *казка казок*?

- 122** Прочитайте уривок інтерв'ю з дочкою Л. Костенко. Випишіть речення із складеним іменним присудком.

Я з дитинства знаю, що мама не випустить із рук жодного рядка, якщо вона непевна хоч у якомусь слові, римі, композиції. Мені до сліз шкода строф чи віршів, які мама безжалісно викидає. Я ж бачу золоті строфи! Кажу: поверни!!! Не поверне. Вимогливість до себе, вічний сумнів, вічний пошук, вічне «все не так». Колись, слухаючи маму, я заціпеніла й просто видихнула: «Мамо! Ти геній!» Вона здивовано стонула плечима: «Просто я нормальний письменник...» (О. Пахльовська).

- 123** Складіть міні-твір про те, як треба ставитися до справи, яку виконуєте. Уживайте складений іменний присудок.

В іменному складеному присудку дієслово-зв'язка у формі теперішнього часу, як правило, пропускається. У деяких випадках замість дієслово-зв'язки ставиться тире.

Правило	Приклад
Тире ставиться	
1. Коли підмет та іменна частина присудка — іменники в Н. в.	<i>Мова — матері <u>уста</u></i> (Іван Багряний).
2. Коли підмет та іменна частина присудка — числівники.	<i>Три і чотири — <u>сім</u>.</i>
3. Коли обидва головні члени або один із них виражені неозначеною формою дієслова.	<i>У нас <u>кохати</u> — <u>полюбить</u> сповна, і <u>серце з милим вік не розлучати</u></i> (А. Малишко).
4. Коли перед іменною частиною присудка стоять <i>це, то, це є, ось, це значить</i> .	<i>Поезія — це <u>свято</u>, як любов</i> (Л. Костенко).
Тире не ставиться	
1. Коли іменна частина присудка стоїть перед підметом.	<i>Благословенна в болях ран степів <u>широчина бездонна</u></i> (М. Рильський).
2. Коли іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, іменником із прийменником.	<i>Стіни <u>білі-пребілі</u>, і <u>натоплена піч</u></i> (Л. Костенко). <i>Вона <u>в легкій літній одежі</u></i> (М. Івченко).
Тире ставиться або не ставиться залежно від інтонації	
1. Тире не ставиться, коли підмет виражений особовим займенником. Однак може ставитися для смислового й інтонаційного виділення підмета.	<i>Та <u>він</u> же в світі отакий <u>один</u>. <u>Він</u>, мамо, <u>гордий</u>. <u>Він козак</u>. <u>Він лицар</u></i> (Л. Костенко). <i>Я — <u>навіжена</u>. Я — <u>дитя любові</u></i> (Л. Костенко).
2. Тире не ставиться, коли частина присудка має порівняльне значення і вживається зі словами <i>як, ніби, наче, неначе, начеб, мов, начебто, неначебто</i> . Однак може ставитися для інтонаційного виділення присудка.	<i>Промені <u>як вії сонячних очей</u></i> (П. Тичина). <i>Книга — <u>мов душа</u> розкрита</i> (О. Ющенко).

Тире ставиться або не ставиться залежно від інтонації	
Правило	Приклад
3. Тире не ставиться, коли перед іменною частиною присудка стоїть частка <i>не</i> (за винятком іменної частини присудка у формі інфінітива). Може ставитися для смислового виділення присудка.	<i>Хай я <u>не</u> люди, ну й <u>Хома</u> не чоловік</i> (Народна творчість). <i>Життя <u>прожити</u> — <u>не</u> поле <u>перейти</u></i> (Народна творчість). <i><u>Кохати</u> — нові землі <u>відкривати</u></i> (І. Драч).
4. Коли підмет виражений займенником <i>це</i> , то тире ставиться або не ставиться залежно від інтонації.	<i><u>Це</u> преподобний <u>лікар</u> Агапіт, що <u>і</u>цілював самого <u>Мономаха</u>.</i> <i><u>А це</u> — <u>Алімпій</u>, майстер на весь світ, до пензля хист був у цього монаха</i> (Л. Костенко).

124

1. Перепишіть текст. Поясніть на прикладі тексту пунктограму «Тире між підметом і присудком».

Культура мови — це дотримання ustalених мовних норм усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Правильність мови, відповідність її **орфоепічним, орфографічним, лексичним, словотворчим, граматичним, пунктуаційним, стилістичним** нормам — ось основні компоненти культури мови.

2. Утворіть іменники від виділених слів — назви розділів науки про мову. Запишіть утворені іменники й дайте їм письмові визначення.

125

1. Перепишіть вірш. Поясніть, чому в реченнях з іменним складеним присудком між підметом і присудком ставиться тире.

Мово моя!

Хай обходять тебе підла зрада й журба,
Я — твоя берегиня і вірна раба,
Я — володарка слів, що насіяла ти,
Тож красуйся в стомовній сім'ї і цвіти.
Ти — єдине, що я не згублю й не віддам,
Ти — мій гімн, ти — мій скарб, ти — високий мій храм.

В. Пустовіт

2. Прочитайте вірш, не виділяючи інтонаційно особові займенники. Як змінила б така інтонація вживання розділових знаків?

126

1. Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Світ ліричного героя Володимира Сосюри це настрої почуття переживання його молодого сучасника. 2. Роман Олесья Гончара «Собор» широка па-

норама загальнолюдських морально-етичних і екологічних проблем. 3. Образ Мойсея жив у творчій свідомості Івана Франка впродовж усього його мистецького життя бо трагедія не визнаного своїм народом біблійного пророка ніби трагедія самого письменника що не знав у житті ні спокою ні достатку що невсипущо трудився аби пробудити зі сну український народ. 4. Природа для Андрія Малишка «храм і майстерня» невичерпне джерело краси. 5. «Лісова пісня» Лесі Українки навчає любити природу пізнавати її закони по-господарському користуватися її багатством бо природа не засіб для збагачення а колиска людства.

2. Випишіть із творів названих у вправі українських письменників по два речення з іменним складеним присудком.

127 1. Прочитайте уривки з віршів. Вставте замість крапок слова з довідки.

<p>1. Не шукав я другої на світі
 Бо другої такої нема,
 Ти — як сонце, одна у ... ,
 Ти — як птиця на рідному світі,
 Як любові хвилина німа.</p> | <p>2. Весна — неначе карусель,
 на каруселі білі коні.
 Гірське село, в садах морель,
 і місяць, мов тюльпан,</p> |
|--|---|

А. Малишко

Б.-І. Антонич

3. Ти знаєш, що ти — людина,
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої —

В. Симоненко

Довідка: одні, zenіті, червоний.

2. Чому в поезіях із двох можливих варіантів уживання тире найчастіше обирають той, коли тире між підметом і присудком ставиться?

128 1. Перепишіть текст.

Роздуми поета Дмитра Павличка лягли в основу багатьох його поезій. Зокрема, це — «Лист до одного знайомого у справах філологічних», «Ти зрікся мови рідної...», «Якби я втратив очі, Україно» та багато інших.

Поезія «О рідне слово, хто без тебе я?» звучить як духовний заповіт нащадкам:

Тебе у спадок віддали мені
 Мої батьки і предки невідомі,
 Що гинули за тебе на вогні.

Так не засни в запиленому томі,
В неткнутий коленкорівій труні —
Дзвени в моїм і правнуковім домі!

2. Складіть і запишіть творче продовження до цього тексту, розкривши тему ставлення народу до мови. Використайте у своєму тексті пунктограму «Тире між підметом і присудком».

Стиль і синтаксис

Іменні складені присудки — характерна ознака віршових поетичних текстів. Вони допомагають авторові створити лаконічні образні характеристики підмета — метафори.

Я — Оксана, вічна твоя рана,
журна вишня в золотих роях,
я твоя надія і омана,
іскра нероздмухана твоя.

І. Драч

Сміх людський — чудесна штука.
Він — мистецтво і наука.
Він — в житті і для життя.

П. Глазовий

Іменні складені присудки властиві також науковому стилю, багатому на визначення: *Клітина — найменша жива система. Водорості — нижчі рослини, які виникли й пристосувалися до життя переважно у водному середовищі.*

Повторюємо орфографію

- 129** Запишіть слова й словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Іме(н, нн)ий складе(н, нн)ий присудок, (в, вв)ажатися, боже/вільний, р(е, и)альна, після/завтра, письме(н, нн)ик, благо/слове(н, нн)а, не/наче/б/то, наче/б/то, навіже(н, нн)а, наче/б, пр(е, и)подобний, слово/творче, загально/людські, морально/етичні, по/господарському, люд(ст, цт)во, кор(е, и)стуватися, не/вичерпне джерело, (з, с)багаче(н, нн)я, (М, м)онголія, кутю(р'є, рьє), моде(л'є, льє)р.

§ 12. Речення поширені й непоширені. Другорядні члени речення. Означення — другорядний член речення

За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення бувають **поширеними** й **непоширеними**.

Поширені речення	Непоширені речення
Головні члени речення + другорядні члени речення: <u>Цікава й копітка робота над твором виконується повільно.</u>	Тільки головні члени речення: <u>Робота виконується.</u>

- 130** 1. Прочитайте вірш. Об'єднавшись у групи, виконайте окремі завдання: перша група виписує поширені речення; друга група виписує непоширені.

Хто навчить мене літати

Вміє ластівка літати.	Ну а що умію я?
Вміють коники стрибати.	Я умію розмовляти,
Шука плавати уміє.	Танцювати і співати,
Кріг завзято землю рие.	Вмію плавати, стрибати,
Дощ іде.	Їсти, бігати, лежати,
Ручай біжить.	І свистіти, і тріщати,
Кіт наївся і лежить.	Жартувати і пищати,
Джміль гуде.	І повзти, подібно змію.
Мороз тріщить.	А літати я не вмію.
Мишеня в норі пищить.	Може, хто мене навчить?
Гриб росте.	Озивайтесь, не мовчіть!..
Повзе змія...	<i>Г. Фалькович</i>

2. Перша група перебудовує виписані речення на непоширені. Друга група непоширені речення робить поширеними.
3. Проаналізуйте, які другорядні члени ви додали, щоб непоширені речення стали поширеними. Назвіть другорядні члени, які ви скоротили, перебудовуючи поширені речення на непоширені.

Другорядними називаються члени речення, що пояснюють головні або залежні від головних інші другорядні члени речення. До другорядних членів речення належать: **означення, додаток, обставина**.

Означення	Додаток	Обставина
вказує на ознаку предмета	означає предмет	вказує на ознаку дії (місце, час, причину, мету, спосіб)
Питання		
який? чий? котрий?	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на (у) кому? на (у) чому?	де? куди? звідки? коли? чому? як? з якою метою?
Підкреслення		
~~~~~ (хвиляста лінія)	----- (пунктирна лінія)	----- (риска-крапка)
Приклади		
Місто (яке?) <u>Чернігів</u> розташоване (на якому?) на <u>правому березі</u> Десни.	Я милуюся (чим?) <u>каштанами</u> (під чим?) <u>під травневим дощем</u> .	Школярі (коли?) <u>навесні</u> поїхали (куди?) <u>на екскурсію</u> (куди?) <u>до Умані</u> .

131 Перепишіть речення. Підкресліть головні та другорядні члени. Визначте тип речення за складом граматичної основи. Обґрунтуйте відповідь.

1. Цитринове сонце, смарагдовий ліс. 2. Всі мости ще кленові. 3. Всі коні іще вороні. 4. Мокрі ниви, і порожній шлях (*Із тв. Л. Костенко*).

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?*: *День трудовий давно погас з турботами своїми* (В. Сосюра).

Означення пов'язане з означуванним іменником — підметом, додатком, іншим членом речення, вираженим іменником.

Розрізняють узгоджене та неузгоджене означення.

	Роль означення виконують	Приклади
Узгоджене	Прикметник	<i>Вінець хліборобської праці — щедрі жнива</i> (В. Скуратівський).
	Дієприкметник	<i>Під ногами хлюпав розталий сніг.</i>
	Займенник	<i>Про історію нашої країни можна розповідати, згадуючи такі слова-поняття: козак, чумак, хлібороб, кобзар.</i>
	Числівник	<i>Ще треті півні не співали</i> (Т. Шевченко).
	Прикметниковий або дієприкметниковий зворот	<i>На столі, застеленому рушником, лежав хліб, а поряд — сіль.</i>
Неузгоджене	Іменник у непрямих відмінках	<i>У Данилка ніс картоплею.</i>
	Словосполучення	<i>Він побачив людину середнього віку.</i>
	Неозначена форма дієслова	<i>Традиція збирати випускників склалася в школі здавна.</i>
	Прислівник	<i>Дорога ліворуч була розмита.</i>
	Присвійні займенники його, її, їх	<i>Я слухаю його розповідь уважно.</i>

132 Перепишіть текст усмішки. Підкресліть другорядні члени речення.

— Яка пора найкраща для збирання яблук? — запитує вчитель.

— Це — вересень, — відповіла Маринка.

— Та ні. Коли собака прив'язаний, — заперечив Антон.

- 133** Прочитайте текст. Випишіть означення з означуванням словом. Позначте, якими частинами мови виражені означення.

Спогад

Це був футбольний матч у спортивному таборі відпочинку. Увесь мій загін — фанати київського «Динамо» — готувався до матчу серйозно. Традиція тренуватися, вигадувати підбадьорювальні кричалки, малювати плакати емоційного змісту існувала в таборі здавна.

Я пам'ятаю момент, яким гарним був мій приятель Майборода, коли впевнено та стрімко біг із м'ячем. Я захоплено верещала, а він біг і біг, і якось ніхто вчасно не зрозумів, що він біжить прямо на мене. Ось він заніс ногу, ударив по м'ячу, а я і далі захочувала футболіста схвальним криком, а вже за мить, коли м'яч влучив мені в око й відкинув за лаву-дровиняку, я корчилася на землі від болю. Отак я отримала єдину в цьому спортивному поєдинковій травму.

Майборода зблід. Матч припинили. Наш фізрук натомість не розгубився, він прикладав мені до ока почергово заморожену курку, що піднесли кухарі з їдальні, і шматок масла. Він розповідав, що мені дуже пощастило, бо «м'яч більший за моє обличчя, тому синця може й не бути». Він це назвав «правилом великого предмета». Далі він розповідав, як було б погано, якби Майборода поцілів у мене тенісним м'ячем, більярдною кулею або ж м'ячиком для пінг-понгу. «Тоді ти була б уся синьо-чорна, то жах, а зараз у тебе такий симпатичний рум'янець на щічках! Ти лишень подивися», — і він тримав люстерко так, щоб я могла на себе подивитися. Рум'янець дійсно був, око ліворуч трохи попливло, але я почувалася майже щасливою (*За Л. Денисенко*).

- 134** Відредагуйте подані словосполучення, добираючи з довідки відповідні слова. Складіть і запишіть речення з відредагованими словосполученнями.

Зуродовані дерева, розстроєне місто, старинний будинок, любий куточок, равнодушна людина, громадський долг, настояща краса.

Довідка: улюблений, понівечений, розбудований, байдужий, справжній, старовинний, громадянський, обов'язок.

- 135** Прочитайте текст. Чи однакову синтаксичну роль виконують у тексті виділені слова? Як це визначити?

Собор стоїть над селищем у задумі, один серед тиші, серед **світлої акацієвої** ночі, що більше навіть не на ніч **схожа**, а на **якусь**, сказати б, антиніч. Вона тут **незвичайна**, ця антиніч, вона мовби **зачаклована** видом собору, **заслухана німої** музики його **округлих**, гармонійно **поєднаних** бань, **зростаючих** ярусів, його **співучих** ліній (*О. Гончар*).

136 Об'єднавшись у групи, доберіть означення до запропонованих слів за зразком.

Зразок. Тиша — незвичайна, незаймана, урочиста, насторожена, важка, непорушна, гнітюча, ранішня.

Мова, література, Батьківщина, народ.

137

Перепишіть речення. Підкресліть означення, виражені дієприкметниковими й прикметниковими зворотами.

1. Тож будьмо свідомими того, що кожен українець є спадкоємцем глибокої і мудрої нації, багатой духовно й морально, і не ганьбімо пам'яті наших пращурів (Г. Лозко). 2. Реймське Євангеліє — тоді маловідомий книжковий раритет, створений у першій половині XI століття і тоді ж назавжди вивезений з України (М. Тимошик). 3. Пронизаний світлом літнього сонця, простір між стовбурами манив загадковим затишком (Є. Гуцало). 4. Галявина була як райдужне око старого лісу, як зелене кругле озерце, як жива парасолька, виткана з мільйонів пелюсток (О. Донченко). 5. Є у лісі закуток — найглухіший з усіх закутків. Залетить туди часом зозуля, та ні разу своє «ку-ку» не вигукне на гілці й уже поспішає геть, налякана завороженою тишею (О. Донченко).

138

Випишіть із підручника «Українська література. 8 клас» сім-вісім речень з означеннями. Підкресліть іменник, з яким пов'язане означення. Визначте їхню граматичну форму.

Вчимося культури мови

Цінна рідкісна річ або рідковживане слово — це **раритет**. Цінність раритету в тому, що він рідко трапляється. **Наприклад:** *Раритет у сучасних шкільних бібліотеках — повне зібрання творів класиків української літератури.*

Реліквія — річ, яку особливо шанують як пам'ять про минуле. Цінність речі-реліквії в тому, що їй багато років, століть. **Наприклад:** *Сімейна реліквія — коралове, як колись казали, добре намисто.*

139

Перепишіть речення. Визначте й підкресліть означення, звертаючи увагу на питання.

1. Нові квітки на килимах рука (*чия?*) дівчини вишиває (М. Рильський). 2. Шафа (*яка?*) для одягу ховалась у кутку (В. Собко). 3. Червоніло ціле море колосків (*яких?*) пшениці. 4. Вони вийшли на галявину (*яку?*) з високими вербами. 5. В українського народу збереглося багато повір'їв (*яких?*) про воду, вогонь, місяць, сніг тощо (М. Дмитренко). 6. Свого часу перед нашим народом було поставлене завдання (*яке?*) підкорити природу у своїх інтересах. І все це здійснювалося під гаслом: (*яким?*) «Усе для блага людини» (В. Кандиба). 7. Від епохи (*якої?*) гіпотез (*яких?*) про будову планет і світового простору люди перейшли до епохи (*якої?*) ракетно-космічних досліджень і польотів. Дорогу (*яку?*) в космос давно відкрито (І. Мінасян).

- 140** Складіть і запишіть речення, у яких подані слова та сполучення слів виконували б роль означень.

Шити, з вишивкою, вчитися, у клітинку, праворуч, на двадцять поверхів, над дорогою, на Харків, з відкритою душею, врізнобіч, молодшого шкільного віку, організувати, для розваги, співати, ліворуч, обабіч.

Зразок. *Бажання шити з'явилося в мене на уроках трудового навчання.*

- 141** Запишіть з пам'яті текст улюбленої пісні, у якому було б якомога більше означень. Визначте форму їх вираження.

І пензлем, і словом

- 142** 1. Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте уривок з ритмічного перекладу Л. Махновця поеми «Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега».

...І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути.
Так всядьмо, браття, на свої бистрії коні
та на Дін синій поглянем».

.....

Тоді вступив Ігор князь в золоте стремено
і поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;
свист дикий встав поблизу:
див кличе з верху дерева —
велить прислухатись землі незнаємій:
Волзі, і Поморію, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмуроканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать вози їх опівночі,
мов лебеді сполохані.

Г. Якутович. Ілюстрація до «Слова о полку Ігоревім». 1977 р.

2. Випишіть означення з означуваними словами. Роль яких художніх засобів виконують у тексті означення?

- 143** Виконайте тестове завдання.

Інфінітив *любити* є означенням у реченні

- А** Любити — це важка праця.
- Б** Спробуй любити своїх близьких.
- В** Життя вчить нас любити й ненавидіти.
- Г** Мистецтво любити дається тільки людині.
- Д** Ми живемо, щоб любити.

- 144** Прочитайте текст. Запишіть його у формі діалогу, розставивши потрібні розділові знаки. Знайдіть у тексті означення. Поясніть їх роль у розкритті змісту усмішки.

 Пізній вечір. Даринка читає якусь книжку. ... Лягай спати, — нагадала мама. ... Ні, люба мамочко, у мене є серйозне завдання — прочитати цю книжку сьогодні. ... Чому саме сьогодні? ... Бо в анотації є вказівка «для дітей восьми–десяти років», а мені завтра буде одинадцять.

Повторюємо орфографію

- 145** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Означе(н, нн)я, друго/рядний член, не/сиділи, відсутніс(т, тт)ю, ви-снажл(е, и)ва, пошир(е, и)ні речення, не/пошир(е, и)ні речення, (дж, ж)міль, не/вмію, вип(е, и)сані речення, узгодж(е, и)не, хлібо/робська, (з, с)покон/ві-ку, інт(е, и)лектуальні, духовно/творча, старови(н, нн)ий, гармонійно/поєд-наний, п(е, и)люстки, спадко/ємець, мало/відомий, рар(и, і)тет, пові(р'я, р'я), ро(з, с)христана, своє/часне, р(е, и)ф(е, и)рендум, (а, о)н(а, о)тація, оди(н, нн)адцять.

§ 13. Прикладка як різновид означення. Правопис прикладки

Прикладка — це різновид означення, яке виражене іменником. Прикладка дає предметові нову назву, відповідає на питання *який? яка? яке? які?*: *Раптом моє серце тенькнуло, опустилось трохи вниз і радісно завмерло: неподалік від отруйного стебла воронячого ока красовито стоять два **близню-ки-красноголовці** (М. Стельмах).*

Роль прикладки виконують:

1. Власні назви країн, міст, рік, озер, населених пунктів, книжок, газет, журналів, фірм, виробів промисловості: *країна **Україна**, місто **Чернігів**, ріка **Десна**, озеро **Світязь**, село **Мамотинка**, **Ведмідь**-гора, газета «**Освіта України**», журнал «**Юний технік України**», фірма «**Сократ**», цукерки «**Ліщина**».*
2. Власні назви людей, які уточнюють іменник — загальну назву: *учитель **Людмила Іванівна Онищенко**, баяніст **Валерій Скляр**.*
3. Характеристики особи за родом занять, національністю, соціальним становищем, місцем проживання, віком, статтю, родинними стосунками тощо: *дівчина-**медсестра**, хлопець-**українець**, забудовник-**банкір**, ді-ти-**сироти**, жінка-**харків'янка**, дівчина-**юнка**.*
4. Вужчі назви при більш загальних: *квітка **троянда**, дерево **клен**, заєць-**ру-сак**, лев-**довгунець**.*
5. Назви якостей і властивостей предмета чи особи: *яблунька-**красуня**, осінь-**чарівниця**, людина-**велетень**.*

- 146** 1. Прочитайте текст. Випишіть прикладки з означуваними словами. Які нові ознаки надають прикладки означуваним словам?

Примітка. Слова *срібло-золото*, *сад-виноград*, *світло-сонце* — складні, у яких обидві частини є назвою одного поняття: *срібло-золото* — багатство, *сад-виноград* — сад, *світло-сонце* — білий світ.

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людей ловили, назад руки в'язали і в тяжку неволю далеко в Туреччину гнали.

Спіймали дівчину-білявку, попівну Марусю Богуславку. Уже Маруся туркенею стала. Жила в достатку й у розкоші в турецького паші, але в серці носила чарівний образ України.

Чудова була в палаці палата, уся в сріблі-золоті й самоцвітах.

Раз увечері Маруся пішла на край саду-винограду й спинилася під вежею. Стала до неї придивлятися, стала себе сотий раз питати, чому паша наказав таку понуру вежу збудувати. І враз із вежі долинула до неї приглушена пісня. Дівчина здогадалася, що то брати-невільники з України в цій вежі без світла-сонця гинуть. Відтоді Маруся спокою вже не мала, не спала, усе думала про щось.

Якось пішов паша до Мохаммеда молитись, а Маруся вибрала щонайбільший ключ, пішла до невольницької вежі, відчинила ковані залізом двері й випустила на волю українців-невільників.

А коли останній невольник з вежі вибігав, Маруся його за руки притримала і попросила містечка Богуслава не минати та батькові й матері від доньки поклін передати. А той козак був кобзар-бандурист. То як повернувся в рідний край, склав прекрасну пісню-думу про Марусю й скрізь по селах і містах людям співав. Люди хотіли знати, що сталося з Марусею. Але кобзар того не знав і в думі не розказав.

Так і залишилася навіки незнаною доля дівчини-білявки, Марусі Богуславки, яка, хоч без своєї вини туркенею стала, братам-невільникам волю дарувала (За Р. Завадовичем).

2. Поміркуйте, як могла скластися подальша доля Марусі Богуславки. Запишіть свої припущення, використовуючи прикладки.

Прикладка може бути поширеною й непоширеною.

Непоширена прикладка до означуваного слова приєднується за допомогою дефіса в таких випадках:

1. Якщо входить до складу терміна: *інженер-механізатор*, *рок-опера*, *газ-відновник*.
2. Якщо означуване слово стоїть після прикладки, вираженої власною назвою: *Київ-град*, *Сапун-гора*, *Шевченко-художник*.

Пам'ятник
Марусі Богуславці.
м. Богуслав

3. Якщо і прикладка, і означуване слово — загальні назви, і прикладка дає означуваному слову якісну характеристику: *дуб-велетень (велетень-дуб), горнятка-близнюки (близнюки-горнятка), народ-миротворець (миротворець-народ)*.
4. Якщо вужча назва стоїть перед ширшою: *сон-трава, буркун-зілля, Дніпро-ріка*.

Дефіс не ставиться в таких випадках:

1. Якщо означуване слово стоїть перед прикладкою — власною назвою: *місто **Сміла**, гори **Карпати**, композитор **М. В. Лисенко***.
2. Якщо вужча назва стоїть після ширшої: *трава **звіробій**, річка **Сула***.

Прикладки, що означають назви виробів промисловості, творів мистецтва, газет, журналів, фірм, підприємств, пишуться в лапках з великої літери: *пральна машина «**Либідь**», торт «**Лимонний**», роман «**Собор**», магазин «**Український сувенір**»*.

Якщо перед назвою організації, установи є слова *імені, пам'яті*, то лапки не ставляться: *Київський національний економічний університет імені **Вадима Гетьмана**, вечір пам'яті **Володимира Івасюка***.

Назви маршрутів пересування в лапки не беруться: *літак **Київ–Стамбул**, автобус **Одеса–Феодосія***.

Якщо поширена прикладка стоїть у кінці речення, то перед нею ставиться тире: *Літають трасами новими літаки — **сучасні журавлі*** (М. Рильський).

147 Перепишіть текст. Поясніть правопис прикладок.

Сьогодні, за даними журналу «Інтернет в Україні», понад 200 тисяч дітей нашої країни віком від 5 до 18 років користуються інтернет-мережею. Але небагато батьків замислюється, з якою інформацією працює дитина, а про засоби самозахисту в мережі Інтернет — і казати годі!

Необізнаність дорослих, безумовно, сприяє тим, хто хоче й знає, як скористатися дитячою довірливістю. Це зовсім просто, бо Всесвітнє павутиння, різноманітні веб-сторінки — саме те місце, де можна уникнути батьківського контролю й відверто обговорити наболіле. Інтернет-хижаки зав'язують контакти з дітьми через чат-розмови (модно й круто!), електронну пошту (хто ж не любить імейлики!), обмін миттєвими повідомленнями (ну як же без інтернет-меседжу!).

Увагою, розумінням, добротою, порадами, а іноді й подарунками спокусити жертву доволі нескладно. Знайшовши по той бік екрану невидимого друга, підліток (та й дорослий також!) може поскаржитися на свою тяжку долю, при цьому називаючи не тільки імена, а й іншу важливу інформацію — місце роботи, домашню адресу, свої та чужі звички, суми кишенькових грошей, кількість побутової техніки вдома...

Наступний етап — зустріч уже не у віртуальному, а в реальному світі, яка може обернутися найнесподіванішими наслідками. Саме про це — про результати інтернет-сповідей — українські інет-юзери забувають найчастіше (*За матеріалами українських веб-сайтів*).

148

1. Прочитайте текст. Випишіть прикладки. Поясніть уживання розділових знаків, якими відокремлюються прикладки.

Лавровий вінок — почесна нагорода переможців різних змагань — спортивних, мистецьких, поетичних тощо; слава, почесні.

Лавр — не звичайна рослина, а дерево-символ. Живе листя лаврового дерева — красиве, блискуче, довго не в'яне.

Лавровий вінок із часів античності є символом слави, перемоги чи миру. Ним відзначали тріумфаторів, лавровими гілками прикрашали кораблі переможців. Лавровим вінком нагороджували найкращих ораторів, музикантів, гімнастів.

Лавровий вінок і нині є символом слави. Але хтось *пожинає лаври*, тобто користується здобутою перемогою, своїми успіхами. Про того, хто заспокоївся на досягнутому, кажуть: «Спочиває на лаврах». А ще є вислів: *лаври спати не дають...* Отож хоча здобувати лавровий вінок дуже приємно й почесно, але витримати лаври, славу — велике випробування для людини.

2. Поміркуйте, чому не всі люди витримують випробування славою. Запишіть, які риси властиві тим, хто хворіє на «зіркову хворобу». Які фразеологізми доречно вжити, характеризуючи таких людей?

149

1. Перепишіть текст, розкриваючи дужки. Підкресліть прикладки, поясніть їх написання.

Рідне слово — це невід'ємна частина рідного краю. Нашою мовою дівчина (легенда) Маруся Чурай складала пісні, що додавали козакам снаги, нею звучали накази славнозвісного полководця й гетьмана (Петро Сагайдачний), який вів на бій козацькі полки.

Це мова могутнього військового й політичного об'єднання (Запорозька Січ), що довго й завзято боронило свою волю.

У нашій мові — безсмертя духу нашого народу. Століттями гнана та переслідувана у великодержавній казармі (імперії), вона все ж існувала в піснях і думах, казках і переказах, гострилася й виточувалася в приказках і прислів'ях, у самобутніх словах і зворотах.

Ще в 1834 році вчений (мовознавець) Ізмаїл Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступається чеській за кількістю слів і висловів, польській — мальовничістю, сербській — приємністю.

Француз (П'єр Шевальє), який перебував на українських землях у XVII столітті, у книжці (Історія війни козаків проти Польщі) згадує, що українська мова «дуже ніжна й сповнена пестливих висловів і надзвичайно витончених зворотів».

А німецький поет ХІХ століття (Фрідріх Боденштедт) ставить її найвище серед слов'янських мов (сестер) (За А. Матвієнко).

2. Які вам відомі цікаві факти, що показують ставлення іноземців до української мови?

150 Об'єднавшись у групи, проведіть конкурс знавців української культури. Кожна група записує за визначений час якомога більше власних назв людей, які уточнюють іменник — загальну назву (поет, прозаїк, драматург, філософ, історик тощо).

151 1. Установіть відповідність між прізвиськом автора й назвою його твору.

1	Іван Франко	А	повість «Блакитна дитина»
2	Тарас Шевченко	Б	повість «Захар Беркут»
3	Михайло Стельмах	В	балада «Тополя»
4	Ліна Костенко	Г	вірш «Земля така гаряча...»
5	Василь Симоненко	Г	повість «Гуси-лебеді летять...»
6	Анатолій Дімаров	Д	вірш «Чайка на крижині»
7	Леонід Кисельов	Е	вірш «Перехожий»
		Є	оповідання «Планетник»

2. Складіть і запишіть п'ять–сім речень із прикладками, використовуючи інформацію цієї вправи.

Стиль і синтаксис

152 1. Прочитайте текст. Випишіть цитати з творів І. Франка.

Характерна ознака синтаксису художнього стилю — використання означень, виражених іменником та іменниковим словосполученням. Це означення-прикладки, які створюють словесні образні картини. Поширена іменникова прикладка передає зміст цілого речення, тобто вона сприяє стислому вираженню складного авторського образу, в основі якого лежить зіставлення, порівняння. Роль поширених прикладок у поетичному тексті можна порівняти з великими мазками пензля на картині художника.

Наприклад, у відомих рядках Івана Франка *Ой ти дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюче терня?* прикладка *з горіха зерня* — це фольклорний образ — означення дівчини, за яким стоїть глибокий зміст. Іншого походження поширена прикладка, виділена з обох боків тире, у реченні з поеми «Іван Вишеньський»: *Та невже ж та Україна — / сей квітчастий рай веселий, / се важке криваве пекло — / ще для мене не чужа?*

Нанизані іменники-прикладки підкреслюють висловлену ознаку предмета, створюють характерний ритм віршової мови, а в незвичному зіставленні

різних понять, які виконують роль прикладок, виявляють уподобання автора, як, наприклад, читаємо в Андрія Малишка: *Скільки літ у вирії дивлюся, / встань же слово, серця яр чудесна, / непродажне сіре моє гуся, / тонкогорла флейта піднебесна!*

2. Розберіть за членами речення виписані речення. Поясніть пунктограми.

153

Перепишіть уривки віршів. Поясніть роль уживаних прикладок у створенні художніх образів.

Мову серця — і ласку, й добро —
Як словами мені перекласти?
Слово-птиця в перекладі часто
Золоте своє губить перо.
Р. Гамзатов (Переклад П. Засенка)

Перевелись повір'я і казки,
Давно не чути голосу жар-птиці,
Уже й по селах нині не з руки
Йти на оденки чи на вечорниці.
І. Гнатюк

154

1. Прочитайте уважно текст. Випишіть речення з «нанизаними» іменниками-прикладками, що створюють образ українського народу.

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу. Це історія українського народу, народу-трудівника, народу-воїна, народу, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу, що цілі віки витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя, як казав великий Шевченко, «без золота, без каменю, без хитрої мови», на виковування в боротьбі свободи, права на повноцінне життя, на виявлення в житті всіх своїх здібностей!.. *(За О. Довженком).*

2. Напишіть міні-твір (*десять–дванадцять речень*) про українську пісню, використовуючи слова з прикладками на зразок: *пісня-чарівниця, слово-диво, диво-пісня, пісня-громовиця, слово-образ, дума-спогад, пісня-дума, пісня-ніжність, думи-діти.*

Вчимося культури мови

Імідж (від англ. зображення, образ).

Спочатку це слово вживалося лише в текстах, що стосувались артистів, митців, коли йшлося про «умовний образ, штучно створений», як-от: *імідж артиста, імідж ансамблю*. Згодом слово *імідж* розширило свою сполучуваність, його вживають у текстах суспільно-економічного змісту: *Норвезькі приватні підприємці хочуть створити власний імідж на українському ринку.*

155

- Прочитайте усмішку, додавши до виділених слів означення-прикладки з довідки.

Чоловік прийшов з роботи й запитує жінку:

— А **синок** уже дома?

— Удома, удома!

— Щось не видно...

— Як не видно? Он підручники по підлозі розкидані, і **кішка** під диван забігла!

Довідка: помічник, бідолаха.

- Чи додали означення нових відтінків гумористичному діалогові, наприклад уїдливісті? Обґрунтуйте відповідь.
- Складіть гумористичний автопортрет з іменників та означень-прикладок. Запишіть його.

Повторюємо орфографію

156

- Запишіть слова та словосполучення, знявши риску й розкривши дужки.

Не/по/далік, мед/сестра, бе(з, с)пр(е, и)тульні, за(я, є)ць, лейт(е, и)нант, тяжка не/воля, (Т, т)уре(ч, чч, тч)ина, ян(е, и)чари, ро(з, с)кіш, у/веч(е, о)рі, веж(е, о)ю, не/вільник, пр(е, и)красна, не/поширена прикладка, вел(е, и)тень, лимо(н, нн)ий, переваги (І, і)нтернет(а, у), славно/звіс(н, тн)ий, бе(з, с)смер(т, тт)я, науково/дослідний, авіац(и, і)я, само/бутні.

§ 14. Додаток — другорядний член речення

Додаток — це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія.

Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?*: *Пісню калинову я складаю знову* (В. Сосюра). *Хай серце порадіє й пощемить за кожний кущик матері-природи* (Д. Луценко).

У реченні додаток найчастіше залежить від дієслова-присудка, але може залежати від члена речення, вираженого іменником, прикметником: *І пахне раннім сонцем і медком земля, легким серпанком оповита* (Д. Луценко). *Незвичайна схожість дочки з матір'ю дуже вразила Яся* (Іван Нечуй-Левицький). *Вдячні за увагу школярі привітали свою вчительку.*

157

- Прочитайте вірш. Випишіть додатки зі словами, від яких вони залежать. Визначте, якими частинами мови є ці слова.

Мова моя

Пропахла любистком та м'ятою мова моя,
 Вінком з чорнобривців уквітчана мова моя.
 В ній шепіт дїброви, закоханий спів солов'я,
 І та колискова, що мати співала моя.

Слова ці з дитинства в бабусиній казці живуть,
 Калиною в лузі і маками в полі цвітуть,
 В дівочих піснях з вишиваним сплелись рушником,
 Даровані нам з материнським грудним молоком.

Тож як не згадати Тарасові мудрі слова,
 Що мова народу — це наша скарбниця жива,
 Єднає вона покоління в єдину сім'ю,
 Чужої навчаймось, та мову шануймо свою!

С. Жук

2. Складіть поширені речення з дієсловами *згадати*, *єднати*, *навчатися*, *співати*, *уквітчати*, використовуючи додатки, виражені іменниками в не-прямих відмінках. Запишіть складені речення.

158

1. Перепишіть текст. Підкресліть граматичні основи речень і додатки.

Дорогі учні!

Прийміть наші вітання з нагоди Дня захисту дітей. Бажаємо вам мирного неба і світлої життєвої дороги, яка приведе вас до блискучих вершин успіху та суспільного визнання.

Ви ростете й набираєтеся сил разом із молодію незалежною Україною. Вам випало велике щастя — бути її ровесниками, жити на її квітучій землі. Ніколи не забувайте, звідки ви родом, пишайтеся своєю Батьківщиною, пам'ятайте імена тих, хто виборював її святу волю.

На вас ми покладаємо всі свої надії, з вами пов'язуємо найсміливіші плани, вам заповідаємо завтрашній день держави. Тож наполегливо навчайтеся, широко мисліть, шукайте своє покликання й не зраджуйте його, шануйте нашу історію, любіть свою мову, поважайте батьків.

Хай вам щастить! (*З кн. «Довідник з культури мови»*).

2. Дізнайтесь і запишіть у зошиті, коли в Україні святкують Міжнародний день захисту дітей. Запишіть свої міркування щодо значення словосполучення *захист дітей* (від чого чи від кого треба захищати дітей).

Роль додатка виконують	Приклади
Іменник у непрямих відмінках	<i>Душа належить <u>людству</u> і <u>епохам</u></i> (Л. Костенко).
Займенник у непрямих відмінках	<i>Посадити деревце — залишити <u>про себе</u> найкращу пам'ять</i> (В. Стус).
Прикметник і дієприкметник, що виконують роль іменника	<i>Трапилися <u>подорожньому</u> троє</i> (О. Муранов). <i>В <u>умілого</u> руки не болять</i> (Народна творчість).
Числівник у непрямих відмінках і числівникові сполуки	<i>Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: <u>обицяли п'ять тисяч</u>, а після весілля дали <u>дві пари волів</u>, <u>десяток овець</u>, <u>пару коней</u>, <u>фургона</u> і <u>дві корови</u></i> (Іван Карпенко-Карий).
Неозначена форма дієслова	<i>Література <u>вчить нас мріяти</u>.</i>
Службова частина мови або вигук у значенні іменника	<i>Дієслова з <u>не</u>, як правило, пишуться окремо. Діти почули з далекого лісу <u>глухе «ку-ку»</u>.</i>
Словосполучення	<i>Сильний вітер гнав <u>зграйку птахів</u> далі.</i>

159

- Прочитайте текст. Після яких слів стає зрозуміло, хто головний персонаж тексту? Чи пам'ятаєте ви, з якого твору взято наведений уривок?

Глибокий відчай примусив Шептала спинитися. На косогорі він спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі здрижились, ожили, губи тривожно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загрибаючи копитами пісок (*За В. Дроздом*).

- Перепишіть текст. Підкресліть додатки. Якими частинами мови вони виражені?

160

- Прочитайте речення. У яких реченнях слова *мова* і *слово* є додатками? Обґрунтуйте свою думку.

1. Я мовлю слово, котре побувало в мільйонах вуст (*М. Адаменко*). 2. Зникає все, а рідне слово — вічне (*В. Артамонова*). 3. Здрастуй, слово, Українська Мово, здрастуй на межі тисячоліть! (*Д. Білоус*). 4. Рідна моя мова — материнське слово! (*В. Дзюба*). 5. Живи, цвіти, українська мово, зціляй і душу, і уста (*Т. Бартош*). 6. Я зрозуміть не здатна тих людей, що рідної зреклися мови (*К. Барановська*).

- Виберіть із поданих речень назву для твору про мову, а також епіграф до нього. Складіть план твору. Запишіть назву, епіграф і план для вашого майбутнього твору.

- 161** Відредагуйте подані словосполучення, добираючи з довідки відповідні правильні слова. Складіть і запишіть із ними короткі речення.

Навчати мові, навчатися гарним манерам, зраджувати принципам, дякувати вас, завдячуючи вас, вибачте мене, сміятися над невдахою, насміхатися над вимовою, кращий всіх, менший брата, закомпостируйте, будь ласка, білет.

Довідка: закомпостуйте, будь ласка, (*що?* — Зн. в.) квиток або (*чого?* — Р. в.) квитка; навчати (*чого?* — Р. в.); дякувати (*кому?* — Д. в.); менший, ніж (*хто?* — Зн. в.); завдячуючи (*кому?* — Д. в.); вибачте (*кому?* — Д. в.); зраджувати (*що?* — Зн. в.); сміятися (*з кого?* — Р. в. з прийм.); насміхатися (*з чого?* — Р. в. з прийм.); кращий (*від кого?* — Р. в. з прийм.); навчатися (*чого?* — Р. в.).

- 162** 1. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. Які речення можна об'єднати в пари, зважаючи на синтаксичну роль додатків?

1. Дзвони на майдані то радісно, то тривожно будили передмістя. 2. Лісова галявина була освітлена сонцем. 3. Сонце освітило лісову галявину. 4. Передмістя було розбуджене то радісними, то тривожними дзвонами.

2. Складіть два речення, у яких міняються місцями слова, що виконують роль підмета й додатка. Запишіть їх.

- 163** Прочитайте та перепишіть речення, підкреслюючи в них додатки. Перестройте перше речення так, щоб слова, які виконують роль додатків, стали підметами. Запишіть перебудоване речення.

1. У товаристві запорожців понад усе цінували сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору. 2. Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, із самого себе. 3. Петро Яцик творив себе, наче писав книжку чи ліпив скульптуру. Прагнучи довершеності, він орієнтувався на еталони культури ділового світу, відсікав у собі такі риси, як розхристаність душі, пустопорожня балаканина (За М. Слабоштицьким).

 Повторюємо орфографію

164 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Чорно/бривці, поколі(н, нн)я, ровес(с, ст)ник, (з, с)пинився, (Т, т)арасове слово, бе(з, с)кінечно, стр(е, и)п(е, и)нувся, Німе(ч, чч, тч)ина, кл(е, и)котіла, рида(н, нн)я, перед/міс(т, тт)я, що/де(н, нн)і б(а, о)талії, к(е, и)пкувати, жи(т, тт)євої, бл(е, и)скучих, по(вя, в'я)зуємо, невид(е, и)мий, зр(и, е)кляся.

§ 15. Обставина — другорядний член речення.
Види обставин

165 Прочитайте текст. Яким членом речення є виділені слова? Поставте до них питання.

Остап із Соломією **потиху** спустили пліт на річку. Він хлюпнув і **глибоко** осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега й **тоді** скочив. Пліт захитався й пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла **вниз**. Остап опирався бистрині з **усієї сили**, але його кіл **мало** що помагав: пліт несло **серединою ріки**. Якийсь час пливли вони в тумані, **поміж берегами**, одірвані від землі й безпомічні. **На превелику силу** вдалося **врешті** вибитися з течії й наблизитися до берега (*За М. Коцюбинським*).

Обставина — це другорядний член речення, який указує на ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки або називає спосіб, міру, місце, час, причину, умову, за яких відбувається дія:

*Рідна мово моя українська!
В світі гордо, натхненно звучи!* (Н. Красоткіна).

У реченні обставина характеризує насамперед присудок, а також інші члени речення, виражені дієсловом, прикметником або прислівником.

Роль обставини виконують	Приклади
Прислівник	<i>Люди змагалися з вогнем <u>урукопаш</u></i> (О. Гончар).
Дієприслівник, дієприслівниковий зворот	<i>Ліс, <u>наблизившись</u>, перетворився з голубого в зелений</i> (О. Гончар). <i><u>Обійшовши кошару</u>, пастухи лягли на спочинок біля багаття</i> (Г. Тютюнник).
Іменник із прийменником і без прийменника	<i>Мені показували <u>з кручі</u> Дніпро</i> (Г. Коцур). <i>Спочатку Федір ішов <u>стернею</u>, потім вибрався <u>на</u> польову <u>дорогу</u></i> (Г. Тютюнник).
Неозначена форма дієслова	<i>Прилітає зозуленька над ними <u>кувати</u></i> (Т. Шевченко).

166 Перепишіть речення. Підкресліть обставини. Укажіть, чим вони виражені.

1. Оглядаючись і прислухаючись, вони зійшли на берег. 2. Над селом стояв звичайний в осінню пору туман. 3. Угорі синіла смужечка погідного неба. 4. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця. 5. Вони рушили в дорогу. 6. Остап пішов подивитися дорогу (За М. Коцюбинським).

167 1. Скориставшись схемою, складіть і запишіть речення з обставинами, вираженими неозначеною формою дієслова.

2. Перебудуйте записані речення, замінивши обставину, виражену неозначеною формою дієслова, синонімічним складним реченням.

Зразок. Друзі прийшли привітати мене.

Друзі прийшли, щоб привітати мене.

Види обставин за значенням

Вид	Питання	Приклади
1. Способу дії	як? яким способом?	Дуби ростуть <u>поволі</u> , <u>неквапливо</u> (М. Рильський). Дід із хлопчиком <u>у два ціпи</u> <u>молотили жито</u> (Ю. Яновський).
2. Міри й ступеня	наскільки? якою мірою? скільки разів? у скільки разів? як багато?	Уся споруда <u>злегка</u> <u>коливалася</u> (Ю. Яновський).
3. Місця	де? куди? звідки? яким шляхом?	<u>Тут</u> <u>навіть повітря</u> , <u>здавалося</u> , <u>несло в собі золотисті відтінки</u> (О. Гончар).
4. Часу	коли? доки? відколи? як довго?	<u>Небо вдень велике</u> , <u>а вночі ще більше</u> (О. Гончар).
5. Причини	чому? через що? з якої причини?	<u>Од переляку на його лобі виступив холодний піт</u> (І. Нечуй-Левицький).
6. Мети	з якою метою? для чого?	<u>Стомилися хлопці</u> , <u>присіли спочити</u> (П. Воронько). <u>Сюди за щастям я забрів</u> (В. Сосяра).
7. Умови	за якої умови? у якому випадку?	<u>Ми у грозах радісно зростали</u> , <u>щоб у дні ці сонячні прийти</u> (В. Сосяра).
8. Допустові	незважаючи на що?	<u>Незважаючи на маленький вітерець</u> , <u>парило й робилося душно</u> (Г. Тютюнник).

168

1. Перепишіть текст, ставлячи питання до обставин за зразком. Підкресліть обставини. Визначте вид обставин за значенням.

обст. способу дії

Зразок. Брати жили, як то кажуть, (як?) душа в душу.

В. Колесник. Вид на Поділ.
1965 р.

Небо підіймалося чисте, по-весняному високе. Схід попереду рожевівся. Позаду у вранішній синяві потопав білий Поділ, уставав над ним високий собор на стрімкій кручі. Попереду за річкою танули ліси, що тяглися звідси й угору понад Ворсклою, і вниз до Дніпра. Трав'яністі луки злегка сивіли рясною росою. Ми замріяно брели тими луками, залишаючи на сизому яскраво-зелені сліди. Річки, схованої в берегах,

ще не видно було, але вона вже відчувалася за свіжістю й прохолодою, якою тягло від неї.

Сонце мало ось-ось зійти, воно вже розросталося червоним кущем у верхів'ї річки, і течія, повита низькими білястими серпанками пари, уся спалахнула (За О. Гончаром).

2. Використовуючи обставини місця (*поблизу, там, униз, звідти, звідусіль*), способу дії (*уважно, повільно, безупинно, мимохідь, мальовничо, несподівано*), міри й ступеня (*чимдуж, надмір, злегка, щонайбільше, якнайкраще*), підготуйте усний твір-опис вашої місцевості.

169

- Прочитайте текст. До якого мовного стилю він належить? Знайдіть у тексті обставини, визначте їх вид.

- Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути незаконно позбавлений життя.
- Нікого не можуть утримувати в рабстві: рабство й работоргівля забороняються в усіх їх видах.
- Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження й повинна мати ім'я (З Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

170

1. Прочитайте текст. Випишіть обставини, указавши, якими частинами мови вони виражені.

Фігаро тут, Фігаро там — про людину, яка може виконувати водночас кілька різних справ.

Ці слова взяті з **каватини** Фігаро, що звучить у першій дії опери Дж. Россіні «Севільський цирульник», яку композитор написав у 1816 році (лише уявіть собі!) за два тижні.

Спритний, розумний Фігаро — це персонаж п'єси «Севільський цирульник» французького драматурга Бомарше. Цей герой подобається **завзвичай** усім глядачам — він діє дотепно й винахідливо. На ньому тримається весь сюжет, бо Фігаро потрібен усім! Події відбуваються в Іспанії у вісімнадцятому столітті.

Цікаво, що в австрійського композитора Моцарта теж є комедійна опера «Весілля Фігаро». Її сюжет так само взято з **комедії** Бомарше. **Опера** «Весілля Фігаро» Моцарта була написана на тридцять років раніше, ніж «Севільський цирульник» Россіні. А ось вислів *Фігаро тут, Фігаро там* став крилатим саме завдяки твору Россіні.

Отож виходить, що події в п'єсі відбуваються в Іспанії, а крилатий вислів прийшов у нашу мову завдяки популярності опери італійського композитора. З поглядів сьогодення — **глобалізм** у дії!

2. Поясніть лексичне значення виділених слів. Складіть власні речення з цими словами.

171 Складіть і запишіть речення, використовуючи подані прислівники. Роль яких обставин вони виконують у реченнях?

Прислівники способу дії: сам на сам, вдало, по-нашому.

Прислівники міри і ступеня: ледве, дотла, утричі.

Прислівники причини: згарячу, тому, спересердя.

Прислівники мети: на зло, напоказ, навмисне.

172 Перепишіть текст. Підкресліть обставини місця.

Народився Іван Котляревський у місті співучому та мужньому, у маленькому полтавському будиночку на горі біля собору — у старовинній українській хатці, із вікна якої було далеко видно. Унизу, за Ворсклою, розгорталися в заобрійну далеч мальовничі простори рідної України, а звідти попід самі вікна підступало море народного життя, з його журбами й радощами, із чародійними південними вечорами, сповненими поезії, яка бентежила душу то піснею-задумою, то лукавим жартом, то щемкою сльозою (*За О. Гончаром*).

173 Прочитайте сполучення іменника з прийменником. Складіть і запишіть із ними речення. Визначте їх синтаксичну роль у записаних реченнях.

Без відома, без причини, без сумніву, без збитків, без вагань, на доказ, на знак згоди, час від часу, до лиця, день у день, з чуток, за згодою.

Вчимося культури мови

Найуживанішою й прийнятною для всіх стилів мови є форма — **говорити українською**.

Вислови **говорити по-українському** й **говорити по-українськи** використовуються в розмовному стилі.

- 174** Прочитайте усмішку. Знайдіть обставину. Для якого мовного стилю характерна така лексика?

Діалог друзів-восьмикласників:

- А ти ким хочеш стати?
- Ландшафтним дизайнером.
- Прикольно!
- Авжеж, класно ж на бульдозері їздити.

Повторюємо орфографію

- 175** Запишіть слова та словосполучення, знявши риску й розкривши дужки.

У/руко/паш, бе(з, с)людно, душа/в/душу, (з, с)легка, не/забаром, яскраво/зелені, (з, с)хований, ро(з, с)росталися, ось/ось, с(е, и)рпанок, вчинив по/нашому, сам/на/сам, на/зло, на/показ, (з, с)/пересердя, (з, с)/гарячу, утрич(и, і), до/лиця, діяти по/українськ(и, і), день/у/день, на/доказ, пісня/задума, б(е, и)нтежити, чаро/дійні, по/переду, по/під, лан(ш, дш)афт, д(и, і)зайнер, ріка (В, в)орскла.

§ 16. Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами

Порівняльний зворот — це частина простого речення, у якому зіставляються, порівнюються одні предмети з іншими. Порівняння використовують для створення яскравого образу: *І сонце, мов святковий коровай, з-за обрію повільно випливає* (Д. Луценко).

Порівняльні звороти утворюються за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, начебто, ніби, нібито, буцім, ніж*.

Сполучник приєднує або одиничне слово, або кілька слів: *Я жду твого повернення, як дива* (Д. Луценко). *Неначе ляля в льолі білій, / Святее сонечко зійшло* (Т. Шевченко).

- 176** 1. Перепишіть речення. Підкресліть порівняльні звороти.

1. Цвіт дерев, як ранній снігопад, тихо осипається додолу. 2. Пісня любові й дитинства в серці бринить, як струна. Наче священна молитва, з рідного краю луна. 3. Летіли над полем слова голубами, летіли, як зорі, до чистого неба. 4. Давно пора дитинства одцвіла, мов яблунь зачароване галуззя. 5. Творці, мислителі народу, крізь полум'я буремних літ несли України горду вроду, як материнський заповіт. 6. Вдаль голубими вітрами весни за обрій пливли. Раннім туманом у мами коси, як дим, зацвіли. 7. Знову наснилось дитинство, тепле, як гарна весна (*За Д. Луценком*).

2. Поясніть на прикладі третього речення, як впливає форма вираження порівняння (*орудний відмінок і порівняльний зворот*) на зміст речення.

177

1. Перепишіть речення.

1. Над килимом прив'ялених левад кружляло листя, мов жар-птиці пір'я.
2. Жар-птицями живими на очах тріпочуться гарячі фарби гаю (За Д. Луценком).

2. Зіставте порівняння в цих реченнях. Чому поет, порівнюючи барви осіннього листя, обирає образ жар-птиці? З якими словами в реченнях ви-являють зв'язок орудний відмінок іменника та порівняльний зворот?
3. Прочитайте порівняльні звороти: *як молоком облити, мов срібний дощ, як діаманти, ніби кольорові метелики, неначе помережений кольорами килим, мов жовті коси, як білі вівці, мов радісна веселка*. Уявіть садок, парк, ліс навесні, улітку, восени, узимку. Які з наведених порівнянь ви використовуєте для опису природи в різні пори року?

178

Прочитайте усмішку. Чому відповідь Оленки викликає сміх?

Якось зайшла розмова про майбутні професії. Оленка сказала, що хоче стати стюардесою.

- А ти знаєш, у чому полягає робота стюардеси? — запитала її вчителька.
- Стюардеса подає пасажирам їжу та напої, — відповіла Оленка, — а коли їм погано, вона виводить їх на свіже повітря...

Залежно від синтаксичної ролі в реченні порівняльні звороти відокремлюються комами, тире або не відокремлюються.

Відокремлюємо комами	Не відокремлюємо комами
<ul style="list-style-type: none"> якщо порівняльний зворот залежить від другорядного члена або від граматичної основи речення: <i>І білий спалах маминої хустки, як вічний поклик, манить у село</i> (Д. Луценко). <i>А роки, як розсідані коні, в тумани червоні летять, летять, летять</i> (Д. Луценко). <i>Залізні шляхи обійняли всю землю, мов спрут</i> (Гео Шкурупій). <i>Як віл, іде поволі днина</i> (М. Драй-Хмара). 	<ul style="list-style-type: none"> якщо порівняльний зворот виконує роль іменної частини складеного присудка: <i>Мені мов сестроньки оці берези та калини</i> (Д. Павличко). <i>Парубок стояв як зачарований</i> (Панас Мирний). Примітка. Перед зворотом-присудком залежно від інтонації ставимо тире: <i>І слово це — як зірка у путі</i> (М. Рильський). <i>Ти — як дощ. А я — мов явір. Хочу листям тебе зловить</i> (Д. Павличко); якщо зворот належить до стійких словосполучень (фразеологізмів): <i>Руки холодні як лід. Обличчя горить як жар. Дощ лле як з відра. Година промайнула як мить.</i>

179

Прочитайте уривки з віршів. Знайдіть порівняльні звороти. Поясніть розділові знаки в реченнях із порівняльними зворотами.

1. Віддавна хліб і сіль на рушникові —
 Це щедрий цвіт народної душі,
 Він в нашій пісні, в звичаї, у мові
 Красивий слід, мов райдугу, лишив.
М. Адаменко

2. Як пісня весни солов'їна
В зеленім гаю за селом,
Так мова моя українська
Наповнює душу теплом.

В. Асауленко

3. Я твоїм вольним гомоном
Повнюсь, як ватра пломенем.
Плачу твоїм я шепотом,
Тішуся твоїм щебетом.

В. Бичко

180 1. Випишіть речення з порівняльними зворотами.

1. У травні й у червні весь Чаїний острів цвіте, мов справжній степ. 2. Було видно, як полум'я, досягши цієї смуги, одразу никне, пригасає на місці. 3. Був уже кінець травня, садки відцвітали, і земля попід деревами стала зовсім білою, як взимку. 4. Мов у вилазних хащах, плуталися, билися думки, нових шляхів шукало розтривожене серце, і все ж навіть у цьому стані повного сум'яття й розбентеженості він почував себе незмірно — як у перший виліт у небо — щасливим. 5. Із глибини золотих плантацій, як біла чаєчка, виринула чиясь косинка. 6. Як усе змінилося раптово! 7. Вода на озері ніби поважчала, переливається важким перламутром — вітер хвилю жене. 8. Вітер якийсь незвичайно теплий, наче вдень. 9. Усюди в прозорих, просвітлених сонцем глибинах, як тіні застиглих торпед, темнішають риб'ячі спини. 10. Довго можна дивитись, як лиже вода кострубату брилу, як на мить огортає прозорою текучою плівкою уламок сходів... (З *тв. О. Гончара*).

2. Обґрунтуйте думку, що порівняльні звороти належать до художніх засобів мови.

Стиль і синтаксис

181 1. Прочитайте текст. Випишіть цитати з творів І. Франка.

В основі пізнання навколишнього світу лежить порівняння, зіставлення різних предметів, явищ, подій. Порівняння як особливість мислення характерне для різних сфер людської діяльності, отже, у кожному стилі можна виявити різні форми логічного зіставлення, порівняння.

Науковий стиль, наприклад, використовує речення з дієсловами-присудками *нагадувати*, *уподібнюватись* або фрази зі словами *такий самий*, *тотожний*, *однаковий* тощо. У науковому й публіцистичному стилях широко використовуються речення зі зворотом *подібно до*: *Найдавнішими з одноклітинних учені вважали джгутикових, які здатні, подібно до евглени зеленої, харчуватись як неорганічними речовинами (на світлі), так і готовими органічними речовинами (у темряві)*.

Найпоширеніша мовна форма порівняння в художньому стилі — це порівняльні звороти. Однослівні та багатослівні порівняльні звороти в художньому стилі приєднуються за допомогою сполучників *як*, *мов*, *немов*, *ніби*, *наче*, *ніж* тощо. У кожного письменника є улюблені предмети, з якими він порівнює зображувані явища, а також улюблені сполучники. Стиль І. Франка можемо

впізнати за наявністю порівняльних зворотів. Прості й ліричні рядки з поеми «Іван Вишенський»: *Та, проте, гора дримає; / день і ніч пливе над нею, / мов рожева легка хмара... / Хоч повзуть тут скрізь по горах / стежечки, немов гадюки, / та, проте, не оживляє / їх розмова, спів, ні сміх.*

Ритм поетичної мови залежить від синтаксичної ролі порівняльних зворотів, які відокремлюються комами. Їх треба відрізнити від тих випадків, коли слова мов, як приєднують іменну частину складеного присудка й відповідно не виділяються комою, як ми спостерігаємо це в І. Франка: *І я чув себе безсильним, / бідним, хорим, самотнім, / мов дитя, сирітка кругла / без матусі, без вітця... / І я був мов та тилина, / згублена з порядку світу... (За С. Єрмоленко).*

2. Надпишіть у виписаних цитатах над кожним словом, якою частиною мови воно є.

182

1. Прочитайте уривки з віршів. Випишіть речення з порівняльними зворотами.

Життя пройде, немов вода,
і відцвіте, немов вишнева гілка...
В житті одна помилка — не біда,
біда, коли усе життя — помилка.

* * *

А вечір пролітає, наче крижень,
черкнувши місто синіми крильми.
У сріблі заворожених наблизень
ми вже як тіні, ми уже не ми.

Л. Костенко

2. Як речення з порівняльними зворотами допомагають авторові донести до читача ідею вірша?

183

1. Перепишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки.

1. Синє небо було прозоре та глибоке неначе вода коло берега в морі (*І. Нечуй-Левичський*). 2. У стінах храмів і колиб сіяє нам святково як сонце випечений хліб і виплекане слово (*Д. Білоус*). 3. Ти постаєш в ясній обнові як пісня линеш рідне слово (*Д. Білоус*). 4. Мова мов квітка в саду розквітає (*К. Близнюк*). 5. Забриніла пісня, заспівало слово мов струмок весною ллється наша мова (*В. Бондарчук*). 6. У душі виношуємо слово — лагідне і безжальне ніби криця (*В. Земляний*). 7. Шкварчала совість наче на пательні і одганялась од зелених мух (*Л. Костенко*). 8. Бо хто як я намучивсь на війні тому життя підскочило в ціні (*Л. Костенко*).

2. Складіть і запишіть чотири-п'ять речень із порівняльними зворотами до іменників *слово, мова*.

184 1. Перепишіть текст. Визначте синтаксичну роль порівняльних зворотів.

Наче в уповільнених кінокадрах, пронеслися-пропливли по озимині козулі. Ген, на краю поля, порпаються в піску дикі поросята.

У зрубах звертаємо з просіки на піщаний шлях, помережаний відбитками автомобільних і мотоциклетних шин. Тут пісок дрібний і білий-пребілий, немовби його сюди хтось з глибокого кар'єру навозив. Так і хочеться по ньому босоніж пробігтися. Ліворуч темніють густі хвойники й дубняки. Праворуч багіре червоним листом, ніби вмоченим у вишневий сік, чималий чагарник (С. Хаврусь).

2. Випишіть складне речення, частина якого має порівняльний відтінок.

Повторюємо орфографію

185 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Від/давна, шеп(і, о)том, по/під, у/зимку, темно/голові, не/вилазні ха(ш, щ)і, сум'я(т, тт)я, ро(з, с)бентеже(н, нн)ість, кіно/кадри, пронесли-ся/пропл(е, и)вли, авто/мобіль, мото/циклет, не/мов/би, білий/пр(е, и)білий, босо/ніж, хто/сь, з/за обр'ю, не/наче/б/то, ніби/то, л(е, и)вада, о(д, т)цвіла, галу(з, зз)я, в/літку, на/весні, ро(з, с)тр(е, и)вож(е, и)не сер(дц, ц)е, ри(б)я, б'я)чі спина, жар/птиця, ц(и, е)берка, не/тесана, (ль, лл)ють, асп(и, і)рин, кр(е, и)ниця, забр(е, и)ніла.

§ 17. Порядок слів у реченні. Логічний наголос

Порядок слів у реченні залежить від граматичного складу й змісту висловленої думки. В українській мові можна по-різному розташовувати слова в реченні, проте **вільний порядок слів** має певні обмеження.

Як правило,

- підмет стоїть перед присудком;
- означення — перед означуваним словом;
- додаток — після присудка;
- обставина — після присудка або перед ним.

Такий порядок слів називається **прямим**.

Для **зворотного порядку слів (інверсії)** характерне таке розташування членів речення:

- а) присудок стоїть перед підметом;
- б) означення — після означуваного слова;
- в) додаток — перед присудком.

Зворотний порядок слів (інверсія) не змінює синтаксичної будови речення, а лише наголошує, підсилює значення певних членів речення. Інверсія широко використовується в художньому стилі як один із засобів стилістичного вираження мови.

Наприклад: Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі,
 Горами хвилю підійма (Т. Шевченко);
 Жаль світу цілого — землі і неба жаль (М. Рильський).

Виділення слова в усній мові посиленням наголосу називається **логічним наголосом**.

Ти (а не хтось інший) *слухаєш мене уважно?*

Ти **слухаєш** (не займаєшся чимось іншим) *мене уважно?*

Ти слухаєш **мене** (а не іншого) *уважно?*

Ти слухаєш мене **уважно** (не відволікаючись)?

186

- Прочитайте текст. Знайдіть інверсію в першому реченні, поясніть мету її використання.

Ми, українці, нація дуже давня, і свою духовну культуру наші пращури почали творити задовго до християнського періоду в Україні. І тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня — без писанки, Святої Трійці — без клечання. **Усі ми відзначаємо свято Купала, на Введення закликаємо щастя на майбутній рік, на Катерини кличемо долю, а на Андрія дівчата ворожать.** Усе це — наша дохристиянська культура, наша найдавніша традиція (За О. Воропаєм).

- Визначте порядок слів у виділеному реченні.

Стиль і синтаксис

Для кожного мовного стилю характерний свій синтаксис — словосполучення й речення певної будови. За синтаксисом можемо визначити, до якого стилю належить текст, а в художньому стилі — пізнати, хто автор того чи того висловлювання.

Синтаксичний лад мови найтісніше пов'язаний із темпом і ритмом висловлювання. Прочитаймо, наприклад, поетичні рядки: *Летим. Дивлюся, аж світає, / Край неба палає, / Соловейко в темнім гаї / Сонце зустрічає.*

Синтаксична будова фрази нагадає нам характерний для Шевченкової поезії ритм віршової мови.

Непоширені прості речення, об'єднані в складне речення, мають однаковий порядок слів. Ця однотипність створює певне враження від зображених картин природи.

Кожне просте речення — це окремий кадр, а нанизування речень — ніби зміна кінокадрів. Синтаксис поетичних рядків навіює елегантний, тобто мрійливий, настрої від споглядання краси літнього вечора.

У питальних реченнях зворотний порядок слів чітко не виявляється. Основним засобом підкреслення значення слова є його логічне наголошення.

187

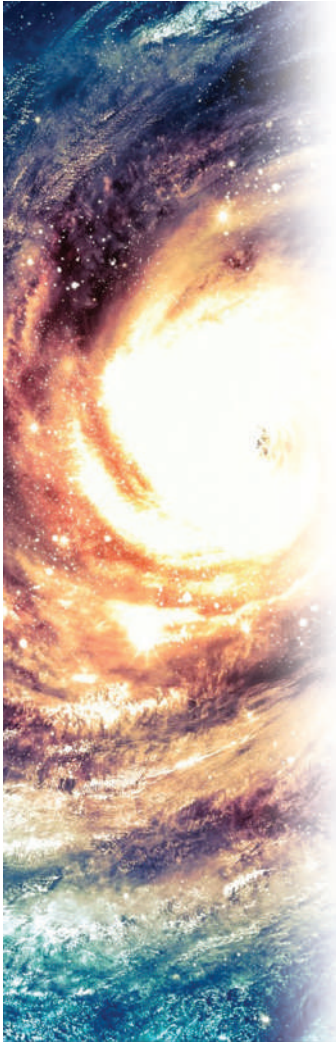
- Прочитайте вірш. Випишіть речення з інверсією. Поясніть, з якою метою вжито зворотний порядок слів у цих реченнях.

Пісенька про космічного гостя

Достигають яблука ранети.

Рання осінь листя золотить.

Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Діло звичне — міжпланетні мандри.
Усміхнеться, зніме свій шолом.
Скаже: «Там, в сузір'ї Саламандри,
твій коханий бив тобі чолом».

Я питаю: «Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
Хай не йде так часто на обгін».

Він посидить, трохи відпочине,
Цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.

Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригощу.
Передам йому для Береніки
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як звуться журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
жменьку слів із нашої землі.

Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...
— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш?

Л. Костенко

2. Якими словами поетеса привертає увагу до української культури, до наших звичаїв?

188 Перепишіть подані речення, підкресліть головні й другорядні члени. Перебудуйте речення, змінивши порядок слів. Запишіть нові речення, підкресліть у них головні та другорядні члени. Поясніть різницю між прямим і зворотним порядком слів, обґрунтовуючи відповідь записаними реченнями.

Ніч змінює день. Весло зачепило відро. Шторм наздоганяє сильний вітер. Егоїзм убиває любов.

189 Прочитайте вислови. На яке слово в кожному реченні, на вашу думку, має падати логічний наголос?

1. Історія вчить лише тих, хто її вивчає (*В. Ключевський*).
2. Учіться, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).
3. Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами... (*В. Сосюра*).
4. Багато в світі дивних див,
Та найдивніше з них — людина (*Евріпід*).

190

1. Прочитайте вірш. Випишіть питальні речення. Поясніть порядок слів і логічний наголос у цих реченнях.

Тиха елегія

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?» —
відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу на віки...

Коли мене запитують: «Народу
чи зможеш прислужитись, як і де?» —
мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
степи, озера, яблуні в саду?» —
я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» —
моя дружина сину колискову
співає тихо... Краще не скажу...

Коли мене питають: «Україну
чи зможеш ти забути на чужині?» —
кричу: «Кладіть отут у домовину
живим!.. Однаковісінько мені...»

В. Підпалий

2. Поміркуйте, у яких конкретних образах виявляється любов автора до Батьківщини.

Вчимося культури мови

Слова вдячності, навіть такі прості, звичні, повертаються до нас сторницею, тому не забувайте говорити їх:

- Дякую.
- Спасибі.
- Прийміть мою щирю вдячність.
- Хочу подякувати Вам.
- Безмежно вдячний (вдячна).
- Дозвольте висловити Вам подяку.
- Щиро вдячний (вдячна) і зворушений (зворушлива) Вашою увагою.

191 1. Прочитайте усмішку.

У Маленька дівчинка заходить до магазину й просить ляльку.
— Ось ця, — показує продавець, — уміє ходити, кричати, плакати, сміятись і навіть пити.

— Ви знаєте, у мене вже є сестричка, яка все це робить. Я б хотіла просто ляльку.

2. Перебудуйте речення в тексті усмішки, використовуючи знання про прямий і зворотний порядок слів. Як впливає така перебудова на зміст і емоційне забарвлення висловлювання?

Повторюємо орфографію**192** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Ро(з, с)гашовуюч(и, і) по/різному, висловле(н, нн)а думка, зворотн(и, і)й порядок слів, інверс(и, і)я, лог(і, и)чний наголос, хто/сь інш(и, і)й, чимо/сь інш(і, и)м, не/відволікаюч(и, и)сь, укра(і, ї)нці, (Р, р)іздва, (С, с)вята (Т, т)рійця, свято (К, к)упала, дохр(е, и)сти(а, я)нська культура, між/планетні мандри, тума(н, нн)ість (А, а)ндромеди, сузі(ря, р'я) (с, С)аламандри, по/марс(і, и)анськ(и, і), сі(л, лл)ю, корте(ж, дж), коли/небудь, не/обхідно, ці(н, нн)ості.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ**«ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»**

Просте двоскладне речення має одну граматичну основу. Граматичну основу простого двоскладного речення становлять підмет і присудок — головні члени речення.

Підмет називає предмет, про який говориться в реченні. Підмет відповідає на питання *хто? що?*

Присудок означає те, що відбувається з підметом. Присудок відповідає на такі питання: *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто чи що він? у якому стані він перебуває?*

Розрізняємо **простий** і **складений** підмет. Про способи вираження підмета див. с. 52.

Присудок буває **простий** і **складений**. За значенням і способом вираження розрізняють **складений дієслівний присудок** і **складений іменний присудок**. Про способи вираження присудка див. с. 57, 59, 62.

Просте двоскладне речення буває **непоширеним** і **поширеним**. Непоширене речення складається тільки з підмета й присудка (граматичної основи), поширене має ще й **другорядні члени речення**. Другорядні члени речення поширюють граматичну основу, тобто уточнюють, конкретизують її зміст.

До другорядних членів речення належать **означення, додаток, обставина**.

Означення — другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?*

Додаток — другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія, і відповідає на питання непрямих відмінків.

Обставина — другорядний член речення, який указує на ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки або називає спосіб, міру, місце, час, причину, умову, за яких відбувається дія.

Прикладка — це означення, виражене іменником.

Обставина характеризує насамперед дієслово-присудок. Про види обставин див. с. 83.

Важливо пам'ятати правила вживання розділових знаків:

- тире між підметом і присудком (с. 63);
- відокремлення комою порівняльного звороту (с. 87);
- орфограму «Правопис прикладки» (с. 72).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

193 Виконайте тестові завдання.

1. Складений підмет у реченні

А Димить подекуди листя, згорнute в купи (*Є. Гуцало*).

Б Марія Олексіївна Приймаченко була не тільки прекрасним художником, а й талановитим поетом.

В А скільки таких островів, більших і менших, розкинулося на привільних дніпровських водах... (*Є. Гуцало*).

Г Українська поетеса Ліна Костенко народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві в учительській сім'ї.

2. Речення, де іменник виконує синтаксичну роль підмета, подано в рядку

А То — наше слово, то — щоденне чудо, / То — сонця зір крізь каменя більмо... (*Д. Павличко*).

Б Я на сторожі коло їх / Поставлю слово (*Т. Шевченко*).

В О слово рідне! Мудре і прадавнє, / Ти виросло з могутньої землі! (*М. Леценко*).

Г Слово жило і буде жити, / Поки народ мій буде жить! (*В. Криволап*).

3. Речення зі складеним дієслівним присудком подано в рядку

А Пісня лине в ніч, м'яко б'ється над просторами лугів (*Г. Тютюнник*).

Б Пішло й пішло чиєсь дитинство (*О. Гончар*).

В За своєю суттю людина — продукт космосу (*М. Ткач*).

Г Ми нестримно і бездумно продовжуємо вичерпувати надра Землі (*В. Кандиба*).

4. Речення, у якому немає означення, подано в рядку
 А Яблуні стоять уже голі-голісінькі (*Є. Гуцало*).
 Б Яблука, наляті холодним соком, світяться, і їх видно здалеку (*Є. Гуцало*).
 В Каламутне море скаженіло (*М. Коцюбинський*).
 Г Звичайно, бувають ситуації, коли ми отримуємо й цікаву інформацію (*І. Томан*).
5. Речення, де обставина виражена іменником, подано в рядку
 А Море дедалі втрачало спокій (*М. Коцюбинський*).
 Б Зранку по-весняному широко порозсувались обрії... (*Є. Гуцало*).
 В Сніги цвітуть і взимку (*Є. Гуцало*).
 Г Синє море хвилювалось і кипіло піною (*М. Коцюбинський*).
6. Речення із складеним іменним присудком подано в рядку
 А Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (*Г. Тютюнник*).
 Б Лист на дубах ще був цупкий, густий, зелений (*Є. Гуцало*).
 В Співа моя душа, прозора і крилата, любові сповнена до всього і усіх (*В. Сосюра*).
 Г Велике місто лежало на березі, чисте, вимите грозовими дощами, по-весняному прибране (*В. Собко*).
7. Речення, у якому немає додатка, подано в рядку
 А І кожна мова неповторна, одноманіття світ збіднить (*Д. Білоус*).
 Б Дорожи українською мовою, рідна мова — основа життя (*Д. Білоус*).
 В Пригадай — згадай мову ланів й слово мами своєї (*М. Горловий*).
 Г Не треба думати мізерно... безсмертя є ще де-не-де... (*В. Григоренко*).
8. Речення з додатком, що виражений дієсловом, подано в рядку
 А І думи, і Україну милу любить заповідав Тарас (*Д. Білоус*).
 Б Слова прості і щирі вибирай, і розум, і краса душі у слові (*С. Жук*).
 В Дніпро у наших душах обмілів, як річечка в спекотне довге літо (*О. Завгородній*).
 Г У нас піснями тепла вся земля, піснями вишні туляться до хати (*Н. Ібракаєва*).
9. У реченні *Зело і слово рідної землі — єдиний подих, світло неділиме* (*Л. Каширіна*) тире між підметом і присудком стоїть
 А за правилом завжди
 Б як виняток
 В залежно від інтонації
 Г як авторський знак

10. Речення з обставиною місця подано в рядку
- А Дощик перестав — і все по-новому запахло, посвіжішало, заблищало (Г. Тютюнник).
  - Б Митець думає не тільки розумом, але й серцем (О. Довженко).
  - В Здалеку гора Княжа — як бурий ведмідь превеликий, що розлігся на березі ріки (Є. Гуцало).
  - Г Завтра — люблене слово лінивих (Народна творчість).
11. Правильно підкреслені члени речення в реченні, яке подано в рядку
- А Я до тебе, мово, так горнуся щиро, / у слова вслухаюсь рідні і прості.
  - Б Я до тебе, мово, так горнуся щиро, / у слова вслухаюсь рідні і прості.
  - В Я до тебе, мово, так горнуся щиро, / у слова вслухаюсь рідні і прості.
  - Г Я до тебе, мово, так горнуся щиро, / у слова вслухаюсь рідні і прості (Л. Лужецька).
12. Поручено особливий тип зв'язку підмета з присудком у реченні, яке подано в рядку
- А Чимало проблем виникло через глобальне потепління.
  - Б Хтось із присутніх передав секретареві зборів записку.
  - В П'ятсот двадцять один виборець з'явилися на виборчу дільницю.
  - Г ЖЕУ оголосило про тимчасове припинення постачання гарячої води у зв'язку із запланованим ремонтом тепломережі.

194 Перепишіть текст. Поясніть розділові знаки. Підкресліть члени речення.

Потребу вивчення іноземних мов ніхто не ставить під сумнів. Це ознака освіченої, культурної людини. Тільки на звук рідної мови відгукується людське серце тріпотливим биттям, тільки рідна мова зігріває душу, дасть натхнення й окрилить. Завзято осягайте безмежні океани рідної мови, шукайте в них коштовні перлини слів і висловів, доладних форм і точних конструкцій, заглибуйтеся в рідномовну стихію! (З журналу).

195 1. Перевірте, скільки часу вам знадобиться, щоб безпомилково записати абетку. Пронумеруйте записані букви. Розшифруйте подану нижче криптограму.

6	3	19	22	15	16	1	6	18	12	21	7	28	7	18	18	33	—
---	---	----	----	----	----	---	---	----	----	----	---	----	---	----	----	----	---

18	1	14	20	19	29	11	21	7	18	12	29	12	.
----	---	----	----	----	----	----	----	---	----	----	----	----	---

3	11	15	19	21	11	22	23	19	3	24	14	23	7	13	26	!
---	----	----	----	----	----	----	----	----	---	----	----	----	---	----	----	---

2. Ознаки якого жанру ви визначили у висловлюванні? Наведіть власні приклади висловлювань такого жанру.

Я і рідна природа

§ 18. Головний член односкладного простого речення

Кожне речення має граматичну основу, яка виражається двома головними членами (у двоскладному реченні) або одним головним членом (в односкладному реченні).

В односкладному реченні основний зміст зосереджений в одному головному члені речення й не передбачає наявності другого головного члена. Головний член односкладного речення може бути подібний за формою до підмета або до присудка двоскладного речення.

Порівняймо

Двоскладне речення

Встає сонце.

Налетів сильний вітер.

Односкладне речення

Світає.

Сильний вітер.

196

1. Перепишіть текст. Знайдіть односкладні речення. Підкресліть у них головний член речення. Який головний член у двоскладному реченні нагадує?

Дніпро! Синя пісня твого дитинства, ось він уже вдарив у вічі блакиттю, могутнім розливом світла, вигнувся дугою биків, забілів мереживом піни з високої греблі... І величезна бетонна гребінка биків, і крани над греблею, і схожий на казковий палац будинок електростанції на правому березі — усі ці споруди зливаються тут у єдине ціле, постають як єдиний гармонійний витвір, розпочатий природою та завершений людиною. Сила й гармонія. Блиск і чистота (За О. Гончаром).

2. Запишіть власне висловлювання про Дніпро, використовуючи односкладні речення.

Односкладні речення

(за формою вираження головного члена)

речення, у яких головний член подібний до підмета

- **називні:** Ватра. Вогнище. Багаття. А вогонь один? — Та ні (Д. Павличко).

речення, у яких головний член подібний до присудка

- **означено-особові:** Люблю нічний шепіт діброви.
- **неозначено-особові:** На концерт запросили батьків.
- **узагальнено-особові:** При гостеві й на ката не дзуськають.
- **безособові:** Пахло в повітрі грозою й весняною зеленню.

197

1. Перепишіть текст. Назвіть односкладні речення, проаналізувавши підкреслені граматичні основи. Чим виражений головний член вибраних односкладних речень?

Співають солов'ї.

Чуєш їх уперше цієї пізньої весни. Повітря ворушиться від їхніх голосів, а що солов'їв не видно в примарному досвітку, то здається, немов це воно само співає й тьохає, що це воно само так заходиться в екстазі.

Смутний великий місяць низько повис над землею. Той місяць такий полюдськи виснажений, що хочеться подивитися на нього раз і вдруге...

Після цього світанку весна вже не таїться. Тепла й з'елені прибуває. Єство твоє довірливо розкривається назустріч сонцю (*За Є. Гуцалом*).

198 Прочитайте речення. Випишіть односкладні речення з головним членом у формі підмета.

1. Краса. Краса невимовна. Краса нерукотворна (*Ю. Збанацький*). 2. Окрім поодиноких лісових сторожок, тут нічого не зустрінеш (*Ю. Збанацький*). 3. Перший приморозок (*Є. Гуцало*). 4. Уночі, ідучи звідкись чи кудись, раптом згадаєш про небо... (*Є. Гуцало*). 5. З усіх садків пахло нагрітою на сонці корою дерев, набубнявілими бруньками... (*Є. Гуцало*). 6. Гарно видно дерево на обрії (*Є. Гуцало*). 7. Довгі, непомірно довгі зимові вечори (*Г. Тютюнник*).

199 Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського. Складіть за нею й запишіть міні-твір (*десять–дванадцять речень*), використовуючи односкладні речення.

І пензлем, і словом

*С. Васильківський.
На греблі. Воли коло
броду.
1900-і роки*

200 1. Складіть і запишіть речення з поданими дієслівними формами.

Розвидняється, похолодало, дощить, сутеніє, мрячить, хочеться, сниться, пощастило, замело, вечоріє.

2. Чи всі речення належатимуть до розряду односкладних?

Вчимося культури мови

201 У якій колонці подано правильні варіанти вживання слів і словосполучень? Обґрунтуйте відповідь для кожного з варіантів. Складіть і запишіть речення з ними.

Патріот Батьківщини
Гігантський мегаполіс

Патріот України
Мегаполіс

Пам'ятний сувенір
Моя автобіографія
Повний аншлаг
Попав у мішень
Попав на дорогу

Річ на спомин (пам'ятний подарунок)
Автобіографія
Аншлаг
Влучив у ціль
Втрапив на дорогу

202

Розгляньте фотографію. Виберіть із текстів вправ § 18 односкладне або двоскладне речення, яке можна використати як підпис до фото. Складіть міні-твір (*п'ять–сім речень*) за ситуацією, зображеною на фотографії.

Повторюємо орфографію

203

Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Одно/складне рече(н, нн)я, блаки(т, тт)ю, (з, с)пів/відносний, мереж(е, и)во, б(е, и)то(н, нн)а гребінка, (з, с)хожий, електро/станц(и, і)я, заверше(н, нн)ий, не/мов, по/людськ(и, і), подивитися в/друге, не/таїться, пр(е, и)буває, на/зустріч сонцю, по/одинокі сторо(ж, ш)ки, у/ночі прокин(е, и)шся, си(ж, дж)у, патр(и, і)от, гіган(с, тс)ький, мега/поліс, опозиц(и, і)я, річ на/спомин, сув(е, и)нір, авто/біо/графія, пр(и, і)ор(и, і)тет, пр(и, е)стижний.

§ 19. Односкладне означено-особове речення

1. Чи змінюються дієслова за числами?
2. Які є способи дієслів?
3. Які є часи дієслів?
4. Як змінюються дієслова в теперішньому часі?

Означено-особовим називається односкладне речення, у якому головний член означає дію, що стосується певної особи (*я, ти, ми, ви*), яку прямо

не названо, але на неї вказує особове закінчення головного члена: *І знову йдемо* (О. Гончар).

Головний член означено-особового речення — це:

— дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу;

— дієслово наказового способу.

Головний член означено-особового речення може мати форму складеного дієслівного присудка: *Не дай мені заплутатись в дрібницях, / не розміняй на спотички доріг, / бо кості перевернуться в гробницях / гірких і гордих прадідів моїх* (Л. Костенко).

204

Перепишіть слова та словосполучення. Зазначте спосіб, час, особу, рід (де можна), число дієслів.

Зачепила б, люблю, поливали, матимеш, співайте, гомонять, подолай, змусиш, ділитиму, було, боронив, маєш, сказав би, віддавай, збираються, посмішать.

205

1. Перепишіть текст, поставивши дієслова в дужках у формі 1-ї особи множини теперішнього часу.

Мозковий штурм

«Мозковий штурм» — це ефективний метод колективного обговорення, пошуку рішень, що спонукає викликати уяву та творчість вільним виявленням думок усіх учасників. Під час «мозкового штурму» (дотримуватися) таких правил: 1. (Намагатися) зібрати якомога більше ідей щодо запропонованої проблеми. 2. (Примушувати) працювати своєю уяву. 3. Не (відкидати) жодної, навіть фантастичної, незагальноприйнятої думки. 4. Не (критикувати) висловлювання інших. 5. Не (перебивати) учасників обговорення.

2. Прочитайте текст «Мозковий штурм», замінивши дієслова в дужках на дієслова у формі 3-ї особи множини наказового способу. Який із варіантів тексту можна назвати інструкцією, а який — порадою?

3. Поясніть роль означено-особових речень в інструкціях, правилах, порадах.

206

1. Перепишіть тексти. Підкресліть головний член у простих односкладних означено-особових реченнях. Визначте форму вираження головного члена речення.

* * *

Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага,
коли кінь був убитий, і він уже ледве брів.

Обступи мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага,
хай удариться люттю об спокій твоїх стовбурів.

Я побуду з тобою. Я тихо з тобою побуду.

Нахилися до мене і дай мені жменьку суниць.

Подивлюся на сонце. Поклонюся знайомому дубу.
Розпитаю, як справи у сосен, і звірів, і птиць.

Л. Костенко

* * *

Хто ж такий князь Хетаг?

Старовинна осетинська легенда розповідає, що князь Хетаг тікав від ворогів. Урятувати князя міг тільки ліс, що даленів попереду. Але коня вбили, сили покидають... І Хетаг звернувся з молитвою до неба: «Прошу, допоможіть мені, небесні сили!» Небо відгукнулося: «Біжи до лісу!» Та ліс дуже далеко. Не встигнути князеві. І вдруге озвалися небеса: «Ліс — до Хетага!» Умить перед князем постала густа діброва, це був порятунок, це було життя, дароване небом.

2. Порівняйте віршовий і прозовий тексти. Яку роль відіграють у них означено-особові речення?
3. Застосувавши метод «мозкового штурму», сформулюйте висновок до теми «Природа і наше фізичне та психічне здоров'я».

207 1. Прочитайте текст. Випишіть означено-особові речення.

Гордійів вузол — так кажуть про складну, заплутану справу. Вислів *розрубати гордійів вузол* означає «швидко, несподіваним способом розв'язати складну заплутану справу».

За легендою, наведеною давньогрецьким істориком Плутархом (I–II ст. н. е.), фрігійці дослухалися поради оракула. Відтак обрали царем першого, хто зустрівся біля храму Зевса. Це був простий хлібороб Гордій. На пам'ять про своє несподіване звеличення Гордій поставив у храмі Зевса свій віз, прив'язавши ярмо до нього дуже заплутаним вузлом.

Відомий давньогрецький полководець Александр Македонський дізнався про пророцтво оракула («Той, хто розплутає гордійів вузол, стане володарем усієї Азії»). Отож довго не міркував, а розрубав вузол мечем.

Багато хто тепер і не пам'ятає давньогрецької легенди, а ось вислів з неї — *гордійів вузол* — живе й досі... Наприклад, в Інтернеті часто пишуть про затори на дорогах, про те, що на вулицях стоять кілометрові черги машин і що доїхати вчасно, скажімо, до вокзалу просто неможливо. От і кажуть, що давно пора розрубати цей *гордійів вузол*, тобто розв'язати цю транспортну проблему.

2. Запишіть стислий переказ легенди про походження фразеологізму *гордійів вузол*, використовуючи означено-особові речення.

208

1. Прочитайте текст. Зверніть увагу на вживання двоскладних речень із займенником *я*.

На зарослій зозулиним льоном купинці стоїть отакенне красноголовище! Шапка на ньому не менше полумиска, а ніжка завдовжки з мою руку. Спочатку *я* його називаю старостою, а далі — отаманом над красноголовцями. Такого *я* ще ніколи не бачив! *Я* підбігаю до нього, приміряюся з усіх боків, милуюся. Далі *я* бережно беру його й кладу на бриль, бо в бриль його шапка не влазить. Буде тепер чим похвалитися дома! А он тіль-тіль прокльонувся грибочок, у нього ще й ніжки нема, а шапочка навіть не встигла почервоніти. Він ще маля. Хай росте й розуму, і тіла набирається. *Я* за тобою завтра прийду. Ох, і вдався ж ранок сьогодні! *Я* назбирав повнісіньку торбу ще й бриль красноголовців. У село *я* їхав, неначе переможець! (За М. Стельмахом).

2. Чому збирання й споживання грибів потребують особливої уваги й обережності? Відповідаючи, використайте означено-особове речення, у якому головний член матиме форму складеного дієслівного присудка.

209

1. Прочитайте речення. Випишіть назви творів, збірок, які є означено-особовими реченнями. Якими частинами мови виражені головні члени вписаних речень?

1. Поезія «Чого являєшся мені у сні?» Івана Франка — це один із найкращих зразків інтимної лірики. 2. У збірці «Будь мечем моїм» Олександр Олесь формулює своє кредо — стати поетом-громадянином, провісником національно-визвольної ідеї. 3. У поезії Михайла Старицького «Не сумуй, моя зірко кохана» показані щирі, світлі почуття ліричного героя. 4. «Люблю чернігівську дорогу...» Ліни Костенко — це дивосвіт, у якому читач знаходить красу, спокій природи, зв'язок з історією рідного народу.

2. Доберіть із збірок поезій назви творів, які за синтаксичною будовою є означено-особовими реченнями. Запишіть ці назви, а також імена та прізвища авторів віршів.

210

- Прочитайте текст. Випишіть односкладні речення. Перебудуйте односкладні означено-особові речення на двоскладні.

Тополина заметіль

Над містом гуляє тополина заметіль. Сонце. Гарячий вітер. І білі пухнасті сніжинки сідають на волосся, одяг, обличчя.

Іду, ніби казкою. А під ноги м'яко стелиться білосніжне мереживо. Дехто з дорослих чомусь сердиться, коли тепла м'яка пушинка сяде на одяг чи волосся. Може, тому, що білий пух сіє сивину на скронях? Мені ж здається, що вони просто бояться відчинити двері казці.

Я ж дуже люблю лапати невагомі сніжинки, що злітають із дерев. Люблю тополину заметіль. Сама тополя ніби казковий персонаж. Вона хотіла дотягнутися верхів'ям до сонця, але не могла розлучитися з рідною землею (*З учнівського твору*).

211 Напишіть твір (*вісім–десять речень*) про ваші враження від зустрічі з природою, використавши два-три означено-особових речення.

212 Прочитайте усмішку. Замініть виділені речення: двоскладне на односкладне й навпаки.

У П'ятирічна Іринка насипала в малесеньку мисочку піску, налила води й розмішує.

- **Що ти робиш?** – запитала бабуся.
- **Кашу варю.**
- Гречану?
- Яка вийде, – відповіла Іринка.

213 Складіть і запишіть: а) текст телеграми; б) есемес-повідомлення, використавши подані означено-особові речення.

Запізнаюсь. Їду в метро. Скоро буду. Стою в заторі. Зачекайте, будь ласка. Зустріч переношу на завтра. Прилітаємо вчасно. Зустрічайте. Не хвилюйтесь. Не зустрічайте. З аеропорту доїдемо на таксі. Цілуємо.

Вчимося культури мови

Слово *відносини* здебільшого використовується як термін у дипломатії, історичних текстах, у виробничій і суспільній діяльності людей (*економічні відносини, виробничі відносини, відносини між державами*): *Проблема контролю над керівництвом приватизованих підприємств є однією з головних у процесі переходу до ринкових відносин.*

Слово *стосунки* вживаємо, коли говоримо про взаємні контакти між людьми (*стосунки з батьками, стосунки з друзями*): *Народне звичаєве право — це сукупність традиційних неписаних норм, якими регулювалися стосунки й поведінка людей.*

Слово *взаємини* означає «зв'язки», «взаємні стосунки»: *Етнографія вивчає культуру й побут народів світу, їхнє походження, розселення та культурно-побутові взаємини.*

Повторюємо орфографію

214 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Означено/особове речення, (з, с)бираються, бе(з, с)ме(ж, жж)я, пр(е, и)красний, могутніс(т, тт)ю, лю(т, тт)ю, ро(з, с)питаю, тіль/тіль, л(е, и)генда, красно/головці, не/скінче(н, нн)і під/земні п(е, и)чери, най/кращ(и, і)й, поет/гро-

мадянин, національно/визвольна ідея, (щ, шч)ирі, зам(е, и)гіль, воло(с, сс)я, обли(ччя, ча), стел(е, и)ться, мереж(е, и)во, біло/сніжне, серд(е, и)ться, де/хто, не/вагомі сніжинки, есемес/повідомлення, не/хвилюйтесь, аеро/порт.

§ 20. Односкладне узагальнено-особове речення

Узагальнено-особовим називається односкладне речення, головний член якого називає дію, що стосується узагальненої особи, тобто одночасно кожного й усіх: Що посієш, те й пожнеш (Народна творчість).

Головний член виражений переважно дієсловом 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів, рідше — дієсловом 1-ї особи множини, 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу.

Узагальнено-особові речення найчастіше трапляються в усній народній творчості (у прислів'ях і приказках), крилатих висловах: Не кажи «гоп», поки не перескочиш.

215 Перепишіть прислів'я. Визначте головний член в односкладних реченнях (за зразком). Чим він виражений?

Зразок. Решетом воду неносять.

Не — заперечна частка. Нносять — дієсл., 3 особа, мн., теп. час, дійсн. сп.

1. Здоровенькі будьмо та себе не гудьмо.
2. Вуглем полотна не білять.
3. Питай не старого, а бувалого.
4. Вчи дитину не штурханцем, а хорошим слівцем.
5. Не радій чужій біді.
6. Чуже бачить, а свого не помічає.
7. Від совісті не втечеш.

216 Прочитайте речення. Випишіть узагальнено-особові речення.

1. Не мудруй багато, а працею завзято (Народна творчість).
2. Учітеся, брати мої, думайте, читайте (Т. Шевченко).
3. Від добра добра не шукають (Народна творчість).
4. Велике дерево поволі росте (Народна творчість).
5. Поживемо-побачимо (Народна творчість).
6. Напиши, чи приїдеш на літо (Т. Севернюк).
7. Не хвали мене в вічі, не гудь поза очі (Народна творчість).
8. Люби природу не як символ душі своєї, люби природу не для себе, люби для неї (М. Рильський).
9. Іду садом край кутка, до провалля, і вже здалеку бачу білу постать на обніжку (Г. Тютюнник).

217 1. Перепишіть текст. Підкресліть в узагальнено-особових реченнях головні й другорядні члени.

Поради Матері Терези

Якщо ти робиш добро, люди звинуватять тебе в потаємній корисливості й себелюбстві. І все ж твори добро!

Якщо тебе супроводжує успіх, ти наживаєш уявних і справжніх ворогів. І все ж досягай успіху!

Добро, зроблене тобою, завтра ж забудуть. І все ж твори його!
Щирість і відкритість зроблять тебе вразливим. І все ж будь щирим і відкритим!

Те, що ти будував роками, може зруйнуватися в одну мить. І все ж будуй!
Люди потребують допомоги, але вони ж дорікатимуть тобі за неї. І все ж допомагай людям!

Люди непослідовні, нерозумні й егоїстичні. І все ж люби їх!

2. Підготуйте висловлювання, використовуючи узагальнено-особові речення: а) про біографію Матері Терези; б) про діяльність Матері Терези; в) про моральні принципи найпоширеніших світових релігій, що перегуються з принципами Матері Терези.

218

1. Прочитайте текст. Знайдіть і запишіть односкладні узагальнено-особові речення.

Та й тут, на маківці Княжої гори, зринаєш душею у височінь і лешиш над молодою літньою землею, над легким дніпровським безмежжям. Лешиш у густій синяві повітря. А воно забиває подих терпким хмелем, і тобі в цю хвилю польоту за рідного брата хіба що сонце, яке летить назустріч.

Хочеш радісно крикнути до рідних своїх, до землі, до Дніпра, та не можеш. Крик застряє в горлі.

І який прекрасний політ, коли душа знялась у небо й вільно долає безмежжя, а ти стоїш на маківці Княжої гори, що надійно тримає тебе всією могутністю своїх лісів і джерел, птахів і звірів, грибів і ягід, тримає урочищами й легендами, отими нескінченними підземними печерами (За Є. Гуцалом).

2. Перебудуйте виділене речення на односкладне узагальнено-особове.

219

1. Прочитайте текст.

До загальнопланетарних екологічних проблем нині належать:

1. Проблеми вичерпання енергоресурсів, невідновність таких з них, як нафта, газ, вугілля.

2. Забруднення викидами виробництва навколишнього середовища, атмосфери та космосу.

3. Знищення біосфери (усього живого), лісів, запустіння й деградація ґрунтів.

4. Виснаження водних ресурсів (зникнення тисяч річок та озер).

5. Зростання населення Землі.

6. Криза екологічної моралі.

2. На основі інформації, повідомленої в тексті вправи, складіть і запишіть поради для землян III тисячоліття, користуючись узагальнено-особовими реченнями.

220

Запишіть вісім–десять прислів'їв про природу, що оформлені як узагальнено-особові речення.

221 Доберіть кінцівки до афоризмів Г. Сковороди. Доведіть, що в складі цих афоризмів є узагальнено-особові речення.

1	Бери вершину —	А	не по шкарлупі, а по ядру.
2	Уподобнуйся пальмі:	Б	я сам перший люблю.
3	Визначай смак	В	а за серце.
4	Коли хочу, щоб мене любили,	Г	і матимеш середину.
5	Не за обличчя судить,	Г	що міцніше її стискає скеля, то швидше й прекрасніше здіймається вона вгору.
		Д	а за красу.

222 1. Прочитайте й запишіть зразки друкованої реклами. Які види односкладних речень у них використані?

Думай про надійність! Відчувай безпеку! Керуй потужністю! Обери свій статус! Пориньте в пригоди! Відпочивайте з нами! Телефонуйте швидше!

2. Розгляньте фотографії, доберіть до них відповідні рекламні гасла. У яких галузях економіки вони можуть бути використані?

223 1. Перепишіть текст. Доповніть його власними пунктами, дотримуючись запропонованої структури речень.

Основні принципи екологічної етики

- Відчувай себе частиною природи. Частина не може бути поза цілим.
  - Не пануй над природою. Живи в ній, у гармонії з нею.
  - Підпорядковуй економічні інтереси екологічним.
  - Виявляй помірність і скромність у споживанні. Економ природні ресурси.
2. Який тип односкладних речень використано в тексті вправі? Чому обрано такий тип односкладних речень?

Вчимося культури мови

Як правильно в родовому відмінку — *кубка* чи *кубки*?

Назва конкретного предмета в родовому відмінку має закінчення *-а* (золото**го** кубка).

Якщо йдеться про назву змагань, тоді цей іменник матиме закінчення *-у* (турнір у межах Кубка УЄФА).

Повторюємо орфографію

224 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Узагальнено/особове рече(н, нн)я, здоровеньк(и, і) бу(дь, ть)мо, вт(е, и)чеш, не/обізлися в/горі, прова(л, лл)я, на/обні(ж, ш)ку, не/последовні люди, его(і, ї)стичні, кори(с, ст)ливість, себе/любство, відкритіс(т, тт)ь, на/то/мість, най/краще, загально/планетарні, енерго/ресурси, сер(е, и)довище, біо/сфера, д(е, и)градація, з/дал(е, и)ку, запусті(н, нн)я, р(е, и)сурси, знищ(ин, енн)я, населе(н, нн)я (З, з)емлі, тисяч(е, о)лі(т, тт)я, (г, г)армонія, (г, г)рунт.

§ 21. Односкладне неозначено-особове речення

Неозначено-особовим називається односкладне речення, у якому головний член називає дію, що виконується невизначеною або умисне не названою особою: Танцюють, співають, веселяться на вулицях (О. Довженко).

Головний член у неозначено-особових реченнях виражений дієсловом 3-ї особи множини теперішнього й майбутнього часу, формою множини минулого часу.

У неозначено-особових реченнях основна увага зосереджується на дії, а не на її виконавцеві.

225 1. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу в кожному реченні.

1. У залі світили світло, здіймали з меблів покривці... (М. Коцюбинський).
2. От прийшли у город, походили по базару... (Г. Квітка-Основ'яненко).
3. В палітрі щастя любові колір не так вже й часто розпізнають (Т. Севернюк).
4. Всіх приймали, всіх вітали, всім уміли догодити (Леся Українка).
5. До Пушкіна йтимуть незарослою стежкою, бесідуватимуть з ним і в музейній, і в дібровій тиші (Р. Лубківський).
6. Звуть українською тебе в нас, вишне (В. Василяшко).
7. Нас чекають, нас знають, нас люблять, нам вірять, нас ждуть (С. Галябарда).
8. А в селі не забувають Карпа... (М. Коцюбинський).
9. Нічого не говорили поміж себе (О. Гончар).

2. Визначте час й особу головного члена речення.

226 1. Прочитайте текст. Визначте в односкладних реченнях, хто є виконавцем названої дії.

Ось ми і на знайомому місці — на ділянці, укритій сухою травою з пухнастими мітелками. Тут збирають опеньки. За смаком ці гриби не поступаються, мабуть, і м'ясу. Чи то засмажені в маслі, чи засушені і зварені з капустою, чи замариновані й змащені олією... Додають до них ще прянощів.

Охочих збирати дари лісу було доволі. Та ми не сумували, бо добре знали таємниці тихого полювання. Під обід до нас підійшли грибники із сусіднього села. Подалися разом у зелений хвойник. Знімаємо хвою — очам не віриться: які-то гарні сімейки опеньків!

Набрали цього добра повні сумки, сітки й поліетиленові мішечки. А опеньки, як на гріх, наче з-під землі все вилазять та вилазять.

Поверталися додому, коли вже смеркалося. Увімкнувши світло, їхали обережно. Зупинилися. Спостерігали, як зникають за чорними горами останні промені червоного сонця, заливаючи позолотою легкі хмарки (За С. Хаврусем).

2. Випишіть неозначено-особові речення.
3. Чому збирання грибів називають «тихим полюванням»? Відповідаючи, використайте неозначено-особове речення.

227

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Поясніть уживання неозначено-особових речень у цьому тексті.

Відтворюючи цифри на письмі, послуговуються такими правилами:

1. Кількісні числівники від 0 до 9 пишуть словами (окрім випадків, коли це одиниці вимірювання: *9 га, 6 см*).

2. Порядкові числівники *нульовий—дев'ятий* найчастіше записують словами.

3. Порядкові числівники, записані цифрами, як правило, подають із нарощенням. Нарощення складається з однієї літери (*12-ї пари, 23-х учасників, 17-й день*) або з двох літер, якщо числівник закінчується на приголосний і голосний звук (*10-та річниця*).

4. Складні прикметники, першою частиною яких є числівники, пишуть словами або в числово-словесній формі (*двадцятиградусний мороз, 8-процентний розчин*).

2. Складіть вісім—десять речень із числівниками, використовуючи правила, наведені в тексті вправи.

Гпензлем, і словом

228

1. Прочитайте текст. Визначте граматичні основи речень. Які речення переважають у тексті — двоскладні чи односкладні?

Відомий художник Микола Глущенко — неперевершений майстер пейзажу. У творчому доробку художника багато картин, на яких зображена природа України в різні пори року.

Уражає кількість створеного М. Глущенкою — понад 10 000 картин. Його мистецькі твори несуть у собі поезію та красу життя. Митець зізнався: «Я люблю природу. Я не можу бути спокійним, коли бачу якийсь пейзаж. Найбільше люблю весну, голубий березень, сніг, що вже набрався вологою,

обважнів і дихає, а крізь нього пробивається нове життя. Улюблена тема — зміни стану природи, особливо її весняне пробудження, із дзвінкоголосими струмками, що вирвалися на волю із зимового полону, з першою зеленню, яка народжує світлі почуття радості й оновлення. Хіба не може дивувати біло-рожевий цвіт яблунь, вишень, чисте, прозоре повітря, морозяна свіжість ранків?..»

2. Напишіть твір за картиною М. Глуценка. Використовуйте в тексті неозначено-особові речення.

М. Глуценко.
Яблуневий сад.
1973 р.

- 229** Розгляньте текст протоколу (с. 254–255). Яку роль виконують неозначено-особові речення в тексті офіційно-ділового стилю? Обґрунтуйте відповідь.

- 230** Прочитайте текст. Запишіть, замінивши виділені двоскладні речення односкладними неозначено-особовими.

До вибору чаїв потрібно підходити індивідуально.

Наприклад, зелений чай має антибактеріальну, антирадіаційну й антисклеротичну дію. Він ефективно знижує вміст цукру в крові та покращує її склад. **Однак дієтологи не радять людям похилого віку захоплюватися зеленим чаєм.**

Червоний чай зміцнює шлунок і є гарним сечогінним засобом. Тому він незамінний у літньому віці.

Узагалі, дітям і підліткам спеціалісти рекомендують пити слабо заварені чаї. У період статевого дозрівання лікарі радять перейти на зелений чай.

Крім того, для людей розумової праці зелений чай — це справжня знахідка! (З газети).

- 231** 1. Прочитайте текст. Визначте граматичні основи в простих реченнях.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу [...] є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної

влади й органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству... (З Конституції України).

2. Користуючись визначенням неозначено-особового речення, поясніть, чому в тексті Конституції не можуть бути використані речення, у яких дійова особа мислиться неозначеною, нечіткою.

- 232** 1. Прочитайте вірш.

Люблю мови.
Люблю перекладати з інших
Мов на рідну.
І саме тому
Люблю блукати лісом,
Бо певен,
Що найбагатша

Мова —
Це мова красивих дерев.
Мені здається іноді,
Що мої вірші —
Це оповідання дерев,
Які мені вдалося підслухати
І перекласти.

М. Тернавський

2. Напишіть міні-твір про дерева, використавши неозначено-особові речення.

- 233** Знайдіть неозначено-особове речення серед наведених. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Не знаю. Не відаю. І колінкую перед відомим... (І. Драч).
2. Щасливі щастя не шукають (Народна творчість).
3. Мотор вимкнули й підняли на корму. Узялися за весла (С. Хаврусь).
4. Жену від себе голоси поля... (М. Коцюбинський).

- 234** 1. Перевірте себе. Чи всі з наведених слів ви наголошуєте правильно?

Вчимося культури мови

новій	листопад
віпадок	валовій
фаховій	нести́, несемо́
одина́дцять	кварта́л
чотирна́дцять	цеме́нт
руко́пис	це́нтнер

2. Складіть діалог на довільну тему, використовуючи подані слова й правильно їх наголошуючи.

Повторюємо орфографію

235 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

(З, с)б(е, и)рають, засмаж(е, и)ні, охоч(и, і)х було до/волі, які/то гарні, полі/ет(и, і)ленові міш(е, о)чки, як/на/гріх, з/під (З, з)емлі, поверталися до/дому, (з, с)постерігали, (з, с)никають, оста(н, нн)і пром(е, и)ні ч(е, и)рвного со(н, лн)ця, не/означено/особові, двадцяти/градусний, офіційно/діловий, атмо/сферне повітря, те(р, рр)итор(и, і)я України, пр(е, и)родні р(е, и)сурси, конт(е, и)нентального шельф(а, у), відповідно до закон(а, у), (К, к)онст(е, и)туц(и, і)я України, оповіда(н, нн)я.

§ 22. Односкладне безособове речення

Безособовим називається односкладне речення, у якому головний член повідомляє про дію або стан, що сприймаються як незалежні від будь-якого діяча: *Ще вчора туманилось і супилось...* (Є. Гуцало).

Безособове речення повідомляє про явища природи, фізичний і психічний стан людини.

Роль головного члена безособового речення виконує:

- безособове дієслово або особове, що має безособове значення: *Тим часом розвиднялося, світало* (М. Рильський). *Пахне липою медово* (В. Сосюра);
- безособова форма дієслова на *-но, -то*: *На галявині вже збудовано хату, засаджено городець* (Леся Українка);
- прислівник (може поєднуватися з дієсловами *бути, стати, починати, робитися* тощо): *Біло, чисто попід наметами* (Леся Українка). *Мені стало прикро* (Я. Баш);
- незмінне слово *немає (нема)*, а також дієслова *не було, не буде*: *Яких тільки вечорів немає на світі* (Є. Гуцало); *Не було щастя, та нещастя допомогло* (Народна творчість);
- неозначена форма дієслова (інфінітив): *Не злічити мені цих зірок* (В. Сосюра);
- слова *треба, можна, доцільно* тощо, які можуть поєднуватися з інфінітивом: *До чистої мети треба іти чистою дорогою* (Леся Українка).

236 Перепишіть речення. Визначте спосіб вираження головного члена в кожному реченні.

- Як любю весною, як любю (В. Сосюра).
- Добре там живеться, де гуртом сіється й ореться (Народна творчість).
- Краю плавням не було (М. Коцюбинський).
- Пахло полином, тишею, спокоєм віяло звідусіль (А. Головка).
- Ой у полі жито копитами збито (Народна творчість).
- Матір ні купити, ні заслужити (Народна творчість).
- Уранці нічого не можна було пізнати (О. Донченко).
- Листоношу було кинуту на пісок (Ю. Яновський).
- У гаю, гаю вітру немає (Т. Шевченко).
- На язиці густо, а на ділі пусто (Народна творчість).
- То в жар, то в холод кидає (Л. Костенко).
- Отак і сталось (Л. Костенко).
- Не спалося ні миті (Л. Костенко).
- Там треба рук, і зброї, і плечей (Л. Костенко).
- Кілька днів мрячило, капало, сиво туманилось (Є. Гуцало).

237 1. Перепишіть уривки з віршів В. Симоненка.

1. Мало великим себе уявляти, треба великим бути.
2. Можна все на світі вибрати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину.
3. І хочеться бути дужим, і хочеться так любити...

2. Підкресліть граматичні основи в кожному простому реченні, що входить у складне. Визначте тип кожного простого речення за складом граматичної основи.

238 1. Прочитайте тексти. Випишіть безособові речення.

Текст 1

У літній день із високого берега материка можна бачити на обрії, у відкритому морі, чималий острів. Місцеві жителі назвали його Чаїним. Ніде, мабуть, на всьому Півдні немає кращих медоносів, як на Чаїному. У травні й у червні весь він цвіте. Острів майже безлюдний. У незайманих його травах, що де-не-де змінюються густими заростями очеретів, літо й зиму живе на привіллї сила-силенна дикої птиці, ніким не стріляної, не положаної (За О. Гончаром).

Текст 2

Заняття в школі закінчено. Кабінет прибрано. Чергові помили підлогу. Полили квіти. Дошка блищить, як нова: її витерли. Потрібні для завтрашніх занять книжки та наочне приладдя підготовлено. Кабінет обладнано необхідними технічними засобами. Усе налаштовано для завтрашньої цікавої дискусії.

2. Замініть речення другого тексту на двоскладні.

Стиль і синтаксис

Безособові речення, які називають явища природи, фізичний і психічний стан людини, властиві насамперед художньому стилеві. **Наприклад:** *Гримить! Тайна дроз проминає народи* (І. Франко). *Полиняло, оджовтіло, зголубіло. Всі печалі мої встигли на експрес* (Б. Олійник). *Забіліли сніги... замело* (Б. Олійник). *Не спалося, а ніч — як море* (Т. Шевченко). *Стало радісно й тепло на душі від таких слів* (І. Маркова).

Безособові речення вживаються тоді, коли потрібно підкреслити стихійність певної дії, стан, який не залежить від волі людини. Тобто найголовніше в таких реченнях — власне дія, а не той, хто її виконує. **Наприклад:** *Повідлітало і не стало. І стало тихо в небесах* (М. Вінграновський). *Для переможців олімпіади замовлено екскурсію до столиці.*

Коли треба наголосити на результаті дії, необхідності її виконання, надати висловленню вигляду інструкції, правила, вказівки, так само використовують односкладні безособові речення. Отже, односкладні безособові речення — характерна ознака наукового й офіційно-ділового стилю. **Наприклад:** *Книжку відредаговано й передано до друкарні. Треба дотримуватися правил догляду за зубами. Для безпеки персонального комп'ютера потрібно регулярно запускати антивірусну програму.*

239

1. Прочитайте вірші. Розберіть перші два речення кожного вірша за членами речення. Випишіть односкладні безособові речення.

* * *

Задощило знову задощило,
Разом з ним прийшло Похолодало.
Потім завітає Засніжило,
А на зміну буде Зноврозтало.

Я ж чекаю теплого Пригріла,
Забуяла й Знову всерозквітла.
Вони будуть. Згодом. Ну а поки
Задощило знову задощило.

В. Градиський

* * *

І все на світі треба пережити.
І кожен фініш — це, по суті, старт.
І наперед не треба ворожити,
І за минулим плакати не варт.

Хай буде все небачене побачено.
Хай буде все пробачене пробачено.
Хай буде вік прожито як належить.
На жаль, від нас нічого не залежить.

Л. Костенко

2. Знайдіть у віршах авторські неологізми. Пригадайте хоча б один випадок з вашого життя, коли неологізм створили ви, ваші родичі, друзі. Складіть і запишіть коротку розповідь про це.

240

- Доберіть до односкладних безособових речень синонімічні двоскладні речення. Запишіть їх.

1. Котилося громом. 2. Сипне дощем. 3. Його поранило в руку. 4. Загримить громом. 5. Її заколисало піснею. 6. Війнуло спогадами. 7. Заспівало слов'єм.

241

- Доберіть до двоскладних речень синонімічні односкладні безособові. Запишіть їх.

1. Я хочу подорожувати. 2. Повіяв холодний вітер. 3. Пахнуть троянди. 4. Іде дощ. 5. Мете сніг. 6. Пропало світло. 7. Я не розгадаю цю загадку. 8. За вікном ллє дощ. 9. Квартира була відремонтована. 10. Сьогодні був мороз.

242

- Доберіть до односкладних безособових речень двоскладні або іншого типу односкладні речення. Запишіть їх за зразком.

Зразок. *Неглибоко* (безособове речення). *Річка не глибока* (двоскладне речення). *Побачили неглибоку річку* (неозначено-особове речення). *Ми побачили неглибоку річку* (двоскладне речення). *Бачу неглибоку річку* (означено-особове).

1. Видно кожний камінчик, кожну черепашку. 2. Від білих, наче обшитих перкалем, стовбурів на галявині світло й урочисто. 3. Гарно в Довгому Бору будь-якої пори року. 4. Багато кущів і дерев посаджено тут. 5. Хороше диви-

тися на урочище з віддаленого підвищення. 6. Не передати словами красу. 7. Довелося котити мопеда по валках розбитої дороги. 8. Цікаво було пантрувати за качками під час добування ними корму (За С. Хаврусем).

243

1. Запишіть дієслова у дві колонки: а) дієслова, що означають явища природи; б) дієслова, що означають фізичний або психічний стан людини.

Минулося, вдалося, задощило, світає, підмерзає, щастить, повезло, хурдєлить, примарилось, не віриться, не судилось, занесло, таланить, трусить, завіяло.

2. Складіть і запишіть односкладні речення, використовуючи дієслова з обох колонок. Визначте тип записаних речень.

244

1. Розгляньте фото. Прочитайте зразки рекламних гасел. Яке з них ви обрали б як підпис до зображеної ситуації? Який тип односкладних речень представлений у наведених гаслах?

1. Про престиж можна мріяти, а можна його придбати.

2. Треба думати глобально, а платити мінімально.

3. Курс знижено та зафіксовано!

4. У нас можна не економити на собі!

5. Годі мріяти — треба діяти!

2. Придумайте й запишіть рекламні гасла на екологічну проблематику, оформлені як безособові речення.

245

1. Прочитайте усмішку. Назвіть безособові речення. Запишіть їх.

У

У зоопарку:

— Мамо! Купи мені слона!

— А чим ми його будемо годувати?

— Нічим. Тут написано: «Годувати слона суворо заборонено!»

2. Наведіть приклади подібного вживання безособових речень. Поміркуйте, чому речення, що містять певні заборони, є здебільшого безособовими.

246

1. Прочитайте текст. Зверніть увагу, що питальні речення за структурою граматичної основи є односкладними безособовими. Назвіть у них головний член речення.

Як ви думаєте?

1. Чи варто вітатися з людиною на далекій відстані? (Ні, не варто. Найзручніша дистанція — три-чотири кроки).

2. Коли доцільно першою вітатися жінці? (Коли вона наздоганяє чоловіка; якщо чоловік набагато старший за віком).

3. Чи можна кричати привітання знайомому, який стоїть на протилежному боці вулиці? (Ні. Привітання жестом буде достатньо).

4. Чи потрібно знімати рукавички для привітання? (Чоловікові — так, жінці — за бажанням).

2. Скористайтеся при нагоді наведеними порадами.

3. Складіть і запишіть міні-твір на тему однієї із ситуацій, запропонованих у тексті вправи. Використайте односкладні речення з головним членом у формі присудка.

247 1. Перепишіть речення. Підкресліть у них головні та другорядні члени речення.

1. Страшно впасти у кайдани, умирати в неволі. 2. Жити б і брататися. 3. Боже милий! Як хочеться жити і любити / Твою правду, і весь світ обняти. 4. Не завидуй багатому. 5. І немає злomu / На всій землі безконечній / Веселого дому. 6. Тяжко-важко в світі жити / Сироті без роду. 7. Моліться Богові одному, / Моліться правді на землі. 8. Сльозами моря не долить (За Т. Шевченком).

2. Визначте тип речень за складом граматичної основи. Поясніть зміст одного з афоризмів. Використовуйте у своєму поясненні односкладні речення різних типів.

Повторюємо орфографію

248 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Без/особові рече(н, нн)я, фіз(и, і)чний і пс(и, і)хічний стан, (з, с)будовано, у/по(е, є)дна(н, нн)і, не/означена форма діє/слова, інфін(и, і)тив, не/злічити, не/можн(а, о) було пізнати, вітр(а, у) не/має, на/язи(ку, ці), мат(е, и)рик, на обрі(і, ї), ні/де, мабу(д, т)ь, медо/носи, май/же бе(з, с)людний, у не/займаних травах, де/не/де, оч(е, и)рет, пр(е, и)ві(л, лл)я, сила/силе(н, нн)а, ні/ким не/стріляна птиця, відр(е, и)монтована, галяв(е, и)на, уроч(и, і)ще, з ві(д, дд)але(н, нн)ого підвище(н, нн)я, пр(е, и)мар(е, и)лось, будь/яка, веч(е, о)ріє, міні/мально, на/ві/що, не/треба, не/варто, проти/лежний бік.

§ 23. Односкладне називне речення

Називним називається односкладне речення, у якому стверджується наявність предметів і явищ без вказівки на дію чи процес: *Ніч. Тиша. Біле, біле поле* (В. Сосюра).

Головний член у формі підмета виражений іменником у Н. в. або кількісно-іменниковим словосполученням: *Весна. П'ять білих птахів. Багато людей.*

Називне речення може поширюватись узгодженими й неузгодженими означеннями, додатками: *Чорна-чорна та глибока ніч...* (Леся Українка). *Шум лісу. Скрипіння старих сосон. Спогади про дитинство.*

249 Перепишіть речення. Підкресліть головний член у називних реченнях.

1. Багряне сонце. Дужка золотава / стоїть над чорним каптуром гори.
2. Годуйте коней. Неблизька дорога. / Благословіть в дорогу, матері.
3. Осінній день, осінній день, осінній! / О синій день, о синій день, о синій!
4. Пекучий день... лісів солодка млява... / смага стежок... сонливиці левад...
5. Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином. / На росах і дощах настояний бузок.
6. Струшується сад, як парасолька. / Мокрі ниви, і порожній шлях.
7. Тремтіння віт, і жах, і насолода, / шаленство злив у білому вогні!
8. Цитринове сонце, смарагдовий ліс! / Заломлене літо крізь тисячі лінз.
9. А вітер, вітер, вітер!.. / Як шарпає той вітер!.. (За Л. Костенко).

250 Перепишіть речення. Визначте тип односкладних речень. Обґрунтуйте відповідь.

1. Музика дощу (О. Гончар).
2. Скелі і вода (О. Гончар).
3. Парило і робилося душно (Г. Тютюнник).
4. Добре було сидіти на яблуні (Є. Гуцало).
5. Свіжими, оновленими очима дивишся, ясніше розумієш і сприймаєш (Є. Гуцало).
6. Жовтень (Є. Гуцало).
7. Безвітряна ніч (Є. Гуцало).
8. Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (П. Дорошко).
9. Десять чорних кімнат, налитих п'ятою по самі вінця (М. Коцюбинський).
10. Дай мені спокій (М. Коцюбинський).

251 1. Прочитайте назви рубрик і гасел із рекламних видань. До якого типу односкладних речень належать ці назви? Чому, на вашу думку, цей тип односкладних речень часто вживається в рекламі?

Найкраща цінова пропозиція! Стильне та сучасне авто! Успішна покупка! Гарантія. Сервіс. Запчастини. Мрія, утілена в металі. Бізнес без зайвих витрат. Авто для бізнесу. Літо з друзями. Вищий клас за смішні гроші. Найвигідніші кредити!

2. Об'єднавшись у групи, прорекламуйте ваше місто, село як можливий центр туризму. Використовуйте односкладні називні, узагальнено-особові, безособові речення.

252 1. Установіть відповідність. Для виконання цього завдання ознайомтеся зі змістом підручника «Українська література. 8 клас».

1	Іван Карпенко-Карий	А	«Давня казка»
2	Володимир Дрозд	Б	«Васильки»
3	Володимир Підпалій	В	«Іван Вишенський»
4	Леся Українка	Г	«Сто тисяч»
5	Іван Малкович	Г	«Білий кінь Шептало»
6	Володимир Сосюра	Д	«Тиха елегія»
7	Іван Франко	Е	«Свічечка букви ї»
		Є	«Дорогою ціною»

2. Який тип односкладних речень обрано як назву творів? Поясніть, чому використано саме такий тип речень.

253

1. Прочитайте текст. Випишіть односкладні називні речення.

Далі вже нічого немає. Самий простір. Саме безмежжя. Смужка суші — вузька необжита коса, відділившись від степу, простяглась у відкрите море. Крізь обрій, крізь небо пронизалася й далі пішла — не видно їй кінця. Загубилася в імлі.

Безліч пташиних гнізд. Їх ніхто не руйнує. Океан повітря, не отруєного нічим. Гармонія буття! Тут почуваєшся тільки часткою чогось

великого — часткою цього безмежжя, цієї синьої вічності.

Найкрайніший край землі, заповідність, чистота.

Стоїть людина — кільцює птахів. Маленька дівоча рука один по одному бере з кошика легкі алюмінієві персні, надіває на пташину ніжку, ловкенько пристібує на ній — як амулет, як знак спілки людини й птаха... Лети!

Закільцьованих пускаєш із руки в роздолля моря й небес, в оту безкордонну синяву і блакить, пускаєш і таке маєш враження, що не буде їм смерті, твоїм птахам, що злітають вони з твоєї долоні на вічне життя.

Улюблена праця. Душевна рівновага. Добрі люди. А також ця безконечна бура коса з вітром, із сонцем, з дикими пісками та міцним присмаком свободи (За О. Гончаром).

2. Складіть до цього тексту план, щоб його пункти були оформлені як називні речення.
3. Сформулюйте висновок, прочитавши текст. Використайте лише називні речення.

254

Випишіть із будь-якого підручника дев'ять-десять речень — назв параграфів. Визначте тип речень за структурою граматичної основи. Яку закономірність ви помітили? Зробіть висновки.

Стиль і синтаксис

Синтаксичний термін «називне речення» прозорий: таке речення тільки називає предмет, не вказуючи, що він робить або що з ним робиться. Називні речення властиві різним стилям, але мета їхнього вживання не однакова. Складаємо, наприклад, план прочитаного твору й користуємося називними реченнями. Вони допомагають стисло передати зміст прочитаного. Гортаємо підручник і ознайомлюємось із назвами параграфів — називними реченнями. Теми лекцій, назви телепередач, назви розділів будь-якого документа офіційного стилю переважно мають синтаксичну будову називних речень. Вони виконують інформаційну роль — сприяють швидкому ознайомленню з тематикою повідомлень тощо.

У художньому стилі називні речення стисло, лаконічно зображують зовнішній і внутрішній стан людини, природи. Вони звичні в поетичних текстах, коли уява автора об'єднує поняття різних предметів. Поет прагне передати цілісне враження від сприймання певного простору й відповідного настрою, як-от у рядках П. Тичини:

І сонце, й день, і вишня в цвіті,
І творчості крилата мить...

або Є. Маланюка:

Весна. Жита. Довершеність поліття.
За плодоносним серпнем — сірий сум.

У кінці називного речення, як правило, ставиться крапка. Проте в художньому тексті після називних речень часто ставлять три крапки, щоб читач уявив: картина не закінчена, вона може бути продовжена, бо це лише окремі штрихи, короткі моменти настрою, порівняймо:

О люба Інно, ніжна Інно!
Я — сам. Вікно. Сніги...

П. Тичина

Називні речення виконують роль зачинів у поетичних роздумах:

Весна.
А вітер — наче восени.
Чекає дощ зірватися щомиті.

Л. Костенко

У художній прозі називні речення вживаються як ознака внутрішньої мови персонажа, спогадів, авторських ліричних міркувань тощо.

255 До поданих речень доберіть і запишіть синонімічні односкладні називні речення.

1. Лле дощ. 2. Настала різнобарвна осінь. 3. Опустилася тиха літня ніч. 4. Прийшли нові часи. 5. Ми побачили лісове озеро. 6. Почалися канікули. 7. Кружляє перший сніг. 8. Розквітли перші проліски. 9. Спурхнула маленька пташка.

256 Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Яку роль у тексті виконують називні речення? Обґрунтуйте відповідь.

Голосіїв. Місцевість. Розташований між Добрим Шляхом, Деміївкою, Теремками, Феофанією і Мишоловкою. Голосіївський ліс. Походження назви невідоме. Згадується 1541 року як володіння Києво-Печерської лаври. Хутір Голосіївський (1617). Голосіївський район. Є вулиця, площа та провулок Голосіївські.

При визначенні виду речення треба звертати увагу на порядок слів, логічний наголос. Порівняймо:

Теплий літній день (односкладне називне речення, поширене неоднорідними означеннями).

День теплий, літній (двоскладне непоширене речення з однорідними присудками).

Природні умови, у яких живе людина, усе, що її оточує, — це **навколиш-не середовище**. Кажемо: *навколишні села, навколишня дійсність, навколишні звуки, усе навколишнє*.

Довкілля — синонім до словосполучення «навколишнє середовище».

Не варто вживати словосполучення *оточуюче середовище*, оскільки українській мові не властиві дієприкметники на *-учий, -ючий*.

Повторюємо орфографію

257 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Чорна/чорна ніч, кількі(с, ст)но/іме(н, нн)икове слово/сполуче(н, нн)я, не/близька дорога, осі(н, нн)ій день, п(е, и)кучий день, п(а, о)расолька, пр(и, і)звище, бе(з, с)вітряна ніч, листо/пад, для бізнес(а, у), най/вигідніші кр(е, и)дити, ви(ш, щ)ий кла(с, сс), патр(и, і)оти, бе(з, с)ме(ж, жж)я, ву(з, зь)ка не/обжита коса, ні/чим не/отруєне повіт(р, рр)я, (Г, г)олосіївський район, алюміні(є, йо)ві перс(н, тн)і, (а, о)мулет.

§ 24. Односкладне речення як частина складного речення

Частинами складного речення можуть бути односкладні та двоскладні речення або односкладні в поєднанні з двоскладними: *Тихо у полі... ні співу, ні шуму, думає поле глибокою думою, спокоєм душу свою напуває, колос зелений зерном наливає* (Олександр Олесь). *Не жди сподіваної волі: вона заснула* (Т. Шевченко). *Зрубали яблуню в саду, її дочку я бачу молоду* (Д. Павличко). Односкладні речення як частини складного поєднуються сполучниками сурядності або підрядності, а також за допомогою інтонації: *У вересні задощило і похолодало. Приходив дощ, а потім було зимно* (Л. Костенко). *Ледь-ледь торкаю слово аквареллю — прив'ялий ранок, тиша, парапет* (Л. Костенко).

Односкладне речення як частина складного речення відокремлюється від іншої частини комою, тире або крапкою з комою: *Місток геть розбитий, на ньому машині не пройти, і ми шукаємо об'їзд* (О. Гончар). *Машину повело, і ми згубили шлях* (Л. Костенко). *І це було так просто і природно — що у Довженка світиться вікно* (Л. Костенко). *Ще більше опустилися плечі Петровича, обтяжені мисливським причандаллям; кепку насунуто на самі очі* (О. Гончар).

258 Перепишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи. Визначте типи простих речень, що входять у складні, за складом граматичної основи.

1. Ось невелика заплава, де схрещуються лісові шляхи (*С. Хаврусь*). 2. Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще жовтіла від суріп-

ки, і над нею чути, як прокочується бджолиний звук (Є. Гуцало). 3. Народні цілителі щороку йдуть до лісу, щоб заготовити чудодійні корені для тих, хто матиме в них потребу (Є. Шморгун). 4. Хвилинами його брав жаль, і він стримував косу, щоб не порушити тієї затаєної краси (Г. Тютюнник). 5. Коли залишаєшся наодинці з природою, то різні бувають моменти просвітлення для твого єства (Є. Гуцало).

259 Придумайте закінчення до речень. Запишіть утворені речення. Знайдіть у них граматичні основи.

1. Приємно знати, що літнього дня ... . 2. Люблю, коли дощ ... . 3. Мені подобається спостерігати, як мурахи ... . 4. Пригадується, як ранньої весни ... . 5. Хочу розповісти про випадок, який ... . 6. Шкода, що ніхто не помітив цієї краси ... . 7. Добре, коли природа ... . 8. Радісно, якщо птахи ... . 9. Написано багато про те, ...

260 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Випишіть речення, у яких односкладне речення виступає частиною складного.

Водоспад — це природна фабрика енергії. Примусити її працювати на користь людині не так уже й важко. Не треба споруджувати високих гребель, щоб підняти воду, а потім скидати на лопаті турбін гідроелектростанцій. Досить тільки всю або частину падаючої води пустити по трубах, спрямувати її до силової станції, і водоспад покійрно виконуватиме потрібну роботу. У Швейцарії, наприклад, таку роботу виконують майже всі природні водоспади; багато таких станцій збудовано у Швеції та Норвегії (За О. Мурановим).

2. Пригадайте назви відомих вам водоспадів. Запишіть їх.

261 1. Прочитайте уривки з віршів. Випишіть називні речення. Поясніть, яку роль вони відіграють у поетичному тексті.

1. Світлі вікна і стіни. Поважні бусли на дахах.
Ластівки, що сміються, і в'ються, й полюють на мошок.
Липи густо цвітуть. У зелених своїх квітниках
Поливають веселі дівчата пахучий горошок.

М. Рильський

2. За добою — доба. За ерою — ера.
Кремійнь. Бронза. Залізо. Радіо — сталь.

Є. Маланюк

3. Ось і голе галуззя, і зимна синь, —
Непомітно настала осінь.

Є. Маланюк

4. Не схожі ми.
У кожного пора
Своя цвітіння, зав'язі і плоду,
Свій аромат, насиченість і смак,
Своя потворність
чи цнотлива врода —
Було так, є і завжди буде так!

В. Іващенко

5. Чорне. Чорне. Ні вогника в морок.
Чорне. Чорне. Ні іскр. Ні зірок.

Є. Маланюк

2. Випишіть складне речення, частину якого становить називне речення.
3. Складіть за одним з наведених поетичних уривків прозовий текст (*шість-сім речень*), що міститиме хоча б одне складне речення, у якому називне речення виступало б частиною складного.

- 262** 1. Виразно прочитайте текст.

Скриня Пандори — осередок бід, те, що спричиняє всілякі клопоти, нещастя, приносить лихо.

Давньогрецький міф розповідає, що колись люди жили, не знаючи горя, хвороб, старості, аж поки Прометей не викрав у богів вогонь. За це розгніваний Зевс послав на землю красиву, але нерозумну жінку — Пандору. Пандора отримала від могутнього бога скриньку, яку він суворо заборонив відкривати. Але цікава Пандора не послухала Зевса й відкрила скриньку: звідти висипалися Старість, Хвороби, Безумство, Злість, Пристрасті й інші нещастя, які чатують на людей.

Вислів *скриня Пандори* означає джерело нещастя, лиха, біди.

Але в цій історії є ще одна цікава деталь: Надія... Вона залишилася на дні скрині. Пандора закрила скриню й не випустила її у світ. Коли на людину насядають клопоти, хвороби, біди, то згадують Пандору й кажуть: «Так багато неприємностей і лиха, як із скрині Пандори». Але, незважаючи на все, люди завжди вірили й вірять, що живе ще Надія, хай і захована десь на дні скрині.

2. Випишіть складне речення, до складу якого входить односкладне. Поясніть розділові знаки.

263

1. Ознайомтеся зі зразком листа-звернення. Назвіть односкладні речення в складі складного.

Про вирішення екологічної проблеми

Шановний(а) пане(і) ...

Група учнів школи № 5 смт Урожайне, беручи участь у громадській акції школярів України «Громадянин», проблемою свого дослідження обрала критичну ситуацію щодо соснового бору біля нашого населеного пункту.

Зібраний нами матеріал (копії додаються) свідчить про причетність підпорядкованого Вам підприємства до хаотичного вирубування дерев на території соснового бору.

Просимо розглянути питання про незаконні дії, які можуть призвести до екологічної катастрофи в нашій місцевості. Сподіваємось, що Ваше рішення не нашкодить природним ресурсам України. Упевнені, що сосновий бір за Вашої підтримки залишиться окрасою нашої місцевості, її зеленими легенями.

З повагою

група школярів 8 класу

школи № 5 смт Урожайне (*підписи*)

2. Обговоріть екологічні проблеми (невпорядковане сміттєзвалище, вирубування лісу, забруднення водойм, недостатнє озеленення вулиць, глобальне потепління тощо) за методом «Вільний мікрофон».
3. Запишіть розгорнуту відповідь на запитання: «Як ви можете своїми конкретними діями (використовувати на Новий рік штучну ялинку; не купувати зірвані в лісі первоцвіти; залишати використані пляшки тільки у визначених місцях тощо) сприяти збереженню довкілля?» У відповіді використовуйте складні речення, що містять як частину односкладні.

264

- Напишіть лист-звернення за зразком, що поданий у вправі 263, на основі висновків обговорення за методом «Вільний мікрофон».

265

1. Прочитайте тексти. До яких стилів вони належать?

Текст 1

Чудовими краєвидами, щедро врожайними садами, прекрасними лісами славилася чорнобильська земля. Та тільки — до жахливої позначки, до радіаційної межі, проораної квітневої ночі 1986-го. Відтоді ця земля стала називатися *зоною* — скаліченою, непридатною для життя місцевістю.

І якщо від атомної катастрофи здригнулися серця всіх землян, то слово *зона* не перестає боліти в серцях саме українців і ніколи не зітреться з їхньою пам'яті. Аварія на Чорнобильській АЕС показала, наскільки небезпечна сила атома, позбавлена контролю, і як неймовірно важко вгамувати її (*За М. Шершун*).

Текст 2

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (*З Конституції України*).

2. Що вам відомо про Чорнобильську аварію (з літератури, телепрограм, музейних матеріалів, спогадів рідних тощо)? Напишіть власне висловлювання (*вісім–десять речень*) про наслідки цієї трагедії, використовуючи різні типи односкладних речень.

266 Прочитайте усмішку. Випишіть складне речення, до складу якого входить односкладне.

У Батько сердито запитусь:
— Сину! Поясни мені, чому в тебе з усіх предметів, крім географії, стоять такі оцінки?!

Вовчик насуплено відповідає:

— Це, мабуть, тому, що з географії мене ще не запитували.

Вчимося культури мови

267 Відредагуйте й запишіть подані речення за зразком, обґрунтовуючи кожну зміну, яку ви зробили.

Зразок. *Я написала автобіографію* (вилучено слово *свою*, оскільки автобіографія це і є «опис свого життя»).

1. Я написала свою автобіографію.
2. Прибувших останнім рейсом просять підійти до виходу з аеровокзалу.
3. Кількість працюючих поступово зростає.
4. До цієї теми зверталися видатні українські поети і письменники.

Повторюємо орфографію

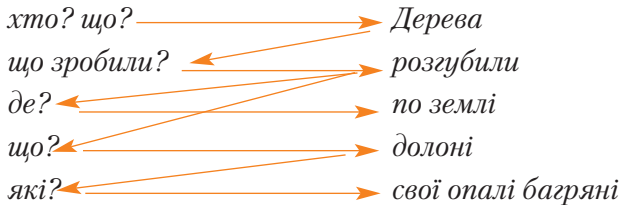
268 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Де/не/де, ц(е, і)лителі, ні/хто, що/року, ч(у, ю)до/дійні кор(е, и)ні, на/одинц(и, і), (з, с)постерігати, ра(н, нн)ьої весни, водо/спад, не/треба (з, с)поруджувати, гідро/електро/станція, (Ш, ш)вейцар(і, и)я, (Ш, ш)ве-ц(і, и)я, (Н, н)орвег(і, и)я, причет(нн, н)ість, гру(п, пп)а, боже/ві(л, лл)ям, Ч(е, о)рнобильська трагедія, ма(сш, ш)таб(а, у), забе(з, с)пече(н, нн)я, бага-то/літне.

§ 25. Повне і неповне речення. Тире в неповному реченні. Незакінчене речення, його стилістичні функції

Повним називається речення, у якому є всі члени, необхідні для розуміння його змісту. У повному реченні не розривається ланцюжок синтаксичних зв'язків між словами — членами речення: Дерева розгубили по землі свої опалі багряні долоні (Є. Гуцало).

Неповним називається речення, у якому пропущено один або кілька членів, які можна встановити з контексту або мовної ситуації. У неповному реченні переривається ланцюжок синтаксичних зв'язків: Врешті ми (де?) вдома (М. Коцюбинський).

Пропущеними в неповному реченні можуть бути як головні, так і другорядні члени.

269

1. Перепишіть текст. Підкресліть неповні речення.

Уже пізно, друга година. Небо чорне, високе, в долині холод. Вогні наче пригасли, в'ються тільки сині дими, по деяких горах замовкли хори. Далі, де сонне царство з возів, волів і жінок у ряднах, — храп, і сопіння, і важкий дух. Намети ще світяться. Ми заходимо погрітись у свій (За М. Коцюбинським).

2. Прочитайте перебудовані речення. Якими членами речення вони доповнені?

Уже було пізно, друга година. Небо було чорне, високе, у долині стелився холод. Вогні наче пригасли, в'ються тільки сині дими, по деяких горах замовкли хори. Далі, де розмістилося сонне царство з возів, волів і жінок у ряднах, — розноситься храп, і сопіння, і панує важкий дух. Намети ще світяться. Ми заходимо погрітись у свій намет.

Неповні речення — це скорочений варіант повних. Неповні речення найчастіше використовуються в розмовному стилі, у діалогах. Завдяки їм спілкування відбувається лаконічно, жваво. Неповними можуть бути й односкладні, і двоскладні речення: Добре нам мати на світі хорошого друга, друзів — ще краще... (М. Рильський). Той листок тріпоче, ледве дише, той — співає, ніби звук струни... (М. Рильський).

Розрізняють кілька типів неповних речень залежно від того, як відновлюємо пропущені члени.

Типи неповних речень

Еліптичне	Пропущений член не потребує відновлення.	<i>Серед вулиці — пахощі</i> (М. Коцюбинський).
Контекстуальне	На пропущений член указує контекст — попереднє речення або частина речення.	<i>Яскраво золотилися соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі і незліченні...</i> (О. Гончар).
Ситуативне	Пропущений член зрозумілий із мовної ситуації, з діалогу.	— <i>То чий же ти будеш, орел?</i> — <i>Нічий. Всіхній.</i> — <i>А звати як?</i> — <i>Харитон Дем'янович!</i> (Гр. Тютюнник).

У неповному реченні на місці пропущеного члена (членів) речення може ставитися тире.

Тире ставиться на місці пропущеного члена речення (найчастіше на місці пропущеного присудка) або при логічному виділенні наявних членів речення: *Весна багата на квітки, а осінь — на сніпки* (Народна творчість). *В зелених травах яблука — червоні* (М. Стельмах). *Бог в людині. Він є або нема* (О. Довженко). В усній мові роль тире виконує велика пауза.

270

- Прочитайте речення, зверніть увагу на правильну інтонацію. Який член пропущений у кожному реченні? До якого типу неповних речень належить кожне з речень?

1. На обрії — химерна поема гір (М. Рильський). 2. Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею (І. Нечуй-Левицький). 3. Чужі гріхи перед очима, а свої — за плечима (Народна творчість). 4. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко). 5. Порожня бочка гучить, а повна мовчить (Народна творчість). 6. Ранні гречкі біліють, як клапті снігу, пізні — тільки вилазять, і на листочках в них мокра земля, яку вони ледве пробіли (М. Коцюбинський). 7. Погаси сонце й засвіти друге на небі (М. Коцюбинський).

- Пригадайте й запишіть правило, за яким слово *гречка* в шостому реченні вжито в множині (*гречкі*). Проілюструйте це правило власними прикладами — повними й неповними реченнями.

271

- Перепишіть текст, розставивши потрібні розділові знаки. Зверніть увагу на те, що в авторському тексті на місці пропущеного члена (присудка) має стояти тире.

Сонце пекло так що трава була теплою люди бродили у ній мов у купелі. За Таманню на луках дзенькіт кіс веселі голоси людей. Під вербами в холодочку бочонок із водою прикритий сіном щоб вода не зігрівалася. Ще далі кухня. Там варять обід косарям (За Г. Тютюнником).

Неповні речення не треба плутати з повними односкладними. У неповних реченнях пропущений головний член (підмет або присудок) можна відновити з попереднього речення, з репліки діалогу. В односкладних реченнях немає потреби відновлювати якийсь член: зміст речення самодостатній, зрозумілий.

Повне односкладне речення	Неповне двоскладне речення
Наявні всі члени речення, потрібні для розуміння його змісту: <u>Дуже яскраве сонце</u> .	Наявні обставини місця, часу тощо, які вказують на пропущений присудок: <u>Угорі</u> — <u>яскраве сонце</u> .

272

1. Перепишіть уривок з вірша. Зробіть позначки для виразного читання списаного тексту — логічні наголоси, паузи, різновиди інтонацій тощо. Прочитайте вірш, дотримуючись позначок.

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.
Бляшаний звук води, веселих крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
і раптом озирнись, а це вже роки й роки!

Л. Костенко

2. Знайдіть односкладні та неповні речення. Поясніть різницю між ними.

273

Випишіть окремо односкладні та неповні речення.

1. Сиджу на бігунках; на вибоях мене підкидає. 2. Дзвоню зубами, бо мені зимно. 3. Ще далі — зала. 4. За кілька днів — знову історія. 5. Двері в передпокій наростіж. 6. Стріляють. 7. Але од сього не легше. 8. Додому привозим з катання морозні щоки і гру вогнів в оці. 9. Як гарно було б перекинутись раптом і пірнути лицем в молодий сніг! 10. Де щітка? 11. Ключі! Зараз ключі!.. 12. Новий жовтий високий дім. 13. У кав'ярні повно (За М. Коцюбинським).

Стиль і синтаксис

Якщо ви спостережливі, то зауважили, що неповні речення часто вживаються в прислів'ях, афоризмах, рекламних текстах. Активне використання неповних речень у зазначених висловлюваннях зумовлене їхньою динамічністю та розмовним забарвленням. Неповне з погляду синтаксису речення не заважає сприймати його зміст — пропущені один або кілька членів (головних чи другорядних) зрозумілі з контексту або із ситуації: *Птах спирається на крила, людина — на рідню. Для життя вибери*

місце, для відпочинку — друга. На устах літо, а на серці — зима. Ученим стати легко, людиною — важко. Взула — і забула. Ми даруємо вам комфорт, ви нам — вдячність.

274

1. Прочитайте прислів'я та приказки. Якими реченнями передано їхній зміст? Доповніть неповні речення.

Нема бджоли без жала, а троянди — без колючок.
 Не дім господаря красить, а господар дім.
 Готуй сани влітку, а воза взимку.
 Друга шукай, а знайдеш — тримай.
 Найнявся вовк стерегти кошару, а лисиця — курник.
 Після коня залишається сідло, після людини — її ім'я.
 Якщо правда не допоможе, то кривда й поготів.
 Бережи честь змолоду, а здоров'я під старість.
 Як випустиш із свого язика, то на чужому не вдержиш.
 Дерево на дерево спирається, а людина — на людину.
 Нікому не скажу, тільки кумі та в млині.
 Недорід питає про рід, а нещастя — про друзів.
 На пам'ять свою скаржиться кожен, а на розум ніхто.
 Не той багато знає, що багато прожив, а той, що багато пережив.
 Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.
 Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
 Тримає слово, як решето воду.
 Ліпше спіткнутися ногою, ніж язиком.
 Коня керують уздами, а чоловіка — словами.
 Не давши слова — держись, а давши — кріпись.
 Слово вилетить горобцем, а вернеться волон.
 Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи.
 Павук і з квітів збирає отруту, а бджола — мед.

2. Запишіть власні приклади прислів'їв, афоризмів, реклами, що побудовані як неповні речення.

275

- Перепишіть тексти. Підкресліть неповні речення й визначте, до якого типу вони належать.

Текст 1

- Що це ви тут шукаєте?
  - Сон-траву.
  - Яку траву, кажете?
  - Квіти є такі... Схожі на тюльпани.
  - А-а-а... Та в нас їх називають просто — сон. Простуйте цим шляхом.
- Там, за базою відпочинку, того сну — хоч коси.

Текст 2

Простовбичив на березі цілісінський день, і, як-то кажуть, риб'ячого ока не побачив. А тим часом бувалі рибалки настьобали карасів удосталь.

— На що ви вудите?.. — запитую одного.

— На курячі вуха! — сміється. — Отакечки їх пінцетиком щип, щип...

— Ну, а коли всерйоз — на черв'яка. Та ще треба мати невеликого човника, запливати в зарості. Там тих карасів, карасів!.. (За С. Хаврусем).

- **276** Об'єднавшись парами, складіть і запишіть діалог, перша репліка якого запозичена в О. Гончара й починається словами: «Щоб спромогтися помічати якісь звичайнісінькі, проте безмірно прекрасні речі, що ними наповнено цей живий навколишній світ...»

Вчимося культури мови

Часто плутають ці слова-пароніми, як-от у реченні: *Художниця відтворила в чисельних* (правильно — *численних*) *пейзажах картини рідної природи.*

Коли треба сказати про велику кількість чогось, використовуємо слово *численний*.

Прикметник **чисельний** має значення «числовий», а також «кількісний». Правильно сказати: *чисельний аналіз, чисельний* (тобто «кількісний, виражений у числах») *склад учнів, чисельна* (тобто «кількісна, виражена в числах») *перевага.*

Прикметник **численний** має значення «наявний у великій кількості»: *численні орфографічні помилки, численні досліді, численні перемоги, численні відвідувачі, численні учасники олімпіад.*

До лексичних помилок належать штучні утворення *багаточисленний, багаточисельний.*

- 277** Прочитайте усмішку, дотримуючись правильної інтонації в неповних реченнях. Поясніть правопис неповних речень.

 У Батько Вовчика на батьківських зборах:
— Ну що поробиш. Вовчику в одне вухо влетіло, з другого — вилетіло...
Учитель фізики:
— Помиляєтесь. Звук у вакуумі не поширюється.

Незакінчене речення — це обірване речення, у якому думка не завершена. Такі речення з'являються, коли мовцеві важко висловити якусь думку й він шукає потрібних слів, або коли від хвилювання він обриває речення й переходить до висловлення іншої думки, не завершуючи речення.

Незакінчені речення характерні для розмовного стилю, а також для художнього стилю, у якому вони передають схвильованість персонажа чи автора. Незакінчені речення позначаються на письмі трьома крапками.

Незакінчені речення використовуються зі стилістичною метою. Вони виконують різні функції, зокрема, передають:

- схвильовану мову: — *Гарний вірш... Який же гарний! Це ти... Це ти так відповів на мої... мої сподівання, мої мрії?*
- надзвичайну ситуацію спілкування, наприклад прощання батька із сином: — *Прощай, сину. Нехай тебе доля боронить від лихого. Хай... — раптом Дмитрові перехопило дух, він вже не міг дивитися на бліде обличчя сина (М. Стельмах).*
- невисловлену погрозу: — *Ну, якби не стримався! — пригрозив старшина. — Я б тобі... (О. Гончар).*

Від неповних речень незакінчені речення відрізняються тим, що в них важко або й неможливо встановити, щоби конкретно випущено.

278

Прочитайте уривок з поеми. Визначте, які з речень є неповними, а які — незакінченими. Випишіть незакінчені речення. Які стилістичні функції вони виконують?

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
«Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Де що розказати».

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
«Марку! подивися,
Подивися ти на мене:
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...»

Та й онімїла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно, пильно подивилась —
Сльози покотились.
«Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати».
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!

Т. Шевченко

279

Прочитайте уривки з історичного роману. Проаналізуйте стилістичні функції незакінчених речень.

1. Я їм скажу: вибирайте гетьмана,
визволяйте край з-під кормиги.
Ну, а я... Зрештою, геть мене,
коли я вже вам не до шмиги.
2. А я... Що ж я?.. Та я вже й не подужаю.
Вже віку доживатиму будь-де.
Або сліпого гетьмана з бандурою
колись в степах мій джура поведе...

3. Зелений кінь. Ворота. І петля.
І дзвонять, дзвонять, дзвонять,
дзвонять келихи! —
як ті... тоді... в наметі короля...
4. Аж страшно як згадаю. Я мчав несамовито.
Я в Суботів примчався... Ох, сили не стає...
Мій хутір пограбований. Дитя моє убите.
Гелену мою вкрадено. І все вже не моє.

Л. Костенко

280 Прочитайте уривки з текстів. У чому полягає роль інтонації незакінчених речень для розуміння змісту поданих діалогів та окремих речень?

* * *

М а р и н а (*до Андрія*). Скажи, що сталося з тобою?
А н д р і й. Сказати, що сталося зі мною, —
Не знаю сам... не знаю...
М а р и н а. Я почуваю... Ну що ж! Нічого... почекаю... (*Олександр Олесь*).

* * *

— А я так боялася, що... — почала Калина. Але, спам'ятавшись, не доказала про свої минулі страхи. Губи її таки заломилися, дівчина впала Юрі на груди й зайшлася плачем (*Р. Федорів*).

* * *

— ... Да-а, а на війні дак ми її просто шапками пили.
— Та не може бути, — хитає головою Дзиндра.
— Як не може? Та ми ж з тобою тоді...
— А-а, згадав! Точно шапками... (*Ю. Винничук*).

* * *

С т е п а н. Ось тута поговорим, пане-брате, бо, знаєш, там... тут буде захисніше (*Леся Українка*).

* * *

— Ні, йому, Миколі Степановичу, вони повинні б дякувати за його виступ, а вони... (*Б. Антоненко-Давидович*).

 281 Складіть діалоги за поданими ситуаціями. Використайте з них незакінчені речення. Ситуації: а) учень запізнився на перший урок і пояснює вчителю, через що це сталося; б) друзі, які мандрують різними маршрутами, несподівано зустрілися на привалі під Говерлою; в) дівчата подарували на день народження другові нову книжку його улюбленого автора.

282 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Не/повне речення, кон/текст, ситуац(и, і)я, в/решті, в/дома, пропу-
ще(н, нн)і, друго/рядні члени, піз(н, дн)о, ел(и, і)птичне, конте(с, кс)туальне,
ситуат(и, і)вне, пишно/голові, т(е, и)ре, незліч(ен, енн)і, соня(ч, ш)ник, про-
пущ(ен, енн)ий член, клапті сніг(а, у), пр(е, и)критий, оз(е, и)рнутися,
на/роз/ті(ж, ш), перед/покій, си(ж, дж)у, (дз, з)воню, щ(і, и)тка, ка(в'я,
вя)рня, сон/трава, у/досталь, як/от, на/вколишній світ, пінцет(і, и)к, чер(вя,
в'я)к, в/сер(ьо, йо)з, пр(и, е)красні речі, бе(з, с)мірно.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ

«ОДНОСКЛАДНЕ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ І НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ»

Односкладним називається речення, у якому граматична основа вира-
жена одним головним членом і не передбачає наявності другого головного
члена. Головний член односкладного речення у формі підмета або присудка
двоскладного речення.

Односкладні речення з головним членом у формі присудка		
Тип речення	Форма вираження головного члена	Приклад
Означено-особове (головний член називає дію, що стосується певної особи, яка прямо не називається, але на неї вказує особове закінчення головного члена)	Дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу; дієслово наказового способу	<i>І знову йдемо (О. Гончар). Обступи мене, ліс (Л. Костенко).</i>
Узагальнено-особове (головний член називає дію, що стосується узагальненої особи, тобто одночасно кожного й усіх)	Дієслово 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів, рідше — дієслово 1-ї особи множини, 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу	<i>Що посієш, те й пожнеш (Народна творчість). Від добра добра не шукають (Народна творчість). Що маємо, не бережемо, а втративши — плачемо (Народна творчість).</i>
Неозначено-особове (головний член називає дію, що виконується невизначеною або навмисне не названою особою)	Дієслово 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або форма множини минулого часу	<i>Танцюють, співають, веселяться на вулицях (О. Довженко). Подалися в зелений хвойник (С. Хаврусь).</i>

Односкладні речення з головним членом у формі присудка		
Тип речення	Форма вираження головного члена	Приклад
Безособове (головний член означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого діяча)	Безособове дієслово; особове дієслово, ужите в безособовому значенні; безособова дієслівна форма на <i>-но, -то</i> ; прислівник; слово <i>немає</i> ; неозначена форма дієслова; слова <i>треба, можна, доцільно, потрібно</i> + неозначена форма	<i>Суму кожному вистачає, природі теж</i> (М. Стельмах). <i>Не злічити мені цих зірок</i> (В. Сосюра). <i>Вечірньою свіжістю тягло від потоку</i> (О. Гончар). <i>Шквалом вітру відірвало величезну крижину і погнало разом з рибалками в море</i> (О. Гончар).
Односкладне речення з головним членом у формі підмета		
Тип речення	Форма вираження головного члена	Приклад
Називне (головний член стверджує наявність предметів, явищ без вказівки на дію чи процес)	Іменник у називному відмінку або сполучення числівника з іменником у родовому відмінку множини	<i>Чорна-чорна та глибока ніч</i> (Леся Українка). <i>Багато людей.</i>

Односкладне речення може бути частиною складного речення.

Повним називається речення, у якому не порушена послідовність синтаксичних зв'язків між членами речення.

Неповним називається речення, у якому пропущено один чи кілька членів, установлюваних із контексту або мовної ситуації.

Серед неповних речень розрізняють: **еліптичні, контекстуальні, ситуативні**.

Пропущеними в неповному реченні бувають як головні, так і другорядні члени.

Неповними реченнями можуть бути й односкладні, і двоскладні речення.

У неповному реченні на місці пропущеного члена (членів) речення тире можемо ставити або не ставити. Тире замінює пропущений член (найчастіше присудок) при логічному виділенні наявних членів речення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

283 Виконайте тестові завдання.

1. Ознака, за якою речення поділяємо на односкладні та двоскладні, — це
  - А наявність (відсутність) другорядних членів
  - Б мета висловлювання
  - В кількість граматичних основ
  - Г склад граматичної основи

2. Усі односкладні речення з головним членом у формі присудка перераховані в рядку
- А означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове
  - Б означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, називне
  - В означено-особове, узагальнено-особове, неозначено-особове, безособове
  - Г означено-особове, узагальнено-особове, неозначено-особове, безособове, називне
3. Головний член односкладного узагальнено-особового речення
- А називає дію, що стосується узагальненої особи, тобто одночасно кожного й усіх
  - Б стверджує наявність предметів, явищ без вказівки на дію чи процес
  - В означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого діяча
  - Г означає дію, що виконується невизначеною або навмисне не названою особою
4. Не належить до безособових речення, подане в рядку
- А Годі нам говорити на різних мовах (*М. Коцюбинський*).
  - Б І враз Остапові зробилося весело і легко (*М. Коцюбинський*).
  - В Йшли недовго (*М. Коцюбинський*).
  - Г Йому боляче (*М. Коцюбинський*).
5. Означено-особовим не є речення в рядку
- А Візьми з собою освятити й слово / Із пасочками вкупі при свічі (*М. Палієнко*).
  - Б Милуюся мовою, як мати немовлям... (*С. Коваль*).
  - В Не губіть своєї мови, юнко та юначе! (*В. Івасик*).
  - Г Не дам іржавіти ні слову, ані півслову (*А. М'ястківський*).
6. Неозначено-особовим є речення в рядку
- А Ласкаво й грізно заговорять. / Про наші дні, про всі віки... (*А. М'ястківський*).
  - Б У сміхові, кажуть, одна з принад риболовлі (*С. Хаврусь*).
  - В У хід було пущено лопати, вила, граблі, порожні лантухи, ошмаття якихось брезентів (*О. Гончар*).
  - Г Літо вони проведуть разом, бо поїдуть на археологічні розкопки (*О. Гончар*).
7. Називне речення подане в рядку
- А Кінь під ним гарячий, вороний (*М. Коцюбинський*).
  - Б Твої очі — тихий вечір... (*Олександр Олесь*).
  - В Навколо — тиша (*М. Коцюбинський*).
  - Г Шматочок неба і шматочок двору (*Л. Костенко*).

8. Безособове речення, головний член якого виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні, подане в рядку
- А Снігом замело (*Л. Костенко*).
  - Б Людей немає (*Л. Костенко*).
  - В Пахне сосною, пахне м'ятою, житнім хлібом і бджолами (*М. Гірник*).
  - Г Не дуже нам спочилось (*Л. Костенко*).
9. Односкладне речення подано в рядку
- А Угорі чисте, по-весняному лунке небо (*Г. Тютюнник*).
  - Б Думаючи про Івана Франка, щоразу думаємо про людську велич (*О. Гончар*).
  - В І сад рясний, і нива хлібодарна (*Л. Костенко*).
  - Г Ставки — це блакитні очі землі (*М. Стельмах*).
10. Еліптичне неповне речення подано в рядку
- А Не спалося ні миті. А спокій дивний! (*Л. Костенко*).
  - Б Воля — пташка, воля — вітер... (*Олександр Олесь*).
  - В Поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра (*Народна творчість*).
  - Г — Звідки ти приїхав?
— Здалеку.
11. Неповне речення подано в рядку
- А Життя було таке широке і безмежне, а вік мій такий коротенький, як носик горобчика (*Микола Хвильовий*).
  - Б Споконвіків люди закохуються, одружуються, народжуються — продовжують свій рід (*А. Дімаров*).
  - В А вдома десь — сім'я, хатина і клаптик поля край села (*Д. Фальківський*).
  - Г Вода була холодна, пахуча, смачна, ніби березовий сік (*І. Цюпа*).
12. Односкладне неповне речення подано в рядку
- А Далі — Замок, Самовілка, Спас, Боки, Мостовище... (*С. Хаврусь*).
  - Б Люди різні між нас бувають — симпатичні, гарні, чудні (*В. Симоненко*).
  - В Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — по-важності (*Остан Вишня*).
  - Г З великим інтересом читаю ваші листи (*З газети*).

284

Використовуючи односкладні речення різних типів, неповні речення, напишіть твір-роздум «Ми завжди відповідаємо за тих, кого приручили». Для написання твору використовуйте допоміжні матеріали — фото, що подане, вислів французького філософа Ж. Бернарденна: «Жорстоке поводження з тваринами є тільки першим досвідом для такого самого поводження з людьми».

Я і мистецтво

§ 26. Однорідні члени речення. Зв'язок і розділові знаки між однорідними членами речення

285 1. Перепишіть речення. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів, тонів. 2. Ніч, озеро, комиші шумлять — шумлять дуже, тривожно. 3. А над озером, над очеретами, над світлою, залитою сонцем широчінню Чари-Комишів лише лелеки величаво плавають, із піднебесся оглядають місцину. 4. Унизу розкинувся сліпучий Дніпро, по ньому випирає з води знайоме Богданові з дитинства каміння, рудувате, ніби пригоріле, прижовкле на сонці. 5. А вранці знову сліпучість, і білосніжність, і якийсь уже не страшний після ночі двигіт ударів по всьому узбережжю. 6. Та

все ж весна прийшла, розіллалася повинню. 7. Зійшла снігова вода, і всюди в плавнях, на вербах і лозняках, як ватерлінія весни, сохне листя торішнє, вимиті коси завислих трав. 8. Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна. 9. Закодовано у ній [воді] і гуркоти циклону, і силу стихій, і горе чиєсь, — утілює в собі переблисковий плин самого життя (З тв. О. Гончара).

2. На які питання відповідають підкреслені вами однорідні члени речення?
3. Які члени речення можуть бути однорідними?

Просте речення (односкладне і двоскладне) може бути ускладнене:

- однорідними членами;
- відокремленими членами;
- звертаннями;
- вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Однорідними називаються два та більше членів одного речення, які стосуються того самого члена речення, відповідають на одне й те саме питання та виконують однакову синтаксичну роль.

Однорідними можуть бути головні та другорядні члени речення: *Наша дума, наша пісня не вмере, не загине* (Т. Шевченко). *Співає осінь ніжно і журливо* (Д. Павличко). *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко). *Але часом одна здібна, щира, незалежна людина може зробити більше, ніж можуть зробити сотні залежних бюрократів* (В. Винниченко). *А знизу, з-під палуби, лине сумна, неголосна, зате рідна українська пісня* (С. Плачинда).

Однорідні члени поєднуються сурядним зв'язком. Засобами вираження сурядного зв'язку є інтонація переліку або протиставлення й сполучники сурядності.

В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів. Один **ряд однорідних членів** стосується одного члена речення. **Наприклад**, у реченні: *Летіло у вирій птаство, забирало свої голоси, свій щебет, свої пісні, а зали-*

шало нам удома лиш очікування на своє повернення (Є. Гуцало) перший ряд однорідних членів — це однорідні присудки (*летіло, забирано, залишало*), пов'язані з підметом *птаство*; другий ряд однорідних членів — це однорідні додатки (*голоси, щебет, пісні*), пов'язані з присудком *забирало*.

Сполучники сурядності

єднальні	протиставні	розділові
<i>і (й), та (у значенні і), і ... і, ні ... ні, як ... так і, ще й, не тільки ... а й (не лише ... а й), також, причому, при- тому</i>	<i>а, але, та (у значенні але), однак, зате, проте</i>	<i>або, чи, або ... або, чи ... чи, то ... то, хоч ... хоч, чи то ... чи то, не то ... не то</i>

286

Перепишіть речення. Підкресліть однорідні члени. Якими сполучниками (єднальними, протиставними чи розділовими) з'єднані однорідні члени?

1. Розцвітай же, слово, і в родині, і у школі, й на заводі, і у полі пречудово, пречудово — розцвітай же, слово! (*П. Тичина*). 2. Ой не хочу хатки, ані сіножатки, ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка (*Народна творчість*). 3. Митець думає не тільки розумом, а й серцем (*О. Довженко*). 4. Чуття, і бажання, й надії! Живи і надійся на них (*А. Малишко*). 5. Червоні круглолиций, горить, а не сяє (*Т. Шевченко*). 6. Небо то ніби плакало тихими дрібними сльозами, то цілі дні ніби ливцем лило сльози (*І. Нечуй-Левицький*).

На письмі однорідні члени з'єднані сполучниками сурядності або інтонацією (комами, зрідка — тире, крапкою з комою).

Розділові знаки між однорідними членами речення

Кома ставиться, якщо:

- 1) однорідні члени не з'єднані сполучниками: *В один день затопило ліси, сінокоси, городи* (О. Довженко);
- 2) два однорідні члени з'єднані протиставними сполучниками: *Усмішка гостра, а однак сумна* (Леся Українка);
- 3) однорідні члени з'єднані повторюваними сполучниками: *Дід робив лю- дям чи воза, чи сани, чи колеса, чи січкарю* (М. Стельмах);
- 4) однорідні члени з'єднані парними сполучниками (кома ставиться перед другою частиною): *Не лише силою треба боротись, а й умінням* (Народна творчість);
- 5) однорідні члени з'єднані в пари (кома ставиться між парами): *На клумбах пишно цвіли червоні канни і герані, бузкові іриси і жовті гвоздики* (П. Панч);
- 6) другий однорідний член приєднується як доповнювальний елемент сполучниками **ще й, та й, а також**: *Заспівали брати, ще й сестроньки* (Народна творчість).

Кома не ставиться, якщо:

- 1) два однорідні члени з'єднані одиничними сполучниками **і (й), та** (у значенні *і*), **чи, або**: *Вузенька стежечка щезала часом серед кам'яної пустелі або ховалася під виступом скелі* (М. Коцюбинський);

- 2) два однорідні члени, що становлять стійкий вислів, з'єднані повторюваними сполучниками **і ... і, ні ... ні** (ні живий ні мертвий, ні в тин ні в ворота, і сміх і гріх, і холод і голод, ні з сього ні з того, ні дати ні взяти): *Похнюпився Бурмило, стоїть ні в сих ні в тих* (Л. Глібов).

Примітка. Слова *і т. ін.* (*і таке інше*), тощо не вважаються однорідними членами, перед ними кома не ставиться: *Учні жваво обговорювали перші уроки з біології, алгебри, геометрії, фізики тощо.*

Тире ставиться між двома однорідними членами, якщо другий однорідний член протиставляється першому або виражає причину, наслідок, доповнення, раптову зміну подій: *Було колись — минулося, не вернеться знову* (Т. Шевченко).

Крапка з комою ставиться між двома однорідними членами, якщо вони значно поширені або далекі за змістом: *Розжеврене, червоне сонце низько спустилося; багряним світлом грало по деревах* (Леся Українка).

287

Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

Національний музей літератури України. м. Київ

Національний музей літератури України — один із найпопулярніших загальнокультурних закладів країни. Ураховуючи великий внесок закладу в збереження національної літературної спадщини визначну роль у духовному житті суспільства ґрунтовну наукову роботу Указом Президента України від 29 травня 1999 року музею надано статус національного.

Музейна колекція налічує сьогодні понад 65 тисяч експонатів, безцінних пам'яток духовної культури українського народу. Серед них — унікальні стародруки й рукописні книги першодруки і прижиттєві видання творів відомих письменників України їхні рукописи і меморіальні речі документи музичні інструменти твори образотворчого та декоративного мистецтва тощо.

Відвідувачі музею мають змогу побачити такі реліквії, як відома рукописна книга «Ліствиця» Іоанна Ліствичника примірник «Апостола» Івана Федорова прижиттєві видання та книжки з автографами Тараса Шевченка Івана Котляревського Пантелеймона Куліша Івана Франка рукописи Лесі Українки Михайла Старицького й Ольги Кобилянської меморіальні речі Панаса Мирного й Івана Нечужа-Левицького рідкісні фотографії як Марка Вовчка так і Марії Заньковецької.

288

Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки між однорідними членами. Випишіть речення з однорідними присудками.

1. Хвиля хитає комиші, вішає на кореневища верболозів лиштви білої піни.
2. Небо було високе, із сліпучою голубінню, без жодної хмарки.
3. За Ташанню діброви стоять у весняних розливах, а від чорного дуб'я й тінь у воді чорна, і брижі там ходять від вітру дрібненькі, але ворони, роздратовані, у несупокої.

4. Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний. 5. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, трубним криком журавлів, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ. 6. Узбіччя дороги було поросле вівсюгом, степовими ромашками, полином. 7. Одного разу ішов із школи, забрів у високе жито, розіслав піджак і ліг, підклавши під голову книжки. 8. На лугах рудими шапками виднілися островки, а далі розкинулися поля (З *тв. Г. Тютюнника*).

289

1. Прочитайте текст. Випишіть речення з однорідними членами. Поясніть уживання розділових знаків між однорідними членами або їхню відсутність.

Чарівною птахою злітає музика, заповнює все довкола. Багаття оркестру все розгорається, усе вищає полум'я, усе палахкішим стає живодайний вогонь музики.

Симфонія Євгена Станковича «Я стверджуюсь» на слова Павла Тичини за дуже короткий час здобула любов і визнання. Високий романтизм, громадянський пафос, глибока людяність — лейтмотив цього твору. За симфонію «Я стверджуюсь» Євгенові Станковичу була присуджена Державна премія імені Тараса Шевченка.

Чи думав колись малий Євген, бігаючи з хлопцями на свалювських полонинах, що буде композитором, чи мав на гадці, слухаючи по радіо симфонічну музику, що й сам колись буде її творцем?

— І не думав, і не гадав, — відказує композитор, — але музику любив змалку. У святкові дні, коли все навколо бриніло музикою та піснями, я й сам, здавалося, перетворювався на щемливу скрипку чи на дзвінку сопілку.

Ужгородське музичне училище згадує композитор із вдячністю. Адже стільки приємних і радісних хвилин подарували йому уроки теорії, гармонії музики, вивчення творчої спадщини світових і вітчизняних творців музики.

Навчаючись у Київській державній консерваторії імені П. І. Чайковського, у класі видатного композитора Бориса Миколайовича Лятошинського, Євген Станкович шукає свій власний почерк, своє мистецьке обличчя. Його однаковою мірою хвилюють як історичні, так і сучасні, як епічні, так і ліричні сюжети. Він — автор багатьох симфоній, балетів, камерних, хорових, вокально-інструментальних творів, музики до кінофільмів, вистав тощо (За *О. Доріченком*).

2. Які пунктограми (крім пояснених вами) ви зауважили в тексті?
3. Розгляньте фотографію на с. 136. Пофантазуйте, яку мелодію виконує дівчина. Розкажіть, яка музика вас захоплює. Використайте речення з однорідними членами.

290

1. Прочитайте уривок інтерв'ю з українським музикантом, композитором Валентином Сильвестровим. До якого стилю належить поданий текст?

— **Що для Вас — музика?**

— По суті, дитяча справа. Дитячий погляд на життя... Митці складають вірші, музику — такі собі «дрібнички»... Щоправда, з часом ці «дрібнички» раптом можуть виявитися символами нації, формувати імідж держави.

— **Чому Ви написали музичні твори на вірші Тараса Шевченка?**

— Батьки мої — українці. Хоча й міські мешканці, а вдома говорили українською. Я закінчив українську школу в Києві, який був російськомовним. І ось після школи в мене залишилося таке відчуття, що Пушкін, Лермонтов — це справжня поезія, а Шевченко — вторинний. Згодом мені його відкрили друзі-художники Григорій Гавриленко й Валерій Ламах, і я переконався, що це геніальний поет. Отож захопився ним по-справжньому.

«Кантати: на вірші Т. Шевченка» я написав ще в 1977 році. Там три Шевченкові тексти. «Думи мої...» і два з «Кавказу»: «За горами гори...» і «А поки що мої думи...». По суті, Батьківщиною Шевченка була не так територія України, як українська мова. Він же значну частину життя провів поза Україною.

Твір на вірші «Прощай світе, прощай земле...» увійшов до циклу «Тихі пісні».

У Шевченка є переклади псалмів, дуже відомі, а є вірші, по суті, псалми. «Реве та стогне Дніпр широкий...» — це ж псалом. Я написав свою музику на ці вірші.

А раніше виник диптих «Два заповіти»: божественний і людський. «Отче наш» і «Заповіт» Шевченка... (За О. Чекан).

2. Випишіть із тексту по одному реченню з однорідними підметами, присудками, додатками, означеннями.

3. Проаналізуйте тексти Шевченкових творів, які згадав В. Сильвестров. Які рядки з них подобаються вам найбільше? Чи є в них речення з однорідними членами? Поясніть орфограму «Розділові знаки між однорідними членами речення».

291

Уявіть собі ситуацію: вас познайомили з улюбленим співаком (художником, актором, спортсменом...). Змоделюйте ваш із ним діалог (п'ять–десять реплік), використовуючи речення з однорідними підметами, присудками, означеннями, додатками, обставинами. Запишіть діалог, підкресліть однорідні члени речення.

292

Складіть і запишіть речення з поданими висловами. Як називаються ці вислови? Поясніть написання однорідних членів.

І швець і жнець, ні риба ні м'ясо, ні за що ні про що, ні собі ні людям, ні слуху ні духу, і вашим і нашим, ні туди ні сюди, ні в тин ні в ворота.

- 293** Перепишіть текст, поставивши на місці позначки • кому чи крапку з комою. Поясніть уживання коми та крапки з комою в реченнях з однорідними членами.

Стаття 24

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси • кольору шкіри • політичних • релігійних та інших переконань • статі • етнічного та соціального походження • майнового стану • місця проживання • за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки та чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності • у здобутті освіти й професійній підготовці • у праці та винагороді за неї • спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок • встановленням пенсійних пілг • створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством • правовим захистом • матеріальною та моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пілг жінкам і матерям (*З Конституції України*).

- 294** Випишіть із будь-якого підручника (або складіть самостійно) десять речень зі словосполученнями *і таке інше, і (та) інші, і тому подібне, тощо*.

- 295** 1. Перепишіть жартівливі фольклорні слова вдячності господарям. Знайдіть однорідні члени.

Спасибі за хліб, за кашу і милість вашу.
Спасибі за закуску — що не з'їв ні курку, ні гуску.
Спасибі за розсіл, а хліб свій, ще й сіль.
Благодареники за пухкі, смачненькі вареники.
Спасибі за рибу, а за раки нема дяки.
Дякувати за обід, що наївся дармоїд.
Дякую вам не за те, що грали, а за те, що перестали.

2. Які слова вдячності, відомі вам з народної творчості, ви використовуєте в спілкуванні?

- 296** 1. Прочитайте текст. Чому твори мистецтва можуть бути «заарештованими»?

21/IX [19]44

Над Десною музей-в'язниця...

Під музеєм у льоху під замком брудний «заарештований» музей. А в ньому під замком із сургучними печатями в'язні — портрети XVII і XVIII століть і речі. Тут гетьмани й полковники, митрополити, жінки козацької старшини. Усе темне од часу й темряви в'язниці. Виконані прекрасними майстрами. Неначе я попав на той світ. І здається мені, що час від часу по ночах вони виходять із своїх рам на раду і розмовляють проміж собою, бо чого ж такі сумні й тяжко замислені обличчя на геть усіх портретах? Яка туга зв'ялила їхнє серце? Який сум і важка-преважка турбота в очах!

Часом до льоху заходять перевірити, чи всі в'язні є. Се визначало завжди зміну директора музею-в'язниці. Приходили в супроводі молодця з револьвером. Тоді портретам доводилося чувати різні сентенції про історію, політику, мистецтво. Потім двері замикали знову, гримів замок важкий мазепинських часів, і знову наступала тиша. І довго дивилися Богдан з Іваном один на одного, дивилися щось років кільканадцять, аж поки одного разу не вилетіли в повітря, розірвані на шмаття німецькою бомбою, і не щезли в полум'ї великої пожежі (Із «Щоденника» О. Довженка).

2. Перекажіть текст (усно), використовуючи речення з однорідними членами.
3. Складіть речення з однорідними членами, у якому назвіть прізвища історичних осіб, згаданих в останньому абзаці тексту. Запишіть утворене речення й підкресліть головні та другорядні члени.

297 Складіть і запишіть речення з однорідними членами, які б відповідали схемам:

○ і ○, ○ і ○.

○, але ○.

○, ○, ○, ○ тощо.

як ○, так і ○.

○, ○ і ○, а також.

○ і ○ ○, ○, ще й ○.

298 1. Прочитайте текст. Поясніть лексичне значення слова *синтетичне*. Перепишіть текст, розставивши розділові знаки.

Кіно мистецтво синтетичне. Кіно мистецтво колективне. У створенні кінофільму беруть участь сценаристи режисер оператор художник композитор актори й каскадери декоратори й костюмери освітлювачі та гримери звукооператори й монтажери і ще багато людей найрізноманітніших професій.

2. Використовуючи речення, ускладнені однорідними членами, запишіть, що вам відомо про сучасне кіно.

Вчимося культури мови

299 Запишіть речення, добираючи з дужок правильний варіант.

1. Розпочався (учбовий / навчальний) рік. 2. Цієї осені у школі було чимало цікавих (заходів / міроприємств). 3. На день народження я отримала (багато-

чисельні / численні) мейлики, есемески, а також звичайні листівки. 4. Мій брат-студент готується до (перездачі / перескладання) іспиту з нарисної геометрії. 5. Щосуботи ми ходимо по (магазинам / магазинах), роблячи запаси продуктів на наступний тиждень. 6. Майже в кожному українському місті є пам'ятник (Шевченкові / Шевченка). 7. Цю інформацію ми знаємо (по газетах / з газет). 8. Сашко пропустив (по хворобі / через хворобу) аж п'ять тренувань. 9. У липні я з татом, братом і своїм (самим кращим / найкращим) другом підемо в похід. 10. По (міським дорогам / міських дорогах) рухається (громадянський / громадський) транспорт. 11. «Я по (відповідям / відповідях) добре бачу, як ви підготувалися до уроку», — тихо промовила Тамара Сергіївна.

Повторюємо орфографію

300 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Одно/рідні члени, розма(і, ї)тіс(т, тт)ю, широ(чин, чінн)ю, а(к, кк)орди, оч(е, и)ре(д, т), піднебе(с, сс)я, по узбере(ж, жж)ю, пр(е, и)горіле, пр(е, и)жовкле, біло/сніжність, розі(л, лл)ялася, пові(н, нн)ю, заб(е, и)рало, очікува(н, нн)я, поверне(н, нн)я, не/залежна людина, бюр(а, о)крат, ватер/лінія, сіно/жатка, кругло/лиций, сіно/коси, ч(е, и)рвоні ка(н, нн)и, г(е, и)рані, бу(з, с)кові ір(и, і)си, стеж(е, и)чка, ні/з/сього/ні/з/того, (У, у)каз, (П, п)резидента України, ко(л, лл)екція, експ(а, о)нати, старо/друки, м(е, и)моріальні, першо/друки, пр(е, и)/життєві вида(н, нн)я, твори образо/творчого та д(е, и)коративного м(е, и)сте(цт, тст)ва, руко/писи, авто/графи, Пантел(е, и)ймон, Нечуй/Левицький, до Марка Вов(чка, чок), навчаюч(и, с)сь, комиш(и, і), вербо/лози, до/в/кола, полу(м'я, мья), с(и, е)мфонія, раді(стн, сн)і, обли(ч, чч)я, (Д, д)ержавна премія імені Тараса Шевченк(а, о).

§ 27. Однорідні й неоднорідні означення

Другорядні члени речення — **означення** — бувають однорідні й неоднорідні. **Однорідні означення**, крім ознак, що властиві іншим однорідним другорядним членам речення, мають такі особливості:

- характеризують предмет з одного боку (називають колір, розмір, форму, матеріал тощо): *На горохах сиділи, як метелі, біло-рожеві, червоно-сині й жовтогарячі квіти* (М. Коцюбинський);
- указують на різні споріднені ознаки (їх можна замінити одним словом): *Затишний, мирний світ великого садка* (Є. Гуцало) (однорідні означення можна замінити словом *спокійний*);
- посилюють, пояснюють, уточнюють одне одного: *Він вийшов з дому, супроводжений спокійною, ласкавою, ніжною, материнською рукою!* (В. Собко);
- стоять після означуваного слова: *Люблю я бистрину життя прозору, поривну, глибоку* (Д. Павличко);

— першим має стояти непоширене означення, а потім — поширене (зворот): *А ще далі, за лугом та за річечкою, на снігах тремтять ніжні, майже невидимі фіалки* (Є. Гуцало). При іншому розташуванні означення не будуть однорідними.

Однорідними є художні означення (епітети): *Рівна, невблаганна спека ллється з неба* (Ю. Яновський).

Між однорідними означеннями, якщо вони не з'єднані сполучниками, ставиться кома.

До **неоднорідних** належать означення:

— які характеризують предмет із різних боків: *Зненацька в небі народжується швидке миготливе світло* (Є. Гуцало);

— коли кожне з попередніх означень стосується не означуваного слова, а наступного словосполучення з іншим означенням: *Одшуміли над Придесенням перші весняні грози, по тому настали теплі погожі дні* (Ю. Мушкетик).

Неоднорідні означення утворюють сполучення:

- займенника (співвідносного з прикметником) і прикметника чи дієприкметника;
- якісного і відносного прикметників;
- якісного і присвійного прикметників;
- поширеного означення (звороту) і непоширеного.

Між неоднорідними означеннями кома не ставиться. Неоднорідні означення не з'єднуються сполучниками.

Примітка. Деякі означення, залежно від інтонації, можуть уживатись і як однорідні, і як неоднорідні: *По небу пливла біла, пухнаста хмаринка* (однорідні). *По небу пливла біла пухнаста хмаринка* (неоднорідні). Це явище спостерігається в художніх текстах.

301

Прочитайте текст. Визначте, до якого типу означень (однорідних чи неоднорідних) належать виділені другорядні члени. Обґрунтуйте відповідь. Доберіть синоніми до означень, виражених прикметниками.

Сніг зими багатий на відтінки.

Найбілішим здається він тоді, коли падає вперше, — це **урочисте, летюче** безгоміння. Сніг тоді наче звучить у якійсь **м'якій, ліричній** тональності, він пробуджує **стійку, упевнену** радість. Сніжинка до сніжинки — і весь килим

навкруги наче витканий із **білої безгосої** музики, і тепер вона лежить під твоїми ногами, можеш іти по ній, коли в тебе вистачає відваги...

Є вечори, коли сніг синіє. Синіє він у вузькій занесеній вуличці, біля річки поміж лозами, які **пухкенькими**, ледь **помітними** штрихами домальовують картину надвечір'я отут, на околиці; синіє і в лісі, де стовбури старих ялин і сосен **своєю теплою** жовтизною тонко й виразно відтінюють **той стриманий синій** колір (За Є. Гуцалом).

302

1. Перепишіть речення, знявши виділені сполучники й поставивши замість них, де треба, розділові знаки.

1. Наснажена життям, аж весела йтиме гроза, і шумітимуть дерева, по-нічному високі **та** якісь розп'яті, хрестаті (*О. Гончар*). 2. Не було дощів, не було холоду, а вже, дивись, клен посвітлів-посвітлів за одну чи дві ночі, ясний стоїть, майже прозорий між темних лип **і** такий легкий у своїй жовтизні, ніби кожен листочок спалахнув із середини спокійним **і** негаснучим світлом, що схоже на болісний **і** водночас радісний усміх (*Є. Гуцало*). 3. Звідки взялося це відчуття неймовірно високого **та** чистого блакитного неба? (*Є. Гуцало*). 4. **І** ранкові, **і** вечірні дороги таять у собі таємницю, сподівання та жаль (*М. Стельмах*).

2. Порівняйте перебудовані речення з поданими. Яку різницю в ритмічній будові висловлювань ви помітили?

303

- Перепишіть речення, розставивши, де треба, розділові знаки між означеннями.

1. У тих крилах є пера й лілові і рожеві і жовтенькі (*Є. Гуцало*). 2. Проте людське здивування не перешкоджало снігові йти, і він собі сіявся на дерева, що не встигли поскидати свої різнокольорові осінні прикраси... (*Є. Гуцало*). 3. Чувся гострий хвилюючий запах полину (*Гр. Тютюнник*). 4. Звідкись долетів тихий протяжний свист такий знайомий з дитинства (*Гр. Тютюнник*). 5. Сірий припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом (*Гр. Тютюнник*). 6. Тривожне червоне сонце лежить над хлібами (*О. Гончар*). 7. Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем (*М. Коцюбинський*). 8. У садочку біля хатини, серед квітів, бджіл, дітвори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа, мов на картині, родина колгоспника Лавріна Запорожця й тихо співала «Ой піду я до роду гуляти» (*О. Довженко*). 9. Засмалені сонцем закурені мокрі від поту обличчя виблискували радістю й здоров'ям (*О. Довженко*).

304

1. Перепишіть текст, розставивши розділові знаки між однорідними членами речення.

Співачка народна і за званням і за душею артистка в найширшому розумінні цього слова Євгенія Семенівна Мірошниченко є справжнім дарунком від Бога нашій українській землі.

Перший обережний крок до майбутнього грандіозного успіху був зроблений у ремісничому училищі. Легкі радісні пісні юної солістки хору захоплюють серця хліборобів на ланах робітників у цехах під час шефських концертів хворих у військових шпиталях. А потім були районні міські всеукраїнські конкурси. Вісімнадцятирічна Євгенія стала студенткою Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського.

У 1957 році відбувся дебют Є. Мірошниченко на сцені Київського театру опери та балету. Її чекали гастролі виступи

конкурси зустрічі успіх слава. Її вітали в усіх куточках колишнього Радянського Союзу в Угорщині Афганістані Китаї Франції та інших країнах. Було стажування й у міланському театрі «Ла-Скала» в 1961 році.

2. Випишіть неоднорідні означення разом з означуваними словами. Поясніть уживання розділових знаків.

305

1. Прочитайте текст. Про які мистецькі терміни йдеться в поданому тексті?

Аранжування — у музиці — обробка твору для виконання на іншому інструменті, у декоруванні квітами — добір окремих рослинних елементів, квітів, вази й інших компонентів, складання з них букетів і композицій.

У всьому світі поширена японська школа аранжування квітів — ікебана. Ікебана вимагає, щоб у букеті не губилася краса жодної найнепомітнішої квітки.

Квітів беруть небагато. Букет чи композиція здебільшого складаються з трьох елементів. Це можуть бути, крім квітів, і сухі гілки, ягоди, фрукти, навіть пір'я. Наприклад, у букеті, складеному в стилі ікебани, восени чи взимку можна використати калину, горобину, сріблястий полин, хвойні гілки, колоски тощо. Квіти зі стеблами різної довжини розташовують вільно, як у природі.

Ікебана, що в перекладі означає «дати життя квітам», це шлях зближення людини й природи, мистецтво через рослинну композицію передати настроїв, ставлення до людей, світу, себе, життя.

2. На основі прочитаного тексту сформулюйте й запишіть власне визначення двох мистецьких термінів (*на вибір*). Використайте при цьому однорідні й неоднорідні означення.
3. Напишіть твір-роздум з елементами опису за матеріалами вправи й ілюстрацією. Використовуйте подані словосполучення.

Дивна біла скрипка; яскравий символічний образ; білий, чорний, червоний кольори; суха виноградна лоза; прекрасні живі квіти; сірі засушені будяки; поєднання двох мистецтв.

306

1. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки між однорідними означеннями. Усно обґрунтуйте свій вибір.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу виконавчу та судову.

Органи законодавчої виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної культурної мовної

та релігійної самотності всіх корінних народів і національних меншин України.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм (*З Конституції України*).

2. Які вам відомі державні програми, названі в останньому абзаці поданого тексту? Підготуйте розповідь про одну з таких програм.

307

1. Прочитайте вірш. За допомогою яких мовних засобів у вірші поєднано почуття, квіти, музику?

Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка рожева й синя хуртовина!
Але чому я думаю про Вас?
Я Вас давно забути вже повинна.

Це так природно — відстані і час.
Я вже забула. Не моя провина —
то музика нагадує про Вас,
то раптом ця осіння хуртовина.

Це так природно — музика, і час,
і Ваша скрізь присутність невлøvима.
Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка сумна й красива хуртовина!

Л. Костенко

2. Випишіть епітети до слова *хуртовина*. Які з них можуть бути однорідними означеннями, а які — неоднорідними?
3. Створіть і запишіть власний синонімічний ряд до слова *хуртовина*.
4. Чому, на вашу думку, поетеса вживає займенники *вас, ваша* з великої літери?

308

1. Прочитайте текст. Складіть за ним діалог.

Крокодилові (крокодилячі) сльози — лицемірні, нещирі, фальшиві сльози;
лити крокодилячі сльози — лицемірити, нещиро співчувати кому-небудь,
удавано вболівати за чим-небудь.

Крокодилів у водоймах України немає. Вони живуть у тропіках і субтропіках. Ми ж зазвичай цих великих хижих рептилій можемо побачити тільки в зоопарку або у фільмах. А от вислів «крокодилячі сльози» чуємо часто, він поширений в українській мові.

За стародавньою єгипетською легендою, крокодили, перед тим як з'їсти свою жертву, проливають гіркі невтїшні сльози. Та насправді ж голодний

ненажерливий хижак зовсім не плаче. Шведські вчені дослідили, що причина крокодилових сліз — це особливість його організму. Крокодили не мають потових залоз, тому коли їхнє тіло перегрівається, піт виходить через розміщені біля очей особливі сольові залози. Через них і виводяться з організму крокодила солі з рідиною, а людям здається, що він плаче.

Отак, буває, і люди: зроблять тобі прикрість, а потім самі ж і співчують, тобто проливають крокодилячі сльози. Така поведінка властива лицемірним, нещирим людям.

2. Випишіть однорідні й неоднорідні означення разом з означуваними словами. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з однорідними й неоднорідними означеннями.

309 1. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки й знявши ризик.

Коні водились у нас різні бо батько часто їх міняв на ярмарку. Були часом хитрі й не/добрі коні. Були не/щасливі ображені мужицькі кінські душі. Були перелякані за/кляті стурбовані або заворожені навіки грішники конячі. Але всі вони були окремі від нас при/гноблені засуджені без/поворотно й навіки. І це було видно по заході сонця коли довго дивитися з/близька у велике темно/сизе кінське око (*О. Довженко*).

2. Наведіть власні приклади орфограм, які ви зауважили в поданому тексті.

310 1. Прочитайте речення.

1. Погодою в нас на сінокоші щось, казали, років з півтора завідувала ворона... Наша, фамільна ворона (*О. Довженко*). 2. Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (*О. Гончар*). 3. Глибоко запалі сірі очі майора раз у раз звертались до Черниша (*О. Гончар*). 4. Високо серед неба стояв ясний, блискучий, повний місяць (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Степ дедалі втрачав свої барви, свою весняну моложаву свіжість (*О. Гончар*).

2. Поясніть уживання розділових знаків між однорідними (неоднорідними) означеннями. Перебудуйте речення так, щоб між означеннями вживались інші розділові знаки. Запишіть перебудовані речення.

Вчимося культури мови

- 311** Прочитайте словосполучення. Чому певні групи словосполучень розділяють крапки з комами? П'ять іменних словосполучень (по одному від кожної групи) розширте означеннями *мій, ця, наш, ваш, перший, чийсь*. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями.

Особистий підпис, особисте життя, особова справа, особовий склад; ефектна гра, ефектний вихід, ефективні засоби, ефективний результат; дійсний спосіб, дійсна військова служба, діючий вулкан, чинні знижки; програмний матеріал, програмовий матеріал, програмне забезпечення, програмове забезпечення; письмове розпорядження, письмовий стіл, писемні пам'ятки, письмовий звіт.

- 312** 1. Прочитайте усмішку. Знайдіть однорідні та неоднорідні означення.

У Щасливий, усміхнений Івась приніс додому листа. Довго крутив у руках стандартний білий конверт. Нарешті розірвавши, вийняв із нього чистий, акуратно згорнутий лист паперу.

- Що це? — здивовано запитала бабуся.
- Лист від подруги.
- Але ж у ньому нічого не написано!
- А ми посварились і не розмовляємо.

2. Складіть міні-твір (*п'ять–десять речень*) про те, як почуття гумору може допомогти розв'язати конфлікт. Використовуйте при цьому однорідні й неоднорідні означення.

Повторюємо орфографію

- 313** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Не/однорідні означе(н, нн)я, біло/рожеві, не/видимі фіалки, червоно/сині, жовто/гарячі, не/вблага(н, нн)а спека, з/ненацька, м(е, и)готливе, (П, п)ридесе(н, нн)я, ві(д, т)інки, падає в/перше, бе(з, с)гомі(н, нн)я, на/вкруги, витка(н, нн)ий, вули(ч, чь)ці, по/між, ле(д, т)ь/помітні, жовт(е, и)зна, (з, с)трима(н, нн)ий, по/нічному високі дерева, ле(г, х)кий, із/середини спалахнув, не/гаснуче світло, боліс(н, тн)ий, надвечі(р'я, рья), не/встигли по(з, с)кидати різно/кольорові осі(н, нн)і пр(е, и) Краси, мар(е, и)во, учил(е, и)ще, вісімнадцяти/річна, (К, к)іївська (Д, д)ержавна (К, к)онсерваторія, (К, к)іївський театр опери та балету, К(и, і)тай, (У, у)гор(ш, щ)ина, (А, а)(в, ф)ганістан, Франц(и, і)я, (а, о)ранжува(н, нн)я, ік(е, і)бана, законо/давча, соціаль-но/економічні, медико/санітарні, оздоровчо/профілактичні.

§ 28. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами

Слово, яке є об'єднувальною назвою до перелічуваних однорідних членів, називається **узагальнювальним словом**: *На вершечку стрілецької гори, на горах і в долинах — скрізь уже запанувала тиша* (І. Нечуй-Левицький). Узагальнювальне слово є тим самим членом речення, що й однорідні члени. Узагальнювальними словами можуть бути різні частини мови, але найчастіше — займенники (*усе, усі, такі, ніхто, ніщо*) і прислівники (*завжди, скрізь, усюди, ніде* та ін.).

314 Перепишіть речення. Підкресліть однорідні члени з узагальнювальним словом.

1. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло й присохло (*І. Нечуй-Левицький*).
2. Увечері до хати походилався уся сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка (*Степан Васильченко*).
3. Подяка вам за все: і за довір'я, і за любов (*П. Тичина*).
4. У лісі не було нічого: ані грибів, ані ягід, ані черешень (*І. Франко*).
5. І над водою, і над гаєм — кругом, як в усі, все мовчить (*Т. Шевченко*).

Розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами

1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після нього ставиться двокрапка .	<i>Трохи далі ростуть могутні <u>дерева</u>: <u>дуб</u>, <u>граб</u>, <u>берест</u> (С. Хаврусь).</i>
2. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами й при ньому є слова <i>наприклад, а саме, як-от</i> , то перед цими словами ставиться кома , а після них двокрапка .	<i>Чарівний <u>світ</u> пливе <u>переді мною</u>, <u>як-от</u>: сині <u>води</u>, білі <u>піски</u>, <u>хати</u> на високих <u>берегах</u> (О. Довженко).</i>
3. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед ними ставиться двокрапка , а після них — тире .	<i><u>Усе навколо</u>: <u>дерева</u>, <u>птахи</u>, <u>люди</u> — <u>сповнене весняної, пружної, нестримної сили</u> (В. Собко).</i>
4. Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то перед ним ставиться тире .	<i>Тонкі <u>брови</u>, <u>русяві дрібні кучері</u> на голові, <u>тонкий ніс</u>, <u>рум'яні губи</u> — <u>усе дихало молодою парубочою красою</u> (І. Нечуй-Левицький).</i>

Примітки. 1. Якщо однорідні члени речення вимовляються з підвищеною інтонацією, зрідка після узагальнювального слова перед однорідними ставиться тире. **Наприклад:** *Усе навпіл — і труд, і піт, любов і дні гарячі* (Д. Луценко).
2. У діловому й науковому стилях перед однорідними членами двокрапка може ставитися й тоді, коли в реченні немає узагальнювального слова (така двокрапка не обов'язкова). **Наприклад:** *На засіданні присутні: голова комісії, члени комісії, представник профспілкового комітету, представники учнівського самоврядування, голова батьківської ради. Мистецтвознавство вивчає живопис, скульптуру, графіку, архітектуру, декоративно-ужиткове мистецтво, літературу, музику, театр і кіно.*

315 Перепишіть речення. Підкресліть однорідні члени й узагальнювальні слова. Поясніть уживання двокрапки й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

1. Увесь довгий косогір, звернений боком до Росі, наче вкрив хтось найдорожчим килимом, зітканим з ярої зелені й ніжного дивоквіту: чубатого рясту, небесно-блакитних пролісків, шорстколистої медунки, прозора-салатової пшінки, кучерявого барвінку (*С. Хаврусь*). 2. На той час орачі зайняли попід горою дві гінки: першу — кіньми, другу — волами (*С. Хаврусь*). 3. І постають у твоїй уяві рідні краї — яри та вибалки, чорні ліси, тихенькі річечки, болота в осоках, високі горби й сірі дороги (*Є. Гуцало*). 4. Тепер і хмари, і небо над ними, і земля під ними, і жовто-імлістий просвіток з одного краю обрію, і перша блискавка з другого — усе це скидалося на незавершені полотна геніїв про створення світу (*М. Стельмах*). 5. Проте це відчуття приходить на коротку мить, а коли минає, то ще гостріше сприймаєш усе: і курні, глухуваті запахи землі, що линуть знизу, і непорочні відтінки голубизни у велетенському проваллі над собою; із любов'ю дивишся на мураха, що повзе на гілці, на зарості настурцій, що цвітуть під хатою (*Є. Гуцало*).

316 Доберіть до поданих рядів однорідних членів узагальнювальні слова. Складіть з ними речення.

- Музика, балет, кіно, театр, малярство, література.
- Чесність, порядність, відповідальність, пунктуальність, комунікабельність.
- Іти, бігти, їхати, летіти, плисти.
- У театрі, на виставці, у музеї, на концерті.
- Голосний, тихий, веселий, мінорний.

317 1. Прочитайте текст. Випишіть речення, де двокрапка вживається після узагальнювального слова перед однорідними членами.

А то однієї пізньої осені, коли тихе плесо скувало першою кригою, близько сотні гладких крижнів завітали до стеблівської Самовілки — старого річища. Тут, при злитті струмка з Россю, невпинно гуркотить турбіна електростанції, яка при найсильніших холодах не дає замерзнути значній частині швидкої течії. Ото як сіли на воду вперше й до самісінької весни нікуди не відлітали. Що таки не кажіть, дорога рідна сторона! Сувора була тоді зима: і морозом тиснула, і голодом морила довірливих птахів. Одначе вони виявилися терплячими, бо вижили всі без винятку. Природними кормами, звісно, годувалися: дрібною рибою, молюсками, водоростями. Але в скрутний час прийшли на допомогу люди: спустили на воду дощаті плоти, щедро заповнені зерном (*С. Хаврусь*).

- Пригадайте з власного досвіду подібну історію про допомогу людей тваринам. Використовуйте речення з однорідними членами й узагальнювальними словами.

Речення з однорідними членами й узагальнювальним словом уживаються з різною метою. Перелік слів при одному узагальнювальному слові або без такого слова в наукових і ділових текстах передає логічну, інформаційно повну, пізнавальну думку.
Наприклад: *Культура мови — це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо.*

У публіцистичних текстах нанизовані однорідні члени речення підсилюють певні ознаки, посилюють вплив на читачів. **Наприклад:** *Бажання дізнатися про далеких предків, пошуки сімейних реліквій, розмови з рідними — усе це прокладає незримі ниточки духовності між старшими й молодшими членами родини.*

Майстри художнього слова звертаються до цього мовного засобу, щоб викликати в уяві читача враження несподіваного поєднання образів, що будять фантазію читача. У поетичних віршових текстах речення з однорідними членами й узагальнювальним словом створюють відповідний ритмічний малюнок вірша.

Наприклад:

А наше — все круг нас: і води, й деревá,
 І переплески хвиль, і вогкість лісова,
 І хмари з синьої, прозорчастої криги.
 М. Рильський

* * *

Від тебе все:
 І хліб, і весен перший цвіт,
 І світлий обрій, і криниця чиста,
 І серця жар, і мрій стрімкий політ,
 І за селом стежина серед жита.
 Д. Луценко

318 Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Усно обґрунтуйте їх використання.

1. Літописи використовують два види оповіді власне річні записи (стислі повідомлення про події поточного року) й оповідання (описи подій в докладному висвітленні й нерідко в літературній обробці). 2. На територію України Біблія потрапила в X столітті одночасно з прийняттям християнства й спочатку поширювалась окремими книгами Остромирове Євангеліє Псалтирі Апостоли. 3. Видатні постаті української літератури а саме Григорій Сковорода Тарас Шевченко Пантелеймон Куліш Олена Пчілка Леся Українка Іван Франко Улас Самчук Євген Маланюк та інші використовували у своїй творчості біблійні мотиви. 4. Український філософ письменник мислитель Григорій

Сковорода грав на багатьох музичних інструментах скрипці флейті бандурі цимбалах сопілці. 5. Побут і звичаї різних верств українського суспільства предмети хатнього вжитку одяг страви зброя манери мовний етикет усе це відтворено в поемі І. Котляревського «Енеїда». 6. Створюючи образ Прометея в поемі «Кавказ» Тарас Шевченко не пішов сліпо за міфом а взяв

тільки деякі його ознаки як-от фатальну трагічність і безсмертя. 7. Три основні жанри давньоукраїнської драматургії шкільна драма інтермедія та вертеп розвинулись у XVII—XVIII столітті.

319 Прочитайте речення. Перебудуйте речення, змінивши позицію узагальнювального слова щодо однорідних членів. Запишіть перебудовані речення.

1. Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка — усе це було знайоме, промовляло до нього (*М. Коцюбинський*). 2. Дикі гіллясті черешні, висока трава по підгір'ю навпереміш із квітами раннього літа — усе в цім краю таке соковите, таке зелене (*О. Гончар*). 3. Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними (*М. Коцюбинський*). 4. «Вінець природи», озброєний науково-технічним прогресом, бурхливо царює на планеті: висушує болота, намагається змінити русла річок, знищує праліси. А тепер до всього додалося ще й надмірне виділення в атмосферу так званих парникових газів — вуглекислого, метану, оксидів азоту й водяної пари (*О. Синюта*). 5. Вовки приносили йому м'ясо вепра, птахи збирали для нього по всьому лісу найкращу полуницю, а всякі гади — вужі, гадюки та ящірки — діставали для нього дивні гриби, духмяні та ніжні, які ростуть під землею й ніколи не показуються на денне світло (*О. Донченко*).

320 1. Перепишіть речення.

1. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

2. Кабінет Міністрів України має широкі повноваження, зокрема такі: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України; уживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (*За Конституцією України*).

2. Поясніть уживання двокрапки перед однорідними членами в другому реченні та її відсутність у першому (*див. рубрику «Запам'ятаймо!» на с. 150*).

Вчимося культури мови

321 1. Який варіант поведінки виберете ви? Обґрунтуйте письмово свою відповідь (одним реченням з однорідними членами й узагальнювальним словом) на кожне тестове запитання.

1. У фойє театру ви зустрічаєте знайому, на вашу думку, людину. Однак, звернувшись до неї, ви чуєте: «На жаль, ви помилилися. Ми з вами не знайомі». Якому варіанту відповіді ви надасте перевагу?

А Вибачте, я помилився(лась).

Б Ні, не може бути! Це точно ви. Ви мусите пригадати.

В Як Ви можете мене не пам'ятати? Давайте тоді знайомитися знову!

2. Ви завітали в картинну галерею. Там працює гардероб. Ви
  - А знімете верхній одяг
  - Б не будете знімати верхній одяг
  - В знімете верхній одяг, якщо наполягатимуть

3. Ви запізналися на концерт. Зал уже повний. Концерт розпочався. Проходячи на своє місце, ви
  - А ввічливо просите ряд глядачів устати, щоб ви могли пройти
  - Б будете проходити обличчям до сцени, вибачаючись перед кожним глядачем
  - В будете проходити обличчям до глядачів, вибачившись один раз

4. Виступає шкільний драмгурток. Ви підтримуєте акторів (ваших друзів)
  - А свистом
  - Б оплесками
  - В вигуками «Сергію, давай!», «Олю — молодець!»

2. Складіть опис проблемної ситуації з вашого життя. Запропонуйте тестові варіанти поведінки.

322

1. Прочитайте усмішки, правильно інтонуючи речення з однорідними членами й узагальнювальним словом.

Майбутній геній

На батьківських зборах учителька каже Сашковій матері:

— Ваш син має великі успіхи в малюванні. Ось учора він у стіннівці муху намалював, так я подумала, що вона справжня, і ледь руку собі не відбила!

Мама Сашка відповідає:

— Це що! Коли він намалював у ванній крокодила, то я так перелякалася, що вилетіла в коридор, як корок із пляшки! А ще у дворі Сашко намалював ятку з морозивом і продавця, так малеча наша півдня в черзі за морозивом простояла!

* * *

— Ти знаєш, дідусю, зараз увійшло в моду дарувати онукам, що названі на честь діда, різні корисні речі, наприклад: мобільні телефони, комп'ютери, мопеди, гірські велосипеди, лижі, сноуборди...

— Ой онучку, старий я за модами ганятися. Тому подарую тобі іншу картину річ — книжку.

2. Доберіть заголовок до другої усмішки. Поміркуйте й запишіть (*п'ять-сім речень*), про який подарунок мрієте ви. Поясніть, чому саме на такий подарунок ви чекаєте. З якої нагоди ви сподіваєтеся його отримати?
3. Перекажіть текст усмішки «Майбутній геній», уводячи в переказ речення з однорідними членами. Запишіть перероблений варіант тексту усмішки.

323 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Узагальн(у, ю)вальні слова, по(з, с)ходились, сестра/дівка, дові(р'я, рья), як/от, а/саме, проф/спілковий комітет, учнівське само/врядува(н, нн)я, косо/гір, диво/квіт, небесно/блакитний, шорстко/листяний, прозоро/салатовий, не/завершені полотна, при зли(т, тт)і струмка з Ро(ссю, с'ю), жовто/імлістий, сіли в/перше, м(а, о)люски, житт(е, є)/творення, літо/писи, тер(е, и)торія, хр(е, и)стіянство, давньо/українська література, науково/технічний про-гре(с, сс), вугле/кислого газ(а, у), оксиди азот(а, у), пр(а, о)ліси, (П, п)рем'єр/міністр України, адміністративно/тер(е, и)торіальний устрій, (П, п)ерший віце/прем'єр/міністр.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ «ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ»

Однорідні члени речення пов'язані з тим самим членом речення, відповідають на те саме питання й виконують однакову синтаксичну роль. Однорідні члени речення поєднуються сурядним зв'язком.

В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів. **Один ряд однорідних членів** стосується одного слова.

Однорідними бувають головні члени (підмет, присудок) і другорядні члени речення (означення, додаток, обставина). Про вживання розділових знаків між однорідними членами речення див. с. 137–138.

Означення бувають **однорідними** й **неоднорідними**.

Про вживання розділових знаків між однорідними й неоднорідними означеннями див. с. 143–144.

Слово, яке є об'єднувальною назвою до перелічуваних однорідних членів, називається **узагальнювальним словом**.

Узагальнювальне слово відіграє роль того самого члена речення, що й однорідні члени. При узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами вживаються двокрапка і тире (див. с. 150).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

324 Виконайте тестові завдання.

- Однорідні додатки є в реченні
  - Нехай увійдуть у хату чистота і спокій (*М. Коцюбинський*).
  - Гладжу рукою соболіну шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі (*М. Коцюбинський*).
  - Караюсь, мучуюсь, але не каюсь (*Т. Шевченко*).
  - Поспускали діди з кручі ноги, позакидали вудочки (*С. Хаврусь*).

2. Двокрапку вжито після узагальнювального слова перед однорідними членами в реченні
- А Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс (*М. Коцюбинський*).
  - Б Зірвався я бігти — страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще й стежка загубилася (*Гр. Тютюнник*).
  - В Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник крізь зуби гуде та прицмокує (*Григорій Квітка-Основ'яненко*).
  - Г Де ж Катрусю пригорнула: чи в лісі, чи в хаті? (*Т. Шевченко*).
3. Тире вжито перед узагальнювальним словом у реченні
- А Тихий шум лісу, синява високого неба, запах зелених трав — усе це зливалося з гомоном потривоженої крові й наповнювало серце Дороша невтішним болем (*М. Коцюбинський*).
  - Б Коли ти дивишся — це ще не значить, що ти бачиш (*О. Довженко*).
  - В І ось відчиняються ворота, мати хреститься й щось проказує, коні рушають — ми їдемо (*О. Довженко*).
  - Г Сягала його [Довженка] думка найрізноманітніших сфер — суспільно-політичної, економічної, ідеологічної (*О. Підсуха*).
4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні
- А Все забуваєм: скруту і нужду, і те, здається, що й забути годі.
  - Б І стежка у росах, і тиха діброва: то все моя рідна співуча земля.
  - В Земля безсмертя кожному дала: поету, космонавту, гречкосію.
  - Г Усе спочатку: сніг, любов, сльоза і вічно молода стежина цвіту.

325

1. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки між однорідними членами.

1. Повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» була екранізована колективом талановитих митців-одномумців. 2. Важко відділити художнє бачення твору сценаристами Сергія Параджанова Івана Чендея від сміливих пошуків оператора Юрія Ілленка, а працю художника Георгія Якутовича від музично-пісенного оформлення композитора Мирослава Скорика. 3. До цього ансамблю варто додати й виконавців ролей Івана Миколайчука Ларису Кадочникову Тетяну Бестаєву Степана Багішвілі. 4. Режисер Сергій Параджанов згадував: «Я давно мріяв створити фільм, у якому на повний голос можна було б розповісти про поетичну талановиту душу українського народу». 5. Постановники кінострічки показують людину через природу Карпат і любов мелодії народних пісень і біль втрати. 6. У 1965 році на XII Міжнародному кінофестивалі в Аргентині фільм удостоєний двох нагород. 7. У 1966 році на фестивалі в Києві творцям картини режисеру оператору художнику композитору присуджено спеціальну премію журі за талановитий художній пошук і новаторство. 8. З великим успіхом кінофільм

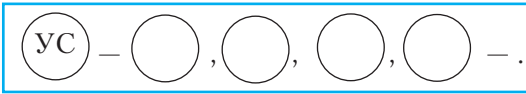
демонструвався в таких містах світу: Сан-Франциско Нью-Йорку Монреалі Парижі. 9. Картина яскравих українських митців, створена за повістю М. Коцюбинського, стала справжньою подією на світовому екрані (За А. Жуковою).

2. Виконайте тестові завдання до поданого тексту.

1. Узагальнювальне слово вжито перед однорідними членами в реченнях

- А 1, 3
- Б 2, 5
- В 3, 8
- Г 3, 7, 8

2. Поданій схемі відповідає речення

- А 7
- Б 9
- В 2
- Г 6

3. Однорідні обставини з узагальнювальним словом ужито в реченні

- А 1
- Б 8
- В 4
- Г 5

4. Неоднорідні означення вжито в реченнях

- А 7, 9
- Б 4, 7
- В 4, 9
- Г 1, 9

3. Чи бачили ви кінофільм «Тіні забутих предків»? Чи прочитали повість М. Коцюбинського, за якою створений фільм? Якщо так, то поділіться враженнями від прочитаного й побаченого з товаришами (усно чи письмово, наприклад, у формі повідомлення в чаті). Використовуйте речення з однорідними головними та другорядними членами речення.

Я як особистість

§ 29. Речення зі звертаннями. Непоширені й поширені
звертання. Розділові знаки при звертанні

326

Запишіть, якими словами й словосполученнями ви б звернулися до подруги (друга).

Звертання — це слово або сполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець. Звертання виражається:

1. Іменником у кличному відмінку однини: *Ти живи, моя матінко-мово!* (П. Перебийніс).
2. Іменником у називному відмінку множини: *Друзі мої! Бережіть свою мову!* (Д. Мамалига).
3. Іменною частиною мови, ужитою в значенні іменника: *Спи ж, мій малесенький, пізній-бо час* (Леся Українка).

Основна функція звертання — привернути увагу співрозмовника до повідомлення, тому в ролі звертань у розмовному й офіційно-діловому стилі виступають найчастіше імена (*Сергію Івановичу*), прізвища (*Петренку, Палій*), назви осіб за родинними зв'язками (*брате, мамо, дядьку, батьки*) і соціальним становищем (*учню, пасажири, гості, професоре*). У художньому стилі в ролі звертань виступають і неістоти (*мово, земле, Батьківщино, вітре*).

Звертання не є членом речення; найчастіше вживається в спонукальних і питальних реченнях.

327

1. Прочитайте уривки з віршів. Випишіть звертання. Визначте, чим вони виражені.

1. Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова...

Д. Павличко

2. Вийди, кохана, працюю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай.

М. Старицький

3. Вертайтесь до своєї мови,
Мої засліплені братове!

Д. Павличко

4. Схаменіться, тату і мамо!
Попереду провалля без дна:
дитина, що крокує за вами,
української мови не зна.

С. Реп'ях

5. Спасибі вам, люди печерного віку,
Що з вигуків, звуків, з умовного крику,
Полюючи разом, ви мову створили,
Стократно примноживши розум і сили.

І. Савич

2. Яку синтаксичну роль виконує слово *дитина* в поетичних рядках Д. Павличка (*1 уривок*) і С. Реп'яха?

328 Запишіть подані слова у формі кличного відмінка.

Мама, татусь, мамуся, батько, сестричка, дід, бабця, син, племінниця; Микола, Лариса Степанівна, Ольга, Ганна, Богдан Ярославович Іванчук, Любова Семенівна Негнибіда; подруга, друг, хлопець, лікар, водій, секретар, юнак, учениця, бібліотекар, співвітчизник, пасажир, виборець; зоря, пісня, мрія, надія, море, небо, птах, любов, ніч, осінь, радість, забіяка, соня.

Звертання буває:

- **непоширеним** (без залежних слів): *Коли ти, дівчино, не хочеш жати, то я тебе не силую* (Леся Українка).
- **поширеним** (із залежними словами): *Де ви, мої товариші колишні?* (Леся Українка).

329 Перепишіть вірш. Знайдіть звертання. Визначте, до якого виду (поширених чи непоширених) належить кожне з них.

Коли б ти, нічко, швидше минала!
Вибач, кохана! Ще ж я не знала
днини такої, щоб була щасна
так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!
Чом ти, березо, така журлива?
Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!
Не рони, вербо, сліз над водою,
Буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, теменький гаю,
як же я ніченьку мою прогаю?

Леся Українка

330 1. Прочитайте тексти. Поясніть зміст словосполучень *етикетна формула, український епістолярій*. У яких ситуаціях доречно кожне зі звертань, наведених у пункті 2 першого тексту?

Текст 1

Лист як засіб заочного спілкування відомий українцям із давніх часів. Перші пам'ятки українського епістолярного жанру (жанру послань, листування) — берестяні грамоти XI–XV ст.

Як і будь-який писемний текст, лист структурно складається з трьох частин: зачину, основної та завершальної частини.

Починається лист здебільшого звертанням до адресата.

Формули звертання, що є своєрідним камертоном, від якого залежить подальша тональність листа, вимагають від автора особливої уваги. Вибираючи етикетну формулу, варто врахувати вік, стать, соціальне становище, посаду адресата й характер взаємин із ним (дружні, товариські, родинні, офіційні тощо). Суттєво впливає на вибір початкового звертання настрої адресанта, час, що відділяє його від попереднього листового діалогу і, безперечно, зміст листа.

Основу звертань українського епістолярію становлять:

- 1) назви, які позначають родинні стосунки: *мамо (мамочко), тату (таточку), бабуся, брате, тьотю, дядьку* та ін.;
- 2) слова-титули: *пане, пані, панно, добродію* тощо;
- 3) назви, які вказують на посаду, учене звання: *міністре, професоре* та ін.;
- 4) емоційно-забарвлена лексика: *голубчику, соколе, друже мій єдиний*;
- 5) власні імена, імена по батькові: *Ольго, Борисе Дмитровичу*;
- 6) прикметники та займенники: *дорогі мої, дорогий, добрі, кохані, шановні*;
- 7) жартівливі, гумористичні, індивідуально-авторські назви: «*Кляусе любий!*» (І. Дніпровський — до М. Куліша); «*Привіт тобі, Арно, завдовжки від Харкова до Азовського моря*» (М. Куліш — до А. Любченка) (За С. Богдан).

Текст 2

У діловому стилі при звертанні, вираженому власною назвою, уживають означення *шановний, вельмишановний, глибокошановний, поважний, високоповажний*. У приватному листуванні використовують означення *дорогий, люб'язний, любий, коханий, милий* тощо (І. Ющук).

Текст 3

Усі ми знаємо, які ніжні, пестливі слова можна адресувати українській жінці. А от із тим, які звертання підібрати чоловікові, щоб це було ніжно, тепло, небанально й дуже по-українськи, інколи виникають проблеми. Справді, непросто! Любий, коханий, єдиний, милий... А щодо небанальності — то це дуже індивідуально (За О. Ожиговою).

2. Скориставшись порадами, складіть і запишіть поширені звертання (*сім-вісім*) для використання: а) у діловому листуванні (листи до шкільної організації, до редакції газети, видавництва, туристичного агентства тощо); б) у приватному листуванні (листи до батьків, сестри, брата, бабусі, дідуся, друга, подруги та ін.).

Звертання може займати в реченні різні позиції.

Розділові знаки при звертанні

- 331** Об'єднавшись у чотири групи, складіть і запишіть чотири речення зі звертаннями (кожна група — одне речення), які відповідають схемам рубрики «Пригадаймо!».

Звертання відокремлюється від членів речення комою або знаком оклику (на початку речення).

Кома ставиться:

- Після звертання, якщо воно стоїть на початку речення й вимовляється без окличної інтонації: **Друже милий**, ти помітив до краси людську любов? (Д. Білоус).
- Перед і після звертання, яке стоїть у середині речення: **Даруй, даруй нам, рідне слово**, пісенну силу молоду (Г. Білоус).
- Перед звертанням, яке стоїть у кінці речення: **Ти прекрасна, вечірняя зоре!** (Леся Українка).

Знак оклику ставиться після звертання, якщо воно стоїть на початку речення й вимовляється з окличною інтонацією, тоді наступне слово пишеться з великої літери: **О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді!** (М. Рильський). Повторювані й однорідні звертання можуть розділятися знаком оклику (і пишуться тоді з великої літери) або комою: **Мамо! Рідна! Голос дай! До тебе рвуся** (П. Тичина). **Мово українська, мово моя мила!** Ти уся із співу, весняних дібров (Л. Лужецька).

Перед звертаннями можуть стояти вигуки. Від звертання вони відділяються комами: **Ох, Боже, Боже**, трошки того віку, а як важко його прожити (М. Коцюбинський).

Не відокремлюються комами вигуки *о, ой*, якщо вони виступають у ролі підсилювальної частки: **О зброє щастя, слово, я жить з тобою звик!** (В. Сосюра).

332

- Прочитайте вірш. Поясніть уживання розділових знаків, коли звертання стоїть у середині речення.

Блудний син

Блукав по світу Іваненко,
Забув, яка та мова наша,
І вдома замість: «Мамо, ненько!»
Звернувся до матері:

— Мамаша!
Змахнула потайки сльозину
І гірко усміхнулась мати:
— Відпочивай з дороги, сину,
Та будем вчитись розмовляти.

В. Скомаровський

2. Чому мати образилася на сина? Запишіть усі можливі слова-звертання до матері, які міг використати син і не зробив цього. Якими словами можна звернутися до батька?

333 1. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки.

Мово українська **Ти** ж — як море — безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів мільйонноголосо бриниш говірками.

Красо моя В Тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів Твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в Тобі мово неосяжна душа народу — його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого **Люблю** зажуру пісень Твоїх і невмирущий оптимізм гумору Твого, і музику слів Твоїх.

Скарбе мій єдиний з Тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без Тебе — перекотиполе, що його вітер несе в сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку **Люблю** тебе в гніві, коли Ти клекачеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігріваєш, мов сонцем, і підносиш над хмари та між зорі, і повертаєш до діяння, до життя наснаго моя і мудрий вічний учителю мій.

Світлоносна **Ти** завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої.

Життєдайна Скількох Ти мово українська порятувала, покликала до життя. Невмируща **Героїчна!** Тож будь вічно Мово українська! (*За С. Плачиндою*).

2. Поясніть написання з великої букви виділених слів.

334 1. Прочитайте уривки з віршів. До кого звертається поет у кожному з них?

1. Читачу! Вглибися у те,
Чим я свою пісню зогрів,
І може, почувеш ти щось,
Що більше од звуків і слів.
2. Незмінний свідку пращурів моїх,
Золотооке небо! Ясний світе!

Тобі мої замислені привіти,
Акорди перші співів різдвяних!

3. Пане Фредеріку,
Я знаю, що ні вітру, ні саней,
Ані коня немає в вашім вальсі,
Що все це — тільки вигадка моя...
4. Друже мій, ще не знаю, який ти з лиця і на ім'я,
Молодецький мандрівниче, що тільки-но рушив у путь!
5. Весела пісне, оживай!
Стань, думко, дією і словом!
6. Бідна волошко, чому ти у житі,
А не на клумбі волієш рости?
7. Земні народи, люди, племена,
До вас я руки й серце простягаю.

М. Рильський

2. Як речення зі звертаннями допомагають поету висловити ставлення до людей і природи?

Вчимося культури мови

335

- Прочитайте текст. Запишіть, які соціальні цінності важливі для вас. Обґрунтуйте письмово свій вибір.

Соціальні цінності — це явища, ідеї, риси, чесноти, які є цінними для особи, суспільства, усіх людей. Це, наприклад, мир, добро, справедливість, свобода та рівність прав, чесність, довіра, людська гідність, почуття обов'язку, колективізм, взаємодопомога, культура, прогрес, відданість справі.

Самоврядування — це самостійність будь-якої організованої спільноти в управлінні власними справами. Це порядок, при якому люди самі спільно приймають рішення щодо організації свого життя, самі беруть участь у виконанні спільних завдань.

336

1. Прочитайте текст. Виберіть речення, до яких можна ввести звертання. Запишіть їх у новій редакції.

Прабабця ласкава моя

Якось натрапила на давню мою «приятельку» — «Читанку». Ця книжка дуже дорога мені, бо її тримала в руках прабабуся. З роками розгубилися сторінки, зблякла палітурка, а я все одно люблю її.

Як сьогодні, пам'ятаю день, коли вперше самостійно прочитала в цій «Читанці» цілий вірш. Я сиділа на ослоні, тихо муркотів крихітний Пушок, вбиралась у коралі красуня-шипшина. А я читала...

Пригадую, був урок малювання. На дошці вчителька каліграфічно написала — «Сім'я», запропонувавши учням пофантазувати на цю тему. Моя подруга відразу ж узялася до роботи. Тато в неї постав в образі Діда Мороза, матуся — Снігуроньки, братик — зайчика. А мені нічого не спадало на думку. І ось... на папері почала з'являтися білолиця красуня з двома чорними, мов ніч, косами — у стрічках кольору веселки над Дніпром, з намистом на шії, у червоних чобітках, розшитій волошками сорочці, у спідниці та юпці, оздобленій бісером. Це була і моя мама, і мати наших земель — Україна. Батька я навіть не пам'ятала: у далекому дитинстві перестала чути його лагідний голос, бачити ласкаву усмішку й грати з ним у піжмурки. У моєму маленькому світі він був пречудовою людиною, тому вирішила намалювати його славетним Кобзарем. Учителька поставила п'ятірку (за п'ятибальною системою оцінювання) й сказала, що в мене найкращий малюнок у класі.

Якось гортала сторінки «Кобзаря». Вірш-пісню про безталанну дівчину з карими очима співала в останню нашу зустріч ласкава моя подруга — прабабуся, сповнена тривоги й печалі... Сльози в мене полилися з очей... А слово за словом лягали на папір.

Так народився мій вірш про людину, яка стала часткою мого світу — про Шевченка...

Перед величчю Тараса я маленька. Але мені хочеться вдосконалюватися, працювати, відточувати своє слово. В ім'я того, що захищав Тарас, чому присвятив життя — в ім'я волі (О. Ткаченко).

2. Складіть і запишіть невелике власне висловлювання на тему «Спогад про важливе з дитинства». Уведіть у ваше висловлювання п'ять-сім звертань.

337

Перепишіть текст, перебудувавши поради на речення зі звертаннями: *юний друже, діти, милі мої поліглоти, майбутні мами та тати, любі читачі.*

1. Якщо перед вами стоїть складна проблема і ви ніяк не можете знайти спосіб її розв'язання, спробуйте «виспатися на ній» (приступити до її розв'язання зранку).

2. Пам'ятайте — ви господар свого вільного часу, і ви самі його плануєте.

3. Якщо ви поставили перед собою мету якнайшвидше навчитися на елементарному побутовому рівні розмовляти іноземною мовою, то для цього необхідно вивчити 600 слів, 200 фраз і 20 граматичних правил.

4. Треба викоренити в собі переконання, що батьківство й виховання дітей не вимагають спеціальних знань.

5. Пам'ятайте — якщо ви не можете змінити ситуацію, змініть ставлення до неї (За І. Томаном).

- 338** 1. Виразно прочитайте вголос усмішку, вимовляючи звертання з відповідною інтонацією.

У «Роботящий» син звертається до батька:
— Або ти, тату, їдь по дрова, а я буду вдома; або я буду вдома, а ти, рідненький, їдь по дрова.

2. Запишіть, використовуючи звертання, можливу відповідь батька, на яку заслуговує «роботящий» син.

Повторюємо орфографію

- 339** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик й розкривши дужки.

Не/поширене зверта(н, нн)я, б(е, и)р(е, и)стані грамоти, еп(і, и)столярний жанр, своє/рідний к(а, о)мер/тон, су(те, ттє)во, в(а, о)л(а, о)нтер, емоційно/забарвлена лексика, слова/титули, по/українськ(и, і), (Жи, же)том(е, и)рська область, (З, з)апорі(жськ, зьк)а область, (В, в)і(н, нн)ицька область, СНІД(у, а), патр(а, о)наж, школа/інтернат, в(е, и)т(е, и)ран, гра(м, мм)атика, ко(л, лл)ект(е, и)візм, прогрес(с, с), взаємо/допомога.

§ 30. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях)

Вставні слова — це слова, що виражають ставлення мовця до висловлюваного.

Вставні слова не є членами речення.

На письмі вставні слова відокремлюються комами.

- 340** 1. Прочитайте текст. Випишіть речення зі вставними словами. Що вони виражають?

Щось, видно, інше спало йому на думку. Ось він устав, підійшов до краю берега й вдивляється чогось до води в річці, що тече поволі та ліниво, місцями робить закрути, місцями вирує й щось потиху, здається, сама із собою говорить. І Володько, здається, також з нею розмовляє... Он пливають іржаві вербові листки. Володько проводить їх поглядом і, здається, питає: куди пливете?

Там три верби, ніби три горбаті верблюди, з обох боків берегів одна до одної похилились, і то так, що, здається, вони обнятися хочуть (За У. Самчуком).

2. Про яку рису героя розповідає автор уривка? Яку роль виконують у поданому тексті вставні слова?

Оцінку повідомлення мовець висловлює:

- вставними словами: Я, **правда**, ніколи не вважав оригінальність самоціллю (М. Рильський);
- вставними сполуками слів: *Колись-колись-колись Крим, як відомо, звався Таврія* (Остап Вишня);
- вставними словосполученнями: **За офіційним повідомленням**, 17 жовтня відбудеться закриття конкурсу;
- вставними реченнями: *Корисної книжки, що й казати, на селі обмаль* (Остап Вишня).

Найуживаніші вставні слова, сполуки слів, словосполучення, речення

Що виражають	Вставні слова	Вставні сполуки слів	Вставні словосполучення	Вставні речення
оцінка повідомлення (упевненість, невпевненість тощо)	безперечно, видно, справді, власне, звичайно, може, можливо, мабуть, очевидно, природно, правда, припустимо, було, трапляється	як звичайно, як завжди, як водиться, а може	без жодного сумніву, у будь-якому разі, по суті справи	я думаю, мені здається, я сподіваюсь, сподіваюсь, ніде правди діти, я вас запевняю
почуття	нівроку, нарешті	на щастя, на жаль, на біду, на нещастя, як на біду, як на лихо	на превеликий жаль, на мою біду, грішним ділом, що й казати, дивна річ, хвалити долю, слава Богу	не буду гріха таїти, я дивуюся
зв'язок і порядок викладу	по-перше, по-друге, нарешті, отже, передусім, навпаки, проте, однак, зокрема, наприклад, виходить	між іншим, у цілому, до речі, крім того, до прикладу, а отже	з одного боку, з другого боку, коротше кажучи, з іншого боку	я повторюю, я підкреслюю

Продовження табл.

Що виражають	Вставні слова	Вставні сполуки слів	Вставні словосполучення	Вставні речення
джерело повідомлення	кажуть, говорять, повідомляють, по-моєму	як кажуть	за повідомленнями преси, за визначенням мовознавців, на думку друзів, зі свого боку	як повідомляє телебачення
привертають увагу співрозмовника, читача	бачиш, розумієте, уявіть, вірите		зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, слово честі	звертаю вашу увагу
ввічливість	дозвольте, даруйте		прошу вас, будь ласка, даруйте на слові	

Вставні слова, сполуки слів, словосполучення, речення на письмі відокремлюються з обох боків комами, зрідка — тире: **Може**, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу (Т. Шевченко). *Оволодіння пунктуацією — поза сумнівами — річ не проста.*

Примітка. Якщо перед вставною конструкцією є **і, й**, що виконують роль підсилювальної частки, то між ними й вставними конструкціями кома не ставиться. **І** (частка) **може**, пройде час, і ми станемо друзями. Ти подорослішаєш і (єд-нальн. спол.), **може**, усе зрозумієш.

Якщо вставне слово стоїть після сполучника **а**, то між сполучником і вставним словом кома може ставитись, а може й не ставитись: *Я хочу цього досягти, а отже, досягну. Ми не коримося долі, а, навпаки, самі її будуємо.* Якщо вставне слово стоїть після однорідних членів перед узагальнювальним словом, то перед вставним словом ставиться тире, а після нього — кома: *Усі відчули і захоплення, і подив, і радість — словом, цілий спектр почуттів.* Між двома вставними словами, що стоять поряд, ставиться кома: **Правда, може**, я сам-таки у цьому винен (О. Гончар).

Вставні речення на письмі залежно від інтонації відокремлюються з обох боків комами або тире: *Сковорода, як він писав, ціле своє життя піклувався про духовний хліб* (Вас. Шевчук). *На останній олімпіаді учні цієї молоді вчительки — уявіть собі — зайняли призові місця.*

341

1. Перепишіть уривок з гуморески, вставляючи пропущені розділові знаки.

Подорожні враження

Традиційно почнемо. Як і всякий порядний «власний кореспондент».

Різниця тільки та що всякий «власний» пише свої подорожні враження за два приблизно тижні до від'їзду а я не встиг і от доводиться писати приїхавши вже на місце.

Я мабуть мину як я до вокзалу їхав. По-перше це для вас не дуже цікаво а по-друге я не їхав а йшов пильно придивляючись щоб по дорозі хто не хапнув з таратайки клунки з речами. Отже за той час враження не було ніякісного крім «клунка». А далі вже пішли й враження.

Чимале враження безперечно справили на мене два грізних запитання молодиці що стояла на східцях у вагоні.

Перше питання — це: куди я пру а друге: чи не повилазили мені очі? (*Остан Вишня*).

2. Якого спілкування чекаєте ви від учасників дорожнього руху, працівників залізниць, аеропортів? Чи впливає це на ваш настрій, враження?
3. Складіть діалог «У транспорті» (*сім-дев'ять реплік*), використавши вставні конструкції, що виражають увічливість.

І пензлем, і словом

342

1. Розгляньте репродукцію картини. Прочитайте текст, у якому висловлено враження про виставку картин.

А. Чебикін. Птахи. 1999 р.

Виставка українського графіка Андрія Чебикіна викликала великий інтерес. Поза сумнівом, художник — неординарно світла постать. Таке і його мистецтво: воно близьке й зрозуміле кожному.

Графіка А. Чебикіна напрочуд елегантна. Лінія його бездоганна, пружна й ніжна, лагідна й нестримна, а контур ніби спалахує чарівним сяйвом. Звідси виріс, на думку мистецтвознавців, його «вогнистий стиль», якому властива природна розкутість.

Картини, представлені в експозиції, вирізняються бездоганим смаком (так стверджують відвідувачі виставки). Смак художника в усьому — жестах, миттєвих доторках пера чи пензля, поглядах його героїнь, їхньому мовчанні, беззахисній ніжності і, врешті, незбагненній красі руху.

Картини А. Чебикіна не відпускають, примушують знову й знову повертатися до них, викликають відчуття причетності до утвердження Краси та Щастя.

2. Випишіть речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями. Яку роль відіграють вони в реченнях?
3. Напишіть міні-твір за картиною А. Чебикіна «Птахи». Використовуйте речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями.

343

1. Перепишіть текст, додавши вставні слова, сполуки, словосполучення, речення, що виражають оцінку повідомлення.

Навіть при обмеженому знанні іноземної мови, потрапивши за кордон, ви не повинні боятися розмовляти нею. **Треба якомога більше говорити, говорити в поїзді, автобусі, у ресторані, на пляжі — словом, скрізь.** Не варто соромитися, що ви говорите не зовсім правильно, що вам бракує слів. Співрозмовники вам допоможуть. Так з кожним днем ви говоритимете дедалі краще. Якщо в даний момент ви забули якесь слово або просто його не знаєте, вдавайтесь до описів. **Наприклад, вам треба сказати: «Я запізнився на поїзд». Але, на жаль, ви забули слово «запізнився».** Надайте своєму повідомленню описового характеру: «Я прийшов на вокзал, але поїзда вже не було» (*За І. Томаном*).

2. Поясніть уживання розділових знаків при вставних словах і сполуках слів у виділених реченнях.

344

1. Перепишіть речення, виділивши вставні конструкції.

1. Жди може ж таки ми вийдемо? 2. Це мабуть простір і відкритість степів дає нам оце відчуття — що йдемо планетою. 3. Мабуть син рибальський. 4. Грудьми ставали на оборону Дніпрогесу, тримали рубежі, які здавалося нічим уже втримати не можна було. 5. Здавалося вони й самі випромінювали світло своїми жовтогарячими коронами, і може тому навкруги було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. 6. Тут навіть повітря здавалося несло в собі золотисті відтінки. 7. Йому здавалося, що в юності він мріяв саме про неї, і ось тепер, хоч запізно нарешті зустрів, відшукав її. 8. Здається цей шматок сонячної дійсності вихоплений уже десь із майбутнього, як взірєць того, що буде колись на землі. 9. У садках біліють хати дивної краси. Для щасливого літа видно білилися (*3 тв. О. Гончара*).

2. Виконайте тестове завдання.

Слово здавалося виступає головним членом у реченні під номером

А 5	В 6
Б 4	Г 7

345

1. Прочитайте текст. Складіть за ним діалог.

Ложка дьогтю в бочці меду — так кажуть про ситуацію, коли неприємна подія чи вчинок, щось дріб'язкове, незначне псує велику добру справу.

Уявіть собі, що ви потрапили в гості до бджоляра на пасіку. У садку стоять вулики, де живуть бджолині рої. Зранку до вечора бджілки літають, щоб набрати в запашних квітах солодкого нектару. Без сумніву, кілометри й кілометри пролітають за день невтомні трудівниці, аби наповнити стільники медом. Так хочеться зблизька спостерігати за бджілками та, на жаль, це небезпечно. Не люблять бджоли чужинців біля своїх вуликів. Їхнє жало завжди напоготові,

щоб навіть ціною свого життя захистити медові скарбниці. І тільки вправний бджоляр уміє й піклуватися про бджіл, і взяти мед з їхніх покладів. Безумовно, мед — дуже цінний продукт для людини, тож і складено про нього чимало сталих висловів.

Наприклад, відомо, що дьоготь зовсім не їстівна річ, це чорне мастило з неприємним запахом, яким змащують колеса возів, використовують у медицині тощо. Тому, справді, **ложкою дьогтю можна зіпсувати бочку смачного меду**. З одного боку, так і є, та з іншого — цей вислів застосовують не в прямому значенні. Так кажуть, коли якесь негарне, нещире, хай воно і незначне, псує щось гарне й значуще, принижує величне й важливе.

Узагалі українська мова дуже багата на «медові» усталені звороти. Мабуть, ви часто чуєте вислів **передати куті меду**. Насправді, так кажуть не тоді, коли поклали в кутю забагато меду й вона стала несмачна, а коли хтось перестарався в якійсь справі й перейшов межу загальноприйнятого.

Про того, хто живе в достатку й розкошах, часто говорять, що він **пливе молоком і медом**, а про того, хто страждає, поневіряється, — **що його життя не мед**.

2. Випишіть із тексту вставні слова та словосполучення, зазначивши, якого значення вони надають висловлюванням.
3. Поясніть значення фразеологізмів: *як мед, то й ложкою*; *медом не заманити*; *як медом по губах*. Складіть і запишіть із ними речення.

346

1. Прочитайте текст. Запишіть тематичні речення. Складіть план і перекажіть за ним текст, використавши вставні конструкції: *наприклад, на жаль, по-перше, по-друге, по-третє, з одного боку, з другого боку, отже, таким чином*.

Сміття загрожує місту

Сміття великого міста — це тверда частина побутових відходів, що утворюється в житлових масивах. Це порожні бляшанки, пляшки, харчові відходи, обгортки, упаковки, битий посуд, зношений одяг і взуття, поламана побутова техніка, старі меблі. Підраховано, що кожен городянин за рік викидає майже 300 кг сміття. Більшість побутових відходів не розкладається в природі, а забруднює довкілля.

Є чимало варіантів використання сміття для отримання енергії, компосту. Переробка скла, паперу, пластикових упаковок допомагає зберегти природні ресурси. Тонна переробленого паперу рятує 17 дерев. Пластикові пляшки виготовляється з нафти, газу чи вугілля, керамічний посуд — з глини. Нафта, газ, вугілля та глина — невідновні природні ресурси.

Замість спалювати, викидати й закопувати побутові відходи потрібно повторно використати їх, відповідно переробивши. Навіть спалювати сміття можна з користю, отримуючи енергію та економлячи викопне паливо — газ і вугілля. Треба тільки кожному звернути увагу на дрібниці: сортувати сміття, здавати скляну тару в приймальні пункти, використовувати аркуші паперу

з двох боків, носити бутерброди до школи (на роботу) у бутербродниці, на вулиці кидати сміття в урни (*За О. Коротун*).

2. Чи будуть у вираші ваша родина, місто, народ, країна, якщо ви виконуватимете поради, наведені в цьому тексті? Складіть про це власне висловлювання, використавши вставні конструкції.

Деякі слова, сполуки слів:

- можуть бути тільки вставними;
- можуть бути вставними або членами речення залежно від контексту;
- ніколи не бувають вставними.

Лише вставні	Не бувають вставними	Вставні або ні залежно від контексту
мабуть, отже, а втім, по-перше, по-друге, щоправда, крім того	ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, усе-таки, адже, от, принаймні, навіть, якраз, тим часом, за традицією, буквально, особливо, саме, приблизно	навпаки, звичайно, здається, нарешті, справді, може, правда, кажуть, певно, зрештою, виходить, безперечно, на щастя, на радість, на превеликий жаль

- 347** Об'єднавшись у групи, складіть і запишіть речення зі словами *правда, може, здається, на радість, звичайно, навпаки, виходить, на превеликий жаль*, які можуть бути: а) вставними; б) членами речення. Зачитайте записані речення. Поясніть у них розділові знаки.

Крім вставних, речення може ускладнюватися **вставленими конструкціями**. Вставлені слова, словосполучення, речення передають додаткову інформацію, зауваження до основної думки: *Коли ми приходили з цирку, ми до ранку боролися (у цирку, значить, був чемпіон французької боротьби)* (Остап Вишня).

У вставлених реченнях розділові знаки ставляться відповідно до загальних правил. Починаються вставлені речення з малої літери, у кінці крапка не ставиться, але може ставитися знак оклику або знак питання: *Написав невеликого дописа (не пам'ятаю вже про що!), поніс до редакції, де мого дописа й викинули в кошик* (Остап Вишня).

Вставлені конструкції залежно від інтонації, з якою вони вимовляються, виокремлюються з обох боків комами, тире, комами й тире або дужками.

Розділові знаки в реченнях із вставленими конструкціями

Розділові знаки	Інтонація	Приклади
Коми з обох боків	Майже такий тон, що й в основному реченні	<i>Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном</i> (О. Довженко).
Дужки з обох боків	Понижений тон, пришвидшена вимова	<i>Ми познайомили наших читачів з кількома тільки Людьми (з великої літери), що ними пишається наша Батьківщина</i> (Остап Вишня).

Розділові знаки	Інтонація	Приклади
Тире з обох боків	Підвищений тон, уповільнена вимова	Такої постаті, таких очей, такої коси, <i>такого голосу і такого погляду — от заприсягаюся тобі! — ні в кого у світі не було</i> (Остап Вишня).
Коми і тире з обох боків	Знижений тон	<i>І скрізь, скрізь поміж очеретами річок наших, — невеликих і великих, — є обов'язково «біле» озеро й обов'язково «комишувате»</i> (Остап Вишня).

- 348** 1. Прочитайте речення з вставленими конструкціями, правильно їх інтонуючи.

1. І вже, дивись, за кілька днів (ніби не стоять безхмарні сонячні дні!) листя на деревах починає жолобитися, наче скорчилося від мук, наче йому раптово захворіли легені, і воно не має чим дихнути (*Є. Гуцало*). 2. Сьогодні, кров з носа, кукурудзу треба закінчити (*Остап Вишня*). 3. Привезли зі свого села гілку полину, поклали її в книжку між сторінками, а потім — узимку, випадково — натрапили (*Є. Гуцало*). 4. І ніхто, ніхто (хіба що тільки час) не в змозі розвіяти цю тугу (*М. Стельмах*). 5. Десь у далечі — чи то в кінці села, чи то в полі, чи на сіножатях, чи біля річки — тихо оживає сумовита пісня, росте, міцніє, набирається сили, полум'яніє (*Ю. Збанацький*).

2. Складіть і запишіть чотири речення з вставленими конструкціями. Продиктуйте складені речення своєму однокласнику (однокласниці). Порівняйте розділові знаки.

- 349** Прочитайте текст. Випишіть речення з вставними та вставленими конструкціями. Поясніть, як вони виокремлюються на письмі. З'ясуйте значення фразеологізму *ні тобі лялечки*.

Погожі дні можна, здається, перелічити на пальцях. А то раптом — після обложних дощів, після дражливого холоду — народжується, наче в купелі, лагідний ранок. Ні тобі вітру, ні тобі лялечки в блакиті. Повнісінький безрух у повітрі, і, либонь, такий самий мирний безрух западає в душі. Чисті високості небесних хоромів такі неоглядні, що думці не завжди вистачає снаги вільно поплинути в манливе безмежжя.

І зненацька ти помічаєш безліч кольорів, які за всі ці похмурі дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючи, уразити в саме серце. Ще, здається, зовсім недавно така одноманітно зелена й буйна, дужа й життєрадісна її плоть нині вже позначена першими прикметами згорання, згасання, умирання. Але вони, ці прикмети, — навпаки! — видаються за владною й непереборною інерцією якимись потужними прикметами здоров'я й сили могутньої плоти природи, яка продовжує існувати з бездумною величчю, із відчайдушною безтурботністю (*За Є. Гуцалом*).

Якщо уявити поєднання слів у реченні як суцільну лінію, то вставлені словосполучення й речення ніби роблять цю лінію наповненою, об'ємнішою. Вона містить більше інформації. Вставлені словосполучення та речення ущільнюють зміст речення й дозволяють передати складнішу думку.

Для текстів, що належать до різних стилів, характерні певні типи вставлених словосполучень і речень. У наукових і ділових текстах вставленими найчастіше бувають називання дат, кількісні характеристики, у публіцистичних — принагідні оцінки, коментарі до висловленої думки. **Наприклад:** 1. Слово «байдужість» має свою історію в українській мові. Коли воно з'явилося (десь між 1860–1870 рр.), на нього почалися нападки. 2. Фонетикою (від грецького слова, що означає «звуковий») називають звуковий склад мови й розділ мовознавства. 3. На наш погляд, у творчості Олени Теліги (можливо, більше, ніж у будь-якої іншої української поетеси) помітна справжня, прекрасна жіночність.

Широко вживаються вставлені словосполучення й речення в художньому стилі. Вони виявляють особливості індивідуальних інтонацій, авторських оцінок, наприклад, часто використовував названі конструкції з метою гумористичного, сатиричного ставлення до повідомленого В. Самійленко: 1. У таких країнах і в такі епохи тільки обрані особи (а хто їх обирає — невідомо) мають змогу кивати пальцем. Але скоро одна з таких осіб кивне пальцем, то вся остання людність починає швиденько кивати п'ятами. 2. Маючи такі почуття — як бачите, добрі й хвали гідні, — я заходився пильно думати... 3. «Дозвольте вам подякувати, куме», — сказав я (мені здалось чомусь, що кожний співробітник газети, незалежно від її напрямку, повинен мати кумів між офіційними особами й що в наш час це дуже корисно).

350

1. Прочитайте віршовані строфи з вставленими конструкціями. Чи відчуваєте ви в інтонаціях віршів роздуми, настрої мудрого, доброзичливого оповідача?

1. Десь, на краю села, лісок маленький ріс,
А володіли ним два небагаті брати
(Щось наче казкою війнуло в тишині,
А може, казка та приснилася мені).
2. Тут якраз
Я пригадати буду радий,
Як ми (то був веселий час!)
Ліпили з снігу барикади.

М. Рильський

2. Поясніть уживання розділових знаків при вставлених конструкціях.

351

1. Перепишіть текст, вставивши замість позначок • пропущені вставлені конструкції з довідки.

Тисяча дев'яності роки...
Перше десятиліття двадцятого століття...
Спогади... Он воно як!

А колись, — •, — і ми були молоді!

І було це саме тоді, як минало перше десятиліття двадцятого століття.

Повірте мені, що в нас, •, частенько траплялося так, що нам увечері не було чого їсти. І от коли нам потрапляло до рук двадцять копійок, одразу дилема: чи ковбаси купити, чи квиток у театр Садовського? Перевагу завжди мав театр.

...Ми любили театр по-справжньому!

У ті часи я вперше побачив на сцені літнього театру в Києві Ганну Петрівну Затиркевич-Карпинську.

Описати, як грала Г. П. Затиркевич-Карпинська роль Риндички в п'єсі Кропивницького, не можна. Не можна, мабуть, знайти такі слова, щоб визначити ними ті найтонші фарби, — •? — невеличкі риси, рухи, натяки й напівнатяки, тони й напівтони, барви й барвенята, якими пронизувала, якими мережила й вишивала Затиркевичка, (•), роль баби Риндички (*За Остапом Вишнею*).

Довідка: так ми її, люблячи, прозвали; та де фарби; я вам говорю це цілком серйозно; у мене і в моїх тодішніх товаришів.

2. Чи любите ви театр? Часто відвідуєте? Як, на вашу думку, театр впливає на людину? Чи виховує, змінює він глядача? Запишіть відповіді, використовуючи речення з вставними та вставленими конструкціями.

352 Перепишіть речення, виділивши вставлені та вставні конструкції.

1. І вже то той, то інший свіжий журнал нечитаним перебирається на горіще та, нехай пізніше, то одна, то друга книжечка нечитаною осідає в шафі надолужу колись, колись! 2. Відвертість — одна з найцінніших за моїми уявленнями людських рис. 3. Передав може куті меду? 4. Намалював ти правда непогано, але... шукаємо до чого б причепитися, чому на зарядку спізнився? 5. Може й не завжди ох, далеко не завжди! щастить знайти правильне слово... (*З тв. С. Павленка*).

Вчимося культури мови

353 1. Прочитайте слова. Чи є серед них такі, значення яких вам не зрозумілі? З'ясуйте його за тлумачним словником і запишіть у зошиті.

Алфавіт, байдуже, безвихідь, бескид, весняний, винагорода, вітчизняний, глибоко, газда, доповідач, жадібний, жовтизна, завжди, заголовок, задарма, заіржавілий, зокрема, комбайнер, користування, межигір'я, первісний, шкереберть, щілина.

2. Усі ці слова об'єднує те, що вони мають подвійний наголос. Перепишіть їх, позначте відповідні наголоси.

3. Які слова з наведених можуть бути частиною вставного словосполучення? Складіть і запишіть із кількома з них речення. Підкресліть вставні словосполучення.

354 Перепишіть усмішку, замінивши вставні компоненти синонімічними.

У взуттєвому магазині:

- Скажіть, будь ласка, у вашому відділі є крокодилячі чобітки?
- Звісно, є. Який розмір у вашого крокодила?

Повторюємо орфографію

355 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

(З, с)плило, тече по/волі, ор(е, и)гінальність, сам/таки, само/ці(ллю, л'ю), слово/сполуче(н, нн)я, корис(н, тн)ої, з/рідка, от/же, по/перше, на/решті, мабу(д, т)ь, на/жаль, до/речі, коротше кажуч(и, і), бе(з, с)перечно, т(е, и)ре, аеро/порт, де/далі краще, вла(с, ст)ний кор(е, и)спондент, чи/мале враже(нн, н)я, ні/хто, (вв, в)ічливість, наві(д, т)ь, як(у, о)мога більше, р(е, и)сторан, жовто/гарячий, смі(тт, т)я, (з, с)нош(е, и)не взуття, вугі(лл, л)я, без/печно, к(е, и)рамічний посуд, все/таки, ад/же, л(е, и)бонь, францу(ськ, зьк)а, не/велика річка, бе(з, с)турботливіс(тт, т)ю, вели(чч, ч)ю, сіно/жаті, Га(нн, н)а Петр(і, о)вна.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ

«РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)»

Звертання називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.

Про вживання розділових знаків у реченнях зі звертаннями див. с. 161.

Вставні слова, сполуки слів, словосполучення, речення виражають ставлення мовця до повідомлюваного.

Про вживання розділових знаків у реченнях зі вставними конструкціями див. с. 167.

Вставлені конструкції подають додаткову інформацію, зауваження до основної думки, висловленої в реченні.

Про вживання розділових знаків у реченнях із вставленими конструкціями див. с. 171–172.

Звертання, вставні та вставлені конструкції не є членами речення.

Вставні слова, словосполучення й речення можуть стояти на початку, у середині чи в кінці речення. Місце вставлених конструкцій — у середині речення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

356 Виконайте тестові завдання.

1. Звертання є в реченні
  - А Мріє, наче сніг здалека, ночі літньої блакить (*Д. Павличко*).
  - Б Заходь-заходь, малий листочку з клена (*С. Павленко*).
  - В Батько і мати... У долі дитячій треба, щоб кривди між них не було (*В. Крищенко*).
  - Г В сонячній добі вітаю я пробудження в тобі (*Т. Коломієць*).

2. Поширене звертання використано в реченні
  - А Україно тернова, свята і висока, не зів'януть твої корогви золоті (*Т. Севернюк*).
  - Б Чуєш, мамо, горлиця мені знову нагадала пісню колискову (*М. Ткач*).
  - В Молодий, будь вічно молодим! (*Л. Первомайський*).
  - Г Дніпре, з тобою ми в розлуці (*За А. Малишком*).

3. Речення, ускладнене однорідними звертаннями, подане в рядку
  - А За все тобі спасибі, низький уклін, о земле, наш уклін (*І. Гончаренко*).
  - Б О поле, й дорога, і річка, й узлісся зелене! Ви в серці у мене (*Л. Первомайський*).
  - В Добрий день, дівчата синьоокі у хустинках білих з полотна (*М. Гірник*).
  - Г Будь славен, день багатого врожаю! Прозоре небо, підіймайся вище! (*А. Малишко*).

4. Речення, ускладнене вставним словом, подане в рядку
  - А Така прекрасна була та пісня, що, здавалося, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу (*І. Цюпа*).
  - Б Мені здається, що ніколи воно не бачитиме волі, святої воленьки (*Т. Шевченко*).
  - В Ясноокі хлоп'ята, вам легко усе далось! Вам на цілому світі здається усе ясним! (*В. Коротич*).
  - Г Ці вихідні пройшли якось звичайно, буденно.

5. Усі слова й сполуки слів, що можуть бути використані в реченні як вставні для вираження почуттів, наведені в рядку
  - А безперечно, як водиться, очевидно, трапляється
  - Б нарешті, отже, передусім, між іншим
  - В по-моєму, говорять, правда, як на лихо
  - Г нарешті, нівроку, на щастя, на жаль

6. Для текстів офіційно-ділового стилю характерні вставлені конструкції, що
- А називають дати, кількісні характеристики
  - Б виявляють додаткову авторську оцінку висловленого
  - В подають принагідні коментарі до висловленого
  - Г виявляють гумористичне, сатиричне ставлення до повідомлюваного

357

1. Перепишіть текст, розставивши потрібні розділові знаки в реченнях зі звертаннями та вставними словами.

Щастя осіннього надвечір'я

(1) Проходив з доньками біля ставу — поверталися з дитсадка. (2) Раптом перед нашими очима знялися в повітря важкі свійські гуси. (3) Видно і в їхній крові озвався поклик далеких предків, бо зробили над нами аж три великих кола. (4) Та так уже тоскно кричали... (5) Врешті посідали. (6) Хто на траву, хто на дорогу, хто на воду... (7) — Вони ще полетять? — мовила меншенька. (8) — Ні, не полетять, — заперечив зі смутком, — вони стомилися. (9) — У них тату крилонька зомліли, так? — докинула й старшенька словами пісні про лелеченьок. (10) — Так доню так. (11) ...А надвечір'я було тепле й лагідне. (12) І настрої був по-осінньому щемний. (13) Ішли ми далі, і здавалося йшло з нами поруч тихе та добре щастя. (14) Щастя світлого дитинства, щастя пісенної нашої мови. (15) Щастя осіннього надвечір'я (С. Павленко).

2. Виконайте тестові завдання, які стосуються поданого тексту.

1. Вставні слова вжито в реченнях

- А 2, 3
- Б 5, 13
- В 3, 13
- Г 3, 5

2. Звертання вжито в реченнях

- А 8, 9
- Б 7, 10
- В 9, 10
- Г 8, 10

3. Вставні слова, ужиті в тексті, виражають

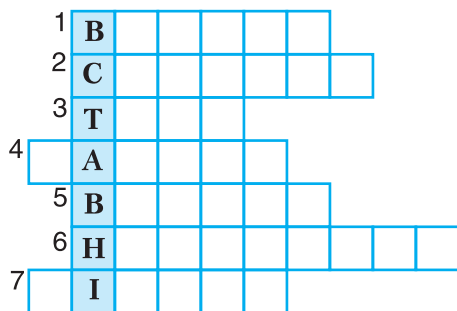
- А почуття
- Б оцінку повідомлення
- В зв'язок і порядок викладу
- Г джерело повідомлення

- 358** 1. Прочитайте текст. Знайдіть вставні та вставлені конструкції. Визначте, яку роль вони виконують у реченнях.

Мене вабило живе життя — хоч де воно й у чому, я не знав. Думав, що — принаймні почасти — у літературній критиці. Не скажу, що три (власне, майже чотири) роки в аспірантурі нічого не дали або що це були роки тільки внутрішнього дискомфорту. Ні, було багато прочитано і, як тепер кажуть, «напрацьовано»; були театри й концерти, були друзі, було спілкування з різними людьми, від яких годилося чогось навчитися (І. Дзюба).

2. Складіть і запишіть твір-роздум «Як я уявляю свою життєву дорогу?». Використайте речення, ускладнені звертаннями й вставними та вставленими конструкціями.

- 359** Розгадайте в зошиті кросворд.

1. Вставне слово, синонімами якого є слова *якраз, саме*; уживається для уточнення чого-небудь.
2. Прислівник; у значенні вставного слова вживається для підтвердження достовірності висловлювання; відповідає за значенням слову *дійсно*.
3. Розділовий знак, що вживається для відокремлення вставних речень (такий знак використовується також в азбуці Морзе).
4. Вставне слово; уживається для вираження невпевненості в тому, про що йдеться в реченні; синонім цього слова — *очевидно*.
5. Прислівник; як вставне слово вживається в значенні, близькому до слів *напевно, очевидно*.
6. Вставне слово; уживається для переліку, уточнення, пояснення слова в реченні, для ілюстрації попереднього викладу.
7. Частка, яка ніколи не може бути вставним словом, а отже, не відокремлюється комами; уживається для вираження неповної вірогідності, сумніву, непевності щодо висловленого в реченні.

Речення з відокремленими членами

Я і народ, людство

§ 31. Поняття про відокремлені другорядні члени й уточнювальні члени речення. Розділові знаки при уточнювальних членах

Відокремлення — це змістове й інтонаційне виділення другорядних членів речення порівняно з іншими другорядними членами.

На письмі відокремлені члени речення відокремлюються з обох боків комами, рідше — тире.

Відокремленими бувають:

1. ● Означення узгоджене ● Означення неузгоджене ● Означення-прикладка	<i>Сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо (М. Рильський). Одна із жвавих дівчат, з гострими плечиками, захоплено дивилася на Дніпро. Надто вже тонке воно, серце, й тендітне... (С. Павленко).</i>
2. Обставина	<i>А напровесні ріка широко розливається, затоплюючи луги, підступаючи до самісіньких околиць (Є. Гуцало).</i>
3. Додаток	<i>Крім знання, тут потрібна інтуїція, дар передбачення, дар ясновидця (О. Гончар).</i>

360

1. Прочитайте вірш, правильно інтонуючи виділені відокремлені члени речення (прикладку й узгоджені означення).

Ми мовчимо — **поезія і я**.
Ми одна одній дивимось у вічі.
Вона не знає, як моє ім'я, —
Мене немає в нашому сторіччі.

Я не зійшла, **посяяна в бетон**.
Не піднялась, **морозами пририта**.
Я недоцільна — наче камертон
У кулаці кошлатого бандита.

Л. Костенко

2. Напишіть міні-твір на тему «Значення поезії в моєму житті». Використовуйте відокремлені члени речення.

361

Перепишіть речення, підкресліть відокремлені обставини.

1. Приходячи у світ, ранок гасить вогні електричні й засвічує сонце. 2. А час, регочучи, над нами проліта, увесь він невмолимо невловимий. 3. Цілував дівчисько сніг, ошалівши від кохання. 4. Ватаги вітрів, натомившись у бурі, примчали в село відпочити (З тв. С. Павленка).

362

1. Прочитайте текст. Випишіть речення з відокремленими членами. Відокремлені члени відповідно підкресліть.

Чаювання як священнодійство

Китайці привезли чай з Індії в I тис. до н. е. і зробили чайну церемонію священним ритуалом. Китайські ченці полегшували виснажливий процес духовного зосередження питтям зеленого чаю, уважаючи, що саме чаювання вже є своєрідною медитацією, тобто спогляданням світу, природи й себе.

Принципи чайної церемонії — гармонія, шанобливість, чистота й спокій. Гості чайної кімнати поринали у високі роздуми, гостро відчуваючи магічність усього, що відбувалося. Вогнище, казанок води над ним, скринька із зеленим чаєм, чашка, дерев'яна ложка, бамбуковий вінчик становили єдиний художній ансамбль і своєю природною красою викликали в кожного різні асоціації. Неголосні розмови на тему, цікаву для всіх присутніх, гармоніювали з розсіяним світлом, простота — з піднесеністю, смак чаю — з атмосферою духовності. Учасник дійства відчував себе часткою Всесвіту. Він розумів, що, крім нього, зараз очищається від бруду й марнотних думок кожний присутній (*За підручником*).

2. А що для вас є священнодійством?
3. Розгляньте фотографію. Уявіть ситуацію, що зображені на фото діти зібралися для чаювання. Про які традиції свого краю вони могли б розповісти? Складіть міні-твір на цю тему, використавши відокремлені члени речення.

Уточнювальними називаються члени речення, які конкретизують чи пояснюють значення попереднього головного чи другорядного члена. Уточнювальний член є тим самим членом речення, що й уточнений: *У долині (де?), на виднокрузі (де саме?), сіріло щось широкою смугою й розливалось у пільмі* (М. Коцюбинський).

Уточнювальні члени вимовляються з видільною, уточнювальною інтонацією й на письмі відокремлюються з обох боків комами, рідше — тире.

Уточнюватися може будь-який член речення, але найчастіше — обставини місця і часу.

363

- Перепишіть речення. Підкресліть уточнювальні члени. Поставте до них питання.

1. Рано, разом із сонцем, прокинулась і Харитя (*М. Коцюбинський*).
 2. А згадайте класиків, майже у віці юнацьким, ще десь до років тридцяти, уже ставали вони і романістами, і творцями видатних кінопоем, і авторами безсмертних симфоній (*О. Гончар*).
 3. Темніє схід, а там, на заході, кривавий слід лишило сонце (*М. Рильський*).
 4. Колишня алея стала вже

лабіринтом старого дерева, під котрим росла зелена трава, рівна й гладенька (Іван Нечуй-Левицький).

364 1. Прочитайте текст. Складіть за ним діалог (*усно*).

Канути в Лету — назавжди зникнути, перейти в забуття.

У поемі Тараса Шевченка «Неофіти» згадується річка Лета. Вона тече в підземному Аїдовому царстві померлих. Аїд, похмурий і непривітний, — син усемогутнього Зевса. Річка Лета згадується й у Вергілієвій «Енеїді». А Максим Рильський, геніальний український поет, назвав цю підземну річку напрочуд поетично — *тиховода Лета*.

Загалом до цього міфологічного образу часто зверталися письменники минулих століть, оскільки він означав уже не просто річку в царстві померлих. Лета — це символ забуття, бо, за міфом, душі померлих, випивши з тієї річки води, забували своє земне життя.

Сліди давніх міфологічних уявлень про існування річки Лети помітні й у медичних термінах. Наприклад, можна впізнати назву річки Лета в слові «летальний», тобто у вислові «летальний кінець», що означає «смерть». Щоправда, навряд чи звичайні мовці, не фахівці, пов'язують медичний термін «летальний кінець» із Летою. Та й вислів «канути в Лету» лікарі не вживають у своїй професійній мові...

Проте люди освічені, носії літературної мови, ерудити знають і, за бажанням, використовують його. Але, крім знання, тут потрібно вміти доречно використати цей фразеологізм. Його вживають, коли треба сказати про щось забуте, те, що назавжди відійшло, зникло. Іншими словами кажучи, кануло в Лету.

2. Випишіть речення з відокремленими членами. Поясніть уживання розділових знаків у виписаних реченнях.

365 1. Прочитайте текст. Випишіть речення з уточнювальними членами.

Оголошення

15 грудня, у середу, о 19.00 відбудуться загальні збори колективу. Запрошуються всі, крім працівників другої зміни.

Порядок денний

1. Затвердження річного плану.
  2. Довибори профспілкового комітету.
  3. Різне.
2. Складіть і запишіть оголошення, використовуючи речення з уточнювальними членами.

Розділові знаки при уточнювальних членах

1. Означення, що уточнюють попередні означення, відокремлюються комами або тире: *Від білих, наче обшитих перкалем, стовбурів на галявині світло й урочисто* (С. Хаврусь).
2. Обставини (місці, часу тощо), виражені прислівниками чи іменниками з прийменниками, відокремлюються комами, якщо вони уточнюють чи обмежують попередні обставини: *А там, з-за Круглого і Довгого борів, виглядає урочище Ламане* (С. Хаврусь).

Примітка. Якщо немає уточнювальної інтонації, обставини комами не відокремлюються: *Там далеко за горами смужкою блищить Дніпро* (І. Нечуй-Левицький).

3. Уточнювальні члени можуть приєднуватися за допомогою слів *тобто, цебто, а саме, навіть, особливо, зокрема, і притому, та й взагалі, або, чи: Фразеологізми, або стійкі вислови, вивчає фразеологія.*

Примітка. Треба розрізняти пояснювальні та розділові сполучники *або, чи*.

Порівняймо

Поява неологізмів, **або** нових слів, пов'язана з розвитком суспільства (сполучник *або* приєднує уточнювальний член речення — додаток).

Прикметники в реченні найчастіше виконують роль означення **або** іменної частини складеного присудка (сполучник *або* виконує роль розділового сполучника).

366 Перепишіть речення, відокремлюючи уточнювальні члени.

1. Орфографічний словник — це реєстр, який відповідає основному закону написання слів і правилам тобто «Правопису». 2. Слово має лексичне значення тобто щось означає. 3. Часткові або неповні омоніми поділяються на: омофони, омоформи, омографи. 4. Восени а саме у кінці жовтня українці святкували весілля. 5. Терміни чи спеціальні слова вживаються для точного найменування певного наукового поняття.

367 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків. Чи відрізняються ці речення за змістом?

Ми зустрілися в саду під старою яблунею.

Ми зустрілися в саду, під старою яблунею.

368 Об'єднавшись у дві групи, складіть і запишіть по сім речень: перша група — з розділовими сполучниками *або, чи*; друга група — з пояснювальними сполучниками *або, чи*. Поясніть уживання розділових знаків у записаних реченнях.

369 Перепишіть речення, підкресліть уточнювальні члени. Поясніть розділові знаки в реченнях з уточнювальними членами.

1. Тут, перед хатою, де я колись ходив, зацвів для матері осінній пізній сонях. 2. Тому хан так і притих, не ворушився, чекав, що скажуть. 3. А поруч,

перед очима і під ногами, палахкотіли снігові горби. 4. Удосвіта, ще ледь сіріло, на рівний відкритий дах білого з ракушняка будинку піднявся капітан охорони... (З тв. М. Вінграновського).

370

1. Прочитайте текст. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з уточнювальними членами.

Персоніфікація, або уособлення, є тропом, який побудований на перенесенні ознак і властивостей людини на неживі предмети, явища природи. Найчастіше вживається в поезії.

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові,
Старезні пні, кошлаті поторочі,
Літопис тиші пишуть у траві.

Л. Костенко

2. Випишіть речення з прикладкою. Поміркуйте, яка роль прикладки в створенні художнього образу.

371

- Перепишіть текст, вставивши з довідки замість крапок уточнювальні члени речення.

Тут, ... , збиралася восени сила-силенна птахів. Вони тут востаннє паслися й відпочивали перед тим, як пуститися в далекі мандри, ... Тоді, ... , майже в кожній хаті жили перепели. Тепер птахи знову поверталися з-за моря.

Зої хотілося б сісти за кермо, натиснути педалі й рушити в степ, ... (За О. Гончаром).

Довідка: *у вирій, у відкритім південнім степу, у світлі весняні простори, восени.*

372

- Перепишіть текст, підкресліть означення. Визначте їхній тип (узгоджене чи неузгоджене).

Інженерна майстерність давніх єгиптян не викликає жодних сумнівів. Це підтверджують великі піраміди, складені з тисяч непідйомних кам'яних блоків і плит. Їхні врівноважені масштаби, пропорційність, конструкторська бездоганність свідчать про неабиякий рівень знань із математики.

Тисячолітня практика муміфікації відкрила єгиптянам багато таємниць людського організму, що заклало основи класичної анатомії.

Розписи храму в Ком-Омбо зберегли зображення хірургічних інструментів давньоєгипетського лікаря, які практично не відрізняються від сучасних. Єгиптянам належить і честь створення першої лікарської етики: після обов'язкового огляду хворого, встановлення діагнозу, визначення методу лікування лікар мав гарантувати одужання чи відкрито визнати свою неспроможність зробити це (За В. Грищенко).

Повторюємо орфографію

373 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Відокремле(нн, н)і члени, уто(чън, чн)ювальні члени, не/узгоджене означення, т(е, и)ндітне, інту(і, ї)ція, ясно/видець, мовч(е, и)мо, б(е, и)тон, р(е, и)гочучи, не/вмолимо не/вловимий час, с(в'я, вя)ще(н, нн)о/діяство, в(и, е)снажл(и, е)вий, частка (в, В)се/світу, ц(е, и)р(е, и)монія, на видно/крузі, будь/який, кіно/поема, бе(з, с)смертний, с(е, и)мфонія, лаб(і, и)р(і, и)нт, пр(и, е)сутні, по/передні, не(о, а)логізми, ро(зс, сс)іяним.

§ 32. Відокремлені означення (узгоджені, неузгоджені)

1. Який другорядний член речення називається *означенням*?
2. Яке означення називається *узгодженим*?
3. Чим виражені узгоджені означення?
4. У чому різниця між узгодженим і неузгодженим означенням?
5. Чим виражені неузгоджені означення?

Проілюструйте прикладами відповіді на поставлені запитання.

374 Перепишіть речення, підкресліть відокремлені узгоджені означення. Поясніть умови відокремлення.

1. Річки, схованої в берегах, ще не було видно, але вона вже відчувалася за свіжістю й прохолодою, якою потягло від неї. 2. Сонце мало ось-ось зійти, воно вже розросталося червоним кущем у верхів'ї річки, і течія, повита низькими білястими серпанками пари, уся спалахнула. 3. Біля підніжжя маяка біліє на піщаному пагорку всього один-однісінький будинок, новий, капітальний. 4. Гнаний вітром, вогонь наступав із недалекого узвишшя кривулястою довжелезною лавою. Там, де вона прокотилася, залягла глибинна тьма, чорна пустеля згарища, зрідка покраплена жевріючими цятками. 5. Поки що горіло скомбайноване поле, палахкотіла солома, але кóпи були недалеко. Сотні їх, снопастих, важких, покірних, стояли на схилі, уже освітлені блиском заграви, уже овіяні жаркими струмами розігрітого повітря. 6. Уночі я прокинувся, розбуджений якимось тривожним шумом. 7. Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна (*За О. Гончаром*).

Узгоджені означення відокремлюються

1. Якщо означення виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом і стоїть після означуваного слова.

*Той чорно-білий малюнок, **створений сонцем та хмарою**, сяє, промениться...* (Є. Гуцало).

*Проблиски світла, **спочатку такі бліді й тихі**, чимдалі розросталися* (М. Коцюбинський).

Продовження табл.

Узгоджені означення відокремлюються	
2. Якщо два чи більше непоширених означень стоять після означуваного слова, перед яким уже є узгоджене означення.	<i>На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими</i> (М. Коцюбинський).
3. Якщо означення стосується особового займенника.	<i>Це були останні квіти. Напівзасохлі, поруділі, вони все-таки були дорогими, як спомини про весну і літо</i> (П. Кочура).
4. Якщо означення відділене від означуваного слова іншими членами речення.	<i>Угорі чисте, по-весняному лунке небо</i> (Г. Тютюнник). <i>Он хмарки бредуть повільно одна за одною над самим обрієм, схожі на білих лебедів</i> (О. Копиленко).
5. Якщо означення, виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом, що стоїть перед означуваним словом, має додаткове обставинне значення: до нього, крім питання <i>який?</i> , можна поставити ще питання <i>чому?</i> за якої умови? <i>незважаючи на що?</i>	<i>Налякані чужим голосом, птахи з тривожним писком крутилися над головою Соломії</i> (М. Коцюбинський).

Узгоджені означення не відокремлюються	
Якщо означення виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом і стоїть перед означуваним словом.	<i>Нарівні з вікном тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації</i> (О. Гончар).

375 Перепишіть текст, відокремлюючи узгоджені означення.

Стародавня Греція

Одним із складників давньогрецької культури найцікавішим і найдосконалішим був спорт. Змалку дітьми опікувалися не тільки вчителі грамоти, музики, а й тренери з гімнастики, яких, до речі, разом з іншими викладачами обирали на народних зборах. Різноманітні змагання Піфійські, Істмійські, Немейські, Олімпійські ставали святом краси й мужності. Крім того вони систематичні та багатолюдні давали грекам можливість відчути свою єдність. На авторитетні ігри — Олімпійські — раз на чотири роки запрошували священних посланців, які несли звістку про майбутнє загальнонародне свято й перемир'я на кілька місяців (якщо йшла війна). Це був час необхідний для підготовки й участі в

*В. Верещагін.
Боротьба. 1860 р.*

змаганнях. На спортивних змаганнях заснованих у Стародавній Елладі цінувалися краса та фізичні можливості в поєднанні з моральними чеснотами.

Велику увагу греки приділяли фізичним вправам необхідним для зміцнення тіла й духу. Турбота про здоров'я вважалася суспільним обов'язком важливим для кожного громадянина. Нехтування ним сприймалося як зрада й засуджувалося (*За С. Головановим*).

376

1. Перепишіть речення, змінивши позицію узгодженого означення відносно означуваного слова.

1. Перед музикантами відчайдушно танцювали двійко циганчат: хлопчик і дівчинка. Чубаті, закудлані, підбравши високо сорочечки із сирового полотна, вони виробляли такі вихиляси, що все подвір'я розлягалось дужим реготом. 2. Шуміла річка, укрита білими сережками піни, руді хвилі арміями котилися десь із високих гір у далеке море. 3. Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраєні вузькими довгими нивками. 4. Хліба́, змиті дощем, яскраво зеленіли. Понад самим кюветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (*З тв. О. Гончара*).

2. Поясніть можливі зміни в розстановці розділових знаків.

Неузгоджені означення, як правило, тісно пов'язані з означуваним словом і не відокремлюються від нього: *Червони́ло ціле море ма́ків.*

Неузгоджені означення відокремлюються тоді, коли треба звернути увагу на якісь ознаки чи властивості, інтонаційно підкреслити їх значення для змісту речення. Наприклад: *У спортзал заскочив захеканий хлопець, з м'ячем у руках. Великий меті — підняти народ з віковичної темряви — служив і Шевченків талант* (П. Федченко).

377

- Перепишіть текст, підкресліть узгоджені та неузгоджені відокремлені означення.

Документ — це основний вид ділової мови, який фіксує та передає інформацію, підтверджує її достовірність і об'єктивність. Документ, оформлений у заведеному порядку й відповідно до чинного законодавства, має юридичну силу. Відповідальна це справа — правильно оформити документ, дібрати відповідну лексику. Основні ознаки офіційно-ділового стилю — недвознач-

ність, конкретність, об'єктивність, лаконічність, складання речень із прямим порядком слів, з однорідними, відокремленими членами речення, вставними словами. Документи, оформлені неправильно, двозначно, нечітко, не мають юридичної сили або можуть дестабілізувати життя певної організації, колективу, держави (*За В. Хоменком*).

Стиль і синтаксис

У наукових, публіцистичних текстах неузгоджені відокремлені означення вживаються для деталізації, уточнення ознак, для передавання місткої інформації в одному реченні. **Наприклад:** *Чорнокорінь лікарський — це дворічна рослина, з густим м'яким опушенням, з прямостоячим стеблом.* **Порівняймо:** *Чорнокорінь лікарський — це дворічна рослина. Вона має густе м'яке опушення. Стебло — прямостояче.*

У поезії неузгоджені відокремлені означення, поєднуючись з узгодженими, не тільки сприяють конкретному зображенню художньої картини, а й створюють характерний ритм вірша:

Де котиться між голубих лугів
Хмарина ніжна **з білими плечима**,
Я продаю сонця — **оранжеві, тугі**,
З тривожними музичними очима.
Ось сонце віри — **чисте і просте**,
Ось сонце міри — **з віжками на храпах**,
Ось сонце смутку, звідки проросте
Жорстока мудрість в золотих накрапах.

І. Драч

378

1. Прочитайте речення. У текстах якого стилю вони можуть бути використані?

1. Повноваження, надані цим дорученням, не можуть бути передані іншим особам. 2. За цим контрактом працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цим контрактом, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством, колективним договором і угодою сторін. 3. Дострокове розірвання контракту в разі невиконання або неналежного виконання сторонами зобов'язань, передбачених контрактом, здійснюється з попередженням відповідної сторони за два тижні. 4. Суперечки між сторонами вирішуються в порядку, встановленому чинним законодавством (*За І. Колосовим, К. Кульбакою та ін.*).

2. Складіть і запишіть речення з поданими висловами: *недоліки, зафіксовані комісією; інформація, надана свідками; угода, підписана сторонами; питання, розглянуті на зборах; рішення, ухвалені колективом.*

Вчимося культури мови

Незнання синонімічних можливостей мови є причиною багатьох прикрих помилок, неприпустимих при складанні документів. Треба, скажімо, розрізнити поняття «замісник» і «заступник». **Замісник** — це робітник, який тимчасово виконує чийсь обов'язки, а **заступник** — офіційна назва посади працівника, який є другою особою після керівника й працює постійно.

379 Прочитайте усмішку. Поясніть орфограми у виділених словах.

Допотопне прізвище

Прибіг *якось* до райради

Тягнирядно Сава.

— Хочу **прізвище** змінити.

Ось моя заява.

Бо прізвище Тягнирядно

Допотопне стало.

Я нове собі придумав:

Тягниодеяло.

П. Глазовий

Повторюємо орфографію

380 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Узгодже(н, нн)і і не/узгодже(нн, н)і означе(нн, н)я, не/підйомні ка(м'я, мя)ні блоки, ма(сш, ш)таб, пр(а, о)порційність, бе(з, с)дога(нн, н)ість, не/аби/який, тисяч(е, о)/літня, ег(и, і)птяни, ро(з, с)писи храм(а, у), х(і, и)рургічні, давньо/ег(и, і)петські, встановле(нн, н)я діагноз(у, а), не/спроможність, діє/пр(е, и)кметник, не/далеке узви(ш, шш)я, пі(щ, сч)аного пагорк(а, у), білястими с(е, и)рпанками, висвітл(е, и)ний, авто/ритетний, с(в'я, вя)ще(нн, н)і, не/обхідний, по/над.

§ 33. Відокремлені прикладки

381 1. Виконайте тестові завдання.

1. Прикладка є різновидом

- А підмета
- Б обставини
- В означення
- Г додатка

2. Прикладка, вказуючи на ознаку предмета,

- А дає йому нову назву
- Б показує ставлення мовця до висловлюваної думки
- В є частиною складеного підмета
- Г є однорідним членом до підмета

3. Прикладка виражена

А прикметником	В займенником
Б дієприкметником	Г іменником

4. У реченні *Радо зустріли мене в Київ-граді ріка Дніпро, вулиця Хрещатик, готель «Турист»* ужито

- А дві прикладки
- Б три прикладки
- В одна прикладка
- Г чотири прикладки

2. Запишіть розгорнуті відповіді на завдання тесту. Наведіть, де можливо, приклади.

Відокремлення прикладок

Відокремлюється комами	Приклади
1. Поширена або непоширена прикладка, якщо вона залежить від особового займенника.	<i>Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні</i> (Л. Костенко).
2. Поширена або непоширена прикладка, якщо вона залежить від пояснюваного слова, відсутнього в реченні.	<i>Пішов степом, сіромаха, сльози утирає</i> (Т. Шевченко).
3. Поширена або непоширена прикладка, що залежить від іменника — власної назви, якщо стоїть після нього. Примітка. Відокремлену непоширену прикладку, що залежить від іменника — власної назви, треба відрізнати від прикладки, що приєднується дефісом. Відокремлена прикладка виділяється інтонаційно.	<i>А он старе Монастирище, колись козацьке село</i> (Т. Шевченко). <i>Грицько, підстароста, дивувався тому багатству</i> (Панас Мирний). (Грицько, який був підстаростою...) <i>Шевченко-художник залишив багату творчу спадщину.</i>
4. Поширена прикладка, що залежить від іменника (загальної назви) і стоїть перед ним, якщо вона має обставинний відтінок.	<i>Людина високогуманна, Сошенко з піклуванням ставився до Шевченка</i> (П. Федченко). (Чому так ставився? — Бо він людина високогуманна).
5. Поширена прикладка, що залежить від іменника (загальної назви), якщо стоїть після нього.	<i>Тимчасом надійшов голова, привітний червонощокий чоловік</i> (О. Гончар).
6. Поширена або непоширена прикладка, приєднана до означуваного слова сполучником як , якщо вона має додатковий відтінок причини (відповідає на питання <i>чому?</i>). В інших випадках такі прикладки не відокремлюються.	<i>Іван Франко, як учений, залишив велику наукову спадщину. Я прийшов до тебе як до громадянина</i> (Ю. Мушкетик).
7. Поширена або непоширена прикладка — власна назва, якщо вона залежить від загальної й уточнює її.	<i>Матір моя, Марія, читати мене навчила</i> (М. Нагнибіда).

Відокремлюється комами	Приклади
8. Поширена або непоширена прикладка, приєднана до означуваного слова за допомогою слів родом, на ймення, так званий тощо.	<i>У журбі отакій і подружилися Давид з одним австріяком, на ймення Стах (А. Головка).</i>
9. Прикладка, що приєднується до означуваних членів речення словами або, тобто, особливо, навіть, як-от .	<i>Синоніми, або слова близькі за значенням, використовують у різних стилях мови.</i>
Відокремлюється тире	Приклади
10. Поширена або непоширена прикладка, що має уточнювальне значення й перед нею можна вставити a same .	<i>Усі громадяни України — молодь, люди середнього та похилого віку — уболівають за майбутнє Батьківщини.</i>
11. Поширена прикладка, що стоїть у кінці речення.	<i>На високому березі Дніпра постав золотоголавий Київ — столиця могутньої середньовічної держави Русі-України.</i>

382 Перепишіть текст. Які правила щодо вживання розділових знаків при відокремленій прикладці ілюструють деякі речення вправ?

Данило тихо входить у накупаний і загойданий місяцем присілок. Як добре, що ми тепер будемо з хлібом: уродило ж цього року. Незабаром мають і агронома прислати. Аби ж він був схожий на Максима Діденка — отого вчителя й невтомного практика.

Давно він, Данило, не бачив ні Максима Петровича, ні Терентія Івановича, ні його верби, повз яку ніколи спокійно не пройдеш... Тільки й рідні зосталось у Данила — бідова тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра в присілку...

Де оболонь переходить у болото, Данилові у вічі впала трилиста вахта, ота добра рослина, що і лікує людину, і попереджає: не йди далі, бо вже починаються небезпечні місця (*За М. Стельмахом*).

383 Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях із відокремленими означеннями й прикладками.

Як йому творилося тоді! Ідеї накочувались, мов хвилі... Саме тоді з'явилась ота ідея альбому «Україна та українці», який мусив створити тільки він Іван Макарович Гончар.

Згодом, озираючись на свій мистецький шлях, він занотує: «Рік у рік я не їздив, не ходив, а літав од села до села окрилений жадобою пізнання нашої мистецької культури». Каторжну працю звалив він на свої плечі. На самих етнографічних знаннях найгрунтовніших, найвичерпніших тут не виїдеш. Водночас мусив бути й художником, і краєзнавцем, й істориком, й антропологом.

На аркушах — сотні фотографій вицвілих, пожовклих од часу й сьогоднішніх. Гортаючи ті аркуші, усвідомлюєш, які ми українці багаті. І як мало знаємо самі себе. Був час, коли кожне село мало свій орнамент неповторний як герб. Багато з тих скарбів орнаментів ми так би вже ніколи й не побачили, якби не ця унікальна праця «Україна та українці» (За В. Коцюком).

384

1. Прочитайте текст, пов'язаний із подіями Столітньої війни. Розгляньте фотографію пам'ятника «Громадяни Кале» видатного французького скульптора Огюста Родена.

Цей пам'ятник XIX ст. присвячено подіям далекого XIV ст. Війська англійців узяли в облогу місто Кале. Король Едуард III висунув ультиматум: «Нехай за стіни Кале вийдуть і стануть перед переможцем шестеро найвідоміших громадян — лише в сорочках, босі, простоволосі, з мотузками на шії (символ рабства й ганьби) та ключами від міста в руках». У цьому разі Едуард пообіцяв зберегти життя решти мешканців Кале.

Французи приречено вислухали ультиматум — не вірилося, що хтось із багатих пристане на такі принизливі вимоги. Запала тривала тиша — страшна й безнадійна. Аж ось виступив із натовпу Есташ де Сен-П'єр, один із найбагатших громадян міста, і зголосився піти до ворогів. Люди, сповнені глибокого співчуття, вдячності й поваги, з'юрмилися навколо нього. За першим, супроводжувані молитвами й риданнями жінок, піднялися ще п'ятеро громадян. Вони зняли одяг і черевики, пов'язали на шию мотузку і вирушили до ворожого табору...

У XIX ст. мешканці Кале вирішили спорудити пам'ятник легендарному де Сен-П'єру. Роботу замовили Огюсту Родену, тоді ще малознаному скульпторові. Самопожертва й мужність громадян Кале глибоко схвилювали Родена, і він захотів увічнити всіх героїв. Так і вийшло: скульптор утілює свій задум — шестифігурну композицію і той трагічний момент, коли зроблено неминучий вибір.

Чимало дискусій викликав роденівський проект — пам'ятник не мав постаменту. Скульптор хотів, щоб його виліплені майже в натуральну величину герої (заввишки два метри) не височіли над людьми, а були серед них і на тій самій площі, з якої вони пішли 1347 року. Задум був реалізований — тепер шестеро громадян Кале вічно йдуть серед сучасників, як живі серед живих. Цей скорботний героїчний хід ніби змушує кожного запитати себе: «А я здатний на такий подвиг?»

Скульптура «Громадяни Кале» стала знаменитою відразу після її встановлення (1895). Про неї писали в газетах, монографіях. Щоб

подивитися на неї, люди їхали (і їдуть досі) до Кале не тільки з усієї Франції, а й з усього світу: кожен хоче постояти на легендарній площі.

2. Випишіть речення з відокремленими прикладками.
3. Уявіть, що у вашому рідному місті (селі) обговорюють питання про спорудження пам'ятника. Що це має бути за монумент — яким подіям (чи особі) присвячений? Складіть міні-твір — творчу пропозицію скульпторові.

385 Доповніть речення так, щоб іменна частина складеного присудка та другорядні члени стали відокремленою прикладкою. Запишіть утворені речення за зразком.

***Зразок.** Антоніми — слова з протилежним значенням. Антоніми — слова з протилежним значенням — використовуються в художній літературі як стилістичні засоби.*

1. Крилаті слова — образні вислови.
2. Присудок — головний член речення.
3. Бібліотека — храм книжок.
4. Прикладка — різновид означення.
5. Навчання — цікава сторінка життя.
6. Рушник — давній український символ.

386 Перепишіть текст, переробивши речення так, щоб їх структура ускладнилася відокремленими прикладками. Поясніть розділові знаки при прикладках.

Прованс — південна частина сучасної Франції. Тут розцвіла творчість трубадурів. Ці поети-співці склали вишукані вірші, оспівуючи лицарську любов до Прекрасної дами. У період середньовіччя трубадури, мандруючи від міста до міста, від замку до замку, виконували свої пісні на арфі, віолі й лютні. Трубадур мав бути знавцем етикету, делікатного поведіння з дамами, добре розумітися на поезії та музиці, бути обізнаним щодо всіх останніх подій, уміти миттєво складати вірші на замовлення, володіти не менш ніж двома музичними інструментами. Самі провансальські поети вважали лицарську любов, яку вони підносили, прагненням витримки, вихованням терпіння й самовладання. Згодом мистецтво трубадурів перетнуло кордони Франції та започаткувало романтичну літературу (*За В. Грищенка*).

387 1. Прочитайте текст. Установіть відповідність між назвами документів і уривками з них.

1 Автобіографія

А Я, Петрусь Марина Віталіївна, отримала від завідувача бібліотеки Коваленко Олени Анатоліївни 12 (двадцять) підручників «Історія України. 7 клас» (авт. Свідерський Ю.).

2 Розписка	Б Сидорову Валентину Степанівну, начальника планового відділу, перевести...
3 Пояснювальна записка	В Я, Пономаренко Олексій Андрійович, довіряю своїй дочці, Бондарчук Марії Олексіївні, керувати належним мені транспортним засобом.
4 Довіреність	Г Я, Петренко Олег Іванович, народився 5 травня 1969 року в м. Одесі.
5 Наказ	Д Мій син, Василенко Петро, був відсутній на заняттях 27 квітня за сімейними обставинами.

2. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях із відокремленими прикладками.
3. Складіть документ на ім'я вашого класного керівника (куратора), що пояснює вашу відсутність на перших трьох уроках 21 квітня.

Вчимося культури мови

Формулювати і *формувати* — це пароніми, тобто слова дуже близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням.

Формувати — 1. Надавати чому-небудь певної форми, обрисів, вигляду; виготовляти що-небудь за допомогою спеціальної форми. 2. Організовувати, створювати якусь спільноту певної кількості людей. 3. Виробляти в когось певні риси характеру, якості. Наприклад: *формувати крону дерева, формувати уряд, формувати художні смаки.*

Формулювати — коротко й точно висловлювати певну думку, тезу, визначати завдання. Наприклад: *формулювати думку, формулювати вимоги, формулювати тему доповіді, формулювати завдання, запитання.*

Повторюємо орфографію

388 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Висловл(ен, енн)а думка, не/поширена прикла(д, т)ка, сіро/маха, високо/гуманна людина, пр(е, и)вітний червоно/щокій чоловік, з/по/над, з/над, Славута-Дніпро, не/бе(з, с)печні місця, біло/руська, двою/рідна сестра, рік/у/рік, етно/графічні зна(н, нн)я, різно/вид, біблію/тека, труба/дур, середньо/ві(ч, чч)я, поет/співець, само/вдосконалення, само/владання, авто/біо/графія, чому/не/бу(д, т)ь, що/не/бу(д, т)ь, Олени Анатолі(є, ї)вни Коваленк(о, а).

§ 34. Відокремлені обставини

Обставини, виражені дієприслівниковим зворотом або одиничним дієприслівником, як правило, відокремлюються комами: *Степ, **струснувши із себе росу та зігнавши примітні тіні**, горить рівним жовто-зеленим кольором* (Панас Мирний). *Черниш дістав трикутник листа і, **нахилившись до багаття**, розгорнув його* (О. Гончар).

У деяких випадках обставини, виражені дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, не відокремлюються.

Не відокремлюється	Приклади
<ul style="list-style-type: none"> обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, якщо вона виступає однорідним членом до невідокремленої обставини 	<i>Усі з радісним галасом і випереджаючи один одного побігли назустріч гостю.</i>
<ul style="list-style-type: none"> обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, якщо вона за змістом тісно пов'язана з дієсловом-присудком (зокрема фразеологічні звороти на зразок <i>заломивши руки, не чуючи ніг</i> тощо) 	<i>Цю гімнастичну вправу виконують лежачи на килимі. Дівчата працювали не покладаючи рук.</i>
<ul style="list-style-type: none"> обставина, виражена одиничним дієприслівником, якщо вона вказує на спосіб дії (як? яким способом?) і стоїть після присудка 	<i>Бійці сиділи деякий час задумавшись</i> (О. Гончар).
<ul style="list-style-type: none"> обставина, виражена одиничним дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, що починається підсилювальною часткою <i>і</i> (<i>й</i>) 	<i>Можна вміти добре плавати й не будучи спортсменом.</i>

Обов'язково відокремлюються обставини зі словами **незважаючи на, починаючи з**: *Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру пачувало пожвавлення* (В. Собко).

Обставини зі словами **на відміну від, за браком, згідно з, за згодою, відповідно до, з причини, за наявності** відокремлюються за бажанням автора.

389 Перепишіть речення. Підкресліть відокремлені обставини.

1. На яблуні переливчасто заспівала іволга і, війнувши яскравим пір'ям, перелетіла на друге дерево. І легко, наче продовжуючи пісню іволги, задзвеніли срібні ноти дитячого чистого голосу (*М. Стельмах*). 2. Защебетав соловейко, угору летючи; закувала зозуленька, на дубу сидючи (*Т. Шевченко*). 3. Жаркий, духотний день, зомлівши, мов стовп, упав на груди ночі (*Б.-І. Антонич*). 4. Хтось землю ділив мою, вкравши мене у мене, та я витерпів (*Б.-І. Антонич*).

390 Перепишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях із відокремленими обставинами.

1. Упало яблуко звітуючи про осінь. 2. Не поспішаючи відкрию баклажку і тихо піднесу до губ. Відіп'ю ковток і посаджу відчуваючи як по чорній шкірі попливуть рибинки і човен. 3. Жодних кольорів у світі — лиш біле, як білий аркуш паперу, що над ним зацікавила рука не наважуючись написати перше

слово... 4. Кінь ступить на галявині крок і замре піднявши копитце бо чує, як ондечки бринить бджола (За В. Голобородьком).

391 Складіть і запишіть речення, синонімічні до поданих, замінивши один з однорідних присудків відокремленою обставиною. Поясніть розділові знаки.

1. Вода на озері ніби поважчала, переливається перламутром — вітер хвилю жене (О. Гончар). 2. Поблискує мокре дубове цебро, маревіють, тануть переповнені сонцем угіддя (О. Гончар). 3. Сонце схилилось на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше (Г. Тютюнник). 4. Вночі скрипів і осипався клен (Л. Костенко). 5. Вода шумить між камінням, підкидає вгору хвилі (І. Нечуй-Левицький).

392 Виберіть у цьому підручнику завдання, сформульовані як речення з відокремленими обставинами. Запишіть вісім–десять таких речень.

393 Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях із відокремленими обставинами й означеннями.

Наближався ошатний вечір. Попелясті стрижі черкаючи крильцями Машоніні боки вечеряли біля неї останніми літніми мушками. Обвіваючи крильцями неговіркового мене стрижики ловили мушок, що вилися й понад моїм нагрітим від ранку не холодним для них картузом. Орлик набіганий досхочу ледве за возом плентався. Його здивовані очі надивлені на досі незнаний простір і волю опускалися в дрімоту. Лише Султанчик звівши кінчик язика гасав біля нас у недавно скошеному по ший, уже безголовому соняшничинні. Раз по раз цуцик вигулькував з нього, аби поглянути, що ми в нього є, що ми нікуди не ділися, і знову щезав у тім сизо-синім паліччі. Від невпинного шохання Султанчиків мокрий чорненький носик аж розпух набрякши (За М. Вінграновським).

В. Гальдяєв. 1990 р.

394 Складіть і запишіть по два речення на кожне правило, коли обставини, виражені поодинокими дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, не відокремлюються.

395 Прочитайте речення. До якого дієслова може належати дієприслівник? Які можна поставити розділові знаки, щоб не було різночитання?

Сергій усміхнувся ідучи простягнув руку для привітання й заговорив привітно.

- 396** 1. Прочитайте текст повідомлення. До якого стилю він належить?

Голові ОСБ
 мешканців будинку 16-а
 по вул. Береговій
 Святошинського р-ну м. Києва
 Павлукіній О. М.

Розглянувши прохання про встановлення у вашому будинку нових пошто-
 вих скриньок, повідомляємо, що, згідно з графіком, відповідні роботи в бу-
 динку 16-а по вул. Береговій розпочнуть у другому кварталі поточного року.

Начальник ЖЕО-105

М. О. Петрусь

2. Складіть повідомлення для адміністрації парку про організацію приби-
 рання учнями території парку. Використайте речення з відокремленими
 обставинами.

- 397** 1. Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки в реченнях
 із відокремленими обставинами.

Весільні традиції народів світу

Кожен народ у всі часи мав свої весільні традиції. В Америці й Англії, наприклад, кожна наречена вбираючись у весільне вбрання стежить, щоб на ній було що-небудь нове, що-небудь старе, що-небудь позичене й що-небудь блакитного кольору.

У Німеччині наречений у день весілля кладе собі в кишеню трохи зерна, яке згідно з повір'ям принесе багатство й успіх.

В Угорщині всі водії побачивши весільний ес-
 корт починають сигналізувати поздоровляючи молоде подружжя.

В Індії після закінчення церемонії одруження один із родичів-чоловіків обсыпає наречених пелюстками квітів. Цей ритуал символізує захист молодих від злих сил (*За О. Негодю*).

2. Доповніть текст прикладами про відомі вам весільні звичаї, використовуючи речення з відокремленими обставинами.

Вчимося культури мови

Як розрізнити слова-пароніми *реалії* і *регалії*?

Реалії — це наявні навколо нас предмети, реальні речі. У сучасній українській мові цим словом називають також явища, події об'єктивної дійсності. На відміну від матеріальних речей, ми їх сприймаємо як певні поняття. На-

приклад, можна говорити про *реалії Козацької доби*, *про реалії сучасної загальноосвітньої школи* тощо.

Регалії — предмети, відзнаки певного суспільного становища людини (ордени, медалі, будь-які ознаки влади тощо).

Порівняймо вживання цих слів-паронімів у реченні: *Сьогодні спостерігаємо значний громадський інтерес до реалій Козацької доби й до регалій гетьманів, полковників, козацької старшини* (тут реалії, наприклад — національно-визвольна боротьба, а регалії — булава, певний одяг тощо).

- 398** 1. Прочитайте усмішку, правильно інтонаційно виділяючи відокремлену обставину.

У Урок. Контрольна робота. Учителька звертається до класу:
— Тут, мабуть, багато любителів списувати? Прошу, виконуючи роботу, не використовувати ці вміння.

— Ні, Олено Петрівно, любителів тут немає. Є тільки професіонали.

2. Поясніть (письмово) лексичне значення слів *любитель* і *професіонал*.

Повторюємо орфографію

- 399** Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик і розкривши дужки.

Жовто/зелений, три/кутник, бага(тт, т)я, аркуш папер(а, у), пі(р'я, рья), за(дз, з)веніла, не/поспішаючи, угі(дд, д)я, уноч(і, и), до/схочу, (з, с)кошене, бе(з, с)голове, соняшнич(н, нн)я, сизо/синє, що/небу(д, т)ь, весі(л, лл)я, к(е, и)шеня, р(е, и)туал.

§ 35. Відокремлені додатки

Додатки відокремлюються з двох боків комами, що мають значення зарахування чи виведення предметів з ряду інших і починаються словами *крім, окрім, окрім, окрім, за винятком, на відміну, зокрема, особливо, наприклад, навіть*: *Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, що, **окрім назви осінь, немає імені їй*** (М. Рильський).

Примітка. Якщо прийменник *замість* синонімічний до прийменника *за*, то зворот комою не відокремлюється: *Напиши **замість мене допис***.

- 400** Перепишіть речення. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Рухнувся натовп, загомонів, посипались жарти, у яких, **крім веселощів, почувся й подив, і задрощі, і навіть острах** (О. Гончар). 2. Вони мені подарували альбом, **навіть із кількома вже фотографіями** (І. Франко). 3. Старий жук загудів багатозначно: джу-джу-джу. Правда, він, **крім того джу-джу-джу, нічого ніколи не гудів, але все ж таки це щось значило!** (О. Іваненко). 4. З ними, **крім комбата, був і гвардії майор Воронцов** (О. Гончар).

401 Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки.

Більшість людей із втраченим зором винагороджуються сильним розвитком слуху, пам'яті, музичних здібностей і творчої уяви. Згадати хоча б Хому Провору. Такого витонченого артиста, такого дотепного віртуоза гри на сопілці важко знайти. Окрім гри на сопілці Хома Провора дуже любив і пісні. Пісня для нього не тільки розрада, а й справжнє життя. Але дивна річ: як тільки співець дійде до того місця пісні, де йдеться про те, як билиночка здригнула й заговорила, так несподівано й розридається. Багато цілих годин і цілих тижнів веселих і сумних (більш за все сумних) провів я з Хомою Проворою, але я ніколи не бачив його, щоб він плакав від іншої пісні окрім згаданої (*За І. Шаповалом*).

402 Складіть і запишіть речення, синонімічні до наведених, так щоб вони мали у своєму складі відокремлені додатки.

1. Усі присутні були приголомшені новиною, тільки дідусь не здивувався.
2. Усі можуть бути вільними, тільки чергові мають залишитися.
3. Триває набір у всі гуртки, гурток «Авіамоделювання» теж запрошує на навчання.

Відокремлені додатки — неодмінна ознака наукового та публіцистичного стилів. Як правило, вони вживаються зі словами: *усупереч, на відміну від, подібно до, а саме*.

Наприклад: *Усупереч поширеній думці, сучасні молоді люди прагнуть здобути якісну освіту, цікавляться класичною літературою, театром, музикою.*

403 Складіть і запишіть вісім–десять речень із відокремленими додатками.

404 1. Прочитайте текст. Випишіть речення з відокремленими додатками. Поясність уживання розділових знаків при відокремлених додатках.

З моральних уроків, що їх дала мені мати, я пам'ятаю, крім постійної вимоги казати правду, одне надвечір'я, коли мати якось незвично скликала нас усіх до однієї кімнати й проникливим голосом сказала: «Слухайте: до нас привезуть дівчинку, яка буде в нас жити. Ця дівчинка дуже нещасна, ви всі бігаєте, а в неї після гарячки відібрало ноги — вона не може ходити, як інші діти, а лише повзає. Глядіть же, щоб не сміялися з неї, ви самі побачите, яка вона добра й розумна» (*В. Фігнер*).

2. Поміркуйте, що таке *милосердя*. Запишіть свої міркування, використовуючи речення з усіма видами відокремлених членів.

405 Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Англіїці прихід Нового року зазвичай не відзначають галасливими велелюдними святкуваннями. Проте є неписане правило за яким у новорічний вечір або ніч кожен без запрошення може прийти на свято в будь-який дім

навіть до незнайомих людей і його залюбки зустрінуть. Хай навіть крім маленького шматочка вугілля незваний гість нічого не принесе. А вугілля він має кинути в родинне вогнище й побажати щоб у цьому домі вогонь горів довго-довго (*За матеріалами ua.korporativus.com*).

Повторюємо орфографію

406 Запишіть слова та словосполучення, знявши ризик у розкривши дужки.

За/винятком, на/відміну, за/мість, в(е, и) село(ш, щ)і, ні/коли, фото/графія, джу/джу/джу, багато/значне, наві(д, т)ь, усе/ж/таки, витонче(нн, н)ий, віртуо(з, с), гра на сопі(льц, лц)і, не/сподівано, ро(з, с)ридається, пр(е, и)голомшені, авіа/моделювання, надвечі(р'я, р'я), пр(е, и)в(е, и)зуть, за/звичай відзначають, будь/який, не/зва(н, нн)ий гість, вугі(лл, л)я.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ

«РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ»

Просте речення може ускладнюватися уточнювальними й відокремленими членами речення.

Уточнювальним називається член речення, який конкретизує чи пояснює значення головного або другорядного члена, що стоїть перед ним.

Найчастіше уточнювальними бувають обставини місця і часу.

Про вживання розділових знаків у реченнях з уточнювальними членами див. с. 180.

Відокремлення — це змістове й інтонаційне виділення другорядних членів речення порівняно з іншими другорядними членами.

Відокремленими бувають: узгоджене та неузгоджене означення, прикладка, обставина й додаток.

Про вживання розділових знаків у реченнях із відокремленими означеннями див. с. 184–186, з відокремленими прикладками див. с. 189–190, з відокремленими обставинами див. с. 194, з відокремленими додатками див. с. 197.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

407 Виконайте тестові завдання.

- Відокремлення відбувається з метою
  - ускладнення структури речення
  - надання другорядним членам більшого змістового значення
  - переміщення на другий план головних членів речення
  - збільшення в реченні кількості розділових знаків

2. Помилку у формулюванні правила про відокремлені обставини допущено в рядку
- А не відокремлюються дієприслівникові звороти — фразеологізми
  - Б не відокремлюється дієприслівниковий зворот, на початку якого стоїть підсилювальна частка *і*
  - В не відокремлюються одиничні дієприслівники, що вказують на спосіб дії і стоять після присудка
  - Г не відокремлюється дієприслівниковий зворот, що стоїть перед присудком
3. У реченні *Ішов рясний дощ — і вдалині раптом із-за хмар упали золотисто-білі стовпи світла — ясні, урочисті, могутні* узгоджене означення відокремлюється, бо
- А воно виражене дієприкметниковим зворотом і стоїть після означуваного слова
  - Б воно стосується особового займенника
  - В два чи більше непоширених означень стоять після означуваного слова, перед яким уже є узгоджене означення
  - Г воно має додаткове обставинне значення
4. Відокремлена прикладка є в реченні
- А Припадаючи до гриви коня, зі степу скакав чатовий Тиміш (*М. Вінграновський*).
  - Б Тепер вони троє — Жолкевський, Наливайко й Газі-Гірей — зійшлися один проти одного на Дністрі (*М. Вінграновський*).
  - В Любити землю тихо і сердечно — мій перший і останній заповіт! (*М. Сингаївський*).
  - Г В лощині не змовкало «ура» (*О. Гончар*).
5. Відокремлене узгоджене означення має додаткове обставинне значення в реченні
- А Омите прозорим дощем, усе здавалося легким, оновленим (*Є. Гуцало*).
  - Б Зроду не чесані й не миті, татарські коні погойдувались у сливовій бистрині (*М. Вінграновський*).
  - В Усе ще зачудований, я сів у саду під яблунею (*Є. Гуцало*).
  - Г Понад самим кюветом виструнчилися гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (*О. Гончар*).
6. Пунктуаційну помилку при відокремленні другорядних членів допущено в реченні
- А Край самої дороги запідпадьомкав перепел, потім чогось злякався та утікаючи, зашелестів житами (*М. Стельмах*).
  - Б За містом, оживаючи, загойдалися, закружляли вечірні поля та їхні тіні (*М. Стельмах*).

- В** Марко всміхнувся невидимій пташині, відганяючи від себе надокучливу буденщину (*М. Стельмах*).
- Г** Тополі навкруги здіймаються, як вежі (*М. Рильський*).

408

1. Прочитайте текст. Поясніть уживання розділових знаків при відокремлених членах речення.

У Мікронезії мешканці одного з островів щороку змінюють імена. Роблять це, мовляв, для того, щоб збити з пантелику нечисту силу. А відбувається все так: прокинувшись першого січня, члени родини називають одне одному своє нове ім'я, щойно ними вигадане. Під час цього дійства хтось із рідних щосили б'є в бубон, щоб злий дух не міг їх підслухати. Такі зміни часто призводять до різноманітних казусів. Так, одного року половину мешканців острова звали Майкл Джексон (*За матеріалами сайта <http://odb.te.ua/1269>*).

2. Пофантазуйте й запишіть продовження цього тексту, пропонуючи наслідки можливих казусів. Використовуйте у своєму висловлюванні:
- почуття гумору;
  - речення з відокремленими членами різних типів;
  - речення з уточнювальними членами.

§ 36. Повторення відомостей про словосполучення й просте речення

Схема розбору простого речення

- Вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
- Вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
- Вид речення за кількістю граматичних основ (просте, складне).
- Вид речення за складом граматичної основи: двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, називне).
- Вид речення за наявністю / відсутністю другорядних членів (поширене, непоширене).
- Вид речення за наявністю необхідних для розуміння змісту членів речення (повне, неповне).
- Вид речення за наявністю / відсутністю однорідних членів; відокремлених членів; уточнювальних членів; звертань; вставних слів, словосполучень, речень; вставлених конструкцій (неускладнене, ускладнене).

Письмовий розбір простого речення

Далі сріблиться потічок, теплий, прозорий, висвітлений до дна (*О. Гончар*).
(Розпов., неокл., просте, двоскл., пошир., повн., ускладн. відокремл. чл., вираженими узгодж. означ.).

409

1. Прочитайте текст. Випишіть і розберіть (*письмово*) за схемою просте речення.

Екологічна задача

У середньому за добу кожна людина використовує 150 л води на фізіологічні потреби. Обчисліть, скільки води за добу використовує ваша родина, усі учні вашого класу.

2. Розв'яжіть задачу. Чи змушує її розв'язок замислитися про економію водних ресурсів? Запишіть кілька речень про те, як ви економите воду.

Схема розбору словосполучення

1. Головне і залежне слово.
2. Тип словосполучення за належністю головного слова до певної частини мови: іменне (іменникове, прикметникове, числівникове, займенникове), дієслівне, прислівникове.
3. Питання від головного слова до залежного.

Письмовий розбір словосполучення

410

1. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки й замінюючи числа словами. Складіть просте речення зі словом-розгадкою та усно розберіть його за схемою.

Ботанічна загадка

Люди давно дізналися про цей плід і оцінили його смак. Під час археологічних розкопок на берегах Міссісіпі було знайдено його насіння якому майже 7 тисяч років.

Першими з цього плоду зварили кашу індієцям. Сьогодні господині всього світу готують із нього супи, каші, пудинги, джеми понад 30 страв. Каротину в ньому більше ніж у моркві.

Жителі Молдови вважають що найкраще солоні огірки зберігаються в діжках виготовлених із цієї рослини.

В африканському селі це відро для води.

А в українському селі його дарує дівчина хлопцю, якщо відмовляє його сватам (*За В. Коренською*).

2. Випишіть п'ять словосполучень і розберіть їх за схемою (*письмово*).

- 411** 1. Перепишіть вірш. Підкресліть речення з інверсією.

Навік минули ті часи,
медами-брехнями налиті.
До правди, наче до роси,
ти припадаєш в рясноцвітті.

Багато є в тобі щедрот,
моя Україно чорноброва.
І лиш народ тоді народ,
як є у нього рідна мова.

І. Редчиць

2. Поясніть розділові знаки.

- 412** 1. Прочитайте текст. Випишіть речення зі складеним іменним присудком.

Поетичний символ України — хліб на вишитому рушникові. Далекий предок наш, погамувавши свій голод хлібом, відчув спрагу краси. І ожили на полотні зелений барвінок і вогнисті півники. Душа його причастилася високим і стала добрішою. Тоді чоловік поклав хлібину на вишитий рушник і поніс дарувати сусідові.

Я вірю, що саме так народився колись цей невмирущий звичай (*В. Яворівський*).

2. Випишіть речення, ускладнене відокремленою обставиною. Зробіть його синтаксичний розбір.
3. Поясніть значення словосполучення *причастилася високим*.

- 413** 1. Прочитайте діалог. Знайдіть у ньому неповні речення.

— Діду, а чиє це багатство?

— Моє.

— Усе? — дивується він.

— Усе, — дивується й пасічник.

— А що?

— Чи не забагато на цей час маєте книжок?

— Мені до цього думалося, що мало, — і ледь помітна усмішка наметала павутиння на мудрі очі старого (*М. Стельмах*).

2. Чи вважаєте ви книжки багатством? Обґрунтуйте письмово (*сім-десять речень*) свою відповідь, використовуючи прості речення різних видів.

- 414** 1. Прочитайте текст. Випишіть односкладні речення, зазначивши їх вид.

Замилувати очі — обдурювати когось, хитрувати, приховувати справжній стан речей (те, що є насправді).

Цікаво влаштована наша мова: коли кажуть «замилувати очі», ні в кого не виникає й гадки про мило. А здавалося б, потрапить мило в очі, то що побачиш? Тільки наплачешся й за сльозами нічого не побачиш...

Та річ у тім, що люди, які замилюють комусь очі, не плачуть. А плакати доводиться тим, кому замилюють очі. З такими очима вони не здатні побачити правди. Їх можна обдурити, обвести круг пальця. Їм можна навішати локшину на вуха.

Про оказамилування прийнято говорити переважно в ділових сферах, де складають звіти, влаштовують перевірки. Можна сказати, що оказамилування — це канцелярський термін, ним у звітах користуються несумлінні працівники. Вони хочуть приховати правду, тобто кажуть одне, а роблять зовсім інше. Наприклад, подають інформацію в газети й на телебачення про те, що всі школи нормально опалюються, а це не так — у деяких школах діти мерзнуть. Оце і є справжнісіньке оказамилування, або замилювання очей.

А от, наприклад, дуже близький за звучанням фразеологізм *милувати око* має зовсім інше значення, це коли хтось має гарний вигляд, або щось дуже подобається. Добре було б, коли б усе навколо нас *милувало око*, і нікому не спадало на думку *замилувати очі*.

2. Знайдіть у тексті синоніми до фразеологізму *замилувати очі*.
3. Що, на вашу думку, означають усталені вислови: *заплющувати очі (на щось)*, *вбирати очі*, *мозолити очі*? Складіть діалоги (*три-чотири репліки*) на кожний із цих висловів.

415

1. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени в кожному реченні. Визначте речення з неоднорідними означеннями.

1. Велика вереснева тиша стоїть над землею (*М. Стельмах*). 2. У гарячий ясний літній день ліс по горах сяє, а в долинах чорніє (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (*М. Коцюбинський*). 4. Високі нескошені трави й хліба не дочекавшись коси виблискували під сонцем (*І. Цюпа*). 5. Лози кручі ліс все блищить і сяє на сонці (*О. Довженко*). 6. Небеса були вечорами темно-сині глибокі як вода у ставку (*Є. Гуцало*). 7. Що я читаю? Читанку природи й апокаліпсис мору та війни вивчаю хрестоматію народу і віршами захоплююсь весни (*Є. Гуцало*).

2. Запишіть, як ви розумієте зміст словосполучення *хрестоматія народу*.

416

- Скориставшись схемою, складіть пам'ятку для представників кожної сходинки щодо конкретних дій для захисту екології на нашій планеті. Розподіліть сходинки між групами за жеребом. Використовуйте односкладні речення різних видів. Запишіть текст пам'ятки, визначте вид односкладних речень.

- 417** Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки при відокремлених і вставних членах речення, звертаннях.

Гур-гур-гур! — весело гуркотів автобус.

Сергійко сидючи в м'якому кріслі пильно розглядав малюнки в новенькому журналі «Юний технік України».

Аж ось і зупинка. Двері скрипнувши розчинилися, і до салону зайшла тітонька.

— Сідайте будь ласка — сказав підхопившись Сергійко.

— Велике тобі спасибі, — сказала тітонька сідаючи на місце щойно ним звільнене.

На сусідній вулиці автобус знову зупинився. Зайшла старенька.

— Сідайте бабуню, — підвелася тітонька.

— Дякую, — сказала бабуся й полегшено зітхнувши сіла.

А Сергійкові стало так приємно, ніби це він поступився бабусі місцем (За С. Струтинським).

- 418** 1. Прочитайте усмішку.

Комплімент ученого

(1) Чарльз Дарвін, запрошений на обід до приятеля, сидів за столом поруч із молодою вродливою дамою.

(2) — Містере Дарвін, — грайливо запитала вона, — ви твердите, що люди на походять від мавпи? (3) Чи можу я віднести це висловлювання й на свою адресу?

(4) — Безумовно, можете, — відповів Дарвін, — але ви походите не від звичайної мавпи, а від чарівної (З кн. «Цікаві бувальщини»).

2. Виконайте тестові завдання.

1. Звертання є в реченні

А 1   Б 2   В 3

2. Відокремлене означення є в реченні

А 1   Б 2   В 4

3. Вставне слово є в реченні

А 1   Б 2   В 4

- 419** 1. Прочитайте уривок із роману. Визначте й запишіть тему тексту, придумайте назву. Випишіть прості ускладнені речення. Зробіть їх синтаксичний розбір (усно).

...Зклопотані люди снували туди й сюди, наче працьовиті мурашки в муравлиську. Софія намагалася відгадати, що ж їй хоче показати філософ

Альберто. Ось вони оминули велику крамницю електротоварів. Там продалося все: від телевізорів, відео та супутникових антен до мобільних телефонів, комп'ютерів і телефаксів.

Альберто, показуючи на велетенську вітрину, мовив:

— Ти бачиш перед собою ХХ століття, Софіє. Можемо сказати, що за період часу, який минув від Ренесансу, світ вибухнув. З початком періоду великих географічних відкриттів європейці почали подорожувати по всьому світу. Нині відбувається протилежний процес, вибух навпаки.

— Що ти маєш на увазі?

— Увесь світ всмоктала в себе єдина комунікаційна мережа. Ще не так давно філософи, аби пізнати світ чи зустрітися з іншими мудрецами, мусили багато днів поспіль трястися в повозі, запряженому кіньми. А сьогодні ми можемо, перебуваючи в будь-якій точці планети, зчитувати людську мудрість з екрана комп'ютера.

— Це фантастично й трохи страшнувато. Невже історія йде до свого завершення, а може, навпаки, ми стоїмо на порозі зовсім нових часів?

— Ми не є вже мешканцями лише одного міста, і навіть однієї держави, ми всі одночасно — громадяни планетарної цивілізації.

— Це правда.

— Такого бурхливого технічного розвитку — це стосується й комунікації, — як упродовж останніх тридцяти–сорока років, не було в історії людства (Ю. Горднер).

2. Пофантазуйте на тему «Моя прабабуся в супермаркеті сучасної електронної техніки». Запишіть вашу розповідь, використовуючи якомога більше простих речень різних видів.

ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 37. Повторення відомостей про текст, стилі, жанри й типи висловлювання; засоби міжфразового зв'язку в тексті

1. Що називається *текстом*?
2. Які структурні ознаки тексту?
3. Що називається *темою й мікротемою тексту*?

У різних ситуаціях спілкування використовуємо характерні типи висловлювання — **опис, розповідь, роздум**.

Висловлювання (тексти) створюємо в певному стилі — **розмовному, художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому** й залежно від мети спілкування — у певному жанрі. Це може бути **оповідання, заява, розписка, доповідь, автобіографія** тощо.

- 420** 1. Прочитайте текст.

Рух книжки

У більшості книголюбів бібліотеки систематизовані й каталогізовані, де кожен томик має своє місце.

Моя книгозбірня — як жива ріка, що перебуває в невинному русі. Не кажу, що це добре й прийнятно для всіх, але по-іншому не можу уявити собі роботу бібліотеку.

Цей рух книжок наповнює моє життя особливим змістом, мені приємно спостерігати за ним, бачити не мертву статистику, а життєдайну динаміку. Коли думаю, що саме я запустив цей величезний механізм, який налічує понад п'ять тисяч книжок і ця кількість щоденно збільшується, моє серце наповнюється тривкою радістю й гордістю. Бо рух — це життя.

Книжки потрапляють до мене різними шляхами: одні з книгарні чи прямо з друкарні, другі через пошту, треті завдяки друзям і знайомим. І саме тоді, коли книжка опиняється в моїх руках, починається те, для чого вона створена — її головний рух.

Спершу кілька днів вона мандрує в межах спальні — з письмового стола, за яким я зазвичай працюю, до нічного столика біля ліжка. Чим цікавіша книжка, тим повільніше й довше її читаю, розтягуючи задоволення, тим частіше беру в руки, а отже, вона знову й знову перекочує з одного місця на інше.

Потім прочитаний томик перекочує в робочу бібліотеку, і я вже рідше повертаюся до нього, та все ж повертаюся, вихоплюючи з туго спресованих стелажів, щоб перечитати якийсь фрагмент, показати знайомим чи виписати потрібну цитату. Робоча частина бібліотеки в кабінеті нараховує до п'ятисот томів, що потрібні мені для щоденної праці й мають бути напихваті. Але більшість книжок тут надовше не затримуються, окрім словників, деяких хрестоматійних і наукових видань та улюблених щоденників і мемуарів.

До книжки, що припала до душі й стала подією в житті, рука тягнеться ніби мимохідь. Бува, хочеться знічев'я доторкнутися до неї, провести пальцями по корінцеві, потримати якийсь час у руках і помилуватися, подумки повертаючись у стихію улюблених подій і відчуттів. Приходить час, коли на корінці нової книжки зупиняється тільки погляд. Мандрувати очима по силуетах улюблених книжок — одна з найприємніших мандрівок, які я знаю (*За П. Сорокою*).

2. Визначте тему й основну думку прочитаного тексту. Як автор запускає величезний механізм — рух книжок?
3. Підготуйте усний стислий переказ тексту.

421

1. Накресліть у зошитах таблицю за зразком і заповніть її, додавши назви стилів, що відповідають поданим жанрам.

Зразок

Жанри (різновиди висловлювання)	Стилі
оповідання	
нарис	
доповідь	
байка	
оголошення	

2. Користуючись заповненою таблицею, сформулюйте мету висловлювань, що належать до різних стилів.

422

1. Прослухайте радіопередачу або перегляньте телепередачу (*на власний вибір*). Про що ви дізналися з цієї передачі? Запишіть її тему.
2. Запишіть ключові слова, які допоможуть вам побудувати зв'язний текст про почуте (*побачене*). Запишіть слова, значення яких для вас не зрозумілі. З'ясуйте їхні значення за тлумачним словником.

423 1. Прочитайте текст.

Історія давнього Білгорода

Смузка асфальту йде вздовж ледь помітного найстарішого валу, що розділяв стару й нову частини дитинця. Вулиці Білогородки досі «пам'ятають» топографію давнього міста

Де знаходиться літописний Білгород? Західніше від Києва. Щоправда, на карті біля столиці немає міста з такою назвою. Натомість є село Білогородка, розташоване на правому березі Ірпеня — високому, крутому, перерізаному ярами. Мій брат Тарас, студент-історик, уже чекає на околиці села. Мрії все ж таки збуваються: ми вирушаємо в подорож у часі й просторі.

Ідемо валами давнього міста. Вони величезні, мабуть, метрів шістьдесят заввишки й такі широкі, що по верху їх ішла колись дорога. Наймогутніший і найкрутіший вал дитинця, зведений ще князем Володимиром у X ст., розташований із південної сторони. Скіс тут дуже крутий. З валів відкривається велична панорама — он та стара дорога на захід вела колись у Чехію, а он звідтіля, з півдня, приходили печеніги. Під стінами дитинця тече, як і в давнину, Ірпінь.

Повільно простуємо вулицями сучасного села. Дорога, що піднімається зі сторони Боярки до центру, звернула в глибоку балку. Праворуч, за балкою, знову побачили поміж сільських будівель і городів давні посадські вали. Колись за цими земляними укріпленнями співіснували билинні герої та історичні особи.

Тарас показує мені місце, де знайдені руїни собору XII століття... А онде колодязі. Вони глибокі. Саме з ними пов'язана легенда про «білгородський кисіль», про що дізнаємося з тексту на гранітній плиті, яка встановлена біля мосту через річку Ірпінь.

...Повертаючись пізно ввечері, я спіймала себе на думці — ми всі нащадки славних русичів, і це сприймаєш особливо гостро, коли опиняєшся в таких місцях, як сучасна Білогородка (*За В. Групасем та М. Опанасенко*).

2. Про що ви дізналися з тексту? Про яку навчальну дисципліну ви згадали? До якого мовного стилю належить текст?

3. Об'єднайтеся у групи, складіть план тексту й порівняйте, яка з груп склала детальніший план.

424

1. Розгляньте репродукції мініатюр із Радзивиллівського літопису. Прочитайте текст. Яку особливість ви помітили в художніх мініатюрах і в мові коментарів?

Білгородський кисіль

997 року князь Володимир вирушив до Новгороду, як пише літописець, *по верхніх воів проти печенігів*.

Далі промовляє Радзивиллівський літопис — майже «середньовічний комікс».

Печенізька розвідка спрацювала добре: Володимир пішов по північних воїнів, а Білгород опинився в щільній облозі.

На порядку денному білгородського віче стояло одне питання: «Чи відкривати браму печенігам?» І, боячись голоду, білгородці було наважилися навіть так зробити.

Знайшовся серед громади розумник і запропонував схитрувати: «А зробіть краще так: візьміть у кого що є, по жмені пшона чи пшениці, і змішайте таку бовтанку, з якої кисіль варять. А в інший кадуб — розсипте меду з княжої медуші».

Так і зробили. Обидва кадуби опустили в колодязі. Лишилося обмінятися заложниками з печенігами й провести переговори.

«І прийшли в город, і сказали їм люди: “Пощо ви губите себе, коли ви не можете перестояти нас? Сійте хоч десять літ, що ви зробите нам? Адже ми маємо споживок від землі. Як не вірите — то подивіться своїми очима!”»

Печенігів повели до одного колодязя, зачерпнули бовтанки й зварили з того кисіль. Повели до іншого й напоїли медовою ситою...

Літописний анекдот є хіба відгомоном реальності.

Печенізьких парламентарів вели якнайдовшим шляхом уздовж найвищих валів і найглибших ровів. Завели до княжих медуниць і комор із збіжжям. А княжий двір мав великі запаси: як для того, щоб спорядити похід, так і для того, щоб витримати багатомісячну облогу.

Далі лишилося показати криниці. У легенді криниці викопали бутафорські — спеціально для дезінформації. Проте Білгород був прекрасно забезпечений справжніми, і спрага його людям не загрожувала. Таке місто було складно «перестояти»... А з півночі швидко наближався з новгородцями Володимир.

Що лишалося печенігам?.. (За О. Зінченком).

2. Складіть і запишіть закінчення легенди про облогу печенігами Білгорода, дотримуючись запропонованого автором стилю.

425

Прочитайте усмішку. Поміркуйте й запишіть, чим завжди зворушує дитячий гумор.

- Тату, тату, увімкни, будь ласка, телевізор.
- Там, синочку, нічого немає... — відповідає батько.
- А я і нічого люблю дивитися.

Фраза — це частина тексту, яка може збігатися з одним реченням або об'єднувати кілька речень, між якими є логічний зв'язок.

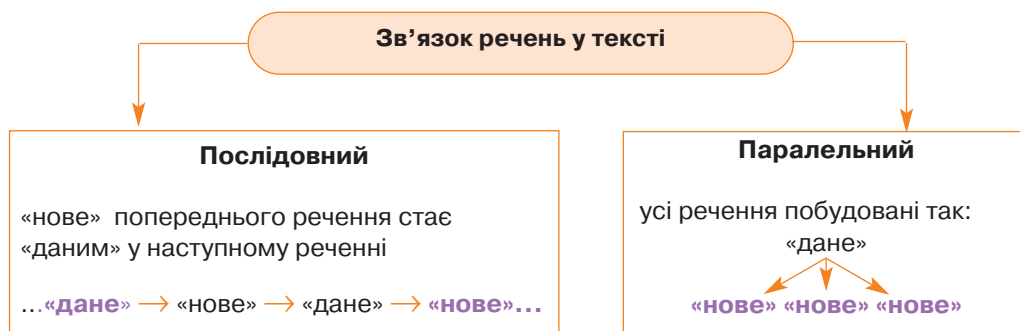
Усі речення **зв'язного тексту** об'єднані спільною темою. Між реченнями зв'язного тексту наявний послідовний або паралельний зв'язок.

У тексті з **послідовним зв'язком** речення утворюють ланцюжок, у якому те, що було «новим» у попередньому реченні, стає «даним», або відомим, у наступному реченні.

Наприклад: *Нашу школу перебудовують. Перебудову здійснюють за оригінальним проектом. Він передбачає створення спеціальних приміщень для наймолодших школярів.*

Вилучення якогось речення порушує зв'язність тексту. Наприклад, якщо в наведеному прикладі вилучити друге речення, то пояснити логічно наявність третього неможливо.

Залежність між наступним і попереднім реченнями забезпечують такі другорядні члени речення, як обставини часу (*тоді, одного разу, через кілька днів, пізніше, у той час, згодом* тощо), місця (*унизу, угорі, з одного боку, посередині, праворуч* тощо); вставні слова (*по-перше, по-друге, таким чином, отже, як відомо, навпаки* тощо); сполучники та частки, що вказують на послідовність, причину, наслідок, протиставлення (*і, та, але, лише, тому що, так що* тощо).

У тексті з **паралельним зв'язком** кожне речення є самостійним, рівноправним щодо розкриття теми тексту. Якщо вилучити будь-яке з них, інформативність тексту зменшиться, але його зв'язність не порушиться.

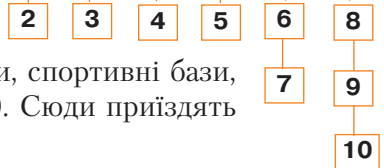
Наприклад: *Нашу школу перебудовують. Вона потребує і ремонту, і реконструкції. У школі мають бути зручні приміщення для наймолодших школярів.* Якщо в цьому прикладі вилучити друге речення, то читач не отримає інформації про причини перебудови, але текст залишиться зв'язним.

Міжфразовий зв'язок забезпечують повтори сполучників, займенників, прислівників; поєднання простих і складних сполучникових і безсполучникових речень, у яких присудки-дієслова мають однаковий вид і час.

426 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

1. На рівнинних просторах Полісся, у басейнах Західного Бугу й Прип'яті, розташований Шацький державний природний національний парк. 2. Його площа 32,5 тисяч квадратних кілометрів. 3. Це район унікальних прип'ятських боліт. 4. Парк займає територію в межах Любомльського району Волинської області на кордоні з Республікою Польща. 5. На півночі Шацький парк межує з Білоруським Поліссям. 6. У межах парку знаходяться 22 озера. 7. Деякі озера великі й глибокі, наприклад площа Світязя – 27 кв. км, глибина – 58,4 м. 8. Добре транспортне забезпечення території Шацького парку збільшує її цінність як центру відпочинку. 9. Тут розташовані санаторії, пансіонати, спортивні бази, дитячі літні табори міжнародного значення. 10. Сюди приїздять туристи з різних країн (За К. Геренчуком).

Перше речення тексту

2. Сформулюйте тему й мікротеми прочитаного тексту. Запишіть формулювання.
3. Розгляньте схему зв'язку речень у тексті вправі. Визначте тип зв'язку між прономерованими реченнями.

427 Складіть власні приклади текстів, які ілюструють послідовний і паралельний зв'язок речень.

428 Прочитайте текст. Визначте, які засоби міжфразового зв'язку з поданих у довідці наявні в ньому.

Світ зміниться, коли змінишся ти. Почни із себе

Усі міста гарні з висоти пташиного польоту... А на землі ми бачимо зовсім іншу картину: сміття на тротуарі, недопалки біля урни, бруд у під'їзді, зламані лавочки та гойдалки у дворі...

Люди обурюються таким неподобством — справді, кому ж таке сподобається? Але стоп! Поміркуймо трохи... Це ж не марсіани прилетіли й порозкидали сміття, і не привиди повидряпували написи на стінах і розмалювали жахливими каракулями відремонтований будинок, під'їзд...

Це ж хтось із нас зробив. Байдужий і безвідповідальний... І можливо, він теж, як і всі

люди, хоче позитивних змін у країні. Але, на жаль, не усвідомлює, що насамперед треба самому змінюватися.

На щастя, усе ж таки позитивні зміни відбуваються. Підросло нове покоління молоді, для якої важливими є соціальні пріоритети. Юнаки та дівчата самі започатковують гарні справи. Ось студенти Дніпропетровського університету часто їздять у Булахівський ліс до озера. Вони беруть із собою пакети для сміття, рукавички й прибирають від «пикнікарського» сміття берег і ліс.

Або ось ще одна історія. Якось учні Булахівської школи під час екологічної експедиції з вивчення ранньоквітучих рослин побачили, у якому жалюгідному стані перебуває відома з давніх-давен Козацька криниця. Колись поблизу неї пролягав Чумацький шлях. Подорожні втамовували спрагу й відпочивали, а потім рушали битим шляхом до Чорного моря. Люди вірили, що вода в криниці цілюща, бо зникала втома та додавалося сили.

І як тішить, що сьогодні булахівські діти відродили Козацьку криницю. Вона дарує подорожнім смачну й прохолодну воду (*За учнівським твором Софії Коваль*).

Довідка. Повтор слова; уживання займенників замість іменних частин мови; повтор слова у поєднанні з вказівним займенником; синоніми; спільнокореневі слова; вставні слова; сполучники сурядності чи підрядності; неповні речення.

 429 Випишіть із будь-якого вашого підручника («Біологія», «Математика», «Українська література» тощо) уривок із тексту. Зачитайте його, установіть, які засоби міжфразового зв'язку наявні в цьому тексті.

§ 38. Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне (практично), критичне. Читання: розуміння та засвоювання тексту. Передмова в книжці

430 Установіть відповідність між назвою та визначенням мовної діяльності.

1 читання	А слухання та розуміння пояснень (учителя, лектора...), аудіозаписів якогось твору, пісні тощо
2 говоріння	Б написання листа, есемески, заповнення анкети чи створення певного ділового паперу
3 аудіювання	В відповідь на уроці, розмова з друзями, обговорення вдома різноманітних проблем
4 письмо	Г прочитання книжки, ознайомлення з газетою, змістом певного сайту, рекламними написами

 431 1. Прочитайте текст на час — представники першої команди мовчки, а другої — уголос. Скільки часу вам знадобилося?

Жили собі двоє хлопців. «Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні», — казав про них дід Салимон. І от несподівано ці хлопці натрап-

ляють на слід надзвичайної таємниці... Вони долають численні пригоди, захопливі й кумедні, щоб розкрити її. А розпочалося все з метро...

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клу-ня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?.. (В. Нестайко).

2. Поміркуйте й сформулюйте колективний висновок про те, як потрібно читати текст, щоб найкраще зрозуміти та засвоїти його зміст. Запишіть висновок
3. Які вислови — характеристики хлопців — ви запам'ятали? Якими засобами автор передає комічну ситуацію?

432

1. Прочитайте текст. Визначте тему. Які ключові слова й речення, важливі для розуміння тексту, ви записали?

Хлопчик із феноменальною пам'яттю

(Фантастична розповідь)

Для мене все почалося в одинадцять років. Усе дитинство я був деревним альпіністом. Не знав для себе кращої розваги, ніж видертися на дерево й дослідити, що видно з його верхівки. Отож я виліз на запиложену липу, старе крислате дерево. Смеркалося, і я вже от-от мав іти додому, як мене потягнуло подолати ще одну «висоту».

Я виліз на дерево й побачив там щось таке, що назавжди змінило мою пам'ять, перетворило її з мілкої калюжі на бурхливий океан.

Але не пам'ятаю, що. Наступне, що я можу пригадати, — себе в пропахлих димом джинсах із латкою на лівому коліні (на латці — Качур Дональд). Похитуючись, простую стежкою біля водокачки до своєї хати.

* * *

Особливо готуватися до екзамену з укромови я серця не мав. Звечора тільки переглянув відповіді на білети. Після того дивного заходу сонця (то, усе-таки: побачив я його чи ні?) я взагалі почувався не у своїй тарілці. Щось відбувалося, та я не встигав спостерегти, що.

* * *

Тільки перед школою я усвідомив, що йду на свій перший екзамен. Стало страшно, у животі занило... Я прийшов до класу. Усі були хрумкенькі, пахнучі та збентежені. Я теж був збентежений — але в мокрих кедах, з налиплими парашутиками кульбаби я ставив святкову свіжість однокласників під загрозу.

Без зайвих слів сів на першу парту. Вирішив, аніж маю втрачати ранок, краще відразу зізнаюся, що не готовий. Мене питають: «А що ти, Петре, узагалі знаєш?» А я скажу: «Знаю сімнадцятий білет, там, де про синоніми й антоніми». «І все?» — питають не без задоволення. А я скажу, що мені, звісно, прикро, але чим хата багата. І поставлять мені, безталанному, трієчку, а я, окрилений, помчу додому, наїмся налисників із полуницею і побіжу на скелі.

Усі, хто не йшов відповідати в першу п'ятірку, вийшли з класу. П'ятеро хоробрих — я серед них — по черзі тягнули білети. Мені випав одинадцятий, де про «не» з дієсловами й без та іменник як частину мови. Я міг відповідати без підготовки — до чого це мені готуватися, цікаво?

Без вагань я сів перед викладачками й подивився їм в очі, прямо як Каш-піровський.

— Який білет, П'яточкін?

— Одинадцятий.

Наступила незручна мовчанка...

— «Не» з дієсловами пишеться окремо, — ляпнув я і прикусив язик: хто ж такі козири кидає?

— Угу... Ще. І не вилуплюйся так на мене.

Знову побожна пауза...

— «Не» з дієсловами пишеться окремо, — наголосив я. Що тепер? Кинути: «Розумному досить», і грюкнути дверима?

І тут воно сталося. Я побачив перед собою відповідь на білет. Побачив так виразно, що смикнувся на стільці. Це була сторінка з мого зошита відповідей. Я навіть мусив пересвідчитися, чи не дивлюся в зошит. Але ж ні, зошит лежав на колінах, а я продовжував бачити відповідь, як на екрані.

Тоді я пішов у рознос.

Людмила Іванівна зіпріла й утиснулася в крісло. А відповідь справді справляла враження урочистої. Вона виявилася вичерпною й шовковою, мов шлях із варяг у греки (чи куди вони там їздили). Присутні в класі вражено кліпали очима. Після такого рафінованого викладу не було навіть додаткових запитань. **МЕНІ ПОСТАВИЛИ П'ЯТІРКУ!**

«Можеш, якщо захочеш», — Людмила Іванівна каліграфічно внесла оцінку в табель, і від сяйва цієї диво-п'ятірки сині хащі трійок освітилися...

Я махнув додому. Як і планував собі, наївся.

* * *

Години три я сидів і від нічого робити випробовував пам'ять на різних дрібничках: яких кольорів смуги на сестриному халаті, у скільки пучків згруповані ворсинки на зубній щітці, який узор циновки на сходах між першим і другим поверхом, кількість сходин між другим поверхом і горищем та інше. Це було просто, як вертіти в руках кубика Рубика: повернув грань туди — маєш одне, повернув сюди — бачиш інше.

Усе це достобіса інтригувало, але я мав легку вдачу, і у свої одинадцять довго не замислювався навіть над таким феноменом... *(За Любком Дерешем).*

2. Дайте назву частинам тексту.
3. Складіть і запишіть розгорнутий план прочитаного тексту.

Сприймання будь-якого повідомлення на слух і розуміння прослуханого — це різні види аудіювання.

Аудіювання буває ознайомлювальним, вивчальним, критичним.

Ознайомлювальне аудіювання передбачає ознайомлення з темою повідомлення; **вивчальне** — потребує застосування методів запам'ятовування; **критичне** — виявляє власну оцінку почутого.

433

1. Прослухайте текст диктанту. До якого виду аудіювання належить цей різновид прослуховування? Які слова вам не зрозумілі? З'ясуйте їхнє значення. Пригадайте, за яким правилом пишемо власні назви.

Езоп і Ксанф

У заможного філософа Ксанфа був раб на ім'я Езоп, теж філософ. Якось до Ксанфа завітали друзі, щоб поспілкуватися. Господар вирішив пригостити їх чимось особливим, і наказав Езопові купити на базарі найдорожче й найкраще, що тільки знайде. Яким же було його обурення, коли раб приніс звичайний свинячий язик — їжу бідноти. «Нащо ти ганьбиш мене перед гостями? Чому не виконав наказу?» — вигукнув Ксанф. «Я його виконав, господарю, — відповів Езоп. — Адже що може бути кращим за язик? За його допомогою ми спілкуємося з друзями, домовляємося з ворогами, освідчуємося в коханні. Позбав людину язика, і ти позбавиш її половини життя». Гості схвально загомоніли, бо відповідь раба їм сподобалася.

Автор невідомий. Езоп.
Рим. 150 р. до н. е.

Тоді Ксанф знову наказав Езопові йти на базар і принести найгірше, найбридкіше, що там є. Раб-філософ знову приніс язик. Ще дужче розгнівався Ксанф: «Ти що, глузуєш з мене?» Але Езоп лише посміхнувся: «Хіба може бути щось гіршим за язик? Адже за його допомогою ми брешемо, зраджуємо найкращих друзів, перетворюємо їх на ворогів і розпалюємо війни. Позбав людину її злого язика, і світ стане кращим...»

Замислилися гості й знову погодилися з Езопом (*За Ю. Ковбасенком, 176 слів*).

2. Які з вивчених вами пунктограм є в тексті? Поясніть їх.

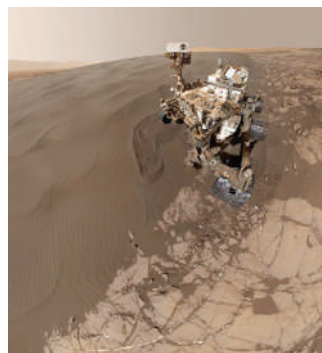
- 434** 1. Прослухайте текст для переказу.

Людський організм і тривалі подорожі в космосі

На думку науковців, які очолюють лабораторію з дослідження фізіології в космосі, основні проблеми в астронавтів будуть двох типів. «По-перше, потрібно створити середовище, яке за фізичними характеристиками не буде їх убивати. А по-друге, захистити один від одного», — кажуть експерти.

У фізичному плані головними загрозами стають невагомість і космічна радіація. З відсутністю гравітації все зрозуміло: саме земне тяжіння змушує нашу кров циркулювати по венах, м'язи — постійно бути в тонусі, а кістки — витримувати навантаження нашого тіла.

У космосі астронавтам не потрібно багато працювати фізично, особливо ногами. Якщо навантаження для рук ще можна компенсувати, то кістки та м'язи ніг і спини почнуть поступово атрофуватися. А серцю складніше буде переганяти кров у кінцівки.

Марсохід Curiosity зробив селфі. Фото NASA

Крім того, невагомість прибирає поняття «верх і низ», тобто постійно намагається обдурити наш вестибулярний апарат і внутрішнє вухо. Під час польоту корабля *Аполлон-9* на Місяць астронавт *Рассел Швайкарт* через дезорієнтацію після десяти діб польоту ледве зміг пройти по поверхні Місяця.

З радіацією все дещо складніше. Її вплив залежить від того, наскільки є великою зараз сонячна активність і як екранований корабель. Але навіть у разі найкращого захисту астронавти зазнаватимуть шкідливої дії космічних променів. Їхній вплив поки що майже не досліджено.

З психологічної точки зору також усе непросто. Людина, яка 11 місяців проведе в невеликому закритому приміщенні без постійного зв'язку із Землею, одразу відчує тиск. Медики вважають, що її очікують депресія, зростання підозрілості й тривоги. Тому в політ радять добирати тільки стресостійких людей.

Для того щоб політ, наприклад, на Марс не став останнім для астронавтів, учені запропонували кілька способів «боротьби з космосом». По-перше, проти атрофії м'язів і кісток планують використовувати нові тренажери, що дають можливість робити навантаження на все тіло в умовах невагомості.

По-друге, у NASA пропонують створити спеціальне приміщення з центрифугою, яка генерує гравітаційне поле, щоб астронавти могли ходити там, як на Землі.

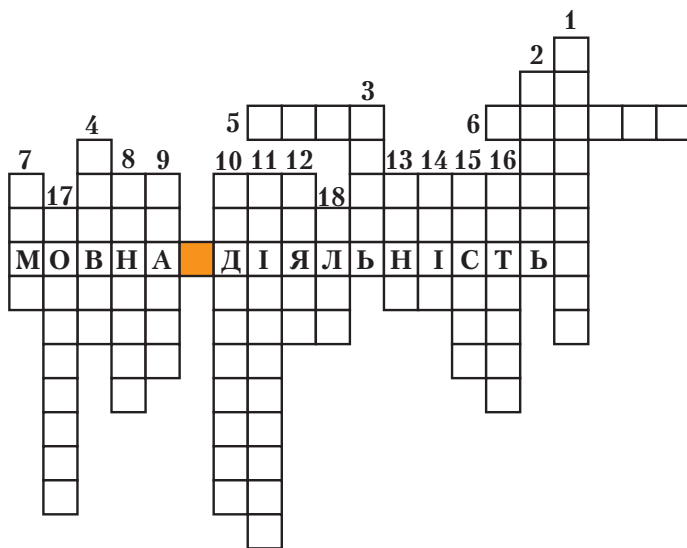
З атрофією кісток також планують боротися за допомогою ультрафіолету. Так роблять на МКС, і поки що це працює.

Нарешті, для боротьби з психічними розладами в NASA пропонують побудувати на кораблі камеру, де будуть проектуватися звуки й зображення природи. Там же поступово змінюватимуться пори року, щоб зробити політ не таким монотонним.

Низку завдань ще тільки належить вирішити. Так, невідомо, як після нульової гравітації астронавти зможуть працювати на Марсі, де сила тяжіння значно менша, ніж на Землі, але все-таки вона є. Така сама ситуація й з магнітним полем планети. У медиків є ще кілька років на експерименти та досліди перед тим, як перші астронавти вирушать у далеку подорож. Питання тільки в тому, чи встигнуть вони (*За матеріалами сайту <http://korrespondent.net/tech/space/3563914-sdelanniy-dlia-zemly-orhanyzm-cheloveka-vriad-ly-perezhivet-polet-na-mars>*).

2. З'ясуйте й запишіть значення незрозумілих слів.
3. До якого стилю належить наведений текст? Визначте його тему, основну думку, особливості стилю. Випишіть стилістично забарвлені слова.
4. Складіть план тексту.

435 Розгадайте в зошиті кросворд «Мовна діяльність».

По вертикалі. **1.** Висловлювання про те, що відбувалося або відбувається; відповідає на питання *що відбулося?* **2.** Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства (такі, як совість, доброта, чесність, милосердя тощо). **3.** У мові: різні способи викладу думок; залежить від умов, мети, адресата спілкування. **4.** Сукупність знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці; те, що вже було в житті, з чим доводилося зустрічатися. **7.** Коло життєвих явищ, подій, що становлять зміст твору, — те, про що йдеться в тексті. **8.** Тривале висловлювання однієї особи. **9.** Розмова між двома або кількома особами, які обмінюються репліками. **10.** Слухання й розуміння почутого тексту. **11.** Підтримання взаємних стосунків, ділового, дружнього зв'язку з ким-небудь переважно через мовні засоби. **12.** Один із жанрів офіційно-ділового стилю; письмове прохання, оформлене за певним зразком, що подається на ім'я офіційної особи або до установи чи організації. **13.** З французької означає «манера, різновид», тобто це — різновид твору певного мовного стилю, що характеризується відмінними від інших стилів особливостями. **14.** Самостійна шкільна або домашня робота у вигляді письмового викладу учнями своїх думок на задану тему. **15.** Один із видів мовної діяльності, що передбачає вміння писати, зображувати графічні знаки від руки чи на комп'ютері. **16.** Один із видів мовної діяльності, що передбачає вміння сприймати надруковане чи написане від руки. **17.** Один із видів мовної діяльності, що передбачає здатність усно висловлювати думки, погляди, почуття, розповідати про що-небудь. **18.** Порядок розміщення частин якого-небудь викладу, висловлювання, його композиція.

По горизонталі. **5.** Висловлювання про властивості, ознаки предметів; відповідає на питання *який?* **6.** Висловлювання, у якому йдеться про причини та наслідки дій; відповідає на питання *чому?*

Передмова — вступна стаття до будь-якого твору, написана самим автором або кимось іншим. У передмові автор, видавництво чи редактор повідомляють читачеві, як треба розуміти твір.

436

1. Прочитайте передмову до книжки. Визначте, хто її написав — автор чи редактор.

Я писала цей текст, щоб полегшити життя всім, хто любить живопис, та не зовсім знає, як оглядати мистецькі твори і як поділитися цією приємністю з дітьми. Мета одна — дати кілька підказок.

Якісь особливі знання, володіння історичною та мистецькою термінологією ані педагогічні вміння тут не потрібні. Це не підручник з історії мистецтва: ви не знайдете ні звичної хронологізації, ні нанизування вчених термінів, які розхолоджують зацікавлення читача.

Нам у світі живопису все ще якось боязно. Найочевидніші запитання не так просто вкладаються в слова. Ми не наважуємося визнати, що нічого не тямимо у творі, від якого усі в захопленні, і не завжди легко визначити, що нам подобається в іншому. Запитання, особливо найлогічніші, найчастіше лишаються без відповіді — але тільки тому, що ми не наважуємось їх ставити, гадаючи, що ми — єдині, хто цього не знає. Це, безумовно, не так. Тож ці запитання сформульовані тут. І хоча пояснення не претендують на вичерпність, вони викладені якомога ретельніше й доступніше.

Традиційного трактування творів образотворчого мистецтва тут немає: читачеві не пропонують набір теоретичних даних про певний період, контекст, митця, тему тощо, його просто «ставлять» перед картиною. Саме вона — відправна точка. Такий підхід легко пояснити: для дитини — як, зрештою, і для дорослого нефаківця — на першому місці завжди буде сам твір. Бо ось він, тут, — доступний, актуальний. Тож не варто зловживати теорією, яка погасить щойно пробуджену цікавість. Що в цій картині можна побачити й чому? І як це висловити простими, зрозумілими словами?

Залежно від обставин чи настрою, ця книжка може видатися закороткою. Або навпаки — вам вистачить одного абзацу. Гортайте її, носіть із собою, читайте вздовж і впоперек: якщо врешті вдасться переконати вас, що нічого складного в ній немає, — моя праця не була марною (*Фр. Барб-Гааль*).

2. Чи зрозуміло з передмови, для кого написана книжка? Обґрунтуйте відповідь.
3. Запишіть висловлювання з тексту передмови, які зацікавлять потенційного читача книжки. Які засоби використала для цього авторка?

437

Складіть і запишіть власну коротку передмову до будь-якого підручника, посібника, збірки віршів улюбленого поета, антології фантастики тощо (*на вибір*).

§ 39. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в художньому стилі

Вибірковий переказ — це детальний переказ однієї частини (мікротеми) тексту.

До пам'яток історії та культури належать стародавні споруди, літописи, історичні документи, твори стародавнього фольклору, живопису, старовинні предмети побуту — усе, що зберігається як історична пам'ять народу.

438

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте висновок, назвавши конкретні ознаки цього стилю.

Вулиця Ярославів Вал

Вулиця Ярославів Вал пролягає в центрі Старого міста. Вона проходить південно-західним краєм Старокиївського плато, з'єднуючи вулицю Володимирську з Львівською площею. До Ярославого Валу прилучаються вулиці Золотоворітська, М. Лисенка, І. Франка, Стрілецька, О. Гончара.

У XIX ст. на Ярославовому Валу, крім цегляних будівель, було багато дерев'яних. Між житловими будинками розташовувалися великі присадибні подвір'я з господарськими будівлями, фруктовими садами й городями.

Масове житлове будівництво на межі XIX–XX ст. зумовило новий масштаб і силует забудови, сформувало в цілому ті споруди, що й тепер зберігають історичний вигляд центральних районів Києва. На початку вулиці під «захисним павільйоном» — унікальні Золоті ворота XI ст. На цій вулиці багато пам'яток архітектури: будинки в стилях модерну, класицизму, мавританській манері.

На вулиці розміщені посольства Республіки Польща, Канади, Словаччини, Чеської Республіки, будинки яких за масштабом і пропорціями майстерно вписано в історичну забудову вулиці.

До пам'яток історії належать будинки, у яких жили видатні культурні діячі України (письменники, композитори, художники, учені, актори), де розміщувалися товариства, мистецькі школи тощо.

2. Чи може вулиця бути пам'яткою історії та культури? Які дієслова характерні для опису вулиці?
3. Випишіть слова, які належать до професійної лексики.

439

1. Перепишіть слова-терміни та їх значення.

Архітектура — мистецтво проектування, спорудження й художнього оформлення будов.

Фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, звернений до вулиці; кожен із зовнішніх боків будівлі (бокові фасади).

Колона — архітектурно оброблена вертикальна опора, як правило, кругла в поперечному перерізі, має базу (основу), завершується капітеллю.

Капітель — верхня частина колони, пілястра або стовпа, на яку спирається балка.

Галерея — критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень, також довгий балкон уздовж будинку.

Неф — витягнуте в довжину приміщення, відокремлене рядом колон чи стовпів.

Фреска — картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

2. Складіть речення із записаними словами-термінами, щоб вони належали до різних стилів.

440

1. Прочитайте текст. Випишіть невідомі вам слова, з'ясуйте їхнє значення за тлумачним словником чи онлайн-овими енциклопедіями в Інтернеті. До яких груп лексики переважно належать ці слова?

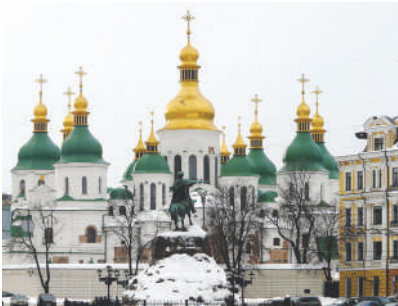
Собор стояв посеред снігів у холодній білій самотизні. Возносився рожево під саме небо. Низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувалися безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялися у своєму бігові. І тоді видавалося, ніби починає летіти понад землею самий собор, і суцільна його дивна рожевість заступалася жовтістю від кованого золота. Ним покрито було бані, й увесь собор зненацька засвічувався, мов щільник, повний меду, і в найпохмуріших душах ставало ясніше від того видовища.

Пташина летючість з'явилася в душі Сивооковій, коли забрався він на височезні риштовання в головній бані храму й почав викладати найбільші софійські мозаїки. Байдуже йому було до всіх суперечок, найменше дбав про думку князеву тепер, коли вдалося стати на своєму й збудувати церкву не ромейського кшталту, а саме таку, як привиділася вона Сивоокові в години його першої зустрічі з рідною землею по довгій розлуці.

Він тепер жив і промовляв до людей тільки барвами... Він хотів би впіймати в барві й показати людям усе на світі: дівочий спів, пташиний політ, блимання зірок з чистого неба й сонце, сонце. Сонце було скрізь, воно рухалося в соборі, собор повертався слідом за ним. Мозаїки мовби виступали зі своїх заглиблень, вони ставали вільно між стіною та людьми, які дивилися на них знизу. Вони рухалися по колу, оберталися слідом за сонцем, і все оберталося разом із ними в урочистій тиші й нелюдській красі.

Для Сивоока в мозаїках було тільки сонце в тисячних розблисках смальти золотої, синьої, зеленої... Велетенська постать Оранти уявлялася Сивоокові, мов тихе зітхання матері, якої він так ніколи й не знав...

Роблено в Софії силу-силенну роботи мистецької. Окрім мусяйного убору, рівного якому важко було й пошукати ще десь у світі, написано фресок багатоликих двадцять і п'ять, на них же постатей сто п'ятдесят і чотири майже в повний людський зріст, фресок

Софійський собор. м. Київ

одноличних на весь зріст написано двісті і двадцять, а поясних — сто і вісімнадцять.

Сивоок звелів, щоб не чіпали стін обабіч головного входу до церкви. Він змалює там осінній сонцеворот у пишності золотистих лісів, у щедрості ланів, у буйнощах людської плоти; великі радощі весни, освяченої проростанням трав, струмуванням березових і кленових соків, пробудженням городів, сіл, цілого люду. Коли всі городи розбентежаться й села сколотяться, а мужі й жони вийдуть в луки й болота, у пустині й діброви. Коли почнуться нічні хороводи, безчинний гомін піде понад усією землею, пісні залунають, голоси сопілкові й струни загудуть, заб'ють у бубни...

А осінь... Хіба вернуться тепер давні осені з їхнім багатством, достатком і спокійними радощами, у червіні, золоті й прозорості?.. Сивоок же хотів показати свій народ у багатстві, серед щедрот його рідної землі, які належали колись йому без остачі та й належати мають завжди і вічно!

Серед того людського юрмовища непоміреною, мабуть, зосталася б дівчина, яка прийшла до Софії одного весняного дня, але не зникла та дівчина, як решта відвідувачів, приходила знову й знову, ставала завжди на тому самому місці, дивилася завжди на те саме, здавалося, не помічала в соборі більше нічого, окрім Оранти, так ніби хотіла надовго заховати в очах її розблиск.

Хто ж то знав, що вразило дівчину в постаті Богоматері? Чи її статична велич, завдяки якій панувала тут над усім? Чи, може, глибока синява, яка йшла від неї? Чи пасувала їй урочиста дикість очей, переляканих пишними шатами? Може, для тої дівчини, що прийшла, мабуть, з далекої пущі або з степу, Оранта була не Богородицею-заступницею, а босоногою красунею із степового роздолля, пригніченою візантійськими знаками влади й пихи?

Ніхто не знав того... (За П. Загребельним).

2. Визначте мікротеми тексту. Складіть план. Дайте назву текстові.
3. Підготуйте усний вибірковий переказ розповідного характеру з елементами опису пам'ятки історії і культури українського народу — Софійського собору в Києві. Елемент опису виберіть самостійно.

 441 Запишіть, з якими пам'ятками історії та культури ви ознайомилися на уроках історії та української і зарубіжної літератури. Виберіть із текстів творів, де вони згадуються, відповідні фрагменти й коротко розкажіть про них. Використуйте різні стилі висловлювань.

442 Підготуйте розповідь у художньому стилі про історичну пам'ятку, яка розташована на території вашої області (міста, села). Згадайте в розповіді про те, хто і як піклується про збереження цієї пам'ятки для наступних поколінь.

443 1. Прочитайте усмішку. Які риси характеру в ній висміюються?

 Сашко побачив з вікна, як до нього йде Павло, який завжди щось просив позичити. І справді, Павло відразу з порога запитав: — Сашко, привіт! Тобі потрібний сьогодні велосипед?

- Так, я сьогодні із сусідом цілий день готуватимуся до велокросу.
  - Тоді чи не позичиш мені свій новенький фотоапарат? Може, я познімаю щось...
  - ?!!
2. Чому замість останньої репліки використано лише розділові знаки? Які емоції вони передають? Які засоби для вираження подібних емоцій використовують актори?

§ 40. Усний стислий переказ текстів публіцистичного стилю (на основі переглянутих телепередач)

Стислий переказ — це виклад найзагальнішої, найважливішої інформації, що міститься в тексті.

444

1. Прочитайте текст, складений після перегляду телепередачі про екологічний туризм. Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю.

У малих річках зароджується життя нації

Кожна річка бере свою силу з маленьких джерел-потічків, струмочків, невеликих річечок, болітець. За Погребищем на Вінниччині витікає чарівна Рось, поблизу села Розлуч на Львівщині бере початок стрімкий Дністер... Мандруючи Україною, обов'язково натрапите на таку річку, річечку і, піднімаючись угору, проти течії, можливо, знайдете джерело, звідки вона витікає.

Річки завжди ваблять ліричною красою заплавлених краєвидів — квітучих луків, левад із запашним духмяним сіном. Без річок не можна собі уявити опоетизовану українську природу, самобутній національний ландшафт. Малі річки, немов павутиння, утворюють річкову систему великих. Наприклад, річкова система Дніпра почала формуватися 700 тисяч років тому.

До річок Дніпра північніше від Києва на Правобережжі належать притоки Прип'яті — Турія, Стохід, Стир, Горинь, Уборть, Уж; на Лівобережжі — Десна із Сеймом. На південь від столиці несуть свої води в Дніпро понад 600 річок, серед яких найбільші — Рось, Сула, Псел, Ворскла, Самара з Вовчою, Інгулець...

На території України ще кілька десятків років тому налічувалося 65–71 тис. річок, зокрема майже 160 річок — довші за 100 км.

А що маємо сьогодні? Велика кількість річок, особливо малих, замулені, засмічені, а то й зникли з лиця землі. А ще років 30–40 тому люди купались у цих річках... Саме недотримання водоохоронного режиму призвело до їх повного замулення.

Але не всюди у світі такі брудні річки, як у нас. Україна посідає в Європі перше місце за кількістю техногенного бруду на одну людину (дані Всесвітньої організації охорони здоров'я).

Найуразливіше місце будь-якої великої чи середньої річки — її витоки, де народжуються малі річки. На цих територіях треба висаджувати невеликі

гайки, переліски, водозахисні лісосмуги. Лісові насадження поблизу водойм сприяють природній фільтрації поверхневих стоків із прилеглих схилів, захищають річку від обміління, забруднення агрохімікатами і (не приведи Господи!) токсичними стоками... Але ж у малих річках народжується жива вода для Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця... — і для всієї нації (За В. Гетьманом).

2. Що вам відомо про малі річки у вашому краї?
3. Яка інформація в наведеному тексті може бути оцінена як найважливіша? Перекажіть її стисло.

445

1. Прочитайте текст. Назвіть ознаки публіцистичного стилю.

Україна без сміття

В одній із телепередач у межах проекту «Україна без сміття» молодь розмовляла про такі буденні, але вкрай необхідні справи, як сортування відходів, позбавлення від сміття тощо. Отже, слово — учасникам проекту — Вікторії та Євгенії.

Вікторія. Нас турбує проблема сміття, багато якого лежить під ногами. Переважно ми не замислюємося, що це — ресурс, гроші та можливості допомогти українській економіці.

Євгенія. Комунальні служби встановлюють контейнери для відсортованого сміття поряд зі звичними боксами, але не пояснюють, що й куди викидати. Згідно з нашими спостереженнями, багато мешканців не бачать різниці між цими контейнерами.

Вікторія. А поліетиленові пакети? Щодня ми приносимо їх з магазину, потім викидаємо в сміття, не усвідомлюючи, що завдаємо шкоди природі.

Євгенія. У цій справі важлива допомога держави. Ось, для прикладу, як це робиться в деяких країнах. **Австралія, Франція, Китай, Кенія, Киргизія, Занзібар, Сінгапур, Бангладеш, Тайвань, Танзанія:** заборонено використання будь-яких поліетиленових пакетів. В останніх трьох із названих країн штраф за виробництво, імпорт або продаж пакетів становить 2000 доларів або рік в'язниці. **Німеччина:** утилізацію пакетів оплачують споживачі. **Єгипет:** заборона на пакети спочатку діяла на узбережжі, згодом — скрізь. **Ірландія:** після підвищення ціни на пакети їхня кількість скоротилася на 94 %. А зараз там застосовують «багаторазові» сумки з тканини. **Латвія:** введено податок на пакети, що використовуються в супермаркетах. **Фінляндія:** у супермаркетах встановлені автомати з прийому використаних пакетів, які є сировиною для переробки та виробництва нового пластику. **Естонія:** податок на пластикові пакети. Тут паперові пакети дешевші, ніж пластикові.

Вікторія. І ось що цікаво: активний відгук у суспільстві щодо сучасного проекту «Україна без сміття» нас вразив, а потім надихнув. Це означає, що громада готова до змін. Ми всі хочемо в Європу, хочемо, щоб було чисто, красиво не тільки на природі, але й у наших дворах. Люди готові зміню-

ватися та робити внесок у спільну справу та добробут нашої країни (За Ю. Салій).

2. Підготуйте усний стислий переказ тексту.
3. Які дії громад в Україні й інших країнах щодо збереження природи вам відомі?

446

1. Прослухайте уривок з інтерв'ю молодого відомого співака, занотовуючи інформацію, яка допоможе вам скласти стислий переказ.

Телеведучий. Ви — освічена, небайдужа до соціального життя людина. Чи плануєте Ви стати політиком?

— Я б дуже хотів, аби життя моєї країни склалося так, щоб мені ніколи не довелося займатися політикою. Бо я дуже люблю творчість. Це дуже велика жертва — відмовитися від творчості. З іншого боку, я ніколи цього...

Телеведучий. Не відкидав?

— Насправді, ми ніколи не знаємо, що буде далі. Зважаючи на те, як розвиваються події в країні, я відповім словами геніальної поетеси: «І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт...»

Телеведучий. Минуло вже багато часу від Майдану. Ви виступали, підтримували його. Чи задоволені тим, наскільки змінилася країна сьогодні?

— Більшість людей йшла на Майдан з тієї самої причини, з якої вийшов і я. З відчуттям, що в країні, у людей, у громадян забирають найважливіше — свободу і гідність; що студентів-протестувальників цинічно й жорстоко побили. Для мене свобода і гідність — це головні цінності в житті. Я впевнений, що в Україні є шанс відстояти їх та збудувати нормальну державу.

Телеведучий. Майдан хотів швидких змін — боротьби з корупцією, реформ, легкості ведення бізнесу, економічних свобод.

— Я, загалом, хочу того самого. Для мене вільна економіка — це шлях до матеріального процвітання. Іншого людина не винайшла.

Телеведучий. Якби Ви йшли в політику, то заради чого?

— Мабуть, щоб змінити ситуацію в освіті. Я українців бачу насамперед освіченими — це пункт номер один. По-друге, відповідальними — такими, що можуть заробити собі на життя. Самі. По-третє, українців, які, може, і не космополіти, але й не хуторяни. Наші традиції — це Шевченко, який розмовляв французькою. Ось кажемо: ми — європейська держава. Та, хлопці, ви писати не вмієте українською, я вже не кажу про англійську, німецьку, французьку!

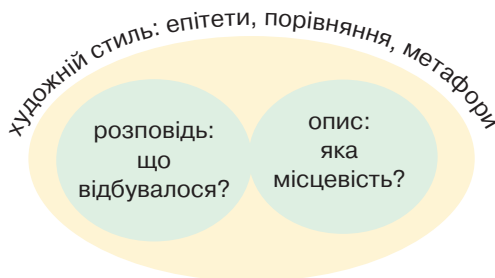
Телеведучий. Сьогоднішнє покоління не таке, як було Ваше?

— Звичайно, не таке. Ми ще пам'ятаємо «совок» і знаємо, як то було... От сучасні діти вже цього не знають. Вони знають, що потрібно володіти, як мінімум, двома-трьома мовами. Але ходити до школи з дорожчим телефоном, у джинсах «Версаче», приїжджати на крутому авто з охоронцем — це просто непристойно. Поганий тон. Бо тільки внутрішньо бідна людина може купувати

собі дороге шмаття й цим прикривати свої розумові негаразди (За Х. Швець і М. Опанасенко).

2. До якого мовного стилю належить цей текст? Якими мовними засобами обґрунтовує співак свої відповіді кореспондентові? Стисло (*усно*) перекажіть текст, зберігаючи його стиль.
3. Які думки співака ви підтримуєте? З чим хочете подискутувати? Запишіть найцікавіший фрагмент діалогу.

§ 41. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

Стислий переказ — це повідомлення про головне, істотне в прочитаному тексті; це вміння небагатьма мовними засобами передати короткий зміст прочитаного.

Опис місцевості — це відомості про певні прикмети довкілля, орієнтири на конкретній території, інформація про ландшафт, наявність річок, гір, низовин, лісів, боліт, розташування населених пунктів щодо сторін світу. Готуючи опис місцевості, треба чітко назвати предмети й відповісти на запитання, де вони розташовані.

Особливості опису місцевості

Ключові слова в описах місцевості — це прислівники, іменники з прийменниками, що виконують у реченні роль обставин місця, а також характерні дієслова: *розташуватися, розміщатися, простягатися, знаходитися, пролягати* (про дорогу) тощо.

Для опису місцевості в художньому, науковому, діловому стилях використовуються неоднакові мовні засоби.

Опис залежить від того, де перебуває автор, а також від мети, з якою здійснюється опис місцевості.

Описуючи місцевість, створюють велику масштабну картину або зосереджують увагу на прикметах невеликої території.

447

Поміркуйте, як змінюється сприйняття місцевості з вікна рухомого автомобіля (поїзда) і під час пішохідної подорожі. Опишіть свої враження. Які характерні дієслова ви використали в описі? Запишіть речення з цими словами.

448 Охарактеризуйте місцевість, де розташоване ваше місто, село чи районний центр. Використовуйте слова *рівнина, височина, низовина, гористий, лісовий, степовий, прибережний, перерізаний, відділений* тощо. Складіть і запишіть невелике висловлювання про вашу місцевість. У якому стилі ви склали висловлювання?

449 1. Прочитайте текст. Доведіть, що подане висловлювання — текст. Дайте йому назву. До якого стилю належить цей текст? Який тип висловлювання використав автор (опис, розповідь, роздум)?

Ми з вами вирушаємо на лоно заповідного степу. Від річки Грузький Сланчик підіймаємося на рівнинне плато. Навкруги буяє море степових трав.

З могили — підвищення в центральній частині плато — відкривається дивовижний краєвид заповідного степу. Та не безмежний він: на обрії видно оброблені поля. А тут — первозданна природа.

Живим сріблом виблискують зміясті вигини річечки в смарагдовій облямівці очеретів. По схилах котяться зелені хвилі степових трав.

Територія Українського державного степового заповідника, до якого входять Кам'яні Могили, — це дуже своєрідний та оригінальний куточок природи південно-східної частини України. Тут над хвилястою степовою рівниною височать конуси сірих скель — справжнісінька мініатюрна гірська країна серед приазовських просторів. Два пасма горбів здіймаються на сто метрів над рівниною степу й на триста — над рівнем моря. Це височать окремі виступи кристалічних порід Маріупольсько-Бердянського узвишшя, яке входить у захований під поверхнею землі Приазовський масив Українського кристалічного щита. Здавна ці природні гранітні нагромадження називали могилами: Токмак-могила, Бельмак-могила... Розкидані на просторах приморського степу, вони нагадують степові кургани. Серед багатьох гранітних виходів Приазов'я в наш час добре збереглися лише Кам'яні Могили.

На узвишшях ростуть рідкісні наскельні рослини, зокрема аж вісім видів папоротей. Папороті, звичайно, ростуть і в інших місцях, а от є представники флори, які виростають лише серед цих кам'яних брил і не трапляються більше ніде. Отож пнемося на сірі гранітні скелі в пошуках рослини надзвичайно рідкісної не тільки для України, а й цілого світу. Це деревій голий.

Ось поміж сірих каменів саянуло ніжною жовтизною тендітних кошичків суцвіття рідкісного деревію. Неповторна мить!

Сідаємо на розігріті сонцем чорно-сірі гранітні камені, укриті природною мозаїкою різнобарвних лишайників. Перед очима грандіозна картина фантастичного нагромадження скель. Ми вирушаємо далі на пошуки другого рослинного дива Кам'яних Могили. Знову піднімаємося гранітними сходами природних пірамід. Уже здалеку можна побачити, як просто з розщелини, наповненої дрібноземом, здіймається струнка, до півметра заввишки волошка з багатьма суцвіттями-кошичками. Ці кошички виграють на сонці. Квіти мають ніжно-рожеве забарвлення. Ця волошка відома лише завдяки заповідникові Кам'яні Могили, бо більше ніде у світі не росте.

Нарешті піднімаємось узгір'ям на вершину гранітного хребта. Зорові відкриваються нові й нові прояви краси й оригінальності тутешньої природи. У крихітному куточку Приазовського узвиштя збереглися рідкісні рослини тому, що в заглибинах і ущелинах гранітних скель збираються дощові та снігові води. Тут справжня майстерня богині Флори! Обминув цю майстерню льодовик, що за останні мільйон років кілька разів насувався на південні степи, але до Приазовської височини так і не дістався. Тому й залишилися живими зелені свідки давніх часів (*З дипломної роботи Т. Черненко*).

2. Знайдіть у тексті елементи художнього стилю.
3. Про які особливості місцевості йдеться в тексті? Що, на вашу думку, можна вважати головною, а що — другорядною інформацією?
4. Скільки мікротем можна виділити в цьому тексті? Складіть план прочитаного тексту.
5. Підготуйте усний стислий переказ тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі.

450

1. Прочитайте тексти. Дайте їм назви. Які типи висловлювання використано в текстах? Якого вони стилю?

Текст 1

З любов'ю думаю про ліс — велике суспільство дерев, птахів і комах...

Ось моя улюблена стежка крізь ліщинник, якою постійно продираюся в гущавину. За ці дні вона так заросла, що я змушений вернутися й обійти ці хащі стороною. Але не серджуся, а навпаки — мене охоплює невимовна радість. Яка навальна сила всепереможної природи! І яка велика подія — за кілька днів ліщинник украв мою стежку.

Уважав, що знаю свій ліс, бо обійшов його не один раз, але сьогодні несподівано вийшов на невеличку галявину й побачив між дубами дерев'яний будинок (*За П. Сорокою*).

Текст 2

Дивувався вельми Сивоок дідові Родимові, що той вибрав собі для житла місце коло шляху, на самому краю уділля. Щоправда, тут була ще й річка, і зелені луки вздовж неї, зате в дальнім кінці уділля починалася пуща, де можна б сховатися... На мокроземлях клубочилися чорнолози, а за ними стояли вільхи із замшілими сіро-зеленими стовбурами, ліс мовби западався до середини.

Земля під копитами в Зюзя втікала вниз і вниз, дерева ставали вищі й вищі, страшніше й страшніше було Сивоокові, і він тулився до Родимової спини, позираючи вперед одним лише оком, ждав, коли ж нарешті вирівняється лісова земля, коли зникне її похилість.

Іноді ліс милостиво випускав заблуканих їздців на простір — перед ними відкривалася могутня діброва з галявинами, поритими вепрячими табунами. Велетенські дуби спокійно стояли навколо, з'єднуючи ліс із небом, не даючи лісові западатися нижче, однак за дібровами враз стелилися зелено-іржаві

дрягви, круто спускалися в хлюпанину вологих нетрів, де не пробіжить звір і не пролетить птах (*За П. Загребельним*).

Довідка: дрягва — грузьке, багнисте, болотисте місце; *западатися* — опускатися, провалюватися, утворюючи западину, заглибину; *уділля* — князівське володіння в Київській Русі.

2. Порівняйте тексти. Чим вони подібні й чим різняться? Які слова, характерні для художнього опису лісу, використано в них?
3. Підготуйте письмовий стислий переказ другого тексту, зосереджуючись на описі лісу.

451

1. Прочитайте текст.

Розточчя

Колись писали — Розтіччя, бо звідси розтікаються ріки: одні до Чорного, а інші — до Балтійського моря.

Важко сказати, куди ми потрапили — у присілок, якусь метастазу міста, чи хутір. Ще недавно, кажуть, тут вирувало курортне життя. Нині це декілька десятків дерев'яних і саманних хат, що віджили своє.

Сосни ростуть усюди. Великі, розхильчасті. Де-не-де красуються фруктові дерева й кострубачиться кущовиння.

Вулиць немає, тільки плутані стежки від хати до хати. Але колись вони, мабуть, були, бо збереглися таблички «Курортна, 7», «Гоголя, 3».

Подекуди виблискують білими сосновими стінами щойно збудовані обори. Тут же обгороджені сарайчики, стосики дров на зиму під дерев'яними навісами.

Між деревами ліниво прогулюються собаки. Їх тут не прив'язують. Бо що їм сторожувати?

Поселяємося в дерев'яній, критій поруділою бляхою хатинці, яка тулиться на околиці, неподалік асфальтівки, що збігає з траси.

Зелене подвір'я, усіяне кротячими кучугурами, невеличкий городчик під вікном: грядка капусти, кілька соняхів, гарбузи й буряки, мак і помідори, тички, обвиті квасолею, штурпаччя кукурудзи.

Відчиниш вікно, і знадвору вдарить гарячим духом городини, де царює кріп. А вечорами цвіркун заливається на підвіконні (*За П. Сорокою*).

2. Назвіть мовні засоби, які вказують, що текст є розповіддю.
3. Підготуйте стислий переказ прочитаного тексту. Використайте в переказі мовні засоби художнього стилю.

§ 42. Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі

1. Які характерні ознаки публіцистичного стилю?
2. У яких ситуаціях спілкування використовуються найчастіше описи пам'яток історії та культури?
3. Які об'єкти належать до пам'яток історії й культури?

452

1. Прослухайте текст, роблячи нотатки для переказу (числа, дати, власні назви). Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю.

Ой у лузі червона калина похилилася

Скільки щирих, зворушливих, патріотичних почуттів викликає ця пісня в кожного, хто сприймає її небайдужим серцем. А історія її така.

В українському історичному епосі є чудова пісня-дума «Розлилися круті бережечки». Співається в цій думі про «славних козаченьків у неволі», є там слова і про вороних коней, і про червону китайку. І завершується пісня словами «Щоб наша козацька слава не пропала». У нові часи народ переробив цю пісню: замість славних козаченьків співали про січових стрільців.

У 1914 році поет і режисер Степан Чарнецький поставив у Самборі на Львівщині драму В. Пачовського «Сонце Руїни». У виставі режисер використав пісню «Розлилися круті бережечки», але вже з новими словами «Ой у лузі червона калина». Він запропонував і нову мелодію.

Вистава сприяла популяризації пісні. Її співали січові стрільці, і один із них, Григорій Трух, за його спогадами, придумав кілька строф цієї пісні. З «Червоною калиною» ішли січові стрільці на допомогу своїм братам-українцям Наддніпрянщини, які боролися за незалежну Україну в 1917–1919 роках.

В обробці Ф. Колесси пісня була вперше надрукована 1915 року у Відні. Через цю пісню українці, роз'єднані державними кордонами, відчували свою кровну спорідненість.

Сьогодні цей твір виконують хорові колективи на святкових зібраннях і концертах. Пісню «Ой у лузі червона калина» в обробці А. Авдієвського особливо урочисто, велично співає хор імені Г. Верьовки.

Слухають цю пісню, як і «Молитву» М. Лисенка — О. Кониського, і «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського — М. Вербицького, стоячи (*За Ф. Погребенком*).

2. За поданою інформацією та своїми нотатками напишіть докладний переказ у публіцистичному стилі розповідного тексту з елементами опису пісні «Ой у лузі червона калина» як пам'ятки історії та культури.

453

1. Прослухайте текст. Зробіть нотатки, записавши числа, дати, власні назви тощо.

Будинок з химерами

Будинок з химерами.
м. Київ

Будинок з химерами — одна з головних архітектурних пам'яток України, що були створені у XX столітті в стилі модерн. Найпривабливіша залізобетонна будівля Києва.

Проекція будинку, створена відомим архітектором Владиславом Городецьким на місці колишнього осушеного Козиноного болота, має цікаву форму куба: збоку Банкової вулиці — три поверхи, а збоку площі Івана Франка — шість.

Будинок з химерами отримав назву завдяки скульптурним прикрасам на фасаді. Як усередині будинку, так і зовні розміщені ліплені фігурки тварин, тематика яких — надземний і підводний тваринні світи, неймовірні казкові істоти, атрибуту полювання тощо.

Так, перед мандрівниками відкривається дивна картина — на стінах будинку вони бачать голови носорогів, жираф, антилоп, левів, крокодилів тощо. На даху Будинку з химерами розмістилися величезні жаби та нереїди з ланцюгами замість волосся.

Будинок з химерами, який Городецький збудував для своєї родини, був завершений у 1903 році. Архітектор із родиною займав лише один поверх, а інші здавав в оренду. Попри високу ціну, охочих вистачало. У Будинку з химерами були власні винні погребі, пральні та пара корів, щоб мешканці щодня могли пити свіже молоко.

У 1913 році В. Городецький залишив дім.

Власники будівлі змінювалися. У радянський період чого тільки не було в будинку Городецького: і штаб військово-трудова дружини, і житло, і ветеринарне управління, і поліклініка. У 30-і роки більшість киян уважала будинок колишнім житлом відставного адмірала, а в 90-і тут був музей «Шедеври мистецтва України».

У 1998 році будинок перебував в аварійному стані. Він практично розколовся посередині. Щілина в деяких місцях сягала 40 см. Це сталося через неоднорідність фундаменту, адже під половиною будинку були палі, а половина стояла на звичайному стрічковому фундаменті. Виявляється, і великі будівничі роблять неабиякі помилки.

Реставрація будинку тривала до 2004 року. Згодом тут розмістили Малу резиденцію Президента України (*За Н. Марінохою та Р. Маленковим*).

2. Підготуйте й запишіть докладний переказ розповідного тексту в публіцистичному стилі.

454

1. Прослухайте фрагмент розповіді одного з учасників поїздки до Мексики в складі творчої групи музикантів і акторів. З'ясуйте значення незнайомих слів. Зробіть нотатки про пам'ятки історії та культури Мексики в чернетці.

У Мексиці, у ті дні, коли не було концертів, ми подорожували місцевим заповідником Ла Вента. Тут у XI–V ст. до н. е. серед боліт було грандіозне місто індіанців племені ольмеків. Цивілізація знала й мала все, що потім успадкували ацтеки та майя. Число «нуль», писемність, сонячний і місячний календарі... У парку побачив одну з ольмекських «кам'яних голів».

— Базальтову брилу, з якої виготовлена ця голова, відкололи поблизу вулкана Сан-Мартін-Пахапан. Маса її сягала майже шістдесят тонн, — розповів нам екскурсовод Мануель. — Такі важезні блоки переправляли спочатку морем, а потім тягли плотами (проти течії!) рікою Тонала. Потім... відсікали зайве, — усміхається гід. — Тепер ця голова лише десятитонна.

Мене також здивували «мексиканські Венери»: маленькі п'яти- або десятисантиметрові фігурки жінок із високо піднятими руками. Вони ніби танцюють.

А ще мексиканський композитор сеньйор Туто вмовив мене поїхати відвідати давнє місто майя Паленке, розташоване неподалік Табаско. Палацовий комплекс у Паленке вражає і квадратною вежею, і різьбленими та скульптурними зображеннями, орнаментами й написами. Цікаве зображення хреста-кукурудзи, на якому сидить священний птах кетцаль. Культура ольмеків, та й усіх індіанців, була «кукурудзяною». Це від них ми її запозичили: аби не Колумб, не їсти б нам мамалиги (За І. Потоцьким).

2. Визначте тему та мікротеми тексту. Дайте йому назву. Складіть і запишіть план. Яка мікротема вас зацікавила найбільше?
3. Складіть і запишіть докладний переказ з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі.

455

Прочитайте записи вчителів в учнівських щоденниках. Чи подобається вам, коли вчителіві притаманне почуття гумору? Чому? Поясніть, з якою метою в подібних записах використано багато знаків оклику.

- Шановні батьки! Підстрижіть свою дитину. Хочеться подивитися їй в очі.
- Абсолютно не знає Франка! Шановні батьки! Прощу познайомити!
- Ваша дитина пропустила суботню дискотеку! Розберіться!
- Шановні батьки! Дайте дитині виспатися. Вона спить на уроках!

§ 43. Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі

Підготовка до твору

1. Чітко визначте місцевість, яку будете описувати (вулицю, місто, село).
2. Виберіть місце для свого спостереження, своєрідну точку відліку, що визначатиме перспективу опису: а) ви перебуваєте в певному місці та спостерігаєте за обраною для опису місцевістю; б) ви рухаєтесь (ідете, їдете, летите) і спостерігаєте за описуваною місцевістю.

3. Виберіть час (час доби, пора року), протягом якого ви спостерігаєте за місцевістю.
4. Яке враження справила на вас побачена картина?
5. Запишіть тематичні слова, речення, які становитимуть мікротеми вашого опису.

456

1. Прочитайте фрагменти опису місцевості. Які характерні ознаки опису місцевості ви помітили?

* * *

З балкона було видно майже всю протоку, білі піски на тім боці, зелені вали верб, а ще далі — київські пагорби, увінчані золотими шпильми Лаври, вид такий, що міськрада мала б із жителів Русанівки брати додаткову квартиру плату. Хоча з Березняків вид ще розкішніший, там Лавра зсунута на периферію погляду, а навпроти масиву, на тім боці Дніпра, у зеленій пазусі берега, зачаївся Видубицький монастир, ніби вродлива дівчина, яка сяє тобі з тисячолітньої пазелені над водою й прикладає до уст пальчика: «Тс-с-с!»

* * *

Набережна. Точна геометрія вулиць, ртутні ліхтарі, мов розвішані маленькі сонця з чужих галактик. Примарне світло намагається знищити пам'ять, але ніч стрясає пам'яттю, б'є в неї темрявою. Усе знайоме мовби спервовіку: зелена трава газонів, сірі стовпи, безсило звислі проводи, темна вода протоки, білі піски на острові, далеке пливуче золото київських соборів (*П. Загребельний*, «Розгін»).

2. Яку різницю в синтаксичній будові висловлювань ви помітили в цих фрагментах?
3. Випишіть мовні засоби — ознаки художнього стилю.

457

1. Прочитайте фрагменти опису місцевості. Якими засобами передав автор свої враження від описаної місцевості?

* * *

У Тернівщині нашій вулички глибокі, бо скільки ж по них поколінь пройшло, ті, що до нас тут жили колись, до самої глини повибивали землю своєю ходьбою; наче ровом ідеш, і колюча дериґа, в'ючись по горбах, нависає з обох боків над тобою. У вуличці повно пухкої пилуки, вона після ночі прохолодна, а вище, на толоці, там і споришець тобі босі ноги росою полоскоче — це остаточно розганяє твій сон.

Степ відкривається відразу за школою, далі десь аж попід небом садки синіють хутірські — уся наша Тернівка оточена хуторами.

* * *

Тернівщанський вітряк бовваніє вежею край села, на розхресті доріг. Розго-
нисті крила, на які ми зважувалися чіплятись, щоб спробувати висоти, зараз
стирчать хрестом непорушно: давно вже вони не круtilись, не обвіювали тугим
своїм вітром тернівщанську малечу...

* * *

Соколяни — сусіднє з нами велике торговите село над Ворсклою, де під
ярмарчище було відведено півстепу рівнини, що закінчувалася глибокими
обривами-кручами, утворюючи щось схоже на великий каньйон. Аж загляну-
ти страшно з урвища вниз, де на самому дні каньйону сріблиться Ворскла,
клубочаться верби, біліють хатки соколянські.

* * *

Давно вже розвиднілось. Хайвей, вигинаючись відповідно до рельєфу
місцевості, струменить, мерехтить у далеч; скільки зглянеш, лисніє під сонцем
спинами машин. Пролітають обіч нас на відстані силуети міст, якихось веж,
фрески звернених до хайвею грандіозних реклам, пролітає світ інший, відсто-
ронений від цього потоку, де без краю свистить розітнуте, збурене рухом дороги
повітря. Тут уже й ритму нема, ритм пропав, самий біг, лет, сліпий, оголений лет
(*О. Гончар, «Твоя зоря»*).

458

1. Складіть і запишіть шість-сім речень із поданими висловами (*на вибір*):
вулиця перетинає, над містом височить, з кінця в кінець, нова забудова,
широкі проспекти нових кварталів, вузькі вулички старого міста, бал-
конах міських хмарочосів, готичний і бароковий стиль, пролягає траса,
горбиста місцевість, розкидані хати, відкривається широкий краєвид,
замкнений простір, легко дихається, відчуття вічності.
2. Підготуйте твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих
спостережень і вражень у художньому стилі.

459

1. Прочитайте усмішку. Що вам відомо про особу — головного персонажа
усмішки? Чи додала вона чогось нового до вашого уявлення про Сократа?
Що саме?

У

Прогноз погоди

Одного разу Сократ сказав своїм учням: «Я і моя дружина — найкращі
у світі метеорологи. Наші прогнози ніколи не бувають помилковими».

Учні не повірили й попросили Сократа підтвердити це прикладом.

— Коли на небі з'являється хмара, — пояснив Сократ, — моя дружина
стверджує, що буде дощ, а я кажу, що ні. Звісно, хто-небудь із нас обов'язко-
во буде мати рацію, без помилок прогнозуючи погоду.

2. Випишіть вставні слова, поясніть уживання розділових знаків.

§ 44. Усний твір-опис у публіцистичному стилі пам'яток історії й культури за картиною

Щоб зробити опис за картиною, треба дотримуватися такої послідовності:

- 1) назвати прізвище художника;
- 2) назвати жанр картини (живопис — історичний, побутовий, портретний, натюрморт, пейзаж);
- 3) якого часу стосується зміст картини;
- 4) особливості композиції картини;
- 5) кольорова гама;
- 6) використання контрастних кольорів;
- 7) світлотіньові переходи;
- 8) який настрій створює картина; враження від картини.

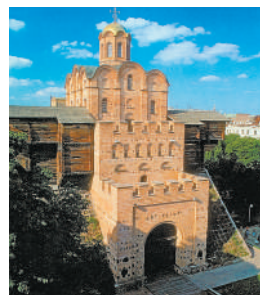
460

1. Розгляньте репродукцію картини та фото.

М. Сажин.

Руїни Золотих воріт у Києві. 1846 р.

Золоті ворота.

Сучасне фото

2. Порівняйте різні зображення Золотих воріт. Чим відрізняється фотографія від картини?
3. Перепишіть текст. Доповніть розповідь про Золоті ворота відомою вам інформацією.

Історична довідка

Золоті ворота — визначна пам'ятка стародавньої архітектури Києва XI–XIII ст. Назву «Золоті ворота» вони отримали, мабуть, за зразком назви константинопольських Золотих воріт. Так само, як у Константинополі, ворота були головним в'їздом до центру столиці (крім них, було ще два в'їзди, які не збереглися).

Будували Золоті ворота одночасно із Софійським собором. Разом з оборонним валом навколо міста вони належали до важливих фортифікаційних споруд Києва. Зруйнували Золоті ворота монголи, коли захопили Київ.

Але й упродовж наступних століть напівзруйновані Золоті ворота використовувались як в'їзд до Києва. У 1648 році після перемоги під Жовтими Водами через них в'їхав у Київ Богдан Хмельницький.

Наприкінці XVII ст. у зв'язку з реконструкцією оборонних споруд міста перед Золотими воротами спорудили земляні бастіони, а до середини XVIII ст. споруду засипали землею, збудувавши нові ворота. Але вже на початку XIX ст. археологи відновили засипану пам'ятку (*на картині М. Сажина зафіксовано саме цей час*).

461 1. Прочитайте текст. Які історичні пам'ятки згадано в ньому?

Увесь київський люд пробирався до Золотих воріт. Бамкали дзвони Софійського митрополичого собору, Михайлівського Золотоверхого, церкви Святої Трійці. Знизу, від Дніпра, долинали сріблясті передзвони подільських храмів. Молодші спудеї видерлися на круті земляні вали обабіч Золотих воріт і перші віддалік побачили козацьке військо. До Старого міста наближались вершники. По вдалих битвах під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями при облозі Львова голінні хлопці вбрались у високі хутряні польські шапки з павиними перами, кунтуші з довгими рукавами, малинові козацькі кармазини. При боці в кожного висіли турецькі кремінні пістолі, польські шаблі або турецькі ятагани. За широкими пасками в старших — перначі. Богдан Хмельницький їхав під хрещатою корогвою й гетьманським бунчуком. Позаду довбиші гуркотили в приторочені до сідел литаври. Гомін, гомін по золотоверхому давньому Києву... (*За Ю. Хорунжим*).

2. Назвіть лексичні засоби, якими письменник відтворює історичний колорит описаної доби.

462 1. Прочитайте текст.

Є в Києві споруда під назвою «Золоті ворота». Це макет натурального розміру, зведений 1982 року над руїнами справжніх давньоруських воріт. Макет дуже гарний, він є однією з київських принад. Проте коли в грудні 2007 року писалося про «пам'ятку XI століття, після ремонту відкриту для публіки», ставало ніяково. Кого ми вводимо в оману? Своїх школярів? Іноземців? Адже ця споруда — пам'ятка архітектури 1982 року, а справжній вигляд давньоруської міської брами достеменно нікому не відомий. Тобто київський макет є версією певної групи археологів, істориків, архітекторів, деякі ж історики вважають, що ворота мали інший вигляд (*За Є. Слов'янською*).

2. Назвіть характерні ознаки публіцистичного стилю, притаманні цьому текстові.

463 1. Підготуйте усний твір-опис у публіцистичному стилі за картиною М. Сажина. В описі використовуйте відомості з вправ, власні знання.

2. Уведіть до опису такі вислови: *пам'ять віків, мова каміння, берегти святині, контрасти життя, руїни на тлі храмів, торкнутись історії*.

- 464** Підготуйте усний твір-опис у публіцистичному стилі за картиною С. Позняка. Використайте план, поданий у рубриці «Пригадаймо!», відомості з історії України про князя Володимира, а також інформацію з довідки.

Довідка. 1. Пам'ятник князеві Володимирі в Києві споруджений на Володимирській горі в 1853 році. Створили пам'ятник скульптори В. Демут-Малиновський і П. Клодт. Бронзова фігура князя (висота — 4,5 м) у мантії з хрестом і великокнязівською шапкою в руці височіє на 16-метровому чавунному постаменті, прикрашеному барельєфом «Хрещення Русі» і гербом стародавнього Києва.

2. «Володимирська гора» — парк у Києві, закладений у середині XIX століття. Площа — 10,6 га.

С. Позняк.

Володимирська гірка взимку.
Київ. 2005 р.

Уже понад півтора століття **Володимирська гора** (тепер її називають **гірка**) в Києві є найбільш затишною й чарівною місциною. Це чудовий парк, зелений і спокійний, у якому так приємно провести кілька годин вихідного дня.

У XIX столітті Володимирська гірка була відома як **Михайлівська гора**, оскільки саме на цій височині розташований Михайлівський Золотоверхий храм. Коли виникла загроза зсуву, схил був укріплений, а на ньому створили доріжки, цегляні спуски, майданчики й тераси. Уздовж красиво висаджених дерев і кущів, альтанок і лавок прогулювалися кияни, зупиняючись, щоб помилуватися панорамою, фонтаном або ж відвідати чайний павільйон.

3. Сергій Позняк: «Серед тем, які висвітлені в моїх картинах, це, звичайно, пейзажі — природа, море і місто — усе це мені цікаво, усе це я малюю. Окремою темою стоїть Київ — сучасний і ретро...»

§ 45. Конспект прочитаного науково-навчального тексту; тематичні виписки

Конспект — це різновид стислого письмового переказу, тобто коротко записаний виклад змісту певного тексту.

Конспектування — важлива форма запам'ятовування потрібної інформації, яку ми сприймаємо, читаючи текст або слухаючи його. Як різновид конспектування використовуються тематичні виписки.

Тематичні виписки — це дослівно переказаний уривок із тексту, що стосується конкретної теми, з посиланнями (прізвище, ініціали автора, назва книжки, видавництво, місто і рік видання, кількість сторінок).

Правила конспектування прочитаного науково-навчального тексту передбачають:

- 1) удумливе прочитання тексту;

- 2) визначення теми й головної думки висловлювання;
- 3) визначення тематичних речень;
- 4) стислий запис змісту тексту;
- 5) виділення в конспекті важливої інформації (підкреслення, позначки на полях, виділення кольором тощо);
- 6) відтворення з точністю чужих слів — цитування.

465 1. Застосуйте до поданого тексту перші три пункти правил конспектування.

Шовковий шлях

Уважають, що тисячу років тому в Україні росли ті самі плодові дерева, що й тепер. Але це не так. Більшості сучасних плодкових дерев, якщо не всіх, не було. Не було ще майбутніх розкішних яблунь, груш, персиків... Натомість було багато волоських горіхів, які завезли з Балкан.

В «Іпатіївському списку» згадується, що в 1151 році, під час облоги Києва, «були спалені передмістя та порубані огороди», тобто сади. Про яблуні й груші в літописі не йдеться.

Мандрівник Павло Алепський ще в 1653 році писав, що в українських садах переважав волоський горіх, сливи, вишні та виноград. Шовковиця ж росла всюди, її ніхто навмисне не садив.

Звідки ж поширилась в Україні шовковиця — шовковичне дерево? Зі Сходу. Через терени України пролягав Шовковий шлях, яким із Китаю завозили шовк. Саме цим шляхом потрапили до нас і шовковичні дерева, а також пшениця та жито.

Листям шовковиці живилася гусінь шовковичного шовкопряда (гусінь цього метелика звиває кокони з виділеного слинними залозами шовкового волокна). З коконів у Китаї виготовляли шовк, а із шовку — найкращий папір. Отож потреба в коконах була величезна.

Оскільки шовковиця в Україні добре прижилася, поширилася, то й можливості для отримання великої кількості коконів були невичерпні. Тож з України на Схід ішов Шовковий шлях (За В. Сніжком).

2. Запишіть тематичні речення. Зробіть тематичні виписки про Шовковий шлях.

466 1. Прочитайте текст.

Просте речення в тексті

Найскладнішу думку можна висловити просто. Для цього існують прості речення. Вони можуть бути довгими й короткими.

У висловлюванні варто чергувати довгі речення з короткими. Так текст сприймається краще: довгі речення важчі для розуміння, а часте вживання коротких робить мову одноманітною й монотонною.

Щоб уникнути одноманітності висловлювання, треба використовувати різноманітні структури простих речень — непоширених (вони складаються

тільки з головних членів речення) і поширених (вони мають другорядні члени речення).

Навіть найкоротші непоширені речення дають змогу вибирати, наприклад: *Я втік. — Я наживав п'ятами. Настає світанок. — Розвидняється.* З цих речень видно, що ту саму думку передають двоскладні й односкладні речення; речення, у яких присудок виражений дієсловом або синонімічним фразеологічним зворотом.

Більші можливості для вибору варіантів висловлювань закладені в структурі поширених ускладнених речень, наприклад:

У місто завітала рання несподівана весна й щедро забарвила парки в яскраву зелень.

Завітавши в місто, рання несподівана весна щедро забарвила парки в яскраву зелень.

У місто завітала весна, рання й несподівана, і щедро забарвила парки в яскраву зелень.

Рання й несподівана весна завітала в місто. Вона щедро забарвила парки в яскраву зелень.

У місто завітала весна, рання й несподівана, і щедро, як завжди, забарвила парки в яскраву зелень.

Як варіанти поширеного ускладненого речення використано конструкції з однорідними присудками, відокремленими означенням і обставиною, два поширених речення й речення зі вставною сполукою.

Отже, щоб створювати правильні за змістом і формою тексти, треба знати структурні можливості простого речення.

2. Складіть конспект тексту, відобразивши в ньому основні поняття теми «Просте речення».

467

1. Зробіть тематичні виписки до образу України з текстів історичних народних пісень і пісень Марусі Чурай.
2. Підготуйте за тематичними виписками власне висловлювання на тему «Образ України за історичними народними піснями й піснями Марусі Чурай».

468

Прочитайте усмішку. Які ви знаєте усталені форми мовного етикету (вибачення, погодження, відмови тощо)?

У

Іде виховна година. Тема — мовний етикет. Учні неуважні, перешіптуються між собою. Учителька намагається вгамувати клас: «Петренко, ти мене чуєш?»

— Угу...

— От лишенько! Тільки в нашому класі «угу» означає «так», а «ой» перекладається як «вибачте»... Галю! Поясни мені, будь ласка, що ти у вікні такого цікавого побачила.

— Ой!..

§ 46. Усне повідомлення про мову в науковому стилі: зіставлення й узагальнення матеріалу

Повідомлення про мову в науковому стилі — це інформація про зміст прочитаних статей, книжок або розділів наукових і науково-навчальних текстів, присвячених темі мови.

Щоб підготувати таке повідомлення, треба, по-перше, обрати конкретну тему повідомлення; по-друге, опрацювати наукові джерела (написати конспект, зробити тематичні виписки); по-третє, зіставити інформацію, подану в різних джерелах, і зробити узагальнення; по-четверте, скласти план повідомлення.

Орієнтовні теми для повідомлення про мову:

- Українська мова на мовній карті світу;
- Мова та українознавство;
- Державна мова — один із важливих символів держави;
- Рідна мова і державна мова;
- Історія мови — це історія народу (життя українців у різних державах; заборони української мови);
- Відродження української мови наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.;
- Письменники-мовотворці (внесок письменників у розвиток літературної мови на прикладі мовотворчості обраного письменника);
- Літературна мова і діалекти;
- Усна і писемна мова;
- Мова і розвиток особистості;
- Дитяча мова;
- Культура мови — загальна культура людини;
- Мова — засіб спілкування, пізнання та впливу;
- Мова в сучасній рекламі;
- Мова і сучасна естрадна пісня;
- Мова в Інтернеті.

469

1. Прочитайте конспект статті «Українська мова» з енциклопедії «Українська мова».

Укр. мова — мова корінного насел. і українців за межами України (Росія, Білорусь, Казахстан, Польща, Словаччина, Румунія, Канада, США, Угорщина, Австралія...).

Група мов — слов'янські, сім'я — індоєвропейська.

Фонетичні ознаки (чергування *і з о* та *е*, відкриті та закриті склади, чергування пригол. зв., дзвінкість пригол.), граматичні — паралельні закінчення в давальному та місцевому відм., кличний відм., закінчення *-мо* в 1-й ос. мн. теп. часу і нак. сп.

Походження (племена Київської Русі) назви *словенська, давньоруська, руська, козацька, малоруська, русинська, українська*. Значення Києва в консолідації укр. народу та мови.

Роль Наддніпрянщини та Галичини у формуванні літературної мови. Значення творч. Котляревського, Шевченка.

Гальмування розв. літ. мови (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський акт 1876 р.). Наступ на укр. мову в 70–80 роках ХХ ст., витіснення її із суспільної сфери (дошкільні заклади, школи, вищі навч. заклади).

Відродження укр. мови в незалежній Україні.

2. До якої із запропонованих тем повідомлення можна використати цей матеріал? Обґрунтуйте відповідь.
3. Доберіть додаткові джерела до однієї з мікротем, наявних у конспекті.

470

1. Прочитайте текст. Визначте тему можливого повідомлення у зв'язку зі змістом цього тексту.

Маленькі генії

Ще не народившись, дитина здатна впізнавати звуки рідної мови. Вона реагує на голос мами, відрізняє його від інших звукових подразнень. Про ці особливості мовного розвитку ще не народженої дитини науці було відомо.

Нещодавно вчені дослідили, що немовлята в перші сім місяців життя мають здатність розрізняти, якою мовою розмовляють дорослі. Це зробити вони можуть навіть за візуальними ознаками, тобто за рухом губ.

Немовлятам показували плівки без звуку, на яких дорослі вимовляли різні речення різними мовами.

Відомо, що діти не можуть довго затримувати увагу на монотонній дії. Вони втомлювалися дивитися на одноманітний екран. Але тільки-но дитина чула іншу мову, інтерес з'являвся в неї знову.

Немовлята, яким усього кілька днів, здатні впізнати рідну мову серед інших. Напевно, причина в ритмічній природі кожної мови. Адже щодо розрізнення ритмів немовлята справжні генії. У перші шість місяців життя вони вже розрізняють двох мавп, яких дорослі вважають абсолютно однаковими, за мімікою.

Можна лише дивуватися невичерпним можливостям дитини в пізнанні навколишнього світу (*За С. Хомин*).

2. Запишіть мікротеми прочитаного тексту.

471

1. Прочитайте уривки з текстів.

Наука про рідномовні обов'язки свідомого громадянина

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине й народ.
2. Хто цурається своєї рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова — то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить об'єднанню нації.

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.

7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан розвитку літературної мови — то ступінь розвитку культури народу.

9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість усього народу судять найперше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідомий громадянин повинен практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

* * *

І хоч дуже крутими дорогами, густо зарослими тернями, проте українська мова не тільки виросла в зразкову літературну мову, але стала й мовою державною та соборною! (І. Огієнко).

2. Зіставте зміст мікротем, наявних у текстах, сформулюйте узагальнення для обраної теми повідомлення в науковому стилі.
3. Підготуйте усне повідомлення в науковому стилі, використавши інформацію, наявну в текстах.

472 Прочитайте речення. Відредагуйте й запишіть їх.

1. Слухавши пісню, у мене виникло бажання записати її слова. 2. Увійшовши в кімнату, сестра сиділа й читала книжку. 3. Сидячи в парку, до нас підійшли учні з сусідньої школи. 4. Опрацювавши певні архівні матеріали, стало відомо про події на Херсонщині. 5. Під'їжджаючи до станції, у мене злетів капелюх.

§ 47. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста), пам'яток історії й культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі

473 Відтворіть ситуацію спілкування двох перехожих: один запитує в другого, як пройти до пошти (театру, вокзалу тощо).

Орієнтири: *місце, де зупинилися перехожі; назви вулиць; транспорт; переходи* тощо.

474 1. Прочитайте текст. За якими ознаками можна впізнати згадане в тексті місто?

Комендант порту

Бувають хвилини, коли все місто належить йому одному: комендантові порту, найстарішому, найповажнішому тут морякові. Це ті вечірні хвилини,

коли він статечно йде у свій порт, сам, без почту. Цей комендант уже давно позбавлений цих привілеїв, якими всі коменданти портів користуються понині.

Ось він виходить зі свого будинку і, спираючись на бамбукову палицю, спокійно простує повз славетну баржу, готелі й управління мореплавства, повз пам'ятник поетові...

Лише біля широких сходів, які ведуть у порт, він зупиняється і мовить такому ж поважному кам'яному сенаторові, як рівний рівному:

— Здрастуй, Дюку!

Потім ступає на сходи, звідки, ніби з далекого марева, видніється порт. За багаторічну службу він трохи втратив зір, ось чому звідси порт здається йому далеким і примарним, насправді ж він тут, поряд, унизу. Комендант це добре знає.

Він любить дивитися на порт звідси, згори, лівою рукою глядячи одного з кам'яних левів, що увінчують сходи.

У порту помітили коменданта, і корабельні гудки, як завжди, сповіщають про його появу.

Та ба... то тільки йому здається, то йому хотілося б. Насправді ж він приходить сюди непоміченим. А гудки корабельні — то просто кораблі відпливають і прощаються з портом... *(За Василем Земляком).*

2. Випишіть речення, у яких є опис місцевості (частини міста).

475 Уявіть, що вам потрібно розповісти про своє місто (село, вулицю, школу тощо) у художньому стилі. Які художні засоби ви використаєте, розповідаючи про свої спостереження та враження? Запишіть розповідь.

476 Перепишіть текст. Підкресліть дієслова, які допомагають змалювати місцевість.

Село Семигори

Недалеко од Богуслава, коло Росі, у довгому покрученому яру розкинулося село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. У глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на якому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси зі срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки *(За І. Нечуєм-Левицьким).*

477 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте відповідь. Випишіть висловлювання, які свідчать про наявність почуття гумору в автора тексту.

Подорож «Халеп'я – Трипілля»

Багато неба, багато Дніпра. Вітер. Кручі. Простори.

Тут захоплює дух, а думки або щезають зовсім, або набувають романтичного забарвлення. Це – незвичайні місця, відомі під загальним топонімом Трипілля.

Як це часто трапляється, ідея поїздки була схвалена саме тоді, коли ми вже йшли до метро, міркуючи, якою електричкою доведеться їхати до Фастова. «Як ти кажеш – Халеп'я? Гм... що, так і називається? Скільки доводилося потрапляти в халепу, але щоб отак спеціально їхати в село Халеп'я – такого ще не було...»

...Село Халеп'я зустріло нас торгівлею бабусь на зупинці, досить сміливим котом і напрочуд привітними собаками.

По дорозі нам траплялися як напівзруйновані хатки, так і капітально огорожені земельні ділянки тих, хто вже купив собі місце під сонцем Халеп'я, але ще не приступив до будівництва.

Маючи лише елементи чорної заздрості, але не віддаючись повністю цьому глибоко соціальному почуттю, ми поволі рухалися собі селом, дихали чистим повітрям і відзначали про себе різноманітні прояви весни. Аж поки не дісталися краю землі, звідки в повній своїй красі відкривався вид на Дніпро.

Безкрає небо, широкий Дніпро, епічні кручі...

Ми йшли старим, мощеним бруківкою шляхом униз до села Трипілля. Аж ось вийшли до невеликого пляжу, який досі залишається громадським. Його ще ніхто не приватизував. Але це виняток із правил. Трипільський берег Дніпра вщерть забудований маєтками з високими мурами, зеленими галявинками, тенісними кортами та камерами спостереження. І поряд – прості хати, будиночки, розкидані й на горі, і під горою.

Око зупинилося на милій моему серцю омелі. Коли довго дивитися на неї, то в певний момент з'являється відчуття, що там, усередині зелених клубків, міфічні істоти. Живуть собі на деревах, чатують. Ну як мавпи, тільки розумніші. І з наших країв...

До музею ми не потрапили, бо було вже пізно. Натомість, смакуючи бутербродами, якийсь час споглядали Трипільську ТЕС ([За http://mandry-in-ua.livejournal.com/39310.html](http://mandry-in-ua.livejournal.com/39310.html)).

2. Запишіть ваші спостереження і враження від мандрівки, використовуючи опис місцевості в художньому стилі.

- 478** 1. Прочитайте усмішку. До якої групи стилістично забарвлених слів належить слово *мобіллка*?

Тривають іспити.

Учень довго міркує над додатковим запитанням екзаменатора, нарешті рішуче каже:

– А можна взяти підказку залу?

Западає пауза... Тоді учень дістає мобіллку й знову запитує:

– Чи, може, хоча б дзвінок другові?..

2. Уявіть, що ви редактор збірки усмішок і вам потрібно замовити художнику ілюстрацію до наведеної усмішки. Складіть і запишіть замовлення.

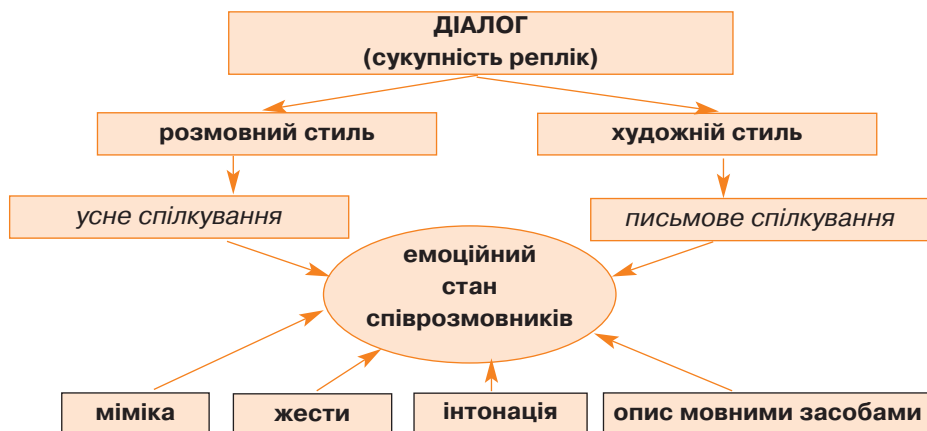
§ 48. Діалог, складений на основі телепередач, дібраних запитань до тексту, на основі життєвого досвіду учнів

479 Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке *монолог*?
2. Що таке *діалог*? З чого складається діалог?
3. Поясніть значення слова *досвід*. Чи є синонімічним до цього слова словосполучення *життєвий досвід*?
4. Яка частина схеми стосується телевізійних діалогів про пережите, прочитане?

480 1. Прочитайте усмішки. До якого типу діалогів належать тексти? Поясніть у них розділові знаки.

* * *

- Що означає англійською «I don't know»?
- Я не знаю.
- Ось-ось, у кого не питаю, ніхто не знає...

* * *

– Тату, а який вигляд має цифра «8»? — питає малий Славчик.
– Ну, синку, розумієш, це так само, як нескінченність, тільки перевернуто на 90 градусів.

2. Перебудуйте діалоги так, щоб вони містили слова автора. Запишіть нові тексти й складіть до них пунктуаційні схеми.

481 1. Прочитайте слова та словосполучення. З'ясуйте значення не зрозумілих вам слів. До якої групи стилістично забарвленої лексики вони належать?

Ток-шоу, новини, музичне шоу, інтерактивний конкурс, реаліті-шоу, журналістське розслідування, «круглий стіл», репортаж, журналістська етика.

2. Які з перелічених понять і термінів передбачають застосування діалогу?

3. Подані слова та словосполучення введіть у речення з однорідними членами й узагальнювальним словом. Запишіть складені речення.

Залежно від стилю мови розрізняють *побутові діалоги, офіційні, художні*. За жанровими особливостями діалоги набувають форми *бесіди, дискусії, диспуту, полеміки, інтерв'ю*.

Діалог має характерні синтаксичні ознаки, а саме: *використання простих, неповних і незакінчених речень; різних за метою висловлювання речень*.

Щоб побудувати діалог, треба насамперед визначити тему. Кожен з учасників діалогу висловлює свій погляд на зазначену тему, тобто формулює тезу й доводить її. При цьому потрібно дотримуватися культури ведення діалогу: *не перебивати опонента, чітко формулювати твердження й обґрунтовувати його*. Так можна уникнути небажаних надмірних емоцій. Щоб діалог не перетворився на монолог, треба вчасно зробити паузу й дати співрозмовникові можливість висловитися.

Отож варто запам'ятати певні правила ведення діалогу:

- обдумуючи майбутню бесіду, пам'ятайте: хто ясно мислить, той ясно і говорить;
- умійте зацікавлено й уважно вислухати іншого;
- під час діалогу дивіться в очі співрозмовникові;
- вислуховуйте репліки опонента, не перебиваючи його;
- неприпустимо вживати під час діалогу неввічливі, образливі слова й вислови, критикувати не тезу опонента, а його як особистість.

482

«Комунікаційна естафета». Почергово читайте афоризми та прислів'я й пояснюйте їхнє значення. Той, хто не зможе цього зробити, вибуває з гри, а наступний гравець пояснює цей вислів.

1. Ясність — головне достоїнство мови (*Арістотель*).
2. Коли ти хочеш довести співрозмовникові якусь істину, то найголовніше при цьому — не дратуватися й не сказати жодного недоброго чи образливого слова (*Епіктет*).
3. Не завжди говори, що знаєш, але завжди знай, що говориш (*Клавдій*).
4. Єдина відома мені розкіш — це розкіш людського спілкування (*А. де Сент-Екзюпері*).
5. Яка головонька, така й розмовонька!
6. Умієш говорити — уміє слухати.
7. Дефіцит спілкування привів до того, що воно з розкоші перетворилося на предмет першої необхідності (*С. Лузан*).
8. Уміє вчасно сказати і вчасно замовкнути.
9. З пустого в порожнє переливати!
10. Наговорили, що наварили, а глянь — аж нічого.
11. Багато наговорено, та мало сказано.
12. Багато без чого може обходитися людина, але тільки не без людини (*Л. Берне*).
13. Хто каже до ладу, то вухо наставляй, а хто без ладу, то теж не затикай.
14. Для одних форма спілкування — діалог, для інших — монолог (*І. Шелєв*).

15. Мовчанка гнів гасить.
16. Менше говори — більше вчуєш.

483

1. Прочитайте текст. У якій ситуації відбувається діалог? Визначте стиль, жанр, тему й мету діалогу, особливості мовних засобів. Охарактеризуйте репліки за метою висловлювання, емоційно-експресивним забарвленням, повнотою.

«Вивели на чисту воду»

- Томе, — спитала тітка Поллі, — сьогодні в школі було душно?
- Так, тітонько.
- Страшенно душно, правда ж?
- Так, тітонько.
- І тобі, Томе, не захотілося піти скупатися?

Зачувши недобре, Том ураз нашорошив вуха. Він пильно глянув у тітчи-не обличчя, але нічого особливого не добачив і тому відповів:

- Та ні, тітонько, не дуже.

Стара простягла руку, помацала Томову сорочку й сказала:

— Ну що ж, тобі, я бачу, і тепер не дуже жарко. — А сама тайкома тішила-ся тим, як спритно й непомітно зуміла перевірити, чи суха в хлопця сорочка.

Але Том уже збагнув, звідки вітер дме, і випередив її наступний хід.

— Дехто з нас поливав собі на голову з помпи. У мене й досі волосся вогке, ось бачите?

Тітка Поллі з досадою подумала, що не скористалася з цього очевидного доказу й дала обвести себе круг пальця. Тоді в неї сяйнула нова думка.

— Але ж, Томе, щоб полити собі на голову з помпи, не треба було розпювати комір сорочки там, де я зашила, правда? Ану розстебни куртку!

З обличчя в Тома збігла тінь тривоги. Він розстебнув куртку. Комір сорочки був міцно зашитий.

— Що ти скажеш! Ну гаразд, нехай. Я ж таки була певна, що ти не пішов до школи й купався в річці. Та я не гніваюсь на тебе, Томе. Хоч віри тобі, як то кажуть, уже й немає, але часом ти буваєш кращий, ніж здаєшся. Принаймні сьогодні.

Вона й засмутилася тим, що проникливість зрадила її, і водночас була рада, що Том бодай цього разу повівся як годиться.

Аж раптом обізвався Сід:

— Чогось мені здається, ніби ви зашили йому комір білою ниткою, а тут чорна.

- Та певне ж білою!.. Томе!..

Том не став чекати, що буде далі. Уже в дверях він обернувся й гукнув:

- Ну, Сідді, це тобі так не минеться!.. *(За Марком Твенем).*

2. Поясніть значення фразеологізму *вивести на чисту воду*.
3. Складіть діалог (*десять–п'ятнадцять реплік*) на основі вашого життєвого досвіду.

484

1. Доповніть діалог, який відбувся під час «круглого столу» на телебаченні. Використовуйте як допомогу словосполучення з довідки (за бажанням).

Психолог. Важливо враховувати, наскільки ваші жарти є доречними. Як у вас в класі із цим?

Підліток 1. Нормально. Ми жартуємо так, щоб...

Психолог. А от така ситуація — ви знаєте класний анекдот. Як часто ви його розповідаєте товаришам?

Підліток 2. Один раз. Намагаюся, щоб мої жарти були...

Психолог. А як ви вважаєте, чи варто через жарт звертати на себе увагу?

Підліток 3. Жартую...

Психолог. Можна пораду? Пам'ятай, що найбільший успіх гарантовано тим жартам, темою яких є ти сам.

Підліток 4. Це складно, це, мабуть, справжнє...

Довідка: нікого не образити; жарти мають сприяти створенню позитивної атмосфери, а не приниженню гідності іншої людини; різноманітними — нікому не цікаво слухати той самий анекдот десять разів поспіль; щиро та невимушено; це справжнє мистецтво — уміння сміятися із себе.

2. Складіть і запишіть на одну з поданих тем діалог, використовуючи за власним вибором ситуацію з вашого досвіду чи пригадавши прочитану книжку або переглянуту телепередачу: «Жарт жарту — різниця», «Анекдот — річ небезпечна», «Чому наш день Першого квітня був сумним».

§ 49. Інтерв'ю в публіцистичному стилі

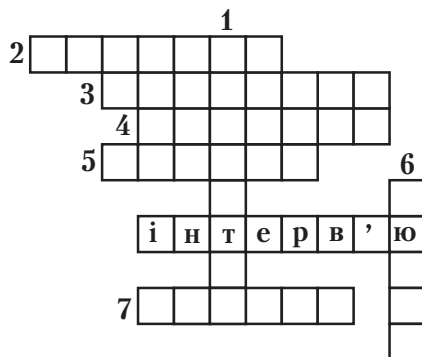
1. Назвіть ознаки публіцистичного стилю.
2. Які жанри публіцистичного стилю вам відомі?

485

1. Розгадайте в зошиті кросворд «Інтерв'ю».

По вертикалі. 1. Роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу яких-небудь повідомлень. 6. Події, відображені в літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору.

По горизонталі. 2. Коротке висловлювання в діалозі — відповідь, коментар, зауваження будь-кого із співрозмовників. 3. Розповідь журналіста про поточну подію в пресі або в інших засобах масової інформації. 4. Невелика стаття в газеті, журналі. 5. Періодичне, переважно щоденне, друковане на великих аркушах паперу, видання, яке містить різноманітну інформацію.

7. Періодичне (щотижнєве, щомісячне, щоквартальне, щорічне) друковане видання у вигляді книжки.

2. Дайте граматичну характеристику слова *інтерв'ю*. Поясніть написання апострофа.

Інтерв'ю — слово багатозначне. Тепер його використовують як термін у різних галузях суспільного життя.

У журналістиці **інтерв'ю** — розмова журналіста у вільній манері з конкретною публічною людиною. Інтерв'ю готують для опублікування в пресі або транслювання по радіо, телебаченню. Беручи інтерв'ю, журналіст з'ясовує відомості про особу, її діяльність, розпитує про уподобання, цікавиться поглядами на певні події тощо.

Жанр інтерв'ю в публіцистичному стилі має довільну форму, тобто питання журналіста можуть бути дуже короткими або поширеними, які наштовхують інтерв'ювану особу на роздуми, спогади, емоційні оцінки.

486

1. «Гарячий стілець». Об'єднайтеся в пари. Уявіть, що на «гарячому» стільці один з вас — призер якоїсь олімпіади (спортивної чи з програмування, іноземної мови тощо), а другий бере в нього інтерв'ю. Ця гра дасть можливість відчути себе не тільки журналістом, а й особою, яка дає інтерв'ю.

Поради: Для успішного інтерв'ювання необхідно досягнути прихильності людини. Будьте тактовними, відвертими, доброзичливими. Підготуйте запитання заздалегідь (вони можуть бути не обов'язково простими й серйозними, а ще й «гарячими»). Розпочати можна, наприклад, з таких:

1. Скажи, будь ласка, як тебе вдома ласкаво називають батьки?
2. Чи любиш ти ходити до школи? Чому?
3. Які твої позашкільні захоплення?
4. Поділися мріями чи навіть планами щодо майбутньої професії.
5. Що ти робиш, коли тобі стає сумно?

2. Запишіть текст готового інтерв'ю, опрацюйте його стилістично (видаліть повторювані слова, незакінчені чи повторювані фрази; перевірте згадані числа, імена, назви, цитати).

487

1. «Експрес-комплімент». Об'єднайтеся в коло й по чергово зробіть комплімент сусідові (сусідці) ліворуч. Знайдіть якусь позитивну, приємну деталь, яку ви щойно помітили в нього (у неї) (у поведінці, зовнішньому вигляді, словах тощо).
2. Випишіть із переліку рис характеру назви тих, які треба виховувати в собі, щоб бути успішним у професії журналіста. За потреби доповніть виписане власними прикладами.

Розум, сміливість, вихованість, культура мови, привабливість, акуратність, стиль, нахабство, наполегливість, цілеспрямованість, порядність, відповідальність...

3. Що вам відомо про професії радіо- і телеведучих, журналістів? Чим різняться ці професії? Хто з відомих ведучих (радіо чи телебачення) вам подобається найбільше?

488

1. Прочитайте текст статті з журналу. З яких частин вона складається? Дайте їм назви. Визначте, до якого виду висловлювання належать частини тексту.

«Лісова пісня» Лесі Українки, мабуть, знайома всім. Принаймні тим, хто відвідував садочок (пам'ятаєте пісеньку весняної води? — З гір на долину / біжу, стрибаю, рину!..); навчався в школі, відвідував театр, дивився кіно. Тема спілкування з природою, таємниці мистецтва розкриваються через взаємини Мавки та Лукаша. В образі Лукаша показано, як реальне буденне життя затьмарює мрію, як важко бажане зробити дійсним, як людину засмоктує буденщина, як зраджують кохання...

Чи актуальні для нас події, почуття, зображені в «Лісовій пісні», що була написана понад століття тому? Якби ж то була в нас машина часу... Тоді ми могли б порозмовляти з Лукашем і Мавкою наживо. А так, пропонуємо уявні інтерв'ю з улюбленими героями.

— *Лукаше, чому Ви покинули гру на сопілці, адже то була золота нитка, що з'єднувала Вас із Мавкою?*

— Я про це пошкодував не раз. Але спочатку мати з її постійними гіркими словами: «Все грай та грай, а ти, робото, стій!», потім — Килина... Та я їх не звинувачую, бо насправді людина — сама творець власної долі.

— *Вибачте за, можливо, дуже особисте, чи плачете Ви колись?*

— Сльози не допоможуть. Що тут скажеш? Я виявився не таким сильним, як Мавка, не зберіг нашого щастя.

— *А якби повернути час назад, що б Ви змінили?*

— Час — зрадливий друг, він летить невпинно й тільки вперед. Йому все одно, коли хтось не встиг «вскочити в останній вагон потяга». Живіть, відчувайте, думайте, кохайте зараз, бо тоді може бути запізно.

— *Мудрі слова.*

— Так, тепер я став мудрим, а колись... Але мені насправді жаль і Килину, і матір. А найбільше — діточок, бо й вони «заростуть темними хащами» буденності й будуть жити в них, не помічаючи краси.

— *Хочу повернутися до сопілки. Чи граєте Ви тепер?*

— Зачепили за живе. Ні, не граю. Нехай мої пісні належать лише Мавці. Я співав лише для неї, бо вона розуміла той спів, здається, краще за мене.

— *Люба Мавко, Ви — лісова мешканка, люди недолюбливали Вас. Чи не боялися Ви, що Лукаш міг убити Вас, коли побачив?*

— Ні, коли я почула, як він грає на сопілці, то відчула його душу й напевно знала, що він не скривдить мене.

— *Якби можна було повернути час і зробити так, щоб Вашої зустрічі з Лукашем не було, Ви б погодилися?*

— Ні!

— Але чому, адже знайомство з ним принесло Вам лише біль і страждання?
— Мабуть, так... Але я його покохала. Я б воліла хоча б ще один раз почути ту музику.

— *Вам було краще жити в лісі з людьми чи без них?*

— Люди різні... Був дядько Лев, а були й Килина та мати Лукаша (За Н. Іванченко).

2. Визначте, які запитання, на вашу думку, найвдаліші. Обґрунтуйте відповідь письмово.
3. Складіть і запишіть запитання для інтерв'ю з кимось із запропонованих осіб:

а) з героєм (автором) твору, який вам найбільше сподобався;

б) з вашими бабусею чи дідусем;

в) з улюбленою вчителькою;

г) з кимось іще — на ваш вибір.

489

1. Запишіть, які сучасні теле-, радіо- чи інтернет-інтерв'ю ви слухали або читали. Яке з них вам сподобалося найбільше? Обґрунтуйте свій вибір.

2. Складіть запитання для інтерв'ю із старшокласником і приблизні відповіді на них з таких тем: «Молодь — у зоні ризику», «Ти не один», «Я здивую світ».

§ 50. Ділові папери. Протокол. Витяг із протоколу

1. Назвіть жанри (різновиди) офіційно-ділового стилю. Де використовують цей стиль?
2. Які характерні ознаки офіційно-ділового стилю (мета висловлювання, ознаки висловлювання, оформлення тексту)?
3. Що таке документ? Які види документів вам відомі?

490

1. Перепишіть текст. Підкресліть слова та словосполучення, які стосуються офіційно-ділового стилю.

Наукова доповідь, довідка, розмова на побутові теми, оголошення, реєстр, виступ по радіо, закон, вірш, протокол, стаття на фізичну тему, інструкція, характеристика, виступ на телебаченні, пам'ятка, фінансовий документ, оповідання, наказ, підручник, розписка, газетна стаття, заява, роман, доручення, допис у газету, лист, п'єса, автобіографія, доповідна записка.

2. Які документи вам особисто доводилося використовувати (можливо, складати)? Опишіть цю ситуацію двома-трьома реченнями.

491

1. Прочитайте тексти словникових статей. Яку різницю ви помітили? Про які словники йдеться? До якого стилю належать тексти? Обґрунтуйте відповідь.

Текст 1

ПРОТОКОЛ, -у, ч. 1. Результат реєстрації в хронологічній послідовності інформації про перебіг певного процесу. // Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданні, допиті тощо. 2. Документ, який засвідчує певний факт, подію і т. ін. і має юридичне значення. 3. Писемна угода між державами; одна з назв міжнародного договору. 4. У судочинстві — документ про проведення певних дій, про їхній зміст і наслідки.

** **Дипломатичний протокол** — сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення дипломатичних актів.

5. У мережах передачі даних — сукупність семантичних і синтаксичних правил, що визначають процедуру обміну даними між функціональними пристроями систем.

** **Канальний протокол** — протокол, що регламентує встановлення, підтримання та роз'єднання логічного інформаційного каналу.

Мережний протокол — рівень протоколу, який регламентує обмін порціями даних (пакетами) між двома станціями мережі.

Протокол високого рівня — протокол, що визначає взаємодію на рівні значущих протокольних одиниць.

Протокол керування маршрутом — протокол відтворення та підтримання зв'язку між джерелом даних і абонентом.

Текст 2

ПРОТОКОЛ (*грецьк.* protokollon від protos — перший і kollao — приклеюю) — 1. Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданнях тощо. 2. Документ, що засвідчує встановлення певних фактів. 3. У судочинстві — документ про проведення певних дій, про їхній зміст і наслідки (напр., П. обшуку, П. судового засідання). 4. Одна з назв міжнародного договору. 5. П. дипломатичний — сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення різноманітних дипломатичних актів, форми відносин між дипломатами та керівними державними діячами різних країн.

2. Випишіть значення 1 з обох наведених текстів. Якому тлумаченню ви надаєте перевагу? Обґрунтуйте відповідь.
3. Складіть і запишіть речення зі словом *протокол*.

Протокол — це документ, який відтворює процес і результати роботи певних органів, проведення різних нарад, засідань, обговорень тощо. Протоколом оформляється також діяльність адміністративних органів, слідчих тощо. У ньому занотуються всі виступи з розглянутих питань та прийняті рішення.

Текст протоколу може складатися з одного або кількох розділів, кожен з яких ділиться на три частини, що починаються словами: *Слухали;* *Виступили;* *Постановили (Ухвалили)*. Після цих слів ставиться двокрапка.

Зразок протоколу наведено у вправі 492 (1).

Витяг з протоколу — це невеликий уривок, частина чи цитата з тексту протоколу. У витягу вказують прізвища та ініціали тих, хто виступив (без викладу виступів), а також зміст прийнятих рішень. Витяг із протоколу підписують голова й секретар засідання.

492

1. Прочитайте текст протоколу. Чи складаєте ви протоколи класних зборів?

ПРОТОКОЛ
зборів учнів восьмих класів
про участь у весняному прибиранні шкільного подвір'я

27 березня 2016 року

м. Житомир

Присутні: 40 осіб.

Голова *Коваль Олександр*

Секретар *Ткаченко Олена*

Порядок денний

1. Про необхідність прибирання пришкільної території.
2. Формування груп прибиральників і обрання відповідальних осіб.
3. Розподіл ділянок прибирання між групами.

Слухали:

1. Про необхідність прибирання пришкільної території.

З інформацією про необхідність прибирання пришкільної території виступила Козак Наталя.

Голова зборів поставив на голосування пропозицію про проведення прибирання 2 квітня 2016 р.

Ухвалили:

Прибрати відповідні ділянки шкільного подвір'я 2 квітня 2016 р.

Голосували: «за» — 40; «проти» — 0; утримались — 0; не голосували — 0.
Ухвалу прийнято одногосно.

Слухали:

2. Формування груп прибиральників і обрання відповідальних осіб.

З інформацією щодо зазначеного питання виступив Андрій Липа.

Він запропонував об'єднатися для прибирання в 6 груп. Відповідальними обрати Іваненка Бориса, Марченка Івана, Хоменко Настю, Опанасенка Василя, Корж Ірину та Коцюбу Мирославу.

Інших пропозицій не надходило.

Ухвалили:

Об'єднатися в 6 груп і обрати відповідальними Іваненка Бориса, Марченка Івана, Хоменко Настю, Опанасенка Василя, Корж Ірину та Коцюбу Мирославу.

Голосували: «за» — 39; «проти» — 0; утримались — 1; не голосували — 0.
Ухвалу прийнято переважною більшістю голосів.

Слухали:

3. Про розподіл ділянок шкільного двору між групами для прибирання.

Ухвалили:

Розподілити ділянки таким чином: перша група — спортивний майданчик (відпов. Б. Іваненко); друга група — куточок для ігор молодших школярів з групи продовженого дня (відпов. І. Марченко); третя й четверта групи — підготовка клумб для висаджування квітів (відпов. Н. Хоменко, В. Опанасенко); п'ята й шоста групи — очищення й фарбування лавочок у шкільному сквері, гоїдалок (відпов. І. Корж, М. Коцюба) тощо.

Голосували: «за» — 40; «проти» — 0; утримались — 0; не голосували — 0.
Ухвалу прийнято одноголосно.

Голова зборів
Секретар

О. Коваль
О. Ткаченко

2. Запишіть витяг з наведеного протоколу.

493 Складіть і запишіть протокол заходу, який відбувався у вашій школі.

494 1. Прочитайте текст усмішки. Поясніть, у якому значенні вжито слово *протокол*.

— Софійко, будь ласка, знайди мені протокол установчих зборів!

— Захаре, навіщо тобі?! — здивовано вигукнула дівчинка.

— Та... Мама казала, що сьогодні йдемо на якийсь прийом... І одягнутися треба за протоколом.

2. Яка форма шкільного одягу прийнята у вашій школі? Опишіть її. Чи завжди ви вдягаєтеся за протоколом?

495 1. Прочитайте байку.

Щука

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцім би вона такеє виробляла,
Що у ставку ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз судьями були
Якісь два Осли,

Одна нікчемна Шкапа
 Та два стареньких Цапа, —
 Усе народ, як бачите, такий
 Добрячий та плохий.
 За стряпчого, як завсігди годиться,
 Була приставлена Лисиця...
 А чутка у гаю була така,
 Що ніби Щука та частенько,
 Як тільки зробиться темненько,
 Лисиці й шле — то щупачка,
 То сотеньку карасиків живеньких
 Або лінів гарненьких...
 Чи справді так було,
 Чи, може, хто збрехав
 (Хто ворогів не мав!), —
 А все-таки катюзі,
 Як кажуть, буде по заслугі.
 Зійшлися судді, стали розбирати:
 Коли, і як воно, і що їй присудити?
 Як не мудруй, а правди ніде діти.
 Кінців не можна поховать...
 Не довго думали — рішили —
 І Щуку на вербі повісити звеліли.
 — Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
 Тут обізвалася Лисиця.
 — Розбійницю таку не так судить годиться:
 Щоб більше жаху їй завдать
 І щоб усяк боявся так робити, —
 У річці вражу Щуку утопити!
 — Розумна річ! — всі зачали гукать.
 Послухали Лисичку
 І Щуку кинули — у річку.

Л. Глібов

2. Випишіть у стовпчик слова, що належать до застарілої лексики. Доберіть і запишіть поряд із ними сучасні відповідники.
3. Складіть і запишіть жартівливий протокол судового засідання з дійовими особами — персонажами байки Л. Глібова.
4. Наведіть приклади рядків із відомих вам байок (українських чи зарубіжних), які стали крилатими висловами.

496

1. Проведіть класні збори з порядком денним: «Плани нашого літнього відпочинку».
2. Складіть і запишіть протокол цих зборів.

ДОДАТКИ

Запропоновані словникові матеріали розраховані на користування ними під час виконання вправ і завдань підручника.

З ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

абза́ц, -у, *ор.* -ом
авторитэ́тний
акор́д, -у
анота́ція, -ї, *ор.* -єю
аранжува́ння, -я

бага́тство, -а
безго́міння, -я
безко́нечний і безкі́нечний
безме́жжя, -я
безпла́тний
безслі́дний
безсме́ртя, -я
бенте́жити, -жу, -жиш
бето́н, -у
біло-роже́вий
білосні́жний
бо́лісний
босо́ніж, *присл.*
бри́ніння, -я
бузко́вий

вбра́нн^я, *р. мн.* вбрань
ввічли́вість, -вості, *ор.* -вістю
велосипе́дист, -а
вита́ння, -я, *р. мн.* -а́нь
виплеканий
висна́жливий
високогума́нний
відда́вна, *присл.*
відмі́нний
відті́нок, -нку
вночі, *присл.*
вра́ження, -я, *р. мн.* -ень
врес́ті, *присл.*
вселя́ти, -яю, -яєш
всерйо́з, *присл.*
вста́новлення, -я, *р. мн.* -ень
всу́переч, *присл.*
вугі́лля, -я

гіга́нтський
гідроелеќтростан́ція, -ї, *ор.* -єю
гості́нність, -ності, *ор.* -ністю

грунт, -у, *мн.* -ї, -їв

давньоєгіпетський
двадцятигра́дусний (20-гра́дусний)
декора́тивний
де-не-де́, *присл.*
день у день
джмі́ль, джме́ля, *ор.* джме́лем
дзвони́ти, -нію, -ниш
дире́ктор, -а, *мн.* -ї, -їв
до ві́дома
до́вір'я, -я
до лиця́
до ре́чі
досхо́чу, *присл.*
дотри́мання, -я

егоі́стичний
експеди́ція, -ї, *ор.* -єю
етикéт, -у

життє́вий і життьовий
жовтогара́чий

забезпе́чення, -я
за́єць, за́йця, *ор.* за́йцем, *мн.* зайці́, зай-
ці́в
зазвича́й, *присл.*
запусті́ння, -я
збага́чення, -я
збери́гати, -аю, -аєш
збира́ти, -аю, -аєш
зверта́ння, -я, *р. мн.* -а́нь
зв'язаний
зга́рячу, *присл.*
зда́леку, *присл.*

здебі́льшого, *присл.*
 злѣ́гка, *присл.*
 зні́щення, -я
 з-під, *прійм.*
 з-по́над, *прійм.*
 зрідка, *присл.*

ікеба́на, -и
 інвести́ція, -ї, *ор.* -єю
 інтелектуа́льний
 інту́їція, -ї, *ор.* -єю

кав'я́рня, -і, *ор.* -єю, *р. мн.* -рень
 камерто́н, -а
 карикату́ра, -и
 кера́міка, -и, *д. і м.* -ці
 кишéня, -і, *ор.* -єю
 колективі́зм, -у
 комі́ш, -у, *ор.* -ем
 компліме́нт, -у
 контекстуа́льний
 континента́льний
 конфе́ренція, -ї, *ор.* -єю
 корі́сливість, -вості, *ор.*
 -вістю
 кре́дит, -у (рахунок)
 креді́т, -у (позика)
 крини́ця, -і, *ор.* -єю
 кютюр'е́, *невідм.*

ландша́фт, -у
 лейтена́нт, -а
 леті́ти, лечу́, леті́ш, летимó,
 летитé

маловідо́бий
 ма́рево, -а
 масшта́б, -у
 мате́рік, -а́
 меморіа́льний
 ме́ншість, -шості, *ор.* -шістю
 мере́живо, -а
 метéлик, -а
 метуші́тися, -шу́ся, -ші́шся,
 -шимóся, -шитéся
 мистéцтво, -а
 мотоциклéт, -а

надвечі́р'я, -я
 на добра́ніч
 на зло
 на зу́стріч, *ім. з прійм.* (іти на зустріч
 з ким)
 назу́стріч, *присл.* (іти назустріч кому)
 наоді́нці, *присл.*
 напокáз, *присл.*
 натóмість, *присл.*
 нáтхнєний, *дієприкм.*
 натхнє́нний, *прикм.*
 науко́во-до́слідний
 націо́нально-визво́льний
 náчебто, *спол.*
 неабія́кий
 небезпéчний
 небéсно-блакі́тний
 невблагáнний
 неві́дйимий
 невід'є́мний
 незаба́ром, *присл.*
 незáйманий
 незмі́нний
 незна́ний
 незни́щений
 ненáчебто, *спол.*
 неподалі́к, *присл.*
 несподі́вано-нега́дано, *присл.*
 неспромóжність, -ності, *ор.* -ністю
 неузго́джений
 Німе́ччина, -и

оба́біч, *присл.*
 обгру́нтува́ти, -у́ю, -у́єш
 об'є́днаний
 облі́ччя, -я, *р. мн.* -іч
 обов'язо́к, -зку
 одина́дцять, -ти *і* -тьо́х, *д.* -ти
і -тьо́м, *ор.* -тьма́ *і* -тьома́,
м. (на) -ти *і* -тьо́х
 оригіна́льність, -ності, *ор.* -ністю
 орієнто́ваний
 очеви́дно, *присл.*
 очерéт, -у, *мн.* -éти, -éтів *і* -ета́,
 -етів
 очі́кування, -я

пекучий	психічний
передмістя, -я, <i>р. мн.</i> -ість	пустопорожній, -я, -є
передовсім, <i>присл.</i>	
передпокій, -кою, <i>ор.</i> -коєм	радісний
перліна, -и	ранній, -я, -є
півострів, -рова, <i>мн.</i> -рові, -ровів	раритет, -у
піднебесся, -я	реальний
пізнання, -я	реготати, -очу́, -бчеш; <i>нак.</i> -очі
пір'я, -я	реєстр, -у
післязавтра, <i>присл.</i>	ресторан, -у
піщаний	ресурс, -у, <i>мн.</i> -и, -ів
повернення, -я	референдум, -у
повір'я, -я, <i>р. мн.</i> -їв	різновид, -у
повоблі, <i>присл.</i>	різнокольоровий
по-господарському <i>і</i> по-господарськи, <i>присл.</i>	ровесник, -а
подружжя, -я, <i>р. мн.</i> -ів	розвінений
поєднання, -я, <i>р. мн.</i> -ань	розілл'яти, розілл'ю, розілл'єш, розілл'є- мó, розілл'єтє
поліетилєновий	рòзкіш, -коші, <i>ор.</i> -кішню, <i>мн.</i> -кóші, -кóшів
пóлум'я, -я, <i>ор.</i> -ям	розмаїтість, -тості, <i>ор.</i> -тістю
пóнад, <i>прийм.</i>	розпитати, -аю, -аєш
по-нашому, <i>присл.</i>	розповсюджувати, -ую, -уєш
попереду, <i>присл.</i> , <i>прийм.</i>	розпростертий
по-перше, <i>присл.</i>	розташований
попід, <i>прийм.</i>	розхристаний
по-українському <i>і</i> по-українськи, <i>присл.</i>	
почуття́, -я́, <i>р. мн.</i> -їв	сам на сам
президент, -а	самобутній, -я, -є
прекрасний	самовдосконалення, -я
престижний	самовладання, -я
привілей, -ю, <i>ор.</i> -єм, <i>мн.</i> -ї, -їв	самоврядування, -я, <i>р. мн.</i> -ань
привілля, -я	самоціль, -і, <i>ор.</i> -ллю, <i>р. мн.</i> -ілей
привітний	святоці, -ів
приголомшений	священний
прижиттєвий <i>і</i> прижиттьовий	священнодійство, -а
прижовклий	секрет, -у
прикрáса, -и	середньовіччя, -я
принаймні, <i>присл.</i>	середовище, -а
приручити, -учу́, -учиш	серпанок, -нку (тканина; пелена) <i>і</i> -нка (головний убір; вуаль)
притаманний	сізо-сінній
прихиліти, -илію, -ілиш	сіла-силєнна, сіли-силєнної
причєтність, -ності, <i>ор.</i> -ністю	симфонія, -ї, <i>ор.</i> -єю
пріоритєт, -у	сінокіс, -кóсу
провáлля, -я, <i>р. мн.</i> -аль	скóшений
пробраз, -у	славнозвісний
проти́лєжний	
профспілковий	
процєс, -у	

со́няшник, -а (одна рослина) і -у (збірне)	узго́джений уро́чище, -а
соціа́льно-економі́чний	урукопа́ш, <i>присл.</i>
спалахну́ти, -ну́, -неш, -немо́, -нетé	утілений
спересéрдя, <i>присл.</i>	утрі́чі, <i>присл.</i>
співвідно́сний	фортепіа́но, <i>невідм., с.</i>
споконві́ку, <i>присл.</i>	фра́нцузький
спонука́ння, -я, <i>р. мн.</i> -а́нь	футбо́л, -у
спостері́гати, -а́ю, -а́еш	христия́нство, -а
справедлі́вість, -вості, <i>ор.</i> -вістю	церемо́нія, -ї, <i>ор.</i> -єю
сприйма́ння, -я	цілі́тель, -я, <i>ор.</i> -ем
стелі́ти, -лю́, -лиш, -лять	черво́но-сіній
сувені́р, -а	червонощо́кий
сузі́р'я, -я, <i>р. мн.</i> -їв	черв'я́к, -а, <i>мн.</i> -і́, -і́в
суттє́вий	чима́лій
схо́ваний	чорно́бильський
тенді́тний	Чума́цький Шля́х (Галактика)
терито́рія, -ї, <i>ор.</i> -єю	щиро́сéрдний
тире́, <i>невідм., с.</i>	щі́тка, -и, <i>д. і м.</i> -ці, <i>мн.</i> -ткі́, -то́к
тисячолі́ття, -я, <i>р. мн.</i> -і́ть	щодо́нний
тума́нність, -ності, <i>ор.</i> -ністю	щоро́ку, <i>присл.</i>
Турéччина, -и	
увéчері і ввéчері, <i>присл.</i>	
удóсталь, <i>присл.</i>	

ЗІ СЛОВНИКА СИНОНІМІВ

Аборигéн , автохто́н, тузéмець, тубі́лець.	Зарозумі́лий , го́рдий, гордові́тий, по-го́рдливий, бундію́чний, пиха́тий, чванлі́вий, гонорові́тий, гонорі́стий.
Блізько , поблизу́, зблі́зка, по сусі́дству, недале́ко, неподалі́к.	Збпалу , зга́рячу, спрожо́гу, спо́хвату.
Вентиля́ція , про́дув, вітя́жка.	Лише́ , лиш, лишéнь, ті́льки, ті́льки-но.
Вісна́жений , знесі́лений, зму́чений, осла́блений.	Мо́жна , дозво́лено, ві́льно.
Військо́вик , військовослужбо́вець, військóвий, армі́єць.	Наоді́нці , віч-на́-віч, тет-а-тéт, на само-ті́, сам, оді́н.
Дію́вий , ефекті́вний, результа́тний, продукті́вний, плідний.	Незначні́й , нікче́мний, скро́мний, мі-зе́рний, невели́кий, малі́й, нечисле́нний.
Жаркі́й , гаря́чий, спекóтливий, спекóт-ний, пеку́чий, палю́чий.	Нудьгува́ти , нуді́тися, ску́чати, ніді́ти, скні́ти, маруді́тися.

Оба́біч, обі́руч, пообі́ч, оба́поли.
Опрацьо́увати, розробля́ти, готува́ти,
 досліджува́ти.

Перегоро́дка, переті́нка, прості́нок, пе-
 ребі́рка, ші́рма.

Підлабу́зник, догі́дник, при́хвостень, ла-
 ке́й, плазу́н, підлі́за, лизобло́д, миско-
 лі́з, підлипа́йло, лаки́за.

Подорожува́ти, мандрува́ти, вояжува́ти,
 чумакува́ти.

Поста́ть, фігу́ра, стату́ра, о́соба, поста́ва.

Примусо́вий, насі́льний, сі́луваний, на-
 сі́льницький, підневі́льний.

Простоду́шний, нелука́вий, наі́вний,
 безхі́трисний, дові́рливий, щиро́сер-
 дий.

Розсу́длиий, розва́жливий, розва́жний,
 помі́ркований, раціо́налісті́чний.

Славéтний, знамені́тий, усла́влений,
 просла́влений, славнозві́сний, сла́в-

ний, всесла́вний, високосла́вний, сві-
 тово́й, вида́тний.

Турбува́тися, піклува́тися, дба́ти, кло-
 пота́тися, опікува́тися.

Хворі́ти, незду́жати, слабува́ти, недужа́-
 ти.

Шкодува́ти, жалкува́ти, жа́лувати, жалі́-
 ти.

Щі́рість, відве́ртість, безпосередні́сть,
 прямоду́шність, щиро́серде́чність, щи-
 ро́сердність, щиро́сердя, простосер-
 де́чність, простосе́рдя.

Юри́дичний, правни́чий.

Ядро́, кіста́к, осере́док, осно́ва, серцеви́-
 на, стрі́жень.

ЗІ СЛОВНИКА АНТОНІМІВ

Абориге́н — прибу́лий
 А́нгел — чо́рт

Бага́тство — бідні́сть
 Батьківщи́на — чужина́
 Бі́льшість — ме́ншість
 Блиску́чий — ма́товий
 Бо́сий — ву́тий
 Бра́ти — дава́ти

Вві́чливий — нече́мний
 Верши́на — низовина́
 Ві́грати — програ́ти
 Висо́кий — низькі́й
 Ві́руючий — атеї́ст

Гла́дкий — коструба́тий
 Глибо́кий — мі́лкий
 Грі́ти — охолоджува́ти

Деградува́ти — відроджува́тися
 До — пі́сля

Дода́тний — від'е́мний
 Дру́жити — ворогува́ти

Жарто́ма — серйозно́
 Життя́ — сме́рть

Зага́льний — частко́вий
 Запита́ння — відпові́дь
 Збира́ти — розкида́ти
 Земля́ — не́бо
 Зо́внішній — вну́трішній

Кі́дати — лові́ти
 Коха́ний — остогі́длий
 Кра́сень — потво́ра
 Культу́рний — ди́кий

Лиша́тися — відправля́тися
 Ляга́ти — встава́ти

Мело́дія — какофо́нія
 Мі́рно — во́йовничо́

Миттєвий — тривáлий
 Мовчáти — кричáти
 Мобóдiсть — стáрiсть
 Мурувáти — руйнувáти
 М'яти — розгáджувати

Нарóдження — смерть
 Найвнiсть — відсúтнiсть

Опусkáтися — пiднiмáтися
 Осiлий — кочовий

Пáдати — пiднiмáтися
 Перемóга — порáзка
 Пiрнáти — виринáти
 Поглинáти — видiляти
 Прáвда — брехнiя
 Принáдний — огiдний
 Прирóдний — штúчний
 Прозóрий — каламúтний
 Простотá — склáднiсть

Рай — пéкло
 Розши́рювати — скорóчувати

Сiла — квóбiсть
 Скорóбний — пiсний
 Скрóбний — розв'язний
 Спочáтку — пóтим
 Схiд — зáхiд

Так — нi
 Талановiтий — бездáрний
 Товстий — тонкий
 Товстiти — хúднути

Усi — нiхтó
 Úспiх — невдáча
 Уявний — дiйсний

Хорóбрiсть — боягúзтво

Цiннiсть — непóтрiб

Чистовiк — чернётка
 Чiткий — розплiвчастий

Якiсний — погáний

ІЗ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА

Адресáнт (вiд *нім.* «той, хто направляє, посилає») — той, хто адресує, надсилає лист, телеграму тощо; вiдправник.

Адресáт (вiд *нім.* «одержувач») — той, кому адресують, надсилають лист, телеграму тощо; одержувач.

Аудiтор (вiд *латин.* «слухач, учень») — 1. Особа, яка має право перевіряти стан фiнансово-господарської дiяльностi рiзних органiзацiй та установ на основi угоди, укладеної з iх керiвництвом за визначену плату. 2. *заст.* Учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товаришi.

Банáльний (вiд *фр.* «заяложений») — той, що втратив виразнiсть через часте повторення.

Бáня — опуклий дах, що має форму пiвкулi; купол церкви, храму, собору.

Бiльмó — бiлувата пляма на роговiй оболонцi ока, яка спричиняє слiпоту.

Бриль — головний убiр iз широкими полями.

Брóкер (вiд *англ.* «посередник») — посередник при укладаннi угод мiж продавцем i покупцем. Одержує комiсiйну винагороду (бракераж) — певний вiдсоток iз суми проведеної бiржової операцiї.

Бúсол (бúсел) — великий перелiтний птах з довгим прямим дзьобом i довгими ногами; iншi назви — *лелека, черногуз, гайстер.*

Ва́лка — цуг (возів), кавалькада (іздіців), караван (верблюдів). 1. Окрема група підвід з вантажем, що перевозиться кудись. 2. Юрба, група людей, підвід, машин тощо, які рухаються одне за одним або стоять в одному ряду.

Ватерлі́нія (від *голланд.* «вода» і «лінія») — лінія вздовж борту судна, яка вказує на межу занурення судна у воду при нормальному його завантаженні.

Веб-сторі́нка (від *англ.* «павутина») — мережевий інформаційний ресурс, який має в Інтернеті свою унікальну адресу й доступний користувачеві.

Вибáгливий — 1. Який ставить великі вимоги; вимогливий; той, кому важко догодити; дуже примхливий, перебірливий, вередливий. 2. Вигадливий, складніший, ніж звичайно.

Волонте́р (від *латин.* «доброволець») — охочий до чого-небудь; доброволець, тобто особа, яка добровільно вступила до лав певної спільноти (військової чи цивільної).

Ворожі́ти — 1. Угадувати майбутнє чи минуле на картах і т. ін.; пророкувати що-небудь. 2. Уживати слова, застосовувати прийоми, чародійна сила яких нібито має вплинути на людину, природу.

Гармо́нія (від *грецьк.* «скріплення, злагодженість») — 1. Поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого). 2. *муз.* Закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні.

Дебе́лий — *розм.* 1. Людина міцної будови тіла: повна, огрядна, кремезна. 2. Міцний, товстий і грубий (про вироби з дерева, заліза тощо); товстий, цупкий (про тканини, шкіряні вироби тощо).

Елега́нтний (від *латин.* «вишуканий, витончений») — вишукано-витончений.

Елегі́йний (від *грецьк.* «журлива пісня») — сумовитий, журливий; який викликає меланхолійну задумливість.

Епістоля́рний (від *латин., грецьк.* «лист, послання») — 1. Написаний у формі листів. 2. Який становить сукупність чийхось листів.

Етикéт (*фр.*) — установлені норми поведінки та правила ввічливості в якому-небудь товаристві.

Ефі́р (*грецьк.*) — 1. У грецькій міфології — найвищий сонцесяйний шар чистого й прозорого повітря, у якому нібито жили боги. 2. Повітряний простір, у якому поширюються радіохвилі.

Запла́ва — частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені.

Іма́м (від *араб.* «той, що стоїть попереду») — духовний глава всіх мусульман або певної їхньої частини; титул правителя мусульманської держави; мулла, який керує молитвою в мечеті.

Інвестува́ти (від *латин.* «одягаю, наділяю») — укласти капітал у підприємство для одержання прибутків.

Індивідуалізм (від *латин.* «неподільне») — погляд, що протиставляє інтереси особи інтересам суспільства; людина, яка ставить особисті інтереси вище інтересів суспільства, колективу.

Інтерактивний (від *англ.* «діалоговий») — 1. У системах оброблення інформації — характеристика системи або режиму роботи, у яких передбачено відгук на команди, що їх уводить оператор. 2. У журналістиці — практика прямого ефірного мовлення: прямі ефірні інтерв'ю, обмін дискусійними думками, радіопереклики, розповіді очевидців про події, телефонні розмови зі слухачами тощо.

Інтернет-чат (від *англ.* «міжнародний» + «мережа» і «розмова») — інтернет-ресурс, завдяки якому декілька користувачів можуть інтерактивно спілкуватись один з одним в Інтернеті.

Каватіна (*итал.*) — 1. Невелика оперна арія, переважно лірико-оповідна за характером. 2. Невелика інструментальна п'єса з наспівною мелодією.

Камертón (*нім.*) — невеликий вилкуватий сталевий інструмент із двома зубцями, який унаслідок удару видає звук певної висоти; використовується для настроювання музичних інструментів та під час хорового співу.

Кар'єрізм (від *итал.* «біг, життєвий шлях, поприще») — намагання зробити кар'єру, незважаючи на інтереси громадської справи; гонитва за особистими успіхами.

Кешкувати — глузувати, сміятися з кого-, чого-небудь; насміхатися.

Клечання — 1. Відрубані гілки з листям, якими на Зелені свята прикрашають хату, двір. 2. *поет.* Зелена рослинність, зелень.

Комуникабельний (від *латин.* «з'єдную») — товариський, контактний.

Курсив (від *латин.* «біг») — друкарський похилий шрифт, подібний до рукописного.

Куфайка — 1. Тепла плетена, вовняна чи байкова сорочка. 2. Стьобана куртка на ваті.

Кшталт — зовнішній вигляд чого-небудь. *На кшталт* — те саме, що *На зразок*.

Лауреат (від *латин.* «увінчаний лавром») — 1. Звання, що надається за видатні досягнення в галузі науки, мистецтва і т. ін., а також особа, удостоєна цього звання. 2. Переможець на фестивалях, конкурсах.

Ментальність (від *латин.* «характер, душа, спосіб мислення») — 1. Інтелект, розумові здібності. 2. Психіка, психічний склад.

Мійчка — 1. Пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння. 2. *перен.* Пасмо волосся, що вибивається з жіночої коси; волосся, підібране й зв'язане на потилиці. 3. Жмут волосся в коней над копитом іззаду; щітка. 4. Ниткоподібне розгалуження кореня рослини.

Мірошник — власник млина; той, хто працює в млині; мельник.

Мусія, мусійний — те саме, що **мозаїка**; **мусійний** — мозаїчний.

Небуття — стан, коли припиняється існування, життя, буття.

Оберіг — амулет, талісман.

Обніжок — 1. Вузька неорана смуга землі між ланами, городами тощо. 2. *розм.* Перекладка, поперечка між ніжками стола або стільця.

Одénки — 1. Рештки на дні, гуща. 2. *заст.* Спільна робота заміжніх жінок (прядіння, вишивання і т. ін.) у зимові дні.

Поліглот (від *грецьк.* «багатомовний») — людина, яка володіє багатьма мовами.

Поло́ва — 1. Відходи при обмолочуванні й очищуванні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур, що використовуються переважно як корм для тварин. 2. *перен.* Що-небудь невагоме, несерйозне, таке, що не має цінності, суттєвого значення.

По́рпатися — 1. *у чому і без додатка.* Розгрібати, розривати що-небудь сипке, пухке і т. ін.; ритися. 2. *у чому.* Перекладати, перебирати що-небудь десь, шукаючи щось; копірчатися.

Ранéт (*фр.*) — 1. Південний високоцінний сорт яблунь. 2. Плід цього дерева.

Раритéт (від *латин.* «рідкість») — 1. Цінна рідкісна річ. 2. Рідковживане слово.

Реаліті-шо́у (від *англ.* «дійсність» і «показ») — різновид розважальної телепередачі, у якій показують повсякденне життя упродовж тривалого часу певної групи персонажів. Для цього спеціально добираються реальні ситуації, які створюють враження вільного перебігу подій без заданого сценарію, у чому й полягає «родзинка» р.-ш. Глядача переконують, що він свідок не вистави, а реальних сцен життя.

Реéстр (від *латин.* «список, перелік») — 1. Список, письмовий перелік кого-, чого-небудь. 2. Книга для запису справ, документів, майна, земельних володінь, обліку наявності, руху коштів і цінностей тощо.

Резолю́ція (від *латин.* «дозвіл») — 1. Рішення, постанова, прийняті, ухвалені з'їздом, зборами і т. ін. унаслідок обговорення будь-яких питань. 2. Напис службової особи на заяві, доповідній записці, ділових паперах, у якому міститься стисле рішення з приводу викладених у цих документах питань.

Репорта́ж (від *англ.* «повідомляти») — повідомлення, розповідь про поточні події, що публікуються в періодичній пресі або транслюються по радіо і телебаченню.

Ришто́вання — тимчасове дерев'яне або трубчасте обладнання, що встановлюється біля стін споруди під час її відбудови, ремонту, реставрації тощо.

Сві́щик — *розм.* дитяча іграшка, призначена для свисту.

Синтеті́чний (від *грецьк.* «той, що поєднує») — 1. Узагальнений, об'єднувальний. 2. Створений людиною, штучний.

Сколоти́тися — організуватися, створювати що-небудь.

Сма́льта — непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці.

Схаме́нутися — опам'ятатися, прийти до тями.

Ток-шо́у (від *англ.* «розмова» і «показ») — різновид телепередачі, у якій один чи кілька запрошених учасників обговорюють теми, запропоновані ведучим. У студії іноді присутні запрошені глядачі, яким надають можливість поставити запитання або висловити свою думку.

Толо́ка — *розм.* звичайно одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів.

Трої́стий — який складається з трьох частин, предметів, елементів, який має три джерела, проявляється в трьох формах, повторюється тричі; потрійний. Троїсті музики — український народний ансамбль, що складається з трьох музичних інструментів: скрипка, цимбали, бас-коза (на Заході) або скрипка, баян, бубон (на Сході).

Упі́р — 1. За народним повір'ям — перевертень, мрець, що виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей. 2. *перен.* Про людину, яка мучить або нещадно експлуатує залежних від неї людей. 3. Рід великих кажанів, що живуть у тропічних лісах.

Форпо́ст (від *голланд.* «передовий пост») — 1. Передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні. 2. *перен.* Про район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення.

Фо́рум (від *латин.* «площа, двір») — 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги й здійснювався суд. 2. *перен.* Широкі представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес.

Царі́нка — *діал.* невеличка лука при садибі, у горах або в лісі, призначена для сінокосу.

Цимба́ли — старовинний музичний інструмент, що складається з дерев'яного корпусу трапецеїдальної форми й металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками або паличками.

Че́рвінь — яскраво-червоні (іноді цегляного кольору) барви на чому-небудь; багрянець.

Шеде́вр (від *фр.* «майстерно виконана річ») — 1. У середні віки в Західній Європі — зразки виробів, що їх мали подавати ремісники для здобуття звання майстра. 2. Зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності.

Шкапі́на — 1. Заморений, слабосилий, худий кінь. 2. *перен., розм., зневажл.* Фізично слаба, виснажена, нездатна до роботи людина.

Щі́льнийк — те саме, що **сті́льник**. Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, виховання потомства та перебування дорослих комах.

ЗІ СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Аж кипіть у рука́х — швидко щось робити.

Без се́рця — робити щось, казати не сердито, без гніву, без злості.

Ві́креслити з пам'я́ти — назавжди забути; позбавитися нав'язливої думки.

Вихо́дити у сві́т — видаватися, друкуватися (про книжку, брошуру тощо).

Ганя́ти ві́тер по сві́ту — ледарювати.

Гла́дити по голо́ві — потурати кому-небудь, бути невимогливим до когось.

Держа́тися бе́рега — бути обачним, розважливим, поміркованим у своїх діях, учинках.

Є де розгорну́тися — наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності.

Жі́ти свої́м ро́зумом — діяти на власний розсуд.

Жі́ти, як горо́х при дорóзі — почуватися незахищеним.

Замі́лювати о́чі — приховувати істинну суть чого-небудь.

Захо́дити на во́гник — мимоходом зайти до когось, не плануючи цього заздалегідь.

Зустрі́ч за крúглим сто́лом — зустріч на рівних правах, за однакових умов для обговорення певних проблем, переговорів з певного приводу.

Іро́нія до́лі — так кажуть про безглуздий випадок.

Й у вус не ду́ти — поводитися дуже спокійно, не реагувати ні на що.

Криві́ти душе́ю — бути нещирим, невідвертим.

Ла́ври спа́ти не даю́ть — хтось заздрить чиемусь успіхові.

Ламáти списі́ — гаряче сперечатися про що-небудь, відстоювати щось, боротися за щось.

Мо́ва (розмо́ва) корóтка — хтось рішуче діє в певних обставинах; не церемонитися, не рахуватися з ким-небудь.

Мозо́лити о́чі — набридати своєю постійною присутністю, не давати спокою постійними скаргами, доріканнями, розмовами про щось.

Накива́ти п'я́тами — швидко втекти.

Нарі́жний ка́мінь — основа чогось; найважливіша, найістотніша частина чогось; головна ідея.

Не на життя́, а на сме́рть — боротися, не шкодуючи свого здоров'я, сил, життя.

Оди́н у лі́с, оди́н по дрóва — діяти по-різному, незгуртовано.

Оско́ма на зубáх — у когось виникає відразу до чого-небудь; неприємно, бридко від чогось.

По правді жити — дотримуватися в житті моральних і етичних правил.

Припадати до душі — доброзичливо ставитися до когось; хтось приваблює, цікавить.

Розвіднилося в голові — набути здатності виразно сприймати щось.

Розв'язати руки — звільнити кого-небудь від будь-яких обмежень.

Синій птах — символ щастя; те, що втілює для когось найвище щастя.

Спочивати на лаврах — задовольнившись досягнутим, припинити розвивати успіх.

Тёмний ліс — про щось незрозуміле.

Туман в очах — 1. Хто-небудь погано почувається (від втоми, хвороби тощо).

2. У кого-небудь замріяний, невиразний погляд.

Умиватися слізьми — гірко, невтішно плакати.

Утнути хвоста — обмежити кому-небудь свободу дій.

Факт фактом — незаперечна річ, безсумнівно.

Фібрами (усіма) душі — надзвичайно, дуже пристрасно.

Хитрий лис — підступна, лукава, хитра людина.

Цур тобі — уживається для вираження незадоволення ким-небудь, несхвалення чогось.

Через пень-колоду — робити щось неякісно.

Шкірити зуби — сміятися.

Шукати вітру в полі — щось або когось не знайти.

Щемить на душі — хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; кому-небудь неспокійно, гірко, тривожно.

Що на рот налізе — казати все підряд, не задумуючись.

Як риба у воді — вільно, невимушено, добре почуватися будь-де.

Відповіді до кросвордів, ребусів і головоломок

Впр. 11. Комунікабельна людина.

Впр. 13. *По вертикалі:* 1. Лексикологія. 2. Багатозначні. 3. Лексика. 4. Тлумачний. 5. Переносне. 6. Синонім. 7. Антоніми. *По горизонталі:* 8. Пряме. 9. Однозначні. 10. Омоніми.

Впр. 96. Яюсь в один день я бачив захід сонця сорок три рази.

Впр. 195. Двоскладні речення — найпоширеніші. Використовуйте їх!

Впр. 359. 1. Власне. 2. Справді. 3. Тире. 4. Мабуть. 5. Видно. 6. Наприклад. 7. Нібито.

Впр. 435. *По вертикалі:* 1. Розповідь. 2. Мораль. 3. Стиль. 4. Досвід. 7. Тема. 8. Монолог. 9. Діалог. 10. Аудіювання. 11. Спілкування. 12. Заява. 13. Жанр. 14. Твір. 15. Письмо. 16. Читання. 17. Говоріння. 18. План. *По горизонталі:* 5. Опис. 6. Роздум.

Впр. 485. *По вертикалі:* 1. Коментар. 6. Сюжет. *По горизонталі:* 2. Репліка. 3. Репортаж. 4. Замітка. 5. Газета. 7. Журнал.

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

Вступ

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання, впливу	4
---	---

Повторення та узагальнення вивченого

§ 2. Лексикологія. Фразеологія	10
§ 3. Основні правила правопису складних слів	15
§ 4. Складні випадки правопису службових частин мови	21

Синтаксис. Пунктуація

Словосполучення й речення

§ 5. Словосполучення. Будова й види словосполучень за способами вираження головного слова	27
§ 6. Речення. Речення прості й складні (повторення), двоскладні та односкладні. Види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням	32

Просте речення. Двоскладне речення

§ 7. Головні члени двоскладного речення. Підмет і присудок. Узгодження головних членів речення	47
§ 8. Способи вираження підмета. Простий і складений підмет	52
§ 9. Простий і складений присудок. Способи вираження простого присудка	57
§ 10. Складений дієслівний присудок	59
§ 11. Складений іменний присудок. Тире між підметом і присудком	62
§ 12. Речення поширені й непоширені. Другорядні члени речення. Означення — другорядний член речення	66
§ 13. Прикладка як різновид означення. Правопис прикладки	72
§ 14. Додаток — другорядний член речення	78
§ 15. Обставина — другорядний член речення. Види обставин	82
§ 16. Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами ...	86
§ 17. Порядок слів у реченні. Логічний наголос.	90
<i>Узагальнення до теми</i>	94

Односкладне просте речення. Повне і неповне речення

§ 18. Головний член односкладного простого речення	98
§ 19. Односкладне означено-особове речення	100
§ 20. Односкладне узагальнено-особове речення	105
§ 21. Односкладне неозначено-особове речення	108
§ 22. Односкладне безособове речення	112
§ 23. Односкладне називне речення	116
§ 24. Односкладне речення як частина складного речення	120
§ 25. Повне і неповне речення. Тире в неповному реченні. Незакінчене речення, його стилістичні функції	125
<i>Узагальнення до теми</i>	132

Просте ускладнене речення

§ 26. Однорідні члени речення. Зв'язок і розділові знаки між однорідними членами речення	136
§ 27. Однорідні й неоднорідні означення	143
§ 28. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами	150
<i>Узагальнення до теми</i>	155

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

§ 29. Речення зі звертаннями. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертанні	158
§ 30. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях)	165
<i>Узагальнення до теми</i>	175

Речення з відокремленими членами

§ 31. Поняття про відокремлені другорядні члени й уточнювальні члени речення. Розділові знаки при уточнювальних членах	179
§ 32. Відокремлені означення (узгоджені, неузгоджені)	184
§ 33. Відокремлені прикладки	188
§ 34. Відокремлені обставини	194
§ 35. Відокремлені додатки	197
<i>Узагальнення до теми</i>	199
§ 36. Повторення відомостей про словосполучення й просте речення	201

Основи комунікативної діяльності

§ 37. Повторення відомостей про текст, стилі, жанри й типи висловлювання; засоби міжфразового зв'язку в тексті ...	207
§ 38. Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне (<i>практично</i>), критичне. Читання: розуміння та засвоювання тексту. Передмова в книжці	213
§ 39. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в художньому стилі	221
§ 40. Усний стислий переказ текстів публіцистичного стилю (на основі переглянутих телепередач)	224
§ 41. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	227
§ 42. Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі	231
§ 43. Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	233
§ 44. Усний твір-опис у публіцистичному стилі пам'яток історії й культури за картиною	236
§ 45. Конспект прочитаного науково-навчального тексту; тематичні виписки	238
§ 46. Усне повідомлення про мову в науковому стилі: зіставлення й узагальнення матеріалу	241
§ 47. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста), пам'яток історії й культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	243
§ 48. Діалог, складений на основі телепередач, дібраних запитань до тексту, на основі життєвого досвіду учнів	246
§ 49. Інтерв'ю в публіцистичному стилі	249
§ 50. Ділові папери. Протокол. Витяг із протоколу	252
ДОДАТКИ	257
З орфографічного словника	257
Зі словника синонімів	260
Зі словника антонімів	261
Із тлумачного словника	262
Зі словника фразеологізмів	267
Відповіді до кросвордів, ребусів і головоломок	268

Навчальне видання

*Єрмоленко Світлана Яківна,
Сичова Вікторія Томасівна,
Жук Марія Григорівна*

Українська мова

Підручник

для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

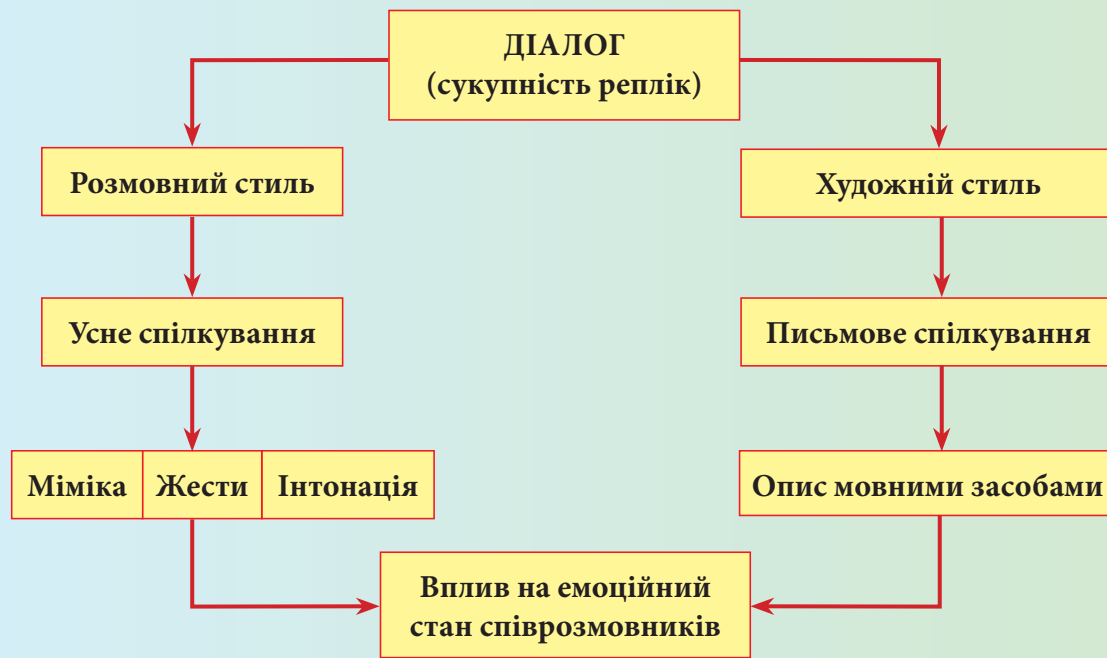
Редактор *Н. Забаштанська*
Художнє оформлення, макет *М. Круковської*
Художній редактор *Ю. Ясінська*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *С. Бабич, Т. Мельничук*

Підписано до друку 28.07. 2016 р. Формат 70×100/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург.
Друк офс. Ум. др. арк. 22,032. Обл.-вид. арк. 20,82. форзац 4+4
Умовн. фарбо-відб. 88,128.
Наклад 25 132 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 13.
Тел./факс: (044) 253-98-04. Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
на ПП «ЮНІСОФТ», 61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 Б.
Свідоцтво ДК № 3461 від 14.04.2009 р.

МОВНІ СТИЛІ

Назва стилю	Сфера використання	Ознаки стилю	Жанри стилів
РОЗМОВНИЙ	у побуті, транспорті, розмовах з рідними, друзями	невимушене спілкування із використанням жестів, міміки, певних інтонацій	діалог, монолог
НАУКОВИЙ	у науковій та освітній галузях	наявність термінів, аргументів із використанням вставних слів <i>по-перше, по-друге, отже</i>	доповідь, стаття, підручник, довідкова література
ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ	у засобах масової інформації; під час публічних виступів	вплив на адресата мовними засобами; ставлення автора до висловлювання (захоплення, схвалення, протест, заклик)	виступ на радіо, телебаченні; газетна стаття, допис
ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ	у діловому спілкуванні; в офіційних документах	надання офіційної інформації; ділове листування з використанням усталених зворотів	закон, документ, заява, лист, протокол, доручення тощо
ХУДОЖНИЙ	у художній літературі	художні образи, які справляють емоційний вплив на читача	вірш, оповідання, роман, п'єса

ПАМ'ЯТКА

«ЯК ЗРОБИТИ ОПИС ЗА КАРТИНОЮ»

Щоб зробити опис за картиною, доцільно дотримуватися такої послідовності:

- 1) назвати прізвище художника;
- 2) назвати жанр картини (живопис — історичний, побутовий, портретний, натюрморт, пейзаж);
- 3) якого часу стосується зміст картини;
- 4) особливості композиції картини;
- 5) кольорова гама;
- 6) використання контрастних кольорів;
- 7) світлотіньові переходи;
- 8) який настрій створює картина, які асоціації викликає, які враження залишає.

ПОСИЛАННЯ НА ІНТЕРНЕТ-САЙТИ, ДЕ ВИ МОЖЕТЕ ЗНАЙТИ ЦІКАВУ ІНФОРМАЦІЮ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

<http://ukrainkamova.com/>

Сайт для вивчення української мови

Правила української мови та відповіді на запитання щодо їх використання

<http://madslinger.com/mova/posylannya.html>

Величезний перелік сайтів, що присвячені українській мові та літературі

<http://www.balachka.com/>

Проект «Пиши українською»

http://community.livejournal.com/ua_mova/

Живий журнал української мови та літератури

<http://www.slovyk.net/>

Великий тлумачний словник сучасної української мови

<http://pravopys.vlada.kiev.ua/>

Український правопис

<http://www.pisni.org.ua/>

Українські пісні: тексти, ноти, акорди

<https://sites.google.com/site/domivkaurmovi/>

Домівка рідної мови — тут живе українська мова: історія, література, фільми